

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI TEFSİR BÖLÜMÜ

KUR'AN'DA ŞÛRÂ KAVRAMI VE ÇAĞDAŞ YORUMLARI

DOKTORA TEZİ

TUĞRUL TEZCAN

ANKARA 2010

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI TEFSİR BÖLÜMÜ

KUR'AN'DA ŞÛRÂ KAVRAMI VE ÇAĞDAŞ YORUMLARI

DOKTORA TEZİ

TUĞRUL TEZCAN

Tez Danışmanı
PROF.DR.HALİS ALBAYRAK

ANKARA 2010

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI TEFSİR BÖLÜMÜ

KUR'AN'DA ŞÛRÂ KAVRAMI VE ÇAĞDAŞ YORUMLARI

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof Dr. Halis Albayrak

Tez Jurisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

.....
H. Albayrak

Prof. Dr. Salih AKDEMİR

.....
S. Akdemir

Prof. Dr. A. Nedin SERİRSU

.....
A. N. Serirsu

Prof. Dr. İrfan AYCAN

.....
I. Aycan

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

.....
M. Okumuş

.....

.....

TUĞRUL TEZCAN

Tez Sınav Tarihi..... 13.05.2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	III
GİRİŞ:	1
1. TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
2. TEZİN AMACI	2
3. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	2
4. YÖNTEM:.....	3
A. ŞÛRÂ’NIN ANLAMLARI.....	4
1. “ŞÛRÂ” kelimesinin lügat anlamı;	4
2. Şûrâ kelimesinin terim anlamı:.....	10
B. EDEBÎ ESERLERDE ŞURA	12
C. KUR’AN’DAN ÖNCEKİ ARAP YAŞAMINDA ŞÛRÂ.....	23
a. DARU’N-NEDVE.....	24
b. EŞ-ŞA’B.....	27
c. NÂDÎ.....	27
d. Değerlendirme	28
I.BÖLÜM.....	30
KUR’AN VE SÛNNET’TE ŞÛRÂ.....	30
A. KUR’ANDA ŞÛRÂ VE İLGİLİ AYETLER	30
1. “F-t-v/f-t-y’nin “ş-v-r” ile ilgisi yönünden;.....	30
2. “E-m-r”nın “ş-v-r” ile ilgisi yönünden ;.....	44
3. “ N-z-a”nın “ş-v-r” ile ilgisi yönünden;	54
4. “Ec-ma-a”nın “ş-v-r” ile ilgisi yönünden,	68
5. “Necva”nın Şûrâ İle İlgisi Yönünden;.....	75
6. Kıssalar İçinde Dolaylı Olarak İstişareye Delalet Eden Olaylar	84
7. Bölüm Değerlendirmesi	88
B. SÛNNET’TE ŞÛRA.....	92
II.BÖLÜM.....	96
İLK DÖNEM UYGULAMALARINI GÖSTEREN ŞÛRA RİVAYETLERİ.....	96
A. HZ. PEYGAMBERİN ŞÛRA ÖRNEKLERİYLE İLGİLİ RİVAYETLER	96
1. Bedir savaşı örneği:	96

2. Savaşın evvelinde yapılan istişare:	96
3. Savaş öncesi konum belirleme için yapılan ikinci istişare.....	98
4. Bedir esirleri hakkında	99
5. İstişari kararlara saygı hakkında.....	101
6. Uhud savaşı öncesi müşavere.....	102
7. Hendek kazılması hakkında müşavere.....	103
8. Hendek gazvesi esnasında müşavere.....	104
9. Hudeybiye gazvesinde müşavere.....	104
10. İfk hadisesi ve müşavere	105
11. Habeşistan'a hicret hakkında	106
B. HULEFA-İ RAŞİDİ'NİN ALGILAMALARINI GÖSTEREN RİVAYETLER	108
1. Hz. Ebubekir'in Şûrâ algılaması hakkında	108
2. Ömer ibn Hattab'ın şûrâ algılaması.....	118
3. Hz Osman'ın Şûrâ algısı.....	131
4. Hz Ali'nin şûrâ algılaması	139
5. Halifeler döneminde şûrâ algılamaları hususunda değerlendirme	143
C. EMEVİLERDE ŞÛRÂ	145
III.BÖLÜM	150
MODERN ÇAĞ ÖNCESİ TEFSİRLERDE ŞÛRÂ.....	150
A. MODERN ÇAĞ ÖNCESİ TEFSİRLERDE “ŞÛRÂ AYETLERİNİN” SÖZCÜK VE CÜMLE ANLAMBİLİM YÖNLERİNDEN İNCELENİŞİ.....	150
1. “وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ”, ‘veşâvir hum fi'l-emr’ ibaresinin <i>sözcük anlambilim</i> çerçevesinde incelenmesi	150
2. “وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ” “ve emruhum şûrâ beynehum” ifadesinin <i>sözcük anlambilim</i> yönünden incelenmesi.....	162
3. فَاِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ ibaresinin “sözcük anlam-bilim” yönünden incelenmesi.....	172
IV.BÖLÜM	184
MODERN ÇAĞ DÖNEMİ TEFSİRLERİNDE ŞÛRA AYETLERİ YORUMLARI	184
1. “Ve Şâvir Hum Fi'l-Emr”: Al'i-İmran 3/159.....	184
2. “Ve Emruhum Şûrâ Beynehum” Şûrâ 42/38.....	208
3. “Ve Teşâvurin An Terâdın” Bakara 2/233,	223
4. Bölüm Değerlendirmesi.....	224
SONUÇ:	227
ÖZET.....	230
ABSTRACT	231

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim inananlara Allah'ın kıyamete kadar sunmaya devam edeceği lütuflarla doludur. Dünya ve ahiret mutluluğunu kazandırmak için yeryüzüne indirilen "İlahi Beyan" müdakkik araştırmacıların elde ettikleri semerelerle bizleri her defasında kendisine hayran bırakmaktadır.

Günümüze gelinceye kadar İslami Disiplin'lerin her alanında kıymetli araştırmalara ev sahipliği yapmış olan Kur'an, insanlığın beşeri ihtiyaçlarına çözüm olma noktasında velud olma özelliğini kıyamete kadar sürdürecektir.

Kur'an'ın velud olma özelliğini, sürekli yorumlanabilir oluşunu, yorumlamaya elverişli olmasından, bir başka deyişle "metnin uslubundan, metnin sahibinden ve uslubundan kaynaklandığını"¹ söylemek yanlış olmaz. Yorumlamanın (anlamayorumlama) ise objektif bir alan olmadığı ortadadır. Kur'an'ın herkesçe kabul edilmiş tek bir yorumunun olamayacağı genel kabulünden hareketle vahye her istediğimizi söyletebilme hakkına sahip olup olmadığımızı düşünmemiz gerekiyor. "Yorumlamaya çalıştığımız metnin/kavramın karşımızda adeta eli kolu bağlı bir vaziyette duran ve kişisel heyecanlarımıza, indi ve spekülatif yaklaşımlarımıza ses çıkarmayan bir mahiyet taşıdığı sanılıyor, bu yüzden de her isteyen istediği şekilde manalar istinbat edebileceği sanılan böylesi bir kelimadan çeşitli ilhamlar alınabileceği düşünülüyorsa, hiç tereddüt etmeden söyleyebiliriz ki bu zanlar fevkalade yanlıştır."²

Öyle ise doğru anlamı tesbit etmek, diğer bir ifadeyle kelamın sarfedildiği manaya isabet ettirmek için,yorumlama işlemi esnasında negatif engelleri asgari düzeye indirmeye çalışmak gereklidir.Bizim tezimizde uygulamaya çalıştığımız bu ilkeleri "Kurani anlama ve yorumlamada üç temel alan" başlığı altında Halis Albayrak Tefsir Usulü isimli eserinde açıklar.Bu üç temel alan kısaca şöyledir:

1. Kur'an metninin içinde bulunduğu tarihi alan,
 - a) Kur'an öncesi tarih araştırmaları
 - b) Kur'an'ın nuzül dönemi tarih araştırmaları
 - c) Kur'an sonrası tarih araştırmaları
2. Aktüel alan,

¹ Albayrak,Halis, *Tefsir Usulü*, Şule yay. İstanbul1998, 150-151

² Cündioğlu,Düçane, *Kur'an'ı anlamının anlamı*,Tibyan yay, İstanbul 1997, 37-38

3. Kur'an metni üzerindeki dilbilimsel çalışmalar
 - a) Kelime ve terkiplerin etimolojik ve semantik açıdan incelenmesi
 - b) Arap dili ve edebiyatı açısından Kur'an ifadelerinin tahlili

Doğru anlama ve yorumlama usulüne ilişkin bu tesbitlere Nasr Hamid'in bir ikazını da ilave ederek işin akıbetini müfessirlerimizin nazarlarına arz etmek istiyorum. Fikir adamının yorum çabasında tarafsızlığını koruyamayıp yorumunu ideolojisine kurban etmesini telvin olarak ifade eden Nasr Hamid olması gereken gerçek yorum çabasının karşıtı olan bir gayreti ifade etmektedir.³

'Modern çağ tefsirleri'nde yani XVIII. y.yıl'dan itibaren yazılmış tefsirlerin çoğunda tespit ettiğimiz bir durum söz konusudur. Şûrâ ayetleri hep siyaset söylemleri içine yerleştirilmiştir. Şûrâ'nın Kur'an'da hükümet sistemine işaret eden bir kaide oluşundan, kurulacak bu devletin her birimi için adeta Kur'an'dan delil bulmaya çalışmaya kadar veya şûrâ'nın demokrasiyle, cumhuriyetle, parlamentoyla özdeşleştirilmesine kadar her türlü siyasi yapılanmanın temelleri Kur'an'da aranmıştır. Bu çok yanlış bir algılama biçimidir. Çünkü zamana ve ihtiyaçlara göre yenilenme ihtiyacı hissedilen siyasi kavramlara Kur'an'ın evrensel olma özelliği taşıyan ilkelerini kurban etmek insanlığa haksızlık etmektir.

"Kem alet ile kemalat" olmaz vecizesi gereği Kur'an araştırmaları yapan değerli ilim erbabının doğru materyal ile doğru metot kullanarak sahih bir algılama rehberliğinde yirmi birinci asırda Kur'anla ilgili verimli çalışmalar yapacağı kanaatindeyiz.

Bu manada Kur'an araştırmaları kapsamında küçük bir katkı sağlayabildiysek kendimizi bahtiyar addederiz.

Bu tezi seçmemde rehber olan ilk danışman hocam Prof Dr.Mehmet Paçacı bey'e, tezin oluşmasında değerli katkılarını esirgemeyen ikinci danışman hocam Prof.Dr. Halis Albayrak bey'e, yine tez inceleme komitesi üyeleri olan Prof. Dr. Salih Akdemir, Prof. Dr. Mesut Okumuş, Prof. Dr.A.Nedim Serinsu ve Prof. Dr. İrfan Aycan Beyefendilere şükranlarımı arz ederim.

³ Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *Dinsel Söylemin Eleştirisi*, Çev.Fethi Ahmet Polat, Kitabiyat Yay, Ankara 2002, 111

KISALTMALAR

A.g.e.:	Adı Geçen Eser
A.g.m.:	Adı Geçen Makale
A.y.:	Aynı Yer
B.:	Bin,İbn
Bkz.:	Bakınız
ev.:	Çeviren
H:	Hicri
T.d.v:	Türkiye Diyanet Vakfı
D.i.b.:	Diyanet İşleri Başkanlığı
V.b.:	Ve Benzeri
V.d:	Ve Diğerleri
Tahk:	Tahkik
Thrc:	Tahric
Terc:	Tercüme
B.y:	Baskı yok
T.y:	Tarih yok

GİRİŞ:

1. TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ

Tezin konusu “Kur’an’da Şûrâ kavramı ve Çağdaş Yorumları”dır. Kur’an’ın doğrudan Şûrâ’ya temas eden ayetleri olduğu gibi, dolaylı olarak Şûrâ’dan bahseden veya onu andıran, hissettiren ayetleri, kelimeleri, ifade biçimleri de vardır. Kur’an’da Şûrâ derken işte en geniş şekliyle Kur’an verilerinin değerlendirilmesini kastediyoruz.

Kur’an’da Şuraya delalet eden ifadeler, Hz Muhammed’den şûrâ ayetleri bağlamında nakledilen rivayetler ve şûra örnekleri, Halife’lerin şûra algılamaları, nüzul dönemi tefsirlerinin şûrâ ayetleri bağlamında katkıları , Modern çağ dönemi tefsirlerinde şûra algılamaları, Kur’an’ın oluşturmaya çalıştığı şûrâ anlayışını kavramamıza yardımcı olmaları sebebiyle tez konusunun içinde yer almaktadır.

Kur’an’ın ifade ettiği şûrâ ile İslam öncesi şûrâ uygulamalarının benzerliği söz konusu mudur? Benzerlik var ise ne ölçüde benzeşmektedir? Lügatler ‘ş-v-r’ köküne ve bu kökten türeyen başka kelimelere hangi anlamları yüklemişlerdir. Bu anlamların şûrâ’yla ilgisi var mıdır? İşte bu araştırma alanı da konumuz dâhilindedir.

Buraya kadar elde ettiğimiz bilgileri harmanlayarak oluşturduğumuz şûrâ anlayışının “Modern Çağ Dönemi” tefsirlerde yer alan şûrâ algısıyla ne denli örtüştüğünü ortaya koymak, farklı yorumlamanın sebepleri üzerinde kafa yormak yine konumuzun sınırları içinde kalmaktadır.

Konunun önemine gelince günümüzde daha da ortaya çıkmaktadır. Çünkü globalleşen dünyada ‘şahsi problem’ kavramı önemini yitirmiştir. Çünkü dünyanın bir ucunda yaşanan bir olay dolaylı olarak herkesi etkilemektedir. İşte böyle bir dünyanın ürünü olan insanın çevresinden etkilenmeden pozitif anlamda araştırmalara yönelmesi çok zor görünmektedir.

Her türlü teknolojinin baş döndürücü bir hızla ilerlediği günümüzde, sorunlara pratik ve kolay yoldan çözüm bulma anlayışı egemen olmuş bireylerin, araştırmalarında zahmetsizce, bilgileri hiçbir ilmi metod kullanmadan tüketmeye çalışma eğiliminde olmaları , araştırmalarda yüzeysellik ve hazırcılık şeklinde kendisini hissettirmiştir. Bu tür eğilimlerin başta ilahiyat olmak üzere her türlü bilimsel alanda vahim sonuçlar doğurması mukadderdir.

Başta Kur'an ve Sünnet'in verileri ışığında anlamaya çalıştığımız şûranın Sosyo-politik ve de ekonomik hayatımızın her kademesinde önemli bir yer işgal etmesi ,konunun önemi üzerinde uzunca durmamızı gereksiz kılmaktadır.

Araştırmamızın önemli oluşunun bir başka yönü ise; günümüz şura anlayışı ve uygulamalarını değerlendirebilecek perspektifi bizlere kazandıracak olmasıdır.

2. TEZİN AMACI

Tezin amacı, şûrâ'nın varlığını tespit etmek veya Kur'an'dan yönetim şekillerine ilişkin varsayımlar üretmek değildir. Tezin amacı: “Çağdaş Dönem Tefsirler”de şûrâ algılamalarını “Nüzul Dönemi” şûrâ algılamaları zemininde yani nuzul dönemi tefsir, hadis ve tarihi verilerin ışığında incelemek, bir kavram olarak şûranın anlamsal serüvenini gözler önüne serebilmek, kavramın doğuşundan günümüze kadar olan süreçte yaşadığı değişimi izlemek ve resmetmeye çalışmaktır.

3. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Tezimiz siyaset bilim çalışması veya salt bir tarih çalışması olmadığı için incelemelerimiz mümkün olduğunca tefsirlerle sınırlı kalmıştır. Sadece luzumu halinde tarih kaynakları bilgilerinden istifade edilmiş, sırf bir tarih çalışması gibi algılanmasından mümkün olduğu kadar kaçınılmıştır.

Genel anlamda tevil öncesi ve tevil dönemi diye iki ana alanda sürdürdüğümüz çalışmamız tevil öncesi dönemde yani Ulumu'l- Kuran ile uğraşanların te'vil yerine tefsir demeyi tercih ettikleri⁴ rivayete dayalı tefsir döneminde yazılmış tefsirlerin yorumlarına müracaat edilerek oluşturulmuştur. Fakat dirayet tefsirlerinin kullandığı veriler ile rivayet tefsirlerinin verileri arasında fark görülmediği için rivayet ve dirayet ayrımı yerine gerçek anlamda tevillerin görülmeye başladığı dönemi “rivayetlerle tefsir dönemin”den ayırmak için belirleyici unsur olarak tesbit ettik.

⁴Ebu Zeyd, Nasr Hamid, A.g.e.111

Ancak müfessirlerin konuyla ilgili müstakil çalışmaları varsa o takdirde müfessirin şûrâ algılamasını tespit etmeye yardımcı olacağı düşüncesiyle bu türlü çalışmalara müracaat edilmiştir.

Kur'an-ı kerim İslami disiplinlerin hepsinin kaynağı durumundadır. Şûrâ konusu da bu disiplinlerin alanlarına doğrudan veya dolaylı olarak girmektedir. Ancak biz ne kelam alanında ne de fıkıh alanında konuyu irdelemeye çalıştık. Sadece tefsirlere ve de nüzul dönemi olayları hakkında malumat veren tarih kitaplarına müracaat ettik. Bir de hadis kitaplarının Tefsiru'l-Kuran bölümlerinin şûrâ ile ilgili rivayetlerine yer verdik.

Kur'an tefsiri Kur'an'ın nüzülü ile başlamıştır. Başlangıçtan beri telif edilmiş yüzlerce tefsir mevcuttur. Zaman itibariyle de 15 asırlık bir süreci içine almaktadır. Bu kadar geniş çerçeveli bir tarama işleminin üstesinden gelmemiz güç olacağından tezi “Modern Dönem Öncesi (tevil dönemi öncesi) ve Modern Dönem (tevil dönemi)” olmak üzere iki bölüme ayırdık ve belli başlı eserlere müracaat ederek çalışmamızı oluşturmaya çalıştık.

4. YÖNTEM:

Tezimizde ağırlıklı olarak tasviri yöntem takip edilmiştir. ‘nüzul Dönemi’ kaynaklarına göre Şûrâ'nın zemininin tespit edilmesi sonra da bu zemin üzerinde modern dönem tefsirlerdeki yorumların irdelenmesi şeklinde belirlediğimiz yöntemin tezin amacına ulaşması noktasında yerinde bir usul olduğu inancındayız. Çünkü konuyla ilgili verilerin yerinde tespiti, olaylarla ilişkisinin objektif olarak araştırma alanımıza taşınması tasviri yöntemle sağlıklı bir şekilde gerçekleşme imkânına kavuşacaktır.

Projenin zemini sağlam verilerle oluşturulmaya çalışılmıştır. Toplumsal arka plan, lügavi temel ve dini kaynaklar (Kur'an ve sünnet, nüzul dönemi tefsirler) şeklinde üçlü temel üzerine tezimiz oturtulduktan sonra modern çağ tefsirlerinin şûrâ algılamaları değerlendirme sürecine dâhil edilmiştir.

Tezimizde sadece tasviri yöntem kullanılmamıştır. Lügavi değerlendirmeler bölümünde semantik yöntemden de istifade edilmiştir.

A. ŞÛRÂ'NIN ANLAMLARI

1. “ŞÛRÂ” kelimesinin lügat anlamı;

Şûrâ kelimesinin kökeni üzerine yaptığımız etimolojik araştırmamızda lügatlarda bu kelimenin kökeni üzerine birkaç görüş ileri sürüldüğünü tesbit ettik. Bu görüşler, birbirlerine bütünüyle zıt anlamları içermeyen özde bir anlama işaret eden,günlük yaşamda yeri olan, şevra fiilinin farklı nesnelere kullanımından doğmuştur.Şimdi dilcilerin ve arapça lügatlerin işaret ettiği bu görüşleri özetlemek istiyoruz.

Birinci görüş: Şûrâ; “şâra'l-asele şevran ve şiyâran ve şiyâraten - شَارَ الْعَسَلَ شَوْرًا - وشياراً وشياراً” şeklindeki kullanılışından alınmıştır.⁵ Çünkü “şevra'l-asel” balı bulunduğu gizli ve kuytu yerden çıkarmak anlamını ifade etmektedir. Şura ile de bal gibi kıymetli ve gizli olan görüşler açığa çıkmaktadır.

İkinci görüş: Şûrâ; “şurtu'd - dâbbete şevran” ifadesinden alınmıştır. “Şurtu'd-dâbbete” ifadesi satılacak bir hayvanın pazarda yürütülmesi, koşturulması bu sayede özelliklerinin ortaya çıkmasını ifade eder.⁶ Hayvanın gizli olan bazı meziyetleri veya kusurları bu sayede ortaya çıkarılmış olur. Şûra esnasında da insanlar zihinlerindeki gizli olan düşüncelerini ifade etmek suretiyle ortaya çıkarmış olurlar.

Şûrâ'nın kökeni ile ilgili bu iki meşhur görüşe ilaveten lügatler (er-racülü) ile kullanılışına da yer vermişlerdir. Şimdi bu isimle şe-ve-ra fiilinin ifade ettiği anlamı incelemek istiyoruz.

⁵İbn Faris, Ebul-Huseyn Ahmed , *Mücmelü'l-lüga*, tah. Züheyr Abdu'l Muhsin Sultan, Müessesetü'r-Risale yay. Beyrut, 1986, I-II, 515-516; ibn Faris, *Megayisu'l-Luga*, isimli eserinde ise ‘ş-v-r ‘ harflerinden oluşan bu fiilin genel olarak iki anlam ifade ettiğini söyler . Birinci anlam: bir şeyi keşfetmek, izhar etmek, arzetmektir. İkinci anlam ise herhangi bir şeyi almaktır, demektir. Bkz. III, 176, Muhakkik: Abdü's-Selam Muhammed Harun, İttihadü'l- kitabî'l-Arab,Firuzabadi, Muhammed b.Yakub b. Muhammed b.İbrahim b. Ömer, Ebu Tahir, *Kamusul-Muhit*, Matbaatü Miriyye, Bulak I,444; Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, *Esasül-Belaga*, Daru'l-Kütüb,Kahire,1972, I, 251 ; el- Cevheri, İsmail b. Hammad Ebu Nasr el- Farabi, *es-Sıhah*, I, 372; Esfehânî,er-Râgıb,*el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Tah: Muhammed Halil Aytânî,Daru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan, 273; İbn Manzur,Muhammed ibn Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadır, Beyrut, IV, 434

⁶ İbn Faris, *Mücmelü'l-lüga*, I-II, 515-516 ; Firuzabadi, A.g.e, I ,444 ; Zemahşeri, A.g.e., I, 251 ; Halil b. Ahmed, Kitabu'l-Ayn, II, 10 ; Es-Sahib, İsmail bin Abbad, *El-Muhit fi'l-luga*, Alemu'l-Kütüb, Bab; ‘şin,lam,elif,ye’, Beyrut 1994, II, 179 ; Ragıp, *Müfredât*, 273; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, a.yer

“şe-ve-ra” fiili ‘الرَّجُلُ’ (er-Racülü) ile ; Fiziki görünüşün, elbisenin güzel olmasını ifade için kullanılır⁷. ‘Racülün-şârun’ ifadesi de sureti ve elbisesi güzel kişi için kullanılmıştır. Lisanü’l-Arab’ta Amr ibni’l-As’ın bir rivayetinde geçen ‘Ebu Hureyre’yi insanlar güzel buldu’ (feteşâyêrûhu) şeklindeki ifadenin sanki ‘eş-şâretü’ gibi anlam ifade ettiği yani, ‘mişvâru’l-manzar’, güzel görünüşlü olma anlamı ifade ettiğine değinilmiştir. Yine bu kelime ‘akıl güzelliğini’ ifade etmek için de kullanılmıştır.⁸ Besili-semin olan hayvanların güzelliğini ifade ettiğine dair ibn Faris’in görüşü de mevcuttur.⁹

Görüldüğü gibi “şe-ve-ra” fiilin üç farklı isimle (asel;dabbe;racül) kullanımı farklı anlamlar için olsa bile , gizli olan bir özelliğin veya değerli ve de gizli olan bir şeyin yine başka bir şey yardımıyla ortaya çıkarılmasını ifade etmesiyle de bu fiilin üç isimle benzer bir amaç için kullanıldığını söylememiz mümkündür. Bu amaç ise ; **“Bir şeyler yardımıyla gizli, saklı ve değerli olan bir vasfın,bir fikrin,bir güzelliğin,bir durumun ortaya çıkmasını ve insanların onlara muttali olmasını sağlamaktır,**denilebilir.

“Şa-ve-ra” “asel-bal” mefulünü aldığımda, aslında elde edilmesi güç ve bir anlamda insanların gözlerinden uzak bir yerde bulunan arı balının , mişvar denilen bir aletle kovanından çıkarılmasını ve insanlara sunulmasını ifade etmesi; “dâbbe-hayvan” mefulü ile kullanıldığında, satın alınmak istenen bir hayvanın yürütülmesi, koşturulması bu sayede ona ait özelliklerin ortaya çıkmasına işaret etmesi; “racul-adam” mefulü ile kullanıldığında da elbisenin, süslerin insanın güzelliğini ortaya çıkardığı hususunu belirtmesi , “şa-ve-ra” fiilinin önceleri gizli olan ama bir şeyler yardımıyla gözle görülebilir bir hususa dönüşen durumları anlatmak için kullanıldığı düşüncesini teyid etmektedir.

Şimdi de “şa-ve-ra” fiilinin müştaklarının edatlarla kullanımlarına değinmek istiyoruz.

⁷ Komisyon, *Mu’cemu’l- vasıt*, Çağrı Yayınları, İstanbul,1992, “Şâre” Maddesi

⁸ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, IV, 434

⁹ İbn Faris,Ebu’l-Huseyn Ahmed ,*Mücmelü’l-lüga*, I-II, 515-516

a) “Şevera” sülasi fiilinden türemiş diğer fiillerin bazı harf-i cerlerle kullanılması ve anlamları

i. Eşâra ileyhi: أَشَارَ إِلَيْهِ بِالْيَدِ : Eliyle veya başka bir şeyle işaret ederek bir anlamı ima etmek, (içeriye girmek veya dışarıya çıkmak şeklinde), ayrıca bu şekildeki kullanımda müşavere etmek anlamı da bulunmaktadır.¹⁰

ii. Eşâra aleyhi: أَشَارَ عَلَيْهِ بِالرَّأْيِ : Genellikle eşâra ala (bir-re’y) ile kullanıldığında ‘görüşünü almak’ anlamı ifade edilmiş, (bi keza) ile kullanıldığında ise doğru olanı açıklayarak onu yapması için nasihat etmek anlamında kullanılmıştır.¹¹ İbn manzur da bunun şura, meşveret anlamına geldiğini söylemiştir.¹² Zebidi de “bi keza” ile kullanılmasının “emera bihi” yani şûrâ anlamına geldiğini, bunun Hz Ömer’in halife seçiminde yetkili kıldığı şûrâ olduğunu ifade etmiştir.¹³

iii. Şâvera; فِي الْأَمْرِ , “Şâvera fi’l-emri” ; bir konuda görüşünü istemek, istişare için uygun olan birisiyle istişare etmek demektir.¹⁴ ” وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ ” ayetinde olduğu gibi.¹⁵

iv. Şevvera bihi:¹⁶ شَوَّرَ بِهِ Sanki avret yerini açmak gibi bir anlam ifade eder. “Hayâ edilen bir fiili yaptı ve utandı” şeklinde kullanıldığı da nakledilir.¹⁷ “Şavvertü bi fûlanin, ve teşevvera fûlanün” falancayı utandırdım, falanca utandı, şeklinde cümle içinde kullanılır. Halil bin Ahmed et-teşvîrin hayvanlar için de

¹⁰ Er-Razi, Abdulkadir, *Muhtaru’s-Sihah*, Tah: Mahmut Hatır, Mektebetü Lübnan, Beyrut, I, 354; el-Ferâhîdî, Halil bin Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, Mektebetü’l-Hilal, Tah: Mehdî Mahzûmi, İbrahim Samirâî, VI, 280; İbn Manzur, IV, 434; es-Sahib, A.g.e, bab, ‘şın, lam, elif, ye’, II, 179

¹¹ Komisyon, şâra mad; es-Sahib, A.g.e, II, 179, bab; ‘şın, lam, elif, ye’; Firuzabadi, A.g.e cüz. I, 441

¹² İbn Manzur, A.e, IV, 434; er-Razi, Abdulkadir, *Muhtaru’s-Sihah*, Tah: Mahmut Hatır, Mektebetü Lübnan, Beyrut, I, 354

¹³ Ez-Zebîdî, A.g.e., I, 3034

¹⁴ İbn Manzur, A.g.e, IV, 434; ez-Zebîdî, Ebu’l-Feyz, *Tacu’l-Arus min Cevahiri’l-Kamus*, I, 3037, Firuzabadi, A. e, I, 540; er-Razi, Abdulkadir, *Muhtaru’s-Sihah*, Tah: Mahmut Hatır, Mektebetü Lübnan, Beyrut, I, 354

¹⁵ Komisyon, babuş-şın, I, 1036

¹⁶ İbn Faris, bu kelimeyi şeddeli olarak “şevvera” okumuş, Zebidi ise, vav harfinin harekesini bildirmemiştir. Biz İbn Faris’in kullanımını tercih ediyoruz. Bkz. İbn Faris, A.g.e., III, 176

¹⁷ İbn Faris, A.g.e., III, 176; ez-Zebîdî, A.g.e., I, 3036; Firuzabadi, *Kamusu’l-Muhit*, I, 441 ; İbn Sîde, Ebu’l-Hasan, *el-Muhassas*, el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, Bulak, 1316, I, 119

kullanıldığına dikkati çeker. Bu durumda “yürüyüşünün nasıl (mişvar) olduğunu görmek¹⁸ ve yürüyüşünden hareketle hayvanın sağlık ve sıhhatini,kabiliyetini ölçmeye çalışmak anlamında “teşvîr” kelimesi kullanılmaktadır.

v. **İştâra**; Bir şeyin açığa çıkması, vuzuha kavuşmasıdır.¹⁹ Balın kovanından çıkarılması da bu anlamdadır.²⁰

vi. **“isteşâra”** : Bir iş hakkında müşavere yapmak demektir. Bir anlamda “İsteşertühü” demektir. Yine birisinden müşavere talep etmek içinde “isteşârehu” ifadesi kullanılır.²¹ İsteşâre'nin “müşavere talep etmek” anlamı , fiilin terim anlamını ifade eden yönüdür. Bu fiilin lügavi anlamları vardır. Kelimenin lügavi anlamlarını gösteren kullanımlarını da şimdi özetlemek istiyorum.

i. **الْبَعِيرُ** (El-bâiru) ile; Satışa çıkarılan bir devenin bazı yöntemlerle özelliklerinin ortaya çıkarılmak istenmesidir. İsteşâra fiilinin ismi faili olan Müsteşir iki anlam için kullanılmaktadır. Birinci anlam: Devenin diğerlerinden farklı bir engelini ortaya çıkaran, yani hayvan pazarlarında pazarlamacılık yapan mütehasıs kişiye denir.²² İkincisi de; dışisinin idrarını koklayarak gebe olup olmadığını anlayan deve için kullanılır .²³

ii. **الإِبِلُ** (el-ibilü) ile; devenin alımlı hale gelmesi semirmesi, güzelleşmesidir. İbn Manzur, müsteşirin, semin olmak anlamına geldiğini “vesteşâra'l- bâiru” ifadesinin “ıştâra” yani “semine”²⁴ anlamı ifade ettiğini vurgular. Zemahşeri de devenin güzelleşmesi, parmakla gösterilir hale gelmesi durumunu anlattığı için isteşâra fiilinin burada mecazen kullanıldığını söylemiştir.²⁵

¹⁸ Halil bin Ahmed, A.g.e., II,10

¹⁹ Es-Sahib,A.g.e, Bab: “Şin lam,elif,ye”, II ,179

²⁰ Es-Sahib,A.e.a.yer ,İbn Düreyd, A.g.e, Bab: “Rşh”, I, 401, İbn Abid,*Garibu'l-Hadis li-İbni Abid*, III, 222, Halil b. Ahmed, II, 280; Zebidi, *Cemherarü'l-Lüga*, I, 3034

²¹ İbn Manzur, A.e, IV, 434

²² Firuzabadi, A.e.a.yer.

²³ İbn Faris A.e.a.yer

²⁴ İbn Manzur, A.e, IV,434

²⁵ Zemahşeri,*Esasü'l-Belâga*, I, 251

b) “Ş-v-r” kökünden türemiş isimler ve anlamları

Bu kelimelerin eş-şâratü, eş-şevâru-eş-şuvâru, eş-şûrâ, şîrun, istişâretün eş-sevratü, el-mişvâr, el-meşâru, el-meşveretü, el-müsteşâru ve el-müsteşîru şeklinde sözlüklerde yer aldığını söyleyebiliriz. Şimdi bunların kısaca anlamlarını verip kelimemizin -şûrâ-üzerinde yoğunlaşmak istiyoruz.

i. **الشُّورَى**; Eş-Şûrâ: Meşveretin gerçekleştiği yerdir. Kuran-ı Kerim’de bu kelimeyi karşılayan “ve iz hum necvâ” ifadesi vardır, Zemahşeri’nin ifadesine göre mütenâcîn ,şûrâ içinde yer alan şûrâ ehlini ; necvâ da şurayı karşılamaktadır.²⁶

ii. **الشُّورَةُ**; (Eş-Şuvratü): Eş-şuvratü şeklinde okunduğunda “semin deve”; eş-sevratü şeklinde okunduğunda ise “göz alıcı bir güzellik ve utangaçlık” anlamına gelmektedir,²⁷ demektir. Firuzabadi de **الشُّورَةُ وَالشَّارَةُ وَالشُّورُ وَالشِّيَارُ وَالشُّوَارُ الْحُسْنُ** şeklindeki türetilen kelimelerin hepsinin “eş-sevratü” de dahil elbise ve heyet-vücutun şeklinin güzelliği olarak ifade ettiğini söylemiştir...²⁸

iii. **الشُّوَار**; Eş-Şevâru: ev eşyası,süsü anlamındadır.Fakat kelimenin ötreli okunuşu “eş-Şuvâru” ise “Erkek ve kadının avret mahalli” demektir.²⁹ Kendisinden hayâ edilen bir fiil işlendiğinde ‘şevera bihi’ cümlesiyle ifade edilir. Sanki avret mahallini teşhir etmek gibi bir anlam ifade eder.³⁰ Beddua olarak bu kelime “Allah şuvârını/avretini/mahremi açık etsin” şeklinde bir kullanıma sahiptir.³¹

iv. **المُشْتَارُ**; el-Müştâr: Bal için kullanılan, devşirilmiş, alınmış, hasat edilmiş...,anlamına gelir, “alınmasına yardım edilmiş” diye de ifade edilir.³²

v. **المِشْوَار**; el-Meşâvir: Mişvâr kelimesinin çoğulu olan bu kelime “balın kovanından çıkarılmasına yarayan araç demektir. ³³ Kamus sahibi, balın toplanmasına yardımcı olan araca mişvâr dediği gibi, ayrıca ismi mekan anlamı da

²⁶ Zemahşeri, A.g.e, I, 251

²⁷ ez-Zebîdî, A.g.e, I, 3037

²⁸ Firuzabadi,A.g.e.,a.yer,es-Sahib,A.g.e., a. yer

²⁹El-Cezeri, Ebu’s-Saadat el-Mubarek Muhammed, (ibnü’l-Esir), *En-Nihaye Fi Garibi’l-Eser*, Tahk: Tahir Ahmed Ez-Zavi, Mahmud Muhammed et-Tanahi, Mektebetül-İlmiyye, Beyrut, 1979,II,1241, İbn Düreyd,A.g.e, I, 401

³⁰ Ez-Zebidi, I, 3036

³¹ Ez-Zebîdî, A.g.e,I, 3036, İbn Düreyd, *Cemheratü’l-Lüga*, I,401; Bu kelimenin “eş-şuvar,eş-şivar,eş-şevâr” şekillerinden hangisi ile okunması gerektiğine dair lügatlarda net bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Faris, ev eşyası anlamına gelen eş-şevâr’ı bu şekliyle kullanırken , Cevheri, *Es-Sihah* adlı eserinde ötreli olarak ‘eş-şuvâr’ şeklinde kullanmıştır. Bkz. Cevheri, (h.507d.), I,372, Biz ibn Faris’in ‘eş-şevâr’ şeklindeki kullanımını daha önce yaşamış olması sebebiyle tercih ediyoruz.

³² İbn Manzur, A.g.e,IV,434, ez-Zebîdî, A.g.e, I, 372

³³ es-Sahib,A.g.e, Şvr mad.,

vererek, hayvanların sergilendiği, gezdirildiği mekanlara da bu ismi vermektedir.³⁴ Yine mecazi bir anlam ifade eden “ve’l-hutaba feinnehâ mişvârun kesiru’l-isâri” cümlesi kullanılır. “Hatiplerin çok konuşması, sürçmesi bol olan gezintiye, benzetilmiştir.³⁵

vi. **المشورة**; işâret’ten mef’ale kalıbında türemiş bir isimdir.³⁶ “Meşveret” ve “meşurat” şeklinde iki kullanımı vardır. Meşveret , şûrâ anlamını ifade eder,meşûrat ise “iş hakkında onunla müşavere yaptım”, istişare yapmak istedim-isteşertuhu anlamına gelir.³⁷ Sibeveyh’te şûrâ’nın meşûrat demek olduğunu, meşûrat kelimesinin de mefaletün kalıbıyla kullanıldığını mef’ûletin şeklinde ise kullanılmadığını, çünkü masdarlarda mef’ûletün şeklinde bir kalıbın bulunmadığını söyler.³⁸ Zeynuddin er-Razi de meşveret,meşûrat ve şûrânın bir iş hakkında müşavere yapmak şeklinde ortak bir anlam ifade ettiğini belirtir.³⁹ Ferra’ya göre de meşurat kelimesinin aslı meşverettir. Sonradan meşurata nakledilmiştir.⁴⁰ “Meşveret mefale kalıbında ‘işâret’ten türemiştir. İki şekilde okunur, meşveret ve meşûret şeklinde. Sahibu’l-Misbah’ın da konuya örnek bir kullanım oluşturabilecek şu cümlesini nakleder. “İstişare edip konu hakkındaki görüşünü almak için kendisine döndüm, bana şunu işâret etti: Bana maslahat olan görüşünü gösterdi, güzel bir işaretti...” Bazı imamlar meşveretin “şevri’l-dabbe, veya şevri’l-asel” den türediğini söylediklerinde “شرت العسل أشوره شورا ومشاركة” için masdar olduğunu kastetmemişlerdir. Sahibu'l-Misbah da meşveretin kökeni için iki kök kelimenin olduğunu, birincisi, işâret’ten yani ‘mişvarda hayvanı işâret etti’ cümlesinde olduğu gibi; ikincisi de şurtu’l- asel’den geldiğini, güzel nasihatın bal içmek gibi olduğunu belirtir.⁴¹ İsfehani de meşveretin “bazısının bazısına müracaat etmek suretiyle, sözlerinden re’yin çıkartılmak istenmesi olarak tarif eder, bunu balı kovanından çıkartmaya benzetir.(شرت العسل), masdar, lafzın türünden olursa, fiilin üzerinde cereyan eder. if’al’in ef’aleden, tef’îl’in feaale’den, infiâl’in infealeden gelmesi gibi, masdar isim fiil üzerinde cereyan etmezse, fiile muhalif bir mana yüklenir.

³⁴ Firuzabadi, *Kamusu’l- Muhît*, I,441

³⁵ Ez-zebidî, A.g.e. I,3035

³⁶ Fîrûzabâdî, A.g.e, I, 441

³⁷ El-cevheri, *es-Sihah Fi’l-Luga*, I, 373; Fîrûzabâdî, I, 441

³⁸ İbn Seyde,*Muhassas*, III,75

³⁹ Er-Razi,Zeynuddin,*Muhtaru’s-Sihah*,I,168

⁴⁰ El-Ezherî,*Tehzîbu’l-Luga*, IV,118

⁴¹ Za’belavi , Salahaddin, *Mu’cemu Ahtai’l-Küttab* , Tahkik: Muhammed Mekki el-Haseni, Mervan el-Bevvab, Dımaşk, Darü’s-Sekafe ve’t-Turas, 2006/1427 “Ma ca e ala mefaletin” babı, I, 109,

Şeyh Zahir Hayrullah eş-Şevîrî, risalesinde meşveretteki şın harfinin ötreli ve sakin oluşuyla ilgili farklılığı açıklamış fakat her ikisinin de masdar isim olduğunu ve bir mana için geldiğini belirtmiştir.⁴²

Netice olarak meşûrat ve meşveret kelimelerinin ortak bir anlam olan “bir iş hakkında müşavere yapmak” demek olduğunu söyleyebiliriz.

Müsteşâr: Kendisiyle istişare edilen yani görüşüne müracaat edilen kişidir, müsteşâr ise; istişare eden görüş için bir kimseye müracaat eden kimsedir, hayvan mütehassıslarına da müsteşir dendiğini izah etmiştik.

Ş-v-r- kökünden türemiş bu isim ve fiillerin ifade ettiği gerek lügavi gerekse terim anlamları bu fiilin, “*özünde gizli ve değerli olan bir şeyin araç yardımıyla açığa çıkarılması*” durumunu anlatmak için kullanılmaktadır.Yani:

“Balın kovanından yani gizli olan yerden bir değnek yardımıyla çıkartılması; at veya deve gibi hayvanları yürütmek, üzerine binip gezdirmek suretiyle gizli özelliklerinin açığa çıkarılması; bir hayvanın idrarının bir başka hayvan tarafından koklanmasıyla onun hamile olup olmadığının anlaşılması; giyilen güzel kıyafetlerle kişilerin güzelliğinin ortaya çıkması; hayvanların besilenmesiyle güzelleşmesivs. gibi.

2. Şûrâ kelimesinin terim anlamı:

Şûrâ, istişare, meşveret şeklindeki bu kelimelerin terimsel anlamında da temel olan gerçek aynıdır. Şöyleki; bal gibi kıymetli bir gıdadan faydalanabilmek , onu bulunduğu kuytu yerden, kovanından çıkarmak için bazı araçlar gerekiyorsa veya hiç bilmediğimiz fakat satın almak için talip olduğumuz bir hayvanı mütehassısına göstermek, veya onu yürütmek ve koşturmak suretiyle, bilmediğimiz bazı vasıflarının ortaya çıkmasını sağlamak gerekiyorsa; doğru, isabetli, faydalı bir görüşün ortaya çıkması için de ehil insanlardan oluşan bir meclise sorun olan şeyin ulaştırılması ve mesele hakkında görüşlerin ortaya dökülmesi, en doğru çözüm üzerinde ittifak edilmesi gereklidir.

⁴² Za'belâvi, A.g.e., a.yer

Netice olarak; ř-v-r kökünün esas anlamı “ gizli olan bir şeyin, bulunduğu yerden alınarak ortaya çıkarılması ve başkalarına gösterilmesi olduğuna göre şûrâ kelimesinin terim anlamında da bu esas anlamın görölmesi gerekmektedir. O zaman şûrânın terim anlamı şöyle ifade edilebilir:

“Şûrâ: İsbetli ve doğru bir karar verebilmek için ilim ve ihtisas sahibi kişilerle fikir teatisinde bulunarak tıpkı arı kovanından bal alır gibi, konunun özünü ortaya çıkararak isabetli kararlara varmaktır.”⁴³

⁴³ Gezgin, Ali Galip, “*Kur’anda ve Türk Devlet Geleneginde Şûrâ*”, SDÜ İlahiyat Fak.Yay., 1997, IV.sayı, 189

B. EDEBÎ ESERLERDE ŞURA

Kur'an arapça olarak, dili arapça olan bir topluma indirilmiş kutsal bir kitaptır. Yaşayan, canlı arapça Kuran'ın nuzulüyle dinamizm kazanmıştır. Bunun için "Kur'an arapçanın yüce ve aziz kitabıdır",⁴⁴ ifadesi kullanılmıştır.

Dil dediğimiz canlılar arasında iletişimi sağlayan üç harfli sihirli araç , canlı bir organizma gibidir. Kelimeler de bu organizmanın hücreleri mesabesinde olan hayat sahibi unsurlarıdır. Organizmanın hücreleri, yaşanan ortamın etkilerine bağlı olarak yıprandığı, yok olduğu, bazen de başkalaşım geçirerek organizmayı tehdit eder hale geldiği bilinmektedir. "Kelimeler de kültür ve dil ortamında bir gelişim ve değişim seyri takip ederler. Onlar , zaman zaman anlamlarını , uzun müddet bozulmadan muhafaza ederler, zaman zaman onlarda, anlam kaymaları ve muhteva değişiklikleri ortaya çıkar."⁴⁵ Hemen her dilde bu durumu görebiliriz.Kuranın nuzulünü takip eden yıllarda çok hızlı bir süreç içinde başka milletlerin İslam'a girmesiyle Kur'an'ın kelimelerinde anlam kaymaları ve muhteva değişiklikleri görülmeye başlamıştır.Kelimelerde görülen anlam kaymaları Kuran tefsirlerinde ,lügavi eserlerde kelimelerin tarihi gelişimi göz ardı edilerek yerini almıştır.Bu durum Kur'an'ı anlamaya çalışan nuzul dönemi sonrası insanları için handikap oluşturmuştur. Çünkü Kuran'ı doğru anlamının temel şartlarından birisi, onu, indiği dönemdeki Arap Dili'nin bütün hususiyetleri çerçevesinde incelemektir.Kuran'ın nuzul dönemi arap dilciliği çerçevesinde ortaya konan lügatler semantik araştırma yapanlar için yeterli verileri sağlayamayacak ise bu durumda Arap Kültürünün , Kur'an'dan sonraki temel kaynakları olan şiire ve Arap Kültür Tarihi eserlerine başvurulması gerekecektir.⁴⁶

Kuran'dan önce varolduğunu düşündüğümüz Şûra kavramının Kur'an muhtevası içinde nasıl bir yer edindiğini anlamsal bağlamda tesbit edebilme sürecinde, lügavi eserlerden edindiğimiz şûrâ anlamına, Kuran'ın nuzulünden sonraki dönemde oluşturulmuş Arap Kültür Tarihi eserleri diyebileceğimiz şiirler ve

⁴⁴ El-Huli, Emin, *Arap İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*,Çev. Emrullah İşler, Mehabet Hakkı Suçin, Kitabiyat Yay. Ankara 2006, 42

⁴⁵ Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, Şule Yay. 1998 İst. 143

⁴⁶ Albayrak,144

edebi eserlere müracaat ederek, şûrâ, meşveret, istişare gibi kavramların dilin pratik hayattaki uygulamalarında yüklendiği anlamları tesbit etmeye çalışacağız.

Kur'an'ı belagat açısından inceleyen ve ciddi eserler ortaya koyanların katipler⁴⁷ olduğuna dikkatleri çeken Emin el-Huli, edebi eserlerden hangilerini incelememiz gerektiği konusunda, tesbitleriyle bize ışık tutmuştur.⁴⁸ Şimdi önemli edebi eserlerden elde ettiğimiz bilgileri değerlendirmek istiyoruz.

İbn Abdi Rabbih el-'Ikdu'l- Ferid, adlı eserinde, Peygamber s.a.v.'in "istişare eden pişman olmaz. İstihare yapan da kaybetmez" şeklindeki sözünü nakleder ve Allah Teala'nın nebisine rey ve hazm konusunda çevresindekilerle istişare yapmasını "veşâvirhum fi'l- emr, feizâ azemte fe tevekkel ala'llah" emriyle bildirdiğini ifade etmiştir.⁴⁹

El-'İkd sahibi, Nebi as.'ın vefatından sonra Sakif kabilesi, irtidada meylettiklerinde içlerinde sözü geçen bir büyük olan Osman bin el-as ile istişare etmişlerdi. Osman istişarede onlara şöyle nasihat etti. "Sizler İslam'a en son giren arap kabilesi olmayınız, irtidat konusunda da ilk olmayınız." Bu nasihat onlara fayda verdi. İrtidat etmekten vazgeçtiler.⁵⁰

İstişarenin Allah'ın cc. Nebisine sa. emri olduğunu, Nebi'den de ümmetine tavsiye edilen bir davranış olduğuna değinen ibn Abdi Rabbih, irtidat etmeyi düşünürken bile büyükleriyle istişare etmeyi ihmal etmeyen Sakif kabilesinin bu tutumuyla da istişarenin arap toplumunda yerleşmiş bir ilke olduğuna dikkatimizi çekmiştir.

İstişarenin toplumda bireyleri frenleyen , koruyan bir güç olarak görüldüğünü gösteren şu örnek de ilgi çekicidir:

Bazı hakimlere soruldu: Bir genci koruyan en güçlü emr-iş/olgu hangisidir? En çok zarar veren de hangileridir?

⁴⁷ Katiplik günümüzdeki bakanlıkla eşdeğer devletin üst bürokrasisi demektir. İslam fetihlerinin genişlemesiyle devletin himayesine giren diğer milletlere ait insanlar Arapçayı öğrenmek, arap edebiyatı ve edebiyat tarihi alanında ciddi başarılar elde etmek bu sayede arap edebiyatının adeta uygulamalı alanı olan katiplik gibi üst broksaside yer edinmek için çok ciddi eserler ortaya koymuşlardır. Bkz.El-Huli, 56

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.El-Huli,57

⁴⁹ İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-ferid*, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi, Lecnetü't-Telif ve't-Terceme 328/940.,Kahire I, 18

⁵⁰ İbn Abdi Rabbih, A.e., I, 18

Hakimler: Alimlerin müşaveresi, emirlerin tecrübeleri, güzel soruşturma/tetkik gençleri koruyan en güçlü amillerdir. İstibdat, tehavün (önemsememek/küçümsemek) ve acele karar verme de gençlerimize en çok zarar veren hususlardır,⁵¹ demişlerdir.

Ali bin Ebi Talib'e ait olan "ihtiyarın görüşü çocuğun gösterdiğinden hayırlıdır"⁵² şeklindeki söz, tecrübenin ne kadar önemli olduğunu, bu tecrübeden de mutlaka istifade etmek gerektiğini anlatır. Tecrübe hayatın acı ve tatlı olaylarından çıkan bir öz dür. Bu öz kişiyi rey sahibi yapar, rey sahibi kişilerde arap toplumunda kendileriyle müşavere edilen müstesna kişilerdir.

El-'İkd sahibi, eserinde Utbî'nin naklettiği bir olaya yer verir.

Kaşları çatık, hiddetli birisine şöyle denildi: Doğrularınız ne kadar da çok /ne kadar çok isabetli kararlarınız var? Adam ise şöyle cevap verdi: " Biz bin adamız, içimizde kararlı/hâzım birisi var. Biz onunla müşavere yaparız, o zaman sanki kararlı bin kişi oluruz"⁵³

Eserde yine bir şairin şu sözü nakledilir : "Rey, çevresi kapkaranlık gece gibidir. Gece ise ancak sabah ışıklarıyla aydınlanır. Öyleyse şahısların görüşlerinin aydınlığını kendi görüşünün aydınlığına ekle ki aydınlığın ışığı artsın, ziyadeleşsin..."⁵⁴

İbn Rabbih'in eserinde naklettiği olay ve görüşlerden istişarenin ,nasihat, tecrübelerin paylaşımı, istişare neticesine azimle ve kararlılıkla bağlanma ve onu uygulama gibi hususlar çerçevesinde şekillendiğini görmekteyiz.

İbn Cerir et-Taberi'nin yolunu izlemesi sebebiyle kendisine el-Cerîrî lakabı verilen Irak'lı kadı, fakih, edip,⁵⁵ Muafi b.Zekeriyya, **el-Celîsü's-Salih ve'l-Enîsü'n-Nasih** adlı eserinde meşveret hakkında mensur ve manzum olarak şunları nakleder:

Muhammed ibn Kasım el-Enbârî'den nakledilen rivayette , "iki görüş tek görüşten hayırlıdır. Gerçekleşmeyen üç görüşten de hayırlıdır" denilmektedir.

Yine; "aklımı kardeşinle paylaş..." "Tek akıl has dairede kişiyi müstağnî kılmaz, topluluk içinde yarar getirmez. "Meşveretten dolayı kişi helak olmadı, reyi ile müstağnî davranan da mutlu olmadı."⁵⁶ "Allah bir kulu helak etmek istediğinde

⁵¹ İbn abdi Rabbih, A.g.e., I ,18

⁵² A.e.,I,18

⁵³ A.e. I, 18

⁵⁴ A.e.,I,18

⁵⁵ Zirikli, *A'lâm*, VII,260

⁵⁶ Muâfâ, Ebü'l-Ferec , İbn Zekeriyyâ b. Yahyâ Muâfâ Nehrevânî, *El-Celîsü's-Sâlihü'l-Kâfi Ve'l-Enîsü'n-Nâsîhü's-Şâfi = El-Celîs Ve'l-Enîs*; thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî. Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ,390/1000, I, 379

onu reyiyile yetindir kıldı.Bu ise onu helak olanın ilki yaptı.” Şeklinde Muhammed Kasım el- Enbârî’den nakledilen rivayetler sadece kendi görüşü ile yetinen kimselerin kaybettiklerini,başkaları ile fikir alış-verişinde bulunan yani başkalarının görüşlerinden bağımsız yaşanamayacağı bilincinde olanların da kazanacaklarını ifade etmektedir.

El-Muâfâ, eserinde, şûrâ ile ilgili olarak şairlerin şiirlerinden nakillerde bulunur. Meselâ bir şairin: “ Bir göğüste bulunan tek görüş görüş değildir. Ey iki dostum bugün bana gördüklerinizi işaret ediniz, bana nasihat ediniz.”

Bir başka şiirde “görüş/rey, meşverete ulaştığında nâsih bir görüşle veya kararlı bir kimsenin nasihatinden yardım iste. Zannetme ki şûrâ senin için bir ayıptır.”⁵⁷

Nakledilen bu şiirler, şûrâ-meşveret-istişare’yi toplum içinde yanlış algılamış kimseler olabileceği, bir başka kimsenin görüşlerine müracaat etmenin kusur , ayıp gibi karşılayanların bulunabileceği gerçeğini ifade ederken ,doğru olanın ise bu psikolojiden kurtulmak olduğunu belirtir. Özellikle şuranın görüşü söz konusu olduğunda onun yardımından istifade edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Vezir, kâtip, müterassil sanatkar alimlerden olan, h.558-637 yıllarında yaşamış ,kitabî sanatına dair ne varsa hepsini eseri el-Meselû’s-Sair’de toplamış Cezireli İbnü’l-Esir el-Katip⁵⁸ eserinde “ve şavirhum fi’l-emr..” ayeti hakkında şu yorumları yapar:

“Bu ayette söz konusu olan müşavere, komutanlar ve yönetici tabakası için doğru kararların nasıl alınabileceğine yönelik istidlalleri, istiabdâdın hatasından sakındırmaları, kesin kararların birlikte alınması gerektiği, ayrılıktan müşavere sayesinde güvende olunabileceği gibi ilkeleri içinde barındırmaktadır. Bu sebeble şura teşvik edilmiştir. Bu emir ayrıca müslümanların ayırık, çatlak köşelerini birleştiren bağa olan ihtiyaçlarını hissettirmektedir.”⁵⁹

H 451-520 yılları arasında yaşamış olan Malikî fakihi olan Endülüs’lü et-Tartûşî, Ebubekir el-Fihri, el-Endülûsî,⁶⁰ devletler ve melikler nizamı hususunda

⁵⁷ El-Muâfâ, bu iki şiiri müellif isimlessiz olarak eserinde naklederken, Bkz. Ag.e, I, 379, İbn Hamdûn, *Tezkirâtü’l- Hamdûniyyesinde* bu beyitleri Beşşar’a nisbet ederek verir. Bkz. I, 373

⁵⁸ İbn Hallikan, Ebu’l-Abbas Şemsuddin , *Vefâyâtü’l-Âyân*, Dâru’s-Sadr, Beyrut, V, 391

⁵⁹ İbn esîr, Ebu’l-Feth İbnü’l-Esir Ziyaeddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybani Cezeri, *el-Meselû’s-sair fi edebi’l-katib ve’s-şair*, Thk. Ahmed Muhammed Havfi, Bedevi Tabane, Dârü’r-Rifai, Riyad, 1983, I, 79

⁶⁰ Kehhale, Ömer Rıza, XII,96; ayrıca Kehhale, Siracu’l-Mülük isimli eserin Memun b. Betâinî için tasnif edildiğini söyler. Bkz, Kehhale, a.yer.

dinin koyduğu kaidelerin bilinmesi gerektiği görüşündedir. Meliklerde bulunması gereken hasletleri Sıracu'l-Mülük isimli eserinde yumuşaklık, kabalığın terki, müşavere şeklinde ifade eder. Bu hasletler Tartuşi'ye göre Al-i İmran 159.ayetin ortaya koyduğu prensiplerdir.⁶¹

İbn esir el-Katip ve Tartûşî'ye (h. 520) göre müşavere, yöneticilerin istibdattan korunmalarını, yönetici-halk kaynaşmasını sağlayacak, yöneticilerde bulunması gereken en önemli haslettir.

Edebi eserler içerisinde müşavere ile ilgili en çok görüş bildirenlerden birisi de Muhadaratü'l-Udebâ sahibi Ragıp el-Esfehani' (h.502) dir. Farklı başlıklar altında şura konusunu işlemiştir. Şimdi bu başlıkları ve görüşleri özetle sunmak istiyoruz.

Müşavere , Kendi reyi ile istibdad; Müşaverenin övülmesi

Bu başlık altında yer alan sözlerden tekrar edilmeyenleri sunmak istiyoruz. “Ehli nasihat ile istişare eden küçük düşmekten, rezillikten kurtulur,”denilmiştir. Bu sözün kaynağı olabilecek Hz. Peygamber'in “müşavere nedametten/pişmanlıktan korunmadır,kınanmaktan emin olmaktır,” sözünün varlığı bilinir. Ayrıca,kişiyi pişmanlık ve rezillikten korumasının gerekçesi yine bir başka hadis ile açıklanmıştır. “Tek bir kişinin görüşü bir ip gibidir. İki görüş iki ip gibi,üç rey ise kopmayan bir halattır.” Bu hadis ile görüşleri birleştirmenin kişiyi hataya düşmekten, dolayısıyla kınanmaktan ve mahcubiyetten koruduğuna işaret edilmiş olunmuştur. Ragıp, Hz.Peygamberin şuraya teşvik içeren “ müşavere yardımlaşması ne güzel, istibdat temayülü ne kötüdür. Ahmak kişi şaşkınlığı sebebiyle istişare ve istibdat konusunda istihare yapmaktan kendini alıkoyan kişidir...”⁶² şeklindeki hadisleri de bu başlık altında zikreder.

Görülüyor ki insanlar Nebi a.s.nin sözlerini içselleştirip adeta kendi sözleri içinde eritmişlerdir.

Ragıp, şair,edip ve devlet büyüklerinin görüşlerini de belirli başlıklar altında sunmaktadır.Mesela, ‘*Akıllı ve kararlı kişilerle müşavere*’ başlığı altında Beşşar’a ait olduğu bilinen, Cahız’ın da müşavere hakkında söylenmiş en güzel söz diye tebcil ettiği görüş, “meşverete ulaştığında kararlı ve samimi bir şekilde yardım et veya

⁶¹ Tartûşî, Ebu Bekr İbn Ebi Rendeka Muhammed b. Velid b. Muhammed Muhammed b.Velid b.Muhammed b.Halef b.Süleyman b. Ebubekir el-Fihri el-Endülüsî, *Sıracu'l-Muluk*, Yay. Haz. Said Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, I, 39

⁶² İsfehani,Ragıp, *Muhadaratü'l-Üdeba Ve Muhaveretü's-Şuara Ve'l-Bulega*, Matbaatü'l-Vez'i'l-Erib, Kahire ,1287, I, 7

kararlı kimsenin nasihatıyla yardım et; şûrayı kendine eksiklik ve noksanlık olarak görme....”⁶³dir.

Bir devlet adamı olan Abdullah ibn Muaviye’den ise; “iş/emr konusu sana zor gelirse asil bir şekilde müşavere et, taassub yapma...” yine halife Ömer ra.’dan “ üç çeşit insan vardır:

1-Akıl ve rey sahibi olan ve de görüşüyle amel eden ,

2-Bir iş kendisini sıkıntıya soktuğunda rey sahibi kişiye gelip onunla istişare eden,

3-Doğruya gelmeyen , yol gösterene itaat etmeyen şaşkın ve sıkıntılı kişi,”...⁶⁴ şeklindeki sözleri nakletmiştir.

Ragıp, küçük bile olsalar rey sahibi gençlerle istişare edilebileceğine örnek olması için Zeyyad ile ebi’l Esved arasında geçen şu dialoğu nakleder:

___ (Zeyyad , Ebi’l-Esved’e), Şayet büyük birisi olsaydın seninle çalışmak ve seninle istişare etmek isterdim.

___(Ebi’l-Esved), Eğer benimle gürüşmek için beni istiyorsan o bende mevcut değil, eğer benden görüş istiyorsan işte o bende mevcuttur, şeklinde karşılık verdi.⁶⁵

Ragıp, küçüklerle istişareye teşvik konusunda cahiliye dönemi kadılarında, Nebi as. zamanında müslüman olmuş, Ömer ra.’ın halifeliği döneminde yaşamış, Herm b.Kutbete b.Seyyar el Fezzârî’ye (h.13-) ⁶⁶ ait olan şu sözleri nakleder:

“Zihni demir gibi gençlerle müşavere yapmak hususunda sorumluluğumuz vardır,” “İhtiyarın görüşü iki paralık olmuş çakmak gibi , gencin görüşü ise en kolay bir hamle ile tutuşan çakmak gibidir.” ⁶⁷

Ragıp , Arap belagat araştırmalarına son derece hizmetleri bulunan, bürokrat , katip ve Kelile’siyle meşhur olan İbnü’l-Mukaffâ’dan⁶⁸ alıntı yapar. “Düşmanla müşavereye teşvik” başlığı altında zikrettiği alıntısı şöyledir:

⁶³ İsfehani, I,7

⁶⁴ I,7

⁶⁵ I,7

⁶⁶ Zirikli,VIII,83

⁶⁷ Ebi’l Esved’in ihtiyarın görüşü ile ilgili benzetmesi, aslında müşavere yapılacak kişilerde varolan “tecrübe” sıfatıyla çelişir gibi gözükmekle beraber, tecrübeyi uzun ömre sahip insanların sahip olduğu bir kazanım/hayat tecrübesi olarak görmez de kişinin alanında yaşadığı deneyimin, alanında sarfettiği düşünsel eforun çokluğuna bağlar isek bu sözde çelişki olmadığını görebiliriz .Zira nice ihtiyarlar vardır ki sadece ihtiyardır, topluma rey ile fayda sağlamaktan uzaktır.Nice gençler de vardır ki, yaşının fevkinde bir olgunluğa ,fikri genişliğe sahiptir.

⁶⁸ İsfehani, I, 7, Emin el-Huli, a.g.e, 57

“ Akıllı kimsenin rey sahibi düşmanıya istişareden geri durması gerekmez. İstişare yaptığı konuya faydası ve zararı noktasında düşmanı ortak eder.” Ragıp, yine bu bağlamda “düşmanınla istişare yap ki düşmanlığının ölçüsü bilinsin” diye bilinen anonim bir sözü de nakleder.⁶⁹

Müşavere edilecek kimselerin seçilmesi, kimlerle müşavere edilmemesi gerektiği hususu üzerinde de nakillerde bulunan Ragıp, bu konuda şu görüşlere yer verir:

Kays oğluna şöyle nasihat eder: “Hâzım dahi olsa meşgul kimseyle, fehim dahi olsa aç olanla, nâsîh (nasihati güzel ve etkili olan) dahi olsa korkmuş olanla, fâtîn (kıvrak zekalı) dahi olsa kederli olanla istişare etme, bu durumlar akıllı bağlar ve o kişilerden rey çıkmaz.”⁷⁰

Ragıp istişarenin bir anlamda nasihat oluşundan hareketle nasihati alınmayacak yani kendisiyle istişare edilmeyecek olan kişilerle ilgili topluma malolmuş sözleri de nakleder. Aşağıda vereceğimiz nasihat içeren ifadeler bu minval üzeredir.

“Cimriyi meşveretine sokma hareketini kısıtlar; korkağı dahil etme seni korkutur; hırslı olanı iştirak ettirme umulmayan şey hususunda sana düşman olur. Korkaklık, cimrilik, hırs tek bir tabiattır. Onları kötü zan bünyesinde toplar.”

“Evinde un bulunmayanla istişare etme. Kisra bir insanla istişare yapmak istediğinde ona bir senelik nafakasını gönderir sonrada o kişiyle istişare ederdi.”⁷¹

“Kadınlarla meşveret ediniz, fakat sonra onlara muhalefet ediniz”, şeklinde Muhadaratü'l-Üdeba satırlarında rastladığımız rivayetler⁷² Ragıp'ın kadınlarla meşveret konusunda söylenenleri titizlikle incelemeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Hz Ömer'in “kadınlara muhalefet ediniz, çünkü onlara muhalefette bereket vardır”, sözünü kendisine dayanak kabul eden Ragıp'ın eserinde zikrettiği rivayetler için geçerli bir mazerete sahip olduğu söylenemez. Çünkü kadınlarla meşveret konusunda zikredilen rivayetler İbn Cevzi'nin Mevzuatında yer almaktadır. İkinci bir olumsuzlama da Hz Peygamberin Hudeybiye Musalahası'nda Ümmü Seleme ile istişare etmesidir. Bu istişare kadınlarla istişare edilmemelidir, edilse bile muhalefet edilmelidir düşüncesini çürütmektedir.⁷³

⁶⁹ I,7

⁷⁰ I,7

⁷¹ I,7

⁷² I,7

⁷³ Bu tesbit için Bkz.el-Mubarek Fûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, VII, 449

Hız Ömer, istişare edilmemesi gerekenler konusunda şunları da söyler: “haceti sahibi akılsız olur, doğruya yönlendiremez. Bunu kardeşinize telkin ediniz, arkadaşınıza engel olunuz.”⁷⁴

Ragıp, nasihat eden kişi içinde şunların söylendiğini nakleder: “Kendisiyle istişare edilen kimsenin verdiği nasihat eğer doğru/isabetli ise etkisi devam eder, eğer aldatmış ise Allah o görüşün doğruluğunu giderir.”⁷⁵

Ragıp, istişare eden kimse için mutlaka doğrunun söylenmesi gerektiği gerçeğini Yahya isimli şahsın rivayetini naklederek destekler. “Düşmanına ve de arkadaşına ancak nasihat et. Dost bu sebeple nasihatın hakkını verir. Düşman da görüşteki doğruluğu gördüğünde sana hibede bulunur.”⁷⁶

Ragıp, istişare için gelen şahıstan kötü amaçlı faydalanmadan sakınılması, Allah’tan korkulmasını ifade eden rivayeti de nakleder⁷⁷

Ragıp, meşveretin kimilerine göre sakıncasının olduğunu gösteren rivayetleri de “rey ile istibdat’a teşvik hakkında” başlığı altında nakleder. Bu rivayetler şöyledir: “ Hakimlerden bazıları: İstişare ettiğim her kişi bana karşı büyüklendi, ben ise küçüldüğümü hissettim. İzzet ona geldi, zillet beni buldu. Meşveretten sakın mezhepler seni sıkıştırırsa bile.” Demişlerdir.⁷⁸

Ragıp, başka milletlerin istişare ile ilgili düşüncelerini de nakleder.

Rum’ların kendilerini istişareye muhtaç olmayan bir millet olarak gördüklerini; Farisî’lerin ise müşavereden müstağni kalamayan bir millet olarak kendilerini tanımladıklarını ifade eder.⁷⁹

Ragıp el-Esfehânî’nin Muhadara’sında naklettiği rivayetlerin şûrâ’yı bütün yönleriyle ele aldığını söylememiz mümkündür. Şûrâyı belli bir manaya ve müesseseye hasretmekten ziyade ikili görüş alış- verişlerden, şura ehlinin seçimine, yöneticilerin tebasına muamelesinden, yönetiminde yer alması gereken bir müessese olmasına kadar şûra-istişare-meşveret konusu çeşitli yönleriyle ifade edilmeye çalışılmıştır.

⁷⁴ I, 7

⁷⁵ I, 7

⁷⁶ I, 7

⁷⁷ I, 8

⁷⁸ I, 8

⁷⁹ I, 8

Es-Sealibi (h.350-429) de Arap ve Acem'lerin meşveret hakkındaki düşüncelerine yer verir. Araplara göre “müşavere, kavga ve çekişmeden öncedir. Acemler ise “rey ile yetinen hata eder”⁸⁰ düşüncesindedirler.

H.495-562 yılları arasında yaşamış, edip, şair, katip ve tarihçi olan İbn Hamdûn, Tezkiratü'l-Hamdûniyye'sinde tefsirlerde gördüğümüz şura ile ilgili açıklamalara ⁸¹yer verdikten sonra şair ve ediplerin görüşlerini de serdeder.

Mesela bir arabinin “kavmim beni aldatıncaya kadar kimseyi aldatmadım. Bu nasıl olur? Diye sorulduğunda “onlarla müşavere etmeden hiçbir şey yapmadığımı” söyler. İbn Hamdun, kelim-ı kibar nevinden sözlere de yer verir. “Mesela; “kibrin kazandırdığı nefreti hiçbir şey kazandıramadığı gibi, müşaverenin sağladığı doğru ve isabetli kararları da hiçbir kimse tek başına sağlayamaz”⁸² şeklindeki güzel sözü nakleder.

İbn Hamdun, Kelile ve Dimne'den müsteşir (istişare için müracaat eden) ile müsteşar arasındaki ilişkiden bahseden şu şekilde yorumu nakleder. “Müsteşir müsteşara sırrını iletmesi gerekir. Ancak bu sayede müsteşar yardımcı olabilir. Eğer müsteşir müsteşardan rey itibariyle faziletli ise müsteşarın reyi ziyade olur. Ateşin ziyasının yakacak desteğiyle artması gibi. Müsteşar ile müsteşir birbirlerine muvafakat etmeleri gerekir. Gerçeği ifade ederken doğruyu söylemek yerine rıfk (arkadaşlık/dostluk) ile muamele etmek hatadır. Fakat müsteşarın görüşünü hemen söylemesi danışanın aleyhine olacak ise, görüşün hemen izhar edilmemesi fayda sağlayacak ise geciktirilmesi gerekir.⁸³

İbn Hamdun, şair Esmâî ile Beşşâr'ın meşveret bağlamındaki birbirleriyle latifeleşmelerini nakleder. Esmâî Beşşâr'a “insanlar senin meşveret konusundaki beyitlerini beğeniyorlar der, Beşşâr ise şöyle karşılık verir: Ey Eba Said, müşavir sevap ile hata arasındadır. Esmâî de bu söze “senin sözün hakkında senin şiirinde hissettiğinden daha çok şey hissediyorum der.⁸⁴

Cahız (h.150-255) belagat alanında en büyük ve en ünlü kabul edilen eseri ⁸⁵kitabü'l-beyan vet-Tebyin'de halife- melik ayırımı yapan, halifelerin ,emirul-

⁸⁰ Es-Seâlibî, Ebu Mansur Abdul-Melik b.Muhammed b.İsmail, *Hassu'l-Has*, Thk. Me'mun b. Muhyiddin Cennan, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994 I, 4

⁸¹ Bkz.İbn Hamdûn, Ebü'l-Meali Bahaeddin Muhammed b. Hasan , *Tezkiratü'l-Hamdûniyye*, Thk. İhsan Abbas, Ma'hadü'l-İnma'i'l-Arabi, Beyrut 1983, I, 373

⁸² İbn Hamdun, a.g.e. I, 373

⁸³ I, 373

⁸⁴ I, 391

⁸⁵ Huli, 59

müminin,imamların melik olduklarını fakat her melikin halife olmadığını isbat sadedinde de Hz Ebu Bekir'in bir hitabını sözüne delil gösteren İbrahim el-Ensari'nin sözlerine yer vermiştir.Hz. Ebu Bekir' ile ilgili alıntı şöyledir: “Ebu Bekir melik ile halifeleri birbirinden ayırır. Dünya ve Ahiret'in en şaki kişilerinin melikler olduğunu söyleyince dinleyenler hemen dikkat kesilir ve başlarını kaldırırlar. Hz Ebubekir de gerekçelerini izah eder. Sonra da konuşmasını şu cümleler ile bitirir.

“Kur'an'la istişare edin, taatle ona yapışın, cemaati tefrikaya düşürmeyin, karar müşavereden sonra olsun, anlaşma da uzun araştırmalardan sonra olmalıdır.”⁸⁶

Cahiz'in bu eserinde yer alan müşavere ile ilgili bilgiler, melikler ve halifelere kısacası yönetici kesim için nasihat içermektedir.

İbn Abdilber'in (h.463) **Behcetü'l-Mecalis Ve Enisül Mecalis** isimli eserinde rey ve meşveret babı başlığı altında Resulullah'ın s.a müşavere ile ilgili sözlerini nakleder, bu sözler daha önce de geçmiş olduğundan tekrar etmek istemiyoruz. Ancak bazı hakimlerin, şair ve ediplerin sözlerini bu eserden nakletmek istiyoruz.

Amr ibn Zarb, “rey uyur heva ise uyanıktır. Bunun için heva reye galip gelir.”demektedir.

Hakimlerden bazıları “ istişare etmek istediğinde rey ve nasihat sahibi kişilerle istişare yapmayı hedefle. Çünkü onlar nasihat etmeyen kimsenin görüşüyle yetinmez, ve de görüşü olmayan kimseye de nasihat etmez,” demişlerdir.

Yine Beşşar ibn Bürd, Antere, Eccac el-Esedî' gibi şairlerden birine ait olabileceği söylenen şiirde meşveret şöyle dile getirilmiştir.

“Meşveretin görüşü sana ulaştığında nasihatçinin reyiyile veya hazim kişinin nasihatiyle yardım et.”

“Şurayı kendin için eksiklik olarak görme, çünkü sır önde gelenler (devlet ricali)için bir destektir. Öncekilerin bir ata'sıdır.

Akrabadan nefsinin öne çıkarana bildir. Sır tutmayan kişiyi şuraya dahil etme

Kız kardeşinin namusunu korumayan elde hayır yoktur. Duvarda asılı kılıçta da hayır yoktur.

Sen endişeyi arzu, beklenti ile kovma , yücelere güzel ahlak olmadan ulaşamazsın.”⁸⁷

⁸⁶ Cahiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi, *El-Beyan Ve't-Tebyin* , Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1968, I,132

⁸⁷ İbn Abdilber , Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi Nemerî, *Behcetü'l-Mecalis Ve Ünsü'l-Mücalis [Ve Şahzü'z-Zahini Ve'l-Hacis]*, Thk. Muhammed Mürsi el-Huli, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Kahire, 1962 ,I, 98

Eksem b. Sayfî ise “her şeyin bir maddesi vardır, aklın maddesi de tecrübe ve meşverettir,⁸⁸ demek suretiyle meşveret ve tecrübenin aklın varlık sebebi olduğunu özlü bir şekilde ifade etmiştir.

İbn Abdilber , Hz Ömer’in ra. veciz bir ifadesini nakleder: “İki açık ve net iş vardır ki biri diğeri olmazsa sahih olmaz. Biri diğeri ile yardımlaşmazsa sahih olmaz. Bunlar Melik ve reydir.

Melik ortakları (müşavere heyeti) ile ayakta durmaz ise rey istibdat ile ayakta durur. Bu ise ebediyen olmaz.⁸⁹

Eserde ayrıca Ahnef’in, rey-hazm ilişkisi için söylediği şu sözleri nakledilir. “Reyleri bir biriyle çarpıştırın, bu çarpışmadan savab/doğru görüş doğar. Doğru olandan hazmin şiddetini kaldırın zira akıllarınızı töhmet altına alır.Çünkü orada hataların neticeleri ,akıbetin zemmi,yerilmesi vardır.⁹⁰

Ahnef’in bu sözü adeta müşavere-azm-tevekkül denklemini koyan Al-i İmran 159.ayetin tefsiri gibidir.

Edebî eserler ve şiirler bağlamında yaptığımız araştırma neticesinde “şûrâ, meşveret, istişare kavramlarının ikili insani ilişkilerde, halife, melik, vali vb. gibi yönetici konumundaki kişilerin tebasıyla, komuta kademesinde bulunanların rey sahibi askerleriyle olan ilişkilerinde, nasihat, danışma, görüş alışverişi, birlikte karar alma ve uygulama gibi anlamlar çerçevesinde yoğunlaştığını, anlam kaymasının bu kavramlarda ciddi anlamda yaşanmadığını söyleyebiliriz.

⁸⁸ İbn Abdilber, a.g.e. I, 98 ; el-Askeri, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Cemheratül-Emsal*, Thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Thrc. Ahmed Abdüsselam, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 32

⁸⁹ İbn Abdilber, A.g.e. I, 98

⁹⁰ A.e, I, 99

C. KUR'AN'DAN ÖNCEKİ ARAP YAŞAMINDA ŞÛRÂ

Bu bölümde , Kur'an'ın nuzulü öncesi arap toplumunda şûrâ veya benzer müesseselerin var olup –olmadıklarını , sosyal hayatta icra ettikleri fonksiyonların neler olduğunu , Kuran'ın ifade ettiği Şûrâ ile Kuran öncesi arap toplumundaki söz konusu müesseselerin benzeşen ve ayrışan yönlerinin neler olduğunu belirlemek çalışmamızın hedefidir.

Kuran öncesi arap toplumunu incelemeye alırken amacımız, Arabistan Yarımadası'nın tamamını veya Yarımada'nın dışına taşmış Arap Toplumu'nu incelemek değil, bilakis , Arap Yarımadası içerisinde Bizans, İran gibi devletlerin bile işgalinden kendisini koruyabilmiş, Allah'ın lutfuna nail olmuş, Kur'an'ın nuzul sürecinin bir parçası olmuş Mekke- Taif –Medine şehirlerinin ⁹¹ sosyal yaşantısı içindeki şûrâ müesseselerini incelemektir.

Arapları göçebe ve medeni şeklinde iki gruba ayıracak olursak, Mekke-Taif-Medine üçgeni , medeni olanlar içerisinde yer alır. Medeni olan bu şehirlerde sosyal hayat belli kural ve kaidelere oturtulurken, göçebe halinde yaşayanların sadece asabiyet bağı ile kontrol altında tutuldukları, vahşi bir yaşam sürdükleri ifade edilir.⁹²

Mekke tabii kaynakların azlığına rağmen bu üç şehirden en fazla gelişmiş olanı idi. Yalnız başına bir site devlete sahipti. Ve bu site devlet, yetkileri ayrı, vazifeleri babadan oğla geçen, on reisten meydana gelen bir vekiller meclisi ile idare ediliyordu.⁹³Bununla beraber merkezi bir otoriteye bağlılık atmosferi oluşturan, Mekkeliler tarafından geliştirilen , kervanları muhafaza sistemleri “el-ilafu'l-uhud”, Panayırlar ve yine insanların temayüllerini merkeze doğru çeken ve doğruluğuna inanılan, tarafsız kabul edilen kahinler-kabile hısım düşüncelerine kapılmadan kendilerine sık sık başvuru alan insanlardı- arap kabilelerinin merkezle bağlarını devam ettiren unsurlar olmuşlardır.⁹⁴

Şimdi çerçeveyi biraz daha daraltıp, danışma organları bağlamında örnekleri incelemek üzere bölgeye dönmek istiyoruz. İlk karşılaştığımız unsur, Mekke-site devletinin yönetiminde önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz Daru'n-Nedve'dir.

⁹¹ Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, İrfan Yay. İstanbul, 1973, 15-16

⁹² İbn Haldun, *Mukaddime I*, Çev. Zakir Kadirî Ugan, Meb. Yay.İst.1968, 386

⁹³ Hamidullah, a.e, 17

⁹⁴ Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, Müt. Kemal Kuşçu, Ahmet Said Matb. İst.1963, 47-47

a. DARU'N-NEDVE

Dar-ı Meşveret de denilen ve Kusay bin Kilab tarafından, yaklaşık 440 yılında Kâbe'nin kuzeyine, tavafa başlanılan yerin arka tarafına ⁹⁵ inşa edilen bu yapı⁹⁶ Kureyş'in ileri gelenlerinin icrayı meşverette buldukları, müzakere yapmak için toplandıkları⁹⁷ bir konaktı. Mekke'nin demokratikleşmesinin önemli adımlarından kabul edilen bu mekanın inşa edilmesi, kırk ve üzeri yaşlara sahip⁹⁸ Kureyş'e mensup şahısların, şehrin işleri ile ilgili olarak görüşlerini özgürce ifade edebilmelerine imkân sağlamıştır.⁹⁹ Halkı ilgilendiren konularda istişare edilen bir mekân olmasının yanında buluğa erişen kızların adet olduğu üzere ergenlik gömleğini giyme- eski gömleği çıkarmadan yakalarını kesmek ve parçalamak suretiyle çıkarma-¹⁰⁰ törenlerinin yapıldığı, Mekkeli kadın ve erkeklerin nikâhlarının gerçekleştirildiği yerdir.¹⁰¹ Savaş ve barış dönemlerinde yapılan ticari ve askeri anlaşmaların görüşülüp, karara bağlandığı, savaş esnasında sancağı taşıyacak komutanların tespit edilip, sancağın teslim edildiği¹⁰² sosyal hayatta önemli bir yere sahip olan mekândır.

Daru'n-Nedve Kureyş'lilerin katında çok kutsal bir yere sahipti. Bu evin ilk inşa edeni olarak Kusay'ın da Kureyş kabilesi tarafından saygıdeğer kabul edildiğini görmekteyiz. Kusay'ın vefatından sonra da ona saygı göstergesi olarak, ticaret kervanlarının Daru'n-Nedve'den hareket etmesi, ticaretten dönen kervanların yükünü Daru'n-Nedve'de indirmesi, hayatta iken veya öldükten sonra Kusay'ın emirlerinin, kendisinden başkasıyla amel edilmeyen dini emirler gibi telakki edilip yerine getirilmesi,¹⁰³ Daru'n-Nedve'de yerine getirilen Kâbe hizmetleri için toplanan

⁹⁵ T.D.V., *İslam ansiklopedisi*, Daru'n-Nedve Mad., İstanbul, 1993, VIII, 556

⁹⁶ Maverdi, Melbi'nin "Mekke'de inşa edilen ilk dar'dır" şeklindeki görüşünü naklederek, Mekke'nin, topluma hizmet için inşa edilen ilk evi olduğunu vurgular. *Ahkamus-Sultaniye*, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, Matbaatü'l-Vatan, Kahire 1298, 336

⁹⁷ Zeydan, Corci, a.g.e.33

⁹⁸ Arapların nazarında kırk yaş olgunluk ve kemal yaşıdır. Yaş haddinin kalktığı ve kendisine toplantılara katılma, görüş bildirme müsamahasının gösterildiği yaştır. Cevad Ali, *El-Mufassal Fi Tarihi'l-Arab Kabele İslam*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1968, I, 1878-1880

⁹⁹ Hamidullah Muhammed, *İslam Peygamberi*, 46, Çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yay. 2004

¹⁰⁰ Köksal, M. Asım, *Hız Muhammed ve İslamiyet*, Şamil Yay. İst. 1981, 21

¹⁰¹ Asimi, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafii, *Semti'n-Nucûmi'l-Avâli fi enbâi'l-Evâli't-Tevâli*, tahkik Adil Ahmed Abdülmevcut, Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998

¹⁰² Hamidullah, a.g.e.705

¹⁰³ İbn Sa'd, Ez-Zuhri Ebu Abdillah El-Basri, *Tabakatül-Kübra*, I, 70, Tahk: İhsan Abbas, Darus-Sadr, Beyrut, 1968

vergileri¹⁰⁴ Kureyşliler isteyerek, gönülden gelerek¹⁰⁵ verdiği gibi durumlar Darun-Nedve'nin toplumdaki saygınlığını gösteren örneklerdir.

Dar-ı Meşveret ve Dar-ı Hükümet gibi hareket eden Daru'n-Nedve'yi, mele' denilen bir grup yönetirdi. Onlar ihtiyarlar meclisi azalarının bir benzeriydi. Meclis-i Ekkiesa'da işleri görüşmek üzere toplanırlardı. Mele'nin içerisinde hürlerin ve esirlerin temsilcileri, ashab-ı rey ve meşveret de vardı.¹⁰⁶

Daru'n- Nedve'de alınan kararlar, bağlayıcı, zorlayıcı olmamıştır. Rey ve nüfuz sahibi kişiler karara muhalefet edebilirler, görüşleriyle onlardan ayrılabilirlerdi. Herkesin ittifakla kabul ettiği bir görüş üzerine icma hasıl olmaz ise asgari müşterek üzere ittifak sağlanmak suretiyle bir sonuca ulaşırlardı. Mele'nin verdiği kararın infazı, karar verenlerin şahsiyetine, yeterliliğine bağlı idi. Genellikle, mele' görüşünü hemen açıklamaz, üzerinde müzakere yaptıktan ve araştırma yaptıktan sonra nihai kararı açıklarlardı. Yine karar hakkında toplantı yaparken, karardan etkilenecek kişilerin kişilikleri, kararın yumuşak ve esnek tarafları dikkate alınırdı. Bu sayede şehrin bölünmesine ve güvenin sarsılmasına sebep olacak ortamın oluşmamasına özen gösterirlerdi.¹⁰⁷

Darun Nedve'nin verdiği kararlarda dikkatli davranması, ortamı germemeye çalışması gibi prensipleri sebebiyle, ailevi sorunların çözülmesinde yetersiz kaldığı iddiasının ileri sürülmesine sebep olmuş olabilir. Ancak İslam öncesi Araplarda bu durum “şa'b” denilen aile içinde oluşturulan bir organizasyonla aşılmaya çalışılmıştır.

Hız peygamberin dördüncü kuşaktaki dedesi Kusay yaşlandığında idareyi büyük oğlu Abdu'd-Dar'a devretmiş, Daru'n-Nedve'nin yönetimi de haliyle ona kalmıştır. Hız Peygamber'in üçüncü kuşak dedeleri, Abdü'd-Dar, Abd-i Menaf, Abdü'l-Uzza, Abd-i Kusay'dır.¹⁰⁸ Hız Muhammed'e Peygamberlik gelene kadar

¹⁰⁴ Taberi, *Tarihur-Rusul Vel-Mulûk*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim Dâru Süveydan, Beyrut, 1967, I, 375

¹⁰⁵ Cevad Ali, *El-Mufassal Fi Tarihi'l-Arab Kablel İslam* adlı eserde, Nedve'nin ileri gelenlerinin şu şekildeki konuşmaları ticari kazançlarının temelinde hacılara hizmet etmelerinin yattığını bu sebeble de onlardan alınan vergilerin, rızalarıyla alındığını ortaya koymaktadır. “O meclisin reisleri, serveti nasıl elde ettiklerini bilirler. Ve yine yaşadıkları bölgenin (tarımsal açıdan) yoksulluğundan dolayı bedel olarak ticari kazançlarından verdikleri vergiler, kendilerine tekrar kazanç olarak geri döndüğünü, bunu da putlara kulluk edenlere yaptıkları hizmet sebebiyle olduğunu bilirler.” I,1878-1880

¹⁰⁶ Cevad Ali, A.g.e, a.yer.

¹⁰⁷ Cevad Ali, a.yer

¹⁰⁸ Köksal, a.g.e, 21-22

Daru'n-Nedve'nin geleneksel anlamında hayırlı işlerin görüldüğü bir meclis olarak varlığını sürdürdüğü, sonra ise müşriklerin Hz Peygamber aleyhine hain planlar yaptığı bir merkez haline geldiği söylenebilir. Hicret öncesi Hz Muhammed'i ortadan kaldırmaya yönelik eylem kararlarını Darun'-Nedve'de aldıklarını tarih kaynakları nakleder.¹⁰⁹

Vakıdi de Megazi'sinde Uhud, Hendek ve Hudeybiye gazvelerinin kararlarının Daru'n-Nedve'de alındığını söyler.¹¹⁰ Katade'den nakledilen rivayette de Medine'ye hicret ettiğinde, yanında hiçbir mal-mülk bulundurma şansına sahip olmayan Hz. Peygambere yardım etmek suretiyle onu dinlerinden uzak tutmayı hedefleyen Medineli münafıkların yine bu kararı Daru'n-Nedve'de aldıkları belirtilir.¹¹¹

Daru'n-Nedve'nin kötü işlerin istişare edilmesinde kullanıldığını¹¹² gösteren bir başka delil de bizzat Kur'an'ın "...geceleyin toplanıp hezeyanlar savururdunuz." d(...sâmiran tehcurun...)¹¹³ şeklindeki ifadesidir.

¹⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Köksal, a.g.e, 400-403, İbn Kesir, *es-Siratü'n-Nebeviyyetü*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1976, II, 227, es-Süheyli, *Ravzu'l-Ünüf*, el-Mektebu'l-Ezheriyye, Kahire 1973, II, 305; İbn Hişam, *Es-Siratün-Nebeviyye*, I, 480, es-Salihi eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüda ver-Reşâd fi Sirati Hayri'l-İbâd*, es-Siretş-ü Şamiyye) Meclisu'l-Âlâ li Şuuni'l-İslamiyye, Kahire, III, 231; İbn Sad, a.g.e, I, 27

¹¹⁰ Vakıdi, *Magazi*, I, 75-76, I, 174, I, 232; Taberi, a.g.e, I, 419-420

¹¹¹ Beyhaki, Ebü'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed, *Lübabü'l-Ensab vel-Elkab ve A'kab* Thk. Es-Seyyid Mehdi Recai, Kum, 1990, I, 11

¹¹² Hamidullah, a.g.e. 706

¹¹³ 23 Muminûn 67, bu ayette geçen "**samiran**" ifadesindeki '**samir**': "Geceleri meclislerde müsamere yapan, eğlendirmek için konuşan kişidir. (Müfredat, -smr-mad. , 248) "**Tehcurun**" ifadesindeki '**h-c-r**' fiili, "hicret etme, bir yeri terk edip gitme anlamıyla beraber, kötü söz söyleme, fiil olmayan boş söz söyleme anlamlarını içine almaktadır. Şu rivayet bu iki anlam farkını ortaya koymaktadır. "haciru vela tehcuru". "Hicret ediniz fakat boş söz konuşmayınız." Kabih söze de 'el-hucru' denilmiştir. Ragıp, a.g.e. 515

Taberi'nin Samir ve tehcur ile ilgili eserinde topladığı görüşleri kısaca vermek istiyoruz. "Samiran" ifadesi için görüş bildiren raviler şu iki mana etrafında yoğunlaşmışlardır. 'Gece meclislerinde şiirsel ve kehanet türü sözlerle konuşan, konuştuğunun da idaraki içinde olmadan insanları eğlendiren'; 'Mekke ehlinden olan Mescid-i Haram'ın güvenliği sebebiyle güvende olduğunun bilincinde olup bunu korkusuz oluşlarına mesnet yapan, ve her fırsatta bunu dile getiren kişiler'. "Tehcurun" ifadesi için yapılan yorumlar da bu ifadenin iki farklı anlama geldiği vurgulanmıştır. 1.si: Kur'an'dan ve Beytullah'tan yüz çevirmeyi kasteder. 2.si: Kişinin uykuda konuşması gibi hezeyan savurmayı ifade eder. Taberi, *Camiul-Beyan*, Thrc: Sıdkı Cemil Attar, Haz: Şeyh Halil el-Meys, XVIII, 51-53, Darul-Fikr,) Taberi'nin kendisine gelince " Müstekbirini bih ,samiran tehcerun" ifadelerinin anlamlarını şu şekilde verdiğini görmekteyiz : "**Müstekbirini bih**" : "Allah'ın haremîyle büyüklük taslayarak şöyle diyordunuz: Haremde kimse bizi mağlup edemez. Çünkü biz Harem sahipleriyiz. "**Samiran tehcerun**" , Gece de hezeyanlar savuruyordunuz. Geceleyin toplantılarınızda Kuran hakkında en çirkin sözleri söylüyor, Kuran'dan ve Resulullah'tan yüz çeviriyordunuz. Taberi, *Taberi Tefsiri*, İhsar ve Thk: M.Ali es-Sabuni, Salih Ahmet Rıza, Müt: Mehmet Keskin, Hikmet Neşriyat, 2006, İst, IV, 66

Sonuç olarak, Kuran'ın bu ifadesi Kureyşlilerin Daru'n-Nedve'yi yani istişare mekanını tarihi kaynakların da ışık tuttuğu gibi, her zaman toplumsal sorunlarının çözümünde kullanmadıkları

Hulefa-i Raşidin zamanında ne maksatla kullanıldığı bilinmeyen Darun-Nedve'yi Muaviye, Kusay'ın oğlu Abdü'l-Uzza'nın torunlarından Hakim'den veya Kusay'ın büyük oğlu Abdü'd-Dar'ın torunu İkrime'den satın almış ve burayı hac için Mekke'ye gelen Emevî ve ilk Abbasî halifelerinin ikametine ayırmıştır. Bu durum Harun Reşid'in "Daru'l-İmare" (Hükümet Konağı) adı verilen daha geniş bir binayı ikametgah olarak seçmesine kadar devam etmiştir. Halife Mutazid Billah zamanında (892-902) ise sütunlar eklenerek bina Mescid-i Haram'a katılmıştır. Bugün Daru'n-Nedve'nin yerinde müezzin mahfili bulunmaktadır.¹¹⁴

b. EŞ-ŞA'B

Daru'n-Nedve'den daha hareketli bir rol üslenen bu teşekküller, aile içi husumetlerin giderilmesinde mühim rol üstleniyordu. Çünkü ailelerin çözüme ehil kişileri olaya müdahale ederek ihtilafın çözülmesini sağlayabiliyordu. Sonra aile içi işlere yabancıların müdahil olması, istenmeyen bir durumdu. Bu sebeple mele' ailevi meseleler haricindeki dini ve dünyevi işlere dair konulara eğiliyor, aile meselelerini şa'b'a bırakıyordu.¹¹⁵ Bir de her sopun kendi işlerini görüştüğü nâdîleri vardı.

c. NÂDÎ

Daru'n-Nedve şehrin merkezi danışma merkezi idi ancak, her Sop'un¹¹⁶ ayrıca Nâdî¹¹⁷ denilen kendilerine ait bir toplantı yeri de bulunuyordu.¹¹⁸ Herhangi bir

Kur'an, Hz.Peygamber, gibi önemli İslami unsurları eğlence ortamında alaya alıp, onlar hakkında hezeyanlar savurarak kabadayılık yaptıkları bir mekan olarak kullandıkları gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

¹¹⁴Tdv. *İslam Ans.* 555, Daru'n-Nedvenin akıbeti konusunda ortaya konan bilgiler bir birleriyle örtüşmemektedir. Asım Köksal'ın verdiği bilgiye göre bu konak muaviye tarafından satın alınıp Hareme dahil edilmiştir. A.g.e. 21 ; ibn Sa'd, Kusay'ın torunlarından olan İkrimenin Daru'n-Nedve'yi Muaviye'ye sattığını Muaviye de burasını Daru'l-İmare (hükümet binası) olarak kullandığını bugüne dek halifeler tarafından da aynı maksatla kullanıldığını nakleder. *Tabakatü'l-Kübra*, I, 77; MEB, *İslam Ans.* , Eskişehir 1997, III, 492

¹¹⁵ Cevad Ali a.g.e, a. yer

¹¹⁶ Hamidullah , İbnü'l-Kelbî'nin İslam'ın ortaya çıktığı zamanlarda cahiliye arabının yönetim şekliyle ilgili kıymetli bilgiler verdiğini nakleder. Mesela İslam'ın zuhur ettiği dönemde on sop'tan (aile) bahseder. Mekke'nin yönetimi konusunda makamlar bu aileler arasında paylaşılmıştır. Aileler: Haşimiler, Emeviler, Nevfeller, AbdudDar'lar, Esed'ler, Teymler, Mahzumlar, Adiyler, Cumahlar ve Sehmlerdir. Esed'ler arasında Yezid ibn Zem'a ibn el-Esved'e meşveret (şura) görevi verilmişti. Yani kureyşli başkanlar onunla istişare etmeksizin asla bir karar alamazlardı. bkz. A.g.e, 700

¹¹⁷Ragıp (h.529), "Nâdî, el-Müntedâ, en-Nediyyü", oturlan yeri belirten kelimelerdir. Mekke'de bulunan ve toplantı yapmak için kullanılan Daru'n-Nedve'de bu kelimeden türemiştir. Ayrıca Ragıp, cömertlik, eli açıklık anlamına gelen sehâ'nın da nedâ ile ifade edildiğini söyler. *Müfredat*, Daru'l- Marife, Beyrut, 489, seha ile neda arasında sahip olunan şeylerin paylaşılması

sopun üyelerine bir konuyu iletmek isteyen yabancılar genellikle o Sop'a ait Nâdî'nin yerini sorarlardı. Nâdî'ler muhtemelen gece meclislerinde, müsamerelerde halkı eğlendirmek için de kullanılırdı. Bunlarla ilgili bazı anılar kimi şairlerce dile getirilmiştir. Bu şairlerden biri mutsuz bir dönemden bahsederken şu ifadeleri kullanır: “Sanki Hacun ile Safa (Mekkenin iki mahallesi) arasında hiçbir dost yoktu ve Mekke’de hikaye anlatılacak kimse de kalmamıştı.”¹¹⁹

Bir kimseyi toplum dışına itme ve yasa dışı ilan etmenin yanı sıra bir kimseye himaye hakkı tanıma gibi törenlerin de o Sop'un Nâdî'sinde yapıldığı ifade edilir.¹²⁰

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde Nâdî'den bahsedilir. Birisinde itab türü bir ifadenin içerisinde yer alırken “Siz... Nâdî'lerinizde (toplantılarınızda) edepsizlik mi yapacaksınız?”¹²¹ şeklinde, diğesinde ise meydan okuma ifadesi olarak yer almaktadır. “Haydi taraftarlarını çağırın... fel-yed'u nâdiyeh”¹²² şeklindedir. Kur'an'da Nâdî'nin böyle bir cümle içerisinde kullanılması, istişare müessesesinin zararlı işler için de kullanılıyor olduğunun bir göstergesi olmuştur.

d. Değerlendirme

On aile tarafından yönetilen Mekke site devleti, oligarşik bir yönetim anlayışına sahipti. Her ailenin bir veya birkaç görevi üslendiği bu idare şeklinde ülkenin, toplumun, ailelerin, umumi ve hususi işlerinin görüldüğü, tartışılıp karara bağlandığı, özel törenlerin tertip edildiği, eğlencelerin düzenlendiği özel meclisleri var idi. Umumi olandan hususi (ailevi) olanına doğru sıralayacak olursak bu meclislerin isimleri Daru'n-Nedve, en-Nâdi, eş-Şa'b' şeklinde.

İslam'ın ortaya çıkışına kadar meclis fonksiyonunu icra eden bu kurumlar, İslam'ın ilk dönemlerinde de vazifelerini ifa etmişlerdir. Ancak bir farkla ki Mekke'nin soylu aileleri bu müesseseyi Hz Muhammed aleyhine planlar yapmak, komplo teorileri oluşturmak için kullanmışlardır.

bağlamında bir ilgi kurulabilir. Yani malda cömertlikle paylaşım sağlandığı gibi , toplantıda da görüşlerini esirgmeden açıklamakla paylaşım sağlanmış olmaktadır.

¹¹⁸ Hamidullah, “Bir şehrin ya da şehrin bir mahallesinde oturan insanların vakit geçirmek veya istişarede bulunmak için biraya gelebilecekleri yerlere ihtiyaç vardır. Kur'an bu amaçla nâdî (mahfil,kulüp) terimini kullanır. Bkz.Ankebut 29/29 ,678 ; Hamidullah, gerek ehli,gerekse amatör bir takım anlatıcılar tarafından yerli ve yabancılara açık olarak ifa edilen müsamerelerin ise Mekke'de Darun-Nedve'de icra edildiğini ifade eder. *İslam Peygamberi*, 630

¹¹⁹ Hamidullah, a.g.e. 705

¹²⁰ Hamidullah, a.g.e.706

¹²¹ 29 Ankebut 29

¹²² 96 Alak 17

Halifeler döneminde ise müşaverelerin mescidde yapıldığı, devletin tek elden yönetildiği düşünüldüğünde, oligarşik bir yönetim döneminde oluşturulan bu danışma meclisi, Darun-nedve'nin ve Nâdî'lerin âtil kaldığını söylenebilir. Bu dönem idari yapı hakkında bilgi veren tarih kaynakları da bu müesseselerin fonksiyonel oluşundan bahsetmemektedir.

Muaviye'nin atıl bir vaziyette duran bu konağı daru'l- imare olarak kullanmasıyla bir dönem daha bina olarak varlığını devam ettirmiş, sonra da Harem-i Şerif'in genişletilmesi maksadıyla yıkılarak arsası Harem'e katılmıştır. Bu gün müezzin mahfili olarak kullanılan yerin arsasının Daru'n-Nedve'ye ait olduğu söylenir.

Müşavere, danışma, birbirlerine nasihat etme, kendi aklıyla hareket etmeme, arap toplumunda erdemli bir davranış olarak kabul edilmiştir. Bu davranış tarzı teşvik edilmiş, hatta aksini yapan ve yaptığı işin sonucunda hata eden kişiler kınanmıştır. Kimlerle istişare edilebileceği, kimlerden bu konuda sakınılması gerektiği edipler tarafından eserlerde açıkça anlatılmıştır. İslam öncesi arap toplumunda işlerini şûra ile yapan bu insanlar Kur'an-Kerim tarafından da "onların işleri aralarında şûrâ iledir." (şûrâ 42/38) ifadesiyle tebci edilmiş, övülmüştür.

Arap toplumunda yerleşik bir örf olan şûrâ, meşveret, istişare, Kur'an'ı-Kerim ayetleri içerisinde de terim anlamı yönüyle teşvik edilen bir örf olarak yerini aynen muhafaza etmiştir. Yani araştırmamız neticesinde ulaştığımız sonuç: Kur'an'ın şûrâ kavramını ilk icad eden olmayışıdır. Zaten Kur'anın, Arapların evvelce sahip oldukları güzel örflerin devam etmesini sağladığı ifade edilebilir.

Kur'an'da şûra ayetleri haricinde şûraya delalet eden kelime ve kavramlar ve kıssalar içinde yer alan olaylar hakkında yapacağımız incelemelerimiz İslam öncesi Arap Toplumunda Şûrâ, Edebi Eserlerde Şûrâ, Lügavi Açından Şura , başlıkları altında yaptığımız incelemelerin devamı mahiyetindedir. Kuran ayetleri bağlamında yapacağımız şuraya benzer kelime ve kavramların tesbit edilmesi ve ilgilerinin ortaya konması, Şura'nın insan hayatındaki önemini pekiştirecek, Kur'an'ın benimsetmeye çalıştığı bu ilkenin mahiyetinin nasıl olduğunu belirlemize yardımcı olacaktır.

I.BÖLÜM

KUR'AN VE SÜNNET'TE ŞÛRÂ

A. KUR'ANDA ŞÛRÂ VE İLGİLİ AYETLER

Bu bölümde şûrâ ayetlerini değil, Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde 'şavere'nin 'nezair'i durumunda bulunan İfadeleri ve şuraya delalet eden olayları , Sünnet'te ise Hz Peygamberin Şûra örneklerini, Şûrâ ile ilgili nakledilen rivayetleri inceleyeceğiz.

Amacımız, ilk önce Kur'an bağlamındaki incelememizde şûrânın nezairi durumunda kelime ve kavramların kullanılıp kullanılmadığını araştırmak, tesbit ettiğimiz bulguları sözcük ve anlam- bilimsel olarak, tefsirlerin ve lügatların verilerini kullanarak araştırmak ve şûrâ ile bağlantısını ortaya koymaya çalışmaktır.

İkinci olarak da Kavli ve fiili sünnet bağlamında Şûrâ ifade ve örneklerini inceleyerek, şûranın mahiyetini tesbit etmeye çalışmaktır. Bu kısımda çalışmamızı hadis ,siret ve Tarih kaynakları zemininde sürdüreceğiz.

Kur'an-ı Kerimin bütünlüğü içerisinde yaptığımız incelememizde dikkatimizi çeken ilk ifade Neml süresi 32.ayette konu edilen Sebe Melikesi'ne ait olan "eftuni fi emri" ifadesidir. Şimdi tefsirlerden edindiğimiz bilgilerin bizi yönlendirmesine göre ifadeyi sözcük ve anlam- bilim yönünden incelemek istiyoruz.

1. "F-t-v/f-t-y'nin "ş-v-r" ile ilgisi yönünden;

a. "Eftûnî fi emrî" (Neml 32.ayet) ifadesinin sözcük anlamı:

"Eftûnî fi emrî" ifadesinde bulunan 'Eftûnî' fiilini sözcük anlamı yönüyle incelemek istiyoruz. **"Bir sözcüğün anlamı, onun dil içindeki kullanımudur"**¹²³yaygın kanaatinden hareketle "F-t-y"/ "f-t-v" fiilinin sözcük anlamını araştırdığımızda "genç olmak, delikanlı çağında olmak"¹²⁴ anlamını ifade etmekle beraber; aynı fiil (feteye/ve) ,if'al kalıbı ile yani "eftâ" şeklinde kullanıldığında şu iki anlamı sahip olduğu görülmüştür.

Birinci anlam: "Eftâ er-racülü fil-meseleti", **"adam mesele hakkında açıklama yaptı,"¹²⁵ meseleyi cevapladı"**, cümlesinin sahip olduğu, bir mesele

¹²³ Aksan, Doğan, *Anlam Bilim*, Engin Yay. Ankara, 1998, 46

¹²⁴ Mutçalı, Serdar, *Arapça Türkçe sözlük*, Dağarcık Yay. İst. 1995, 646

¹²⁵ Firuzabadi, *Kamusu'l-muhit*, III, 460

hakkında açıklama yapmak, müşkil olan konuya açıklık getirmek anlamıdır. Müftü efendinin iftası da bu anlamdadır.¹²⁶

Aynı anlama sahip olan bir başka kullanım da “Ve isteftuhu fe’ftânî iftâen veften” “açıklama yapmasını istedim, (fetva vermesini, bir konuda cevap vermesini istedim), o da bana hemen cevap verdi” şeklindedir. Bir konuda birisinden açıklama yapması, görüş bildirmesinin istenmesi, fiilimizin istef’ale kalıbına sokulmasıyla (istefte) sağlanmıştır.¹²⁷

İkinci anlam: “Efteytü fûlanen fir-ru’yahâ” “**falancanın ruyasını yorumladım**” şeklinde kullanıldığında “rüya tabiri yapmak” anlamına gelmektedir.¹²⁸

Yukarıda sıraladığımız her iki anlam için de Kur’an-ı Kerimde örnekler vardır. Birinci anlamın örneği, şu anda incelemekte olduğumuz Neml suresi 37. ayettir (**Eftûnî fi emrî...**). İkinci anlamın örneği ise sonra inceleyeceğimiz, Yusuf 43. Ayettir (**Eftuni fir-ru’yaye...**).

Şimdi ise her iki ifadede ortak olan “**eftâ**” fiilinin kökü olan “**feteye/ve**” arasındaki anlam ilişkisi üzerine lügatlerin verdiği bilgileri değerlendirmek istiyoruz.

Fütüya ve fetva her ikisi de eftâ’dan türemiş iki isimdir ve iftâ’nın yerine kullanılabilir.¹²⁹ “Falancanın gördüğü rüyayı yorumladım veya meselesi hakkında cevap verdim” şeklinde kullanıldığı nakledilir.¹³⁰ Efta’nın terim olarak kullanılmasında ise : “Ahkâmdan müşkil olanın açıklanmasıdır.¹³¹ Yeni bir hüküm ihdas etmesinden dolayı müfti denmesi de bu sebeptir. Zaten bu fiilin “tefaale” kalıbı ‘tehâkeme’ anlamında kullanılmaktadır. Bir söz de bu görüşü teyid eder. “Enne kavmen tefâtev (tehakemu) ileyhi, ve’rtefeû ileyhi, tehakemu ileyhi fi’l futya” yani; cevap, açıklama, görüş almak için (meseleyi) mahkemeye götürdüler.¹³² Kök kelime fetâ’ya gelince; genç, taze, güçlü olan anlamına gelir. Genç sanki müşkil olan ifadesiyle güçleniyor. Feta yaş itibariyle yeni, taze olanı ifade etmesi yönüyle iftanın içerdiği anlamla örtüşüyor. Ayrıca köle için fetâ,cariye için de fetât kullnılmaktadır.

¹²⁶ Ebu’l-Kemal Ahmet Asım Efendi, *el-Ukyanusu’l-Basit fi Tercemeti’l-Kamusi’l-Muhit ve’l-Kabusi’l-Vasit*, Tab’ ve Musahhihi: Rizeli Katip Hasan Hilmi, h.1225, 1114

¹²⁷ El-Ezheri, *Tehzibul-luga*, V, 25

¹²⁸ El-Ezheri, *Tehzibul-luga*, V, 25

¹²⁹ El-Ezheri, a.g.e, V, 25

¹³⁰ El-Ezheri, V, 25

¹³¹ İbn Faris, *Mekâyisül-Lüga*, Tah: Abdus-Selam, Muhamed Harun, 2.baskı, 1971, IV, 472, İbn Faris, (d.395-) eserinde feta kelimesinin iki asıl manaya işaret ettiğini söyler. Birincisi: “taravet ve cidde/tazelik ve yenilik”, El-fetiyyu et-Tariyyu minel-ibili” cümlesinde olduğu gibi; ikincisi de hükmün açıklanması üzerinedir. Bkz.Megâyisül-lüga,IV,472-473

¹³² İbn Manzur, *Lisanül-Arap*, 15, 145, Dam Yay. Beyrut, ez-Zehebi,a.g.e,V,25

Nebi a.s.'da köle (abd-eme) yerine feta ve fetat kelimelerini tercih edilmesini söyler.¹³³ Sefer esnasında Hz. Musa'ya yardım eden arkadaşı için Allah Teala'nın fetâ ismini kullanması da dikkat çekicidir.¹³⁴ Yine Ezheri, "Ebu İshak'ın "vesteftihim ehum eşeddu halkan"¹³⁵ ayetine şu yorumu yaptığını nakleder: "Onlara yaratılış itibariyle geçmiş ümmetlerden daha zor olup olmadıklarını sor" ;" sende cevap/fetva istiyorlar deki: Allah size cevap/fetva verecek"¹³⁶ ayetlerinden birincisinde geçen istefta fiili taktırir ,ikincisi ise teaallüm/öğrenme amaçlıdır.¹³⁷

'Abd/eme ' isimlerinin yerine feta/fetat'ın tercih edilmesi, onların üzerlerinden psikojik baskıyı azaltmak amacı olabileceği gibi, köle-efendi ilişkisi içinde köle, efendisinin müşkil meselelerini çözüme kavuşturmasına mecazen bu ifadenin kullanılması tercih edilmiş olabilir.

İfta işleminde yeni bir hüküm verildiği için, feta (hadisus-sinni-geç) ile ifta (yeni bir hüküm vermek) , arasında da yeni olmaları yönüyle benzeşme ilgisinin kurulabileceği söylenebilir.¹³⁸

Lügatlerden edindiğimiz bilgiler "eftuni fi.." "...hakkında bana fetva verin, görüşünüzü açıklayın" cümlesinde geçen "**eftûni**" fiilinden fetva ve fütüya kelimelerinin türediğini, her ikisi de eftanın yerine kullanılabileceğini; eftâ fiilinin tazelik, yenilik ve bir hükmün açıklanması şeklinde iki temel anlama sahip olduğunu, aslında bu iki anlamın da (yenilik/tazelik,yeni bir görüş hüküm) yeni olan bir şeye işaret etmeleri yönüyle benzeştiklerine ifade etmektedirler.

Bu durumda müşkil bir meseleyi açıklamak, bir meselede görüş bildirmek, yeni, orijinal bir görüş belirtmek ve rüya hakkında görüş bildirmek, anlamlarına gelen ifadenin; bir mesele hakkında başkalarının görüşünü almak, bir meselenin çözülmesi-açıklığa kavuşması için için görüşlerin dile getirilmesi için ortam oluşturmak, bir hüküm, görüş için danışmak anlamlarına gelen şûrâ ile anlam yönünden benzerlik kurmamız mümkündür.

Şimdi "**Eftûnî fi emrî**" ifadesini cümle anlam-bilim yönünden incelemek istiyoruz

Önce fetva ile şura arasındaki ilişki biçimini resmeden olayı ayetlerin anlatımıyla kısaca sunmak istiyorum.

¹³³El- Ezheri, a.yer.

¹³⁴ El- Ezheri, a.yer

¹³⁵ Saffat ,37, 11

¹³⁶ Nisa 4,176

¹³⁷ El-Ezheri, a.yer

¹³⁸ İbn Manzur, a.g.e,a.yer

b. (Eftûnî fî emrî...) ifadesinin bağlamı:

İfade Neml süresinde anlatılan bir kıssa içinde yer alır. Kıssa ise Neml süresinin 16. ayetinden itibaren anlatılmaya başlanır. Kıssanın önemli şahısları Süleyman (as), Hüd-hüd isimli yardımcı kuş, Sebe melikesi ve melikenin danışmanları olan Mele'dir.

Ayetlerde önce Süleyman (as)'ın kendisine bütün varlıklarla konuşabilme kabiliyetinin verildiği (Neml 16) ifade edilir. Süleyman (as)'ın cinler, insanlar, kuşlardan oluşan ordusuyla (Neml 17) hep beraber harekete geçtikleri ifade edilir.¹³⁹ Karınca vadisi geçildiğinde Süleyman (as) ordusundaki kuşları gözden geçirir, Fakat Hüd-hüdü göremez, sinirlenir, Hüd-hüde ceza vereceğini ifade eder. (Neml 18-21) çünkü bu kuş Süleyman as. ve ordusu için keşif ve istihbarat işlerinde kullanıldığından önem arz etmektedir.

Hüd-hüd, Sebe halkına hükümler eden, büyük bir taht sahibi ancak Güneş'e tapın bir krallığın¹⁴⁰ bilgisiyle Süleyman'a döner, ancak Süleyman (as) onun doğru söyleyip söylemediğini anlamak için kendi yazdığı mektubu Sebe Krallığı'na bırakıp gelmesini ister. (Neml-23-28)

Sebe Kraliçesi kendisine önemli bir mektubun bırakıldığını, mektubun Süleyman'dan geldiğini, mektuba besmele ile başladığını ve kendisine büyüklük taslamadan tabi olunmasının istenildiğini mele'sine söyler. (Neml 29-31) Mele'sinden bu konu hakkında görüş bildirmelerini, çünkü kendisi onların görüşlerini almadan hiçbir işi sonlandırmadığını vurgular, Mele'si ise kendilerinin güçlü kuvvetli kimseler olduklarını ve emirlerine itaat edeceklerini ifade ederken, nihai kararın melikeye ait olduğunu da belirtirler. (Neml 32-33)

Vehb ibn münebbih, Melikenin hüsnü edep içerisinde onlarla müşavere yaptığını, danışmanlarının kendisine bağlılıklarını bildiren sözleri sebebiyle Belkis'in gözlerinin içini sevinç kapladığını belirtir. Sonra Belkis kendisine mektup

¹³⁹ Yazır, Elmalılı Hamdi, Süleyman as.'ın Beyti Makdis'in inşasını tamamladıktan sonra hac için Harem-i Şerife gitmiş, buradan sonra Yemen'e yönelmiş, ordu çölde konakladığında su aramışlar bulamayınca, çölde su bulmakta ve yön tayininde mahir olan Hüd-hüd aranmış, o da ortalıkta görünmeyince Süleyman as. Hüd-hüd'ün izinsiz olarak ortalıktan kaybolmasından dolayı sinirlenmiş ve geçerli bir mazeretle gelmediği sürece cezalandırılacağını ifade etmiştir., şeklinde farklı bir detay belirtir. Daha fazla bilgi için bakz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 136-137,

¹⁴⁰ Seâlibî, Muhammed ibn Mahluf "*El-Cevâhiru'l-Hısân Fi Tefsiru'l-Kur'an*, Tah: Muhammed Fadîlî, el-Mektebul-asriyye, Beyrut, 1997, II, 515; Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-u Mukatil*, Neml 32.ayet, Müessesetü Tarihi'l- Arab, Beyrut, II, 499

gönderen bu adamı denemek için hediye göndermek, niyetin ne olduğunu öğrenmek ister.¹⁴¹

Mukatil, melikenin zeki bir idareci olduğunu, bu sebeple önce Süleyman'ın niyetinin ne olduğunu öğrenmeye çalıştığını şöyle ifade eder. “Eğer Süleyman dünya için savaş veriyorsa ona dünyadan istediğini sunarız, eğer Rabbi için savaşıyorsa o zaman dünyayı, İslam'ın dışında bizden hiçbir şeyi istemez” dedi.¹⁴²

Melikenin bu niyet okuma çabası Süleyman (as)'ın huzurunda şöyle bir akis meydana getirir. “Hediyelerle gelen elçilere Süleyman; kendisini hediyeyle etkilemeye çalışmanın nafile olduğunu çünkü inandığı Rabb'inin katında olanların daha değerli olduğunu söyler ve elçilere geri dönmelerini, eğer tabi olmazlarsa yenilmeyecek ordularla oraya gelip onları zelil bir şekilde oradan çıkaracağını iletmelerini tembihler. (Neml 36-37)

c. İfadenin cümle anlamı yönüyle değerlendirilmesi

i. “Galet ya eyyuhel **melei** eftuni fi emri”.. cümlesinde “*El-meleu*” kelimesinin anlamı :

Sözlükte, “dolmak, doldurmak, yardım etmek, danışmak” manalarına gelen **mele'** kelimesi, bir görüş ve bir inanç etrafında bir araya gelen topluluk; toplumun ileri gelenleri, seçkinler, fikir danışılan ve görüşleri alınan kimseler anlamına gelmektedir. Fahreddin Razi Kur'an-ı Kerim'de mele'nin, kendilerini peygamberlerin karşısına koyan seçkin kimseleri ifade ettiğini, bunların toplum içinde en önde yer almaları, heybetli görünüşleriyle göz doldurmaları sebebiyle bu şekilde adlandırıldığını belirtir.¹⁴³ Kurtubi, mele'yi bir kavmin ileri gelenleri -eşrafül-kavm-diye tarif ederken Katade: yönetici kimsenin görüşlerine müracaat ettiği danışmanlar olarak tarif eder. Melikenin melesinin üç yüz otuz kişiden oluştuğunu, her adamın da on bin kişilik bir kuvvetinin var olduğunu nakletmiştir.¹⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de “mele” kelimesi, sahip oldukları zenginlik, soyluluk, sosyal statü gibi, maddi imkânlarla aldanarak, hak dine veya onun peygamberine karşı mücadele eden, inananlara baskı ve zulüm uygulayan inkârcı liderler hakkında

¹⁴¹ Sealibi, a.e.a.yer

¹⁴² Mukatil, a.e.a.yer

¹⁴³ *İslam Ansk.* XXIX, 36, Ayrıntılı bilgi için bkz. mele' mad. T.d.v.Yay.

¹⁴⁴ Kurtubi, a.g.e, XIII, 194-95

zikredilmiş; bunların, batıl inançları ve haksız menfaat hesapları uğruna, kendilerine gönderilen peygamberin getirdikleri, yeni inanç esasları ve değerler doğrultusunda toplumda gerçekleştirmek istedikleri değişimi engellemeye çalıştıkları vurgulanmıştır. Bazı ayetlerde kelimenin olumsuz bir anlam yüklenmeksizin “kendilerine danışılan” kimseler manasında kullanıldığı da görülür. Mesela Yusuf 43 Neml 29, 32,38. ayetler.¹⁴⁵

ii. “Eftuni fi emri”: “Bana işim hakkında fetva verin” ifadesinin anlamı:

Taberi (h.224-310), bu ifadeyi “eşiru aleyye fi emri” yani bana bırakılan bu yazı sahibinin işi hakkında benimle istişare edin, bana görüşlerinizi bildirin, şeklinde yorumlamış, meşveretin fütüya ile ifade edildiğini söylemiştir.¹⁴⁶ Eyseru’t-Tefasir sahibi, burada görüş isteme talebinin fe-te-va kökünden oluşan bir emirle ifade edilmesinin, cevap beklenen konunun önemine işaret ettiğini; çünkü fetva genellikle müşkil meseleler, korku verici iş, mahalline arz edilmeyi gerektirecek işler için istendiğini belirtir. “İsterken de mahallinin bu elem verici sorunu çözebileceği onlara hissettirilir”¹⁴⁷ der.

İbn Abbas, “eftuni fi emri” bana ondaki doğru olan yönü açıklayın, yapılması gereken şeyi söyleyin, anlamına geldiğini ifade ederken,¹⁴⁸ İbn Abdi’s-Selam (d.660/1262) da ifadenin “eşiru aleyye” yani “benimle istişare ediniz” anlamına geldiğini belirtir.¹⁴⁹

Hakkî (h.v.1127) tefsirinde eftuni ifadesinin fetva alma yönüne vurgu yapılarak “ecibuni”(bana doğru olarak gördüğünüz şeyleri söyleyin, cevabınızı bildirin) olarak tefsir edilmiştir. Cevap alma, *eftuni*, ifadesiyle, müşkil meseleleri

¹⁴⁵ *İslam Ansk*.s.36

¹⁴⁶ Taberi, *Camiul-Beyan an Te’vili ayi’l-Kur’an*, Tah: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetür-Risale, 2000, XIX, 453.s; İbn Mesud el-Begâvi, *Mealimüt-tenzil*, Tahkik ve tahrir: Muhammed Abdullah En-Nemr, Osman Cuma Damiriyye, Süleyman Müslim El-Harş, Darut-Tayyibe, 1997, VI, 159

¹⁴⁷ Ebû Bekr Cabir Cezaire, *Eyserü’t-tefasir li-kelami’l-ali el-kebir; Nehrû’l-hayr ala eyseri’t-tefasir*, Dârü’s-Selam, Mısır 1992/1412, II, 213

¹⁴⁸ İbn Abbas, *Tenvirul-Mikbas Min Tefsiri İbn Abbas*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 318

¹⁴⁹ İbn Abdis-Selam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü’l-Kâsım Sülemi, *Tefsirü’l-İzz b. Abdisselam*, Tahkik : Ahmed Fethi Abdurrahman, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrut 2008/1429, IV, 312

halletmesi için çözüm ürettiğine inanılan kişilerden alınarak gerçekleşmiştir.Cevap/fetva'nın müşkil meseleler için olduğu da belirtilmiştir.¹⁵⁰

Bikaai, fetva-şûrâ ilişkisini kurmaya çalışmıştır. Fetva bir mesele hakkında cevap vermektir. Burada fetva genişletilerek Meşveret ifade edilmeye çalışılmıştır. Bikaai fetva ile feta kelimesinin arasında da bir ilişki olduğundan bahseder. Yaş itibariyle genç/yeni olanı ifade eden feta'dan istiare yoluyla alınan fetva içinde barındırdığı hükümle bir durum, bir mesele hakkında yeni bir cevap demektir. fetvanın yeni ,orijinal oluşu feta'nın yeni ve genç oluşuna benzetilmiştir.¹⁵¹

Bikâi (h.885/1480), fetva ile Meşveret arasındaki ilgiyi melikenin yönetim anlayışına bakarak şöyle açıklar: Melike önemli önemsiz bütün işlerinde müşavere yapardı. Bu müşaveresiyle melesinin gönüllerini hoş kılmak, onları yüceltmek,onlara ikramda bulunmak ve değerli olduklarını onlara hissettirmek istemektedir.¹⁵²

iii. “Ma küntü katiaten emran hatta teşhedun” (sizler görüş bildirmediğe ben hiç işi kesip atmadım) ifadesinin anlamı:

Zemahşeri, ibn Mesud'un kıraatında varolan “la ebüttü emran illa bimahdarikum” yani ancak siz bulunmadıkça hiçbir işi sonlandırmam ifadesinin Belkıs'ın müşavereye önem veren,¹⁵³ melesinin görüşlerine müracaat etmeden nihai kararını vermeyen bir melike olduğunu gösterdiğini ibn Abbas ise daha açık bir ifadeyle bunun müşavere anlamına geldiğini ve istibdadi davranmaktan kaçındığını belirtmiştir.¹⁵⁴

Ancak zemahşeri, Belkıs'ın mele'sinden görüşlerini istemesini müteakip onların verdiği cevapların, kendilerini danışma ehli olmayan, sadece savaştan anlayan, kendilerini itaat ehli olarak tanımlayan kimseler olduklarının göstergesi olduğunu söyler.¹⁵⁵

¹⁵⁰ İsmail Hakkî ,İstanbuli el-Hanefi,El-Halveti, *Ruhu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Daru İhyai't-Türasil-Arabiyyi*, VI, 250

¹⁵¹ Bikaai, Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan, *Nazmud-Durer Fi Tenasubi'l-Ayi ve's-Süver* , Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad , 1978/1398, VI, 123; Zemahşeri de “El-feta, “*el-fetâ fi's-sinni*” ifadesinde olduğu gibi yaşça yeni, taze olmayı ifade ettiği için, müşkil meseleler için verilen yeni, orijinal cevaplar anlamındaki fetva da feta'dan istiare yoluyla alınmıştır” demiştir. Keşşaf, V,77

¹⁵² Bikaai, A.g.e,VI,123

¹⁵³ Zemahşeri, A.e, V,77

¹⁵⁴ İbn Abbas,A.e,a.y.

¹⁵⁵ Zemahşeri, A.e, V,78

Zemahşeri'nin yukarıda "illa bi muhdarikum" diye tefsir ettiği "Hatta teşhedun" ifadesinin Maverdi'nin tefsirinde iki farklı nakille yorumlandığını ancak ikisinde de kastedilen anlamın aynı olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi: hatta tuşiru, yani "benimle müşavere edinceye kadar" (Züheyr'in sözü), ikincisi: hatta tehdarav, "ta ki siz hazır bulununcaya kadar" (Kelbi'nin sözü)¹⁵⁶

Görüldüğü gibi Züheyr'in rivayeti açıkça müşavereye işaret ederken, Kelbi, bu durumu hazır bulunmak şeklinde yorumlamıştır. Kelbi'nin hazır bulunmak diye yorumladığı durum müşavere yapmak, görüşlerini almak için meseleyi kendilerine arz etmek olarak anlamamak için hiçbir sebep olmadığı kanaatindeyiz.

Sealibi (786-876) ise; bir iş hakkında hüküm vermek şeklinde anladığı için Abdullah'ın kıratındaki ifadeyi tercih etmiştir. O da şöyledir. İfadenin Kur'an'daki şekli "ma küntü gâtuaten emran" iken "tı" harfi yerine "dat" harfiyle okunmuş dolayısıyla, İfade, hükmetmek anlamına gelen "kadıyeten" şeklini almıştır.¹⁵⁷ Maverdi de bu okunuşlar arasında mana yönünden bir farklılık olmadığını söylemiş, Belkıs'ın meşvereti ilk vazeden kişi olduğunu da belirtmiştir.¹⁵⁸

Kurtubi, bu Ayet-i Kerimenin müşaverenin sıhhatine işaret ettiğini, Allahüteala'nın nebisine ister onların görüşlerinden yardım alarak, isterse dostlar arasında karşılıklı tedbirler alarak müaşvere yapmasını Al-i İmran süresinde "ve şavirhum fil emr" şeklinde emrettiğini, yine fazıl olanların Allah tarafından "ve emruhum şura beynehum" ifadesiyle övüldüğünü belirtmiştir.¹⁵⁹

İfadenin sözcük ve cümle bağlam anlamı ile ilgili değerlendirmelerden, kıssada anlatılan durumun "şûrâ" uygulaması için bir örnek teşkil ettiğini şekil yönünden söyleyebilmekle beraber; Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in işaret ettiği şûrâ ile örtüştüğü kanaatine sahip olmadığımızı da söyleyebiliriz. Çünkü şûrâda esas olan son söz, bir melik veya padişaha değil, müşavere heyetinin icmasına ait olmasıdır. Oysa kıssada son sözü söyleyen konumunda bulunan mele değil, melikedir. "Ve'l-emru ileyki" ifadesinin işaret ettiği durum kanaatimizce böyledir.

Kıssada konu edilen şûrâ, melikenin müstebit bir idare sürmek yerine istişareye önem verdiğinin göstergesi olmakla beraber, bir idarecinin istişareye müracaat etme

¹⁵⁶ Maverdi, *En-Nüketü Vel-Uyun*, III,245

¹⁵⁷ Sealibi, Abdurrahman ibn Muhammed ibn Mahluf, *Cevâhiru'l-Hisan fi tefsiri'l-Kur'an*, Müessesetü'l-İlmi, Beyrut, III, 165-176

¹⁵⁸ Maverdi, *en-Nüketü ve'l-uyûn*, III, 245

¹⁵⁹ Kurtubi, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, ihyaüt-Türasi'l-Arabiyyi, Beyrut, VII, 194

gerekçelerini de açıklaması sebebiyle melikenin müşavere yapmasındaki amaçları ortaya koyan yorumları değerlendirmek istiyoruz.

“Şûrânın eski bir harp geleneği olduğunu, bir komutanın veya bir yöneticinin başlarına gelen bir hadise karşısında fikir danıştığı kişilerin ne düşündüğünü öğrenmesine ve onlara karşı nasıl bir tavır sergilemesine olanak sağlayan bir bir usul olduğunu belirten Kurtubi, Belkıs’ın müşaveresinden amacının ne olduğunu şöyle ifade eder: “Belkıs güneşe tapan cahil¹⁶⁰ bir kadındı. Komutanlarının düşmana mukavemetini ölçmek, işlerini yaparken ki sabır ve metanetlerini denemek, itaat etikleri şey üzere onu yerine getirip getirmeyeceklerini sınamak için, ‘Bana görüşlerinizi bildirin...’ dedi. Şayet onlar, mallarını canlarını, kanlarını onun uğruna sarf etmezlerse; düşmana mukavemetleri, melikeleri için olmaz, onların işi, sabırları, ciddiyetleri yapacakları şey üzerinde birliktelik arz etmezse, kendi aleyhlerine düşmana yardımcı olmuş olurlardı. Melike onların neye sahip olduklarını öğrenmedikçe, kararlılıklarının gücünü bilmedikçe, basiret üzere olamazdı. Belki kendi görüşüyle istibdad eder, onları itaate zorlar, onların işlerini takdir etmek konusunda müdahil olurdu. Onlarla müşavere etmesi ve görüşlerini alması, onların güç, kuvvet ve cesaretlerinden istediğine ulaşmasına yardımcı olmuştur ki şu şekildeki cevapları bunun ifadesidir: ‘Biz kuvvet ve şiddetli yiğitlik sahipleriyiz.’”¹⁶¹

Hakkı (h.1063-1137)(İsmail Hakı Bursevi) tefsirinde geçen yorumlar selefi Ebu’s-Suud tefsirinde de aynen yer almaktadır. Ancak Ebu’s-Suud komutanlarının tavrından Belkıs’ın şunu hissettiğini söyler: Onların, doğru yoldan saptıklarını harbe meylettiklerini hissettiğinde Süleyman (as)’ın şanından gaflet içinde olduklarını gösteren sözlerinin hatalı olduğunu şu sözlerle onlara anlatmaya çalışır: “Melikler bir beldeye girdiklerinde orayı darmadağın ederler-ifsad ederler- beldenin azizlerini zelil ederler. (34. ayet)” Bu sözleriyle onların halleriyle ortaya koydukları itirazlarına hem cevap vermiş oldu, hem de devam edegelen adetlerini bu müşavereleriyle takrir etmiş oldu.¹⁶²

Hakkı (İsmail Hakı Bursevi) ise “Melikenin ,danışmanlarına müracaat etmeden görüş bildirmedeği ifadesini yinelenirken melikenin bu davranışının arkasındaki

¹⁶⁰ Kurtubinin Belkısı cahil bir kadın olarak nitelemesi ,onun bilgisizliğine işaret değil, belki süleymanın dini üzere olmadığını ifade içindir.zira ashabıyla istişare etmesindeki amaçları hakkında yapılan yorumlar,onun çok zeki bir kadın olduğunu ortaya koymaktadır.Kurtubi,a.e,a.yer

¹⁶¹ Kurtubi,a.e,a.yer

¹⁶² Ebussuud, *İrşadü Aklis-Selim*, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabiyyi, Beyrut, V,186, Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyan* , Matbaai Osmaniye, Y.y,1306, II,895

düşünceyi şu şekilde ifade ediyor. “Rey ve tedbir konusunda kendisine muhalefet etmeye kalplerinin meyletmesini engellemek içindir.”¹⁶³ Yani melikenin müşavere yapmasındaki kastın, kendisine muhalefet edilmesine imkan bırakmamak olduğunu söyler.

Hakkî'nin bu düşüncesinin kaos ortamında toplumda panik oluşturacak her türlü dedikodudan insanları korumak için melesiyle müşavere yapması, onları yatıştırması açısından olumlu bir yöntem olduğu söylenebilir. Çünkü eşrafu'l-kavm'den oluşan mele içinde başlayan panik, topluma daha çabuk sirayet edebilecektir.

iv. Değerlendirme:

Melikenin müşaveresiyle ilgili yorumlar aşağıda belirttiğimiz maddeler çevresinde kümelenmektedir.

- Önemli bir problemle karşı karşıya olmaları sebebiyle birlikte karar verip sıkıntıdan kurtulmak için müşavere etmiştir.
- Askerlerinin nabzını ölçmek, onların hislerinin hangi yöne meyilli olduğunu öğrenmek ve ona göre stratejisini belirlemek için müşavere etmiştir.
- Askerlerinin kendisine bağlılığının hangi düzeyde olduğunu anlamak için istişare etmiştir.
- Onların görüşlerine değer verdiğini fiili olarak da göstermek için istişare yapmıştır.
- Danışmanlarının muhalefetini engellemek için müşavere yapmıştır.

Melikenin, komutanlar ve eşraftan oluşan melesinin melikeye itaat edeceklerinin, güçlü kuvvetli olduklarının ve her türlü emri yerine getirebilecek durumda olduklarının göstergesi olan ifadelerinden sonra son kararın melikeye ait olduğunu ifade etmeleri, “vel-emru ileyki, fenzuri, maza te'murine” Kurtubi'ye göre; onlar da melikelerinin Süleyman ve ordusu karşısında nasıl bir yol izleyeceğini bilmek istediklerini gösterir. Aynı zamanda bu ifade bir korkunun ve zayıflığın işareti de olmaktadır.¹⁶⁴ Ebus'-Suud, melenin tabiyet bildiren, emrine boyun eğdiklerini gösteren, güç ve kuvvetleriyle emri yerine getirmeye hazır olduklarını

¹⁶³ Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, II,895

¹⁶⁴ Kurtubi,el-Camii,VII,194

belirten ifadeleriyle, danışma kurulundan ziyade, emredileni yerine getiren harb çocuğu olduklarını, ehli rey ve meşveret olmadıklarını söylemiştir.¹⁶⁵

Bu sebeble Ebu's-Suud melikenin yaptığı işin tam anlamıyla müşavere olmadığını ifade etmektedir.

Müşaverenin amaçları yönünden incelendiğinde melikenin istişaresinin hem melike ,hem de komutanları (mele'si) yönünden müşavere'den sonuç aldıklarını ifade edebiliriz. Müfessirlerimizin de belirttiği gibi, komutanlarının nabzını tutmak, düşüncelerinin istikametini belirlemek, onlara değer verdiğini göstermek gibi hedeflere ulaşılmıştır. Ancak melikenin görüş talep etmesine rağmen,Melenin görüş bildirmek yerine,melikenin emirlerine tabii olduklarını ifade etmeleri,son sözün müşavere heyetinden çıkan karar olması gerekirken,melikeye ait olması,tam anlamıyla müşaverenin oluştuğu fikrini zayıflatmaktadır.

Sebe melikesinin müşavereyi ilk icra eden olarak tanımlanmasını göz önüne alırsak tarihte melikler/krallar/hükümdarlar için eksiklikleriyle beraber çok önemli bir geleneğin başlamasına sebep olduğunu da ifade etmek isteriz.

“Eftuni fi emri,”... ifadesine ait değerlendirmeleri sunduktan sonra şimdi de rüya tabiri anlamına gelen “eftuni fi ruyaye” ifadesinin bulunduğu ayeti inceleyip, iki ifade hakkında şûrâ ile ilgili bir değerlendirme yapmak istiyorum.

a. **“Ya eyyuhe'l-Meleu Eftuni fir-ru'yaye”...(Yusuf 43)** “Ey Mele' bana rüyam hakkında görüşünüzü bildirin”

12/43. Kral, “Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın”, dedi.

Eftuni ifadesi ile ilgili sözcük incelemesi daha önce yapıldığı için cümle anlam-bilim yönünden ilgili yorumları arz etmek istiyorum.

i. يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ; “Ya eyyuhe'l-Meleu” ifadesinde “meleu”

Müfessirlerden bazıları , “ya eyyuhe'l-meleu eftûni fi'r-ru'yaye” cümlesindeki hitabın alimler ve hakimlerden oluşan eşrafa olduğunu söyler.¹⁶⁶Bazıları ise, Mısır kralının önde gelen alimleri, mısır ehlinden sihirbazlar ve kahinlerin en mahirleri

¹⁶⁵ Ebu's-Suud, *İrsad-ü Aklis-Selim*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyyi, Beyrut,V,186

¹⁶⁶ Ebu's-Suud, a.g.e, III, 440 ; Zemahşeri, Keşşaf, III, 174

olduklarını söylemişlerdir.¹⁶⁷ Dolayısıyla Belkıs'ın melesinden farklı olduğu hemen anlaşılır. Belkıs'ın mele'si, askerlerden oluşurken, Mısır kiralının mele'si, alanlarında mahir olan kişiler oldukları tefsirler tarafından ifade edilmiştir. Dolayısıyla Mısır meliki için müşavere ehli olmaya haiz kimselerdir.

ii. **اَفْتُونِي فِي رُغْيَايَ ; (eftuni fi ru'yaye) ifadesi hakkında yorumlar:**

Müfessirler “**eftûni fi emrî**” ifadesinin: “Onu tabir edin/yorumlayın, bana cevap verin, sizden anlayışı kuvvetli olanlar , keskin zekalı olanlar bir iyilik olarak onu bana açıklasın, rüyamın tevilini bana haber verin...vb.¹⁶⁸” anlamlara geldiğini söylemişlerdir.

Mısır Melikinin “eftûni” tarzındaki ifadesiyle melesinden bir beklenti içerisinde olduğu, onların konu hakkındaki görüşlerini almak istediği açık ve nettir.Yani gerçek anlamıyla müşavere ehline bir meselenin arz edilmesi ve sonuçlarının beklenilmesi söz konusudur. Kendileriyle müşavere edilen kişilerin işin ehli olup olmadıklarını belirleyen husus ise, melik'e verecekleri isabetli cevapları olacaktır. Fakat bu müşavere konusunda her zaman istişare için müracaat edenin istediği sonucun müşavereden çıkmasının beklenilmeyeceği unutulmamalıdır. Melik, mele'ye durumu şu ifadeleriyle havale etmektedir. “ İn küntüm li'r-ru'yâye te'burûn”

iii. **اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّغْيَا تَعْبُرُونَ “ in küntüm li'r-ru'yâye te'burûn” “Eğer ruyayı tabir edenlerdenseniz....”**

İfadenin aslı El-‘ibâretü’dür. “ubûrin-nehri” den türetilmiştir. “Fe metâ aberten-nehra, belağte şâtiehu” ,“nehri geçtiğinde kıyısına ulaşırsın” gibi.¹⁶⁹

Ragıp Isfehâni, ‘*a-be-ra*’dan türemiş el-abru’nun aslının bir halden diğer bir hale geçmek anlamına geldiğini, ister yüzerek, ister gemiyle, isterse köprü vasıtasıyla olsun suyu geçmek anlamına tahsis edildiğini söyler. *El-ibâratü* ise konuşanın dilinden dinleyenin kulağına havanın konuşmayı taşıması, nakletmesi, geçirmesine tahsis edilmiştir. *El-ı’tibar*, *el-ıbratü* ise; görünenin bilgisinden hareketle görünmeyene geçişi anlatan durumdur. *Ta’bir* kelimesi de rüya tabirinde kullanılan

¹⁶⁷ Taberi, a.g.e, XVI, 116 ; Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukatil*, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Lübnan, Beyrut, 2003, II, 151

¹⁶⁸ Taberi, a.g.e, XVI, 116; Bikâi, a.g.e, IV, 258; Beydavi, *Envâru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, III, 157; Hazin, *Lübabü’t-Te’vil fi Maani’t-Tenzil*, IV, 21; Kurtubi, a.g.e, IX-X, 200

¹⁶⁹ Kurtubi, IX, 200; Şevkani, *Fethul-Kadir*, IV, 38

bir kelime olmakla beraber- zira zahirden batına geçmek söz konusudur.- ‘in küntüm lir-ru’ya te’burun’ ifadesinde bu kullanım tercih edilmemiştir. Bu ifade tevilden daha has bir ifadedir. Tevil o veya başka bir konuda ‘söylenen şeydir.’¹⁷⁰ Zemahşeri, ta’burun’un, kendini bir işe adayanlar, o iş için seçilmiş elçiler, anlamına geldiğini ‘müntedibûn’ şeklinde ifade ederek¹⁷¹ “Kralın işin ehinden görüş/yorum/tahlil/açıklama istediği anlamına geldiğini belirtir.

Kurtubi ve İsfehaninin a-be-ra-fiiline verdikleri anlamdan hareketle kralın mele’den istediği şeyin rüyasında görünen, müşahede edilen şeyin yani zahir durumda olan bilginin batında, görünmeyen alemde ne ifade ettiğinin tarafına bildirilmesi, haber verilmesidir. Basit bir şekilde yorum yapmalarını, görüşlerini beyan etmelerini istememektedir. Alusi’nin dediği gibi “nebbi’na bi te’vilihî” şeklinde de diyebilirdi, ama emir tarzında “eftûnî” ve “in küntüm lir-ru’yaye ta’burun” şeklindeki ifadelerinden tabir ettireceği şeyin önemine vurgu yapmak istediği anlaşılmaktadır. Alusi bunu şöyle ifade eder: “Talebini emr ile ifade etmesi, rüyaların tevilini de istifta ile istemesi, işinin büyüklüğünü göstermek içindir ki istiftanın cevabı müphem, hükmü müşkil durumlarda kullanıldığı da bilinmektedir”.¹⁷²

Semerkandi (h.375) “te’burun” ifadesini “*tefsir etmek*” şeklinde anladığından yorumu şöyle olmaktadır. “Rüyamı bana tabir edin, onun tefsirini açıklayın. Eğer rüyayı tefsir ediyorsanız”¹⁷³ şeklinde yorumlamıştır. Burada kullanılan tefsir ifadesi, ta’birin karşılığı olan yorumlamadır. Fakat bir de rüya yorumlama işine tahsis edilmiş ilim anlamında “ta’bîr” vardır ki bu ilmu’t-ta’bir’dir. Bu ilmin ehli olan kişiler rüyanın zahirinden batınına giderek ne anlam ifade ettiğini ortaya çıkarmak isterler.¹⁷⁴

Kralın istediği sadece gördüğü rüya hakkında yorum yapılması olsa idi taburun ifadesinin tefsir etmeyi anlattığını düşünebilirdik. Fakat kralın daha özel bir bilgiye ulaşmak, bu konuda mütehassıs olandan bilgi almak gibi bir gayeyle hareket ettiğini anlamaktayız. Bu bilgiyi sunacak olan da ancak kendisine özel bir yetenek verilen ilmu’t-tabir sahibi Yusuf (as) olacaktır.

¹⁷⁰ İsfehani, *Müfredat*, 323, Abr, mad.

¹⁷¹ Ebu Hayyan, *Bahru’l-Muhit*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, VII, 25; Beydavi, *Envâru’l-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*, Dar-u İhyai’t-Turasi’l-Arabiyyi, Beyrut III, 157

¹⁷² Alusi, *Ruhul-Meani Fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azîm Ves-Seb’ul-Mesani*, İdaratü’-Tab’ati’l-Müniriyye, Mısır IX, 25

¹⁷³ Semerkandi, Ebu’-Leys, *Bahru’l-Ulum*, Tah.Dr.Mahmut Matraci, Darul-Fikr, Beyrut, II, 380

¹⁷⁴ Hazin, a.g.e., IV, 21

Rüyanın Hz. Yusuf'un eliyle yorumlanabilmesi ve onunla ilgili takdirin yerini bulması için gerçekleştirilen tiyatral durum hakkında İbn Sa'dî şunları söyler: “Allah Teâlâ Hz. Yusuf'u hapisten çıkarmayı istediğinde melike bu acayip rüyayı gördürdü ki tevili bütün ümmeti içine alan bir rüyaydı ve tevili Yusuf eliyle olsun, fazileti ortaya çıksın, iki cihanda da ona yükseklik sağlayacak ilmiyle rüya açığa çıksın.

Yine münasip takdirlerden birisi de şudur: Halkın işlerinin kendisine irca edildiği makam olan melik, rüya sebebiyle halkın maslahatları arasındaki irtibat kurulsun diye o rüyayı gördü. Bu sebeple melik gördüğü rüya sebebiyle kavminin âlimlerini ve görüş sahiplerini topladı. Onlara gördüğü rüyayı anlattı ve şunu dedi: “Ey Mele' bana gördüğüm rüyamı haber verin”, çünkü herkesin yorumu birdir, tevili de bir tek şeydir, “Eğer rüya tabiri yapıyorsanız”. Mele' şaşırıp kaldı ve hiçbir şey tarif edemedi.¹⁷⁵

İfade ile ilgili yorumlardan şu neticeleri çıkarmamız mümkündür.

1- “Eftuni fir-ruyaye in küntum lir-rüya ta'burun” ifadesi içindeki her kelime birbiriyle bağlantılı olarak rüya ve rüya yorumunun istenmesi olmakla beraber bunun bir müşavere olduğu kanatını bizlerde hasıl etmiştir. Çünkü müşavere edilecek meseleler için konu yönünden bir sınırlama yoktur. Konunun , bir ülke kralı tarafından ve toplumun maslahatını ilgilendiren yönüyle müşavere heyetine arz edilmesi, konunun önemini ortaya koymaktadır.

2- “Eftuni fi ruyaye”,ifadesinde haber verilmesi beklenen durumun rüya olarak belirtilmesi, “ta'burun” ifadesiyle de haber verilmesinden kastın tam bir rüya yorumu olduğunun hissettirilmesi sebebiyle, işin ehli kişilerden görüş talebinde bulunulduğu gerçeğini ortaya çıkarır. “Eftuni fi ruyaye” ifadesi, herhangi bir konuda görüş belirtilmesini istemekten ziyade, zahiren görünen şeyin batınında ne anlama geldiğinin haber verilmesinin istenmesi,Yani işin uzmanlarından özel bilgiler talep edilmesidir. Bu yönüyle de melikin eylemi müşavere yapmak anlamına gelmektedir.

3- Sebe melikesinin mele'si ile , Mısır melikinın mele'si arasında gözle görünür farklar olduğu açıktır.Sebe melikesinin mele'si' görüş bildirmekten ziyade bildirilen görüşe boyun eğen, ve canla başla onu yerine getirmeye çalışan kimseler iken Mısır melikinın mele'si toplumun farklı kesimlerinin eşrafından oluşmuş ve ashabı rey ,görüş ehli kimselerdir. Kendilerine yöneltilen rüyayı “kâlû ezgâsü ehlâm” karmakarışık rüyalar” diye cevap vermeleri onların müşavere ehli

¹⁷⁵ İbn Sa'dî,Abdurrahman b.Nasır, *Teysiru'l-Kerimi'r-Rahman* ,Müessesü'r-Risale,2000, I,399

olamayacakları anlamına gelmemelidir. Bilakis sorulan soruya özgüvenlerinin bir eseri olarak azgasü ehlam diye cevap vermişlerdir.

4- “Kâlû edgasu ehlam” (edgas, yaşlı- kurusuna karışmış ot demeti anlamına gelir) karmakarışık rüyalar diye cevap vermeleri, müşavere ehlinden melik için olumsuz neticenin çıkması onu ilmü’t-ta’bir konusunda uzman birileriyle istiaşre yapmaya yönlendirmiştir. Bu da sonuç itibariyle olumlu bir yöndür. Yusuf as’ın fark edilmesini sağlamıştır.

5- Eftuni fi emri/ eftûnî fi ru’yaye ifadeleri, zahiri yönleriyle birilerinden görüş almak,onlarla istiaşare yapmak anlamını ifade etmekle beraber, müşavere heyeti ve istiaşare etmek isteyenlerin konumu ve mahiyeti düşünüldüğünde Yusuf 43’te “**eftûnî fi ru’yaye...**” ifadesini kullanan melikin durumunun şûrâya daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Sebe melikesinin “**eftuni fi emri**” şeklindeki ifadesinden müşavere yapmak istediği görüntüsü ortaya çıkarken, Onun görüşlerini istemesinin , askerlerini motive etmek, bağlılıklarını sınamak, kalplerini kazanmak amacına yönelik olduğu ifade edilmiştir. Harb işleri hususunda melikenin , melesinden görüş bildirmelerini istemesi, müşavere için önemli bir adım olmuş, ancak askerler görüşlerini bildirmek yerine, sadakatlerini beyan eden ifadeler kullanmakla yetinmiş dolayısıyla müşaverenin oluşması engellenmiş, taraflar arasında müşavere cereyan etmemiştir.

2. “E-m-r”nın “ş-v-r” ile ilgisi yönünden ;

a. “İnnel’melee **ye’temirune bike** liyagtuleke” Ey Musa ileri gelenler seni öldürmek için **aralarında senin durumunu görüşüyorlar** . (Kasas 28/20)

“Ye’temîrûne bike” ifadesi Hz Musa’nın kavmi ile ilişkilerinin anlatıldığı bir kıssa içinde yer alır. İfadenin içinde bulunduğu bağlamı göstermesi yönüyle kıssanın ilgili bölümlerini kısaca ifade etmek istiyorum.

Allahütela’nın Hz Musa’ya hikmeti verdiğini ifade etmesinden (Kasas 28/15) sonra, Hz Musa kavga eden iki kişiyle karşılaşır, birisi kendi kavminden, diğeri ise düşmanı tarafından idi. Kendi kavminden olan yardım ister, Hz Musa da düşmanından olan şahsa bir yumruk atarak adamın ölümüne sebep olur. Hz.Musa bu şeytanın işidir diyerek Allah’tan afdiler, kendisine verilen nimetle asla suçlulara arka

çıkmayacağını söyler, korkarak şehirde sabahlar,sabah olunca aynı şahsın yine feryad ederek yardım istediğini görünce,belli sen azgın bir kimsesin dedi. Ve o şahsı yakalamak istediğinde: “Ey Musa dün birisini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun,sen ancak yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun”dedi. Bu esnada şehrin öbür ucundan koşarak bir adam gelir. “Ey Musa **ileri gelenler seni öldürmek için aralarında senin durumunu görüşüyorlar**. Şehirden hemen çık şüphesiz ben sana öğüt verenlerdenim dedi.” Musa da korku içerisinde şehri terk etti. (Kasas, 28/15-21)

İfadenin bağlamından mele'nin mahiyeti, i'temeranın da nasıl bir görüşme olduğu ortaya çıkmaktadır. Şimdi **i'temera** fiilini lügavi yönden tahlil etmek istiyoruz.

i. **İ'temera'nın sözcük anlam-bilim yönünden incelenmesi:**

İ'temera fiilinin kökü 'e-m-r' sülasi fiilidir. Bu fiil, birisini bir şey yapmak hususunda sorumlu tutmayı ifade eden fiil ve sözlerin hepsi için geçerli genel bir lafızdır.

İ'temera ise; 'e-m-r' sülasi fiilinin iftial babıyla ifade edilmiş şeklidir. **يَتَمَرُ الْقَوْمُ** و**تَأْمَرُوا** “İ'temera'l-Kavmü ve teâmerû” şeklinde kullanılır. Yani “kavim, topluluk görüşme, münazara yaptı, bazısı bazısına emretti” demektir. Birbirlerine emretmelerini, fikirlerini birbirlerine dayatmaya, kabul ettirmeye çalışmaları olarak anlamak da mümkündür. Çünkü i'timarın bir anlamı da kendi reyî ile istibdat etmek, kendi görüşünde başına buyruk davranmaktır.¹⁷⁶

Sadece kendisiyle istişare yapan kişi için de “**i'temera**” fiilinin kullanıldığını İbn Kuteybe'nin (h.276/889) “**Garibu'l- Hadis**” adlı eserinde naklettiği bu fiille ilgili yorumdan anlıyoruz. “La ye'temiru ruşden” ifadesinin böyle kişiler için kullanıldığını, anlamının da “kendisinden başka doğruya gelmez, sadece kendi görüşü doğrudur” olduğunu belirtir. İslam öncesi Arap toplumunda meşveretsiz olarak bir işe girişen ve sonunda da hata ettiğinden dolayı kınanan kimse için de yine “gad i'temera veya bi'se ma i'temerat li nefsike” ifadelerinin kullanıldığını değinir.¹⁷⁷ Dolayısıyla İbn Kuteybe'nin naklettiği yorumlardan, i'temera fiilinin

¹⁷⁶ Sahib ibn Abbad,*El-Muhit Fil-Lüga*,II,444.s

¹⁷⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim *Garibu'l- Hadis*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1988 I, 276

başına buyruk bir tarzda yapılan ve sonunda da hata edildiğinden dolayı toplumun kınamasına uğrayan fiiller için kullanıldığı söylenebilir.

İ'timar kelimesinin kökünden türemiş ve kötü, hoş gitmeyen şeyi anlatan “İmran” kelimesine dikkat çeken Ebu İshak, “legad ci'te şey'en İmran” ayetini bu kelimenin hoş gitmeyen büyük şeylere işaret ettiğine delil getirir.¹⁷⁸ Kendi reyiyile istibdat eden kişi de bu şekilde hoş gitmeyen bir işe girmiş olur.

ii. “İ'timar – müşavere” ilişkisiyle ilgili yorumlar

Ebu Ubeyde (h.209/824) Mecazü'l-Kur'an'ında esasen komplo kurmak ve entrika çevirmek anlamına gelen 'ye'temirûne bike' ifadesinin mecazen “يهمون بك” ve يتشاورون فيك ve يتوامرون فيك olarak yani “sana bir şeyler yapmayı tasarlıyorlar, senin hakkında müşavere, mütalaa yapıyorlar” şeklinde yorumluyor. Şair Nemr İbn Tûleb'in şu sözünü de delil getiriyor;

أَرَى النَّاسَ قَدْ أَحْدَثُوا شَيْمَةً ... وَفِي كُلِّ حَادِثَةٍ يُؤْتَمَرُ

“ Daha önce bilinmeyen bir ahlaki yapı ihdas olduğunda o konuda hemen komplo teorilerinin oluşturulduğunu-müşavere yapıldığını görürüm.”¹⁷⁹

Ebu Hilal el-Askeri, “e-me-ra” kökünden hareketle müşavere ile bağ kumaya çalışır. Şöyleki:

“Emâre, görünen bir alamettir. Bu kelimenin aslının zuhur olduğunu gösterir. Bir şeyin bollaşması da emr ile ifade edilir. Bollaşma şe'n/iş, oluş'un ortaya çıkmasıdır. Bu sebeple meşveret “ emâre” diye isimlendirilmiştir. Çünkü rey/görüş onunla ortaya çıkmıştır. Bir topluluk müşavere yaptığında da i'temera el-kavme denilmiştir.”¹⁸⁰

Rağıp İsfehani (h.502) ise i'timâr' kelimesinin özünde bir işin kabul edilmesi anlamının olduğuna dikkat çeker, ona göre, “teşavur” -karşılıklı istişare yapan kişilerin- durumunda i'timar vardır. Allah Teâlâ'nın işaret ettiği gibi Hz Musa

¹⁷⁸ Ezheri, *Tehzibul-Lüga*, Daru'l-Mısriyye, Kahire, 1970 V,159

¹⁷⁹ Ebu Ubeyde, *Mecazu'l- Kur'an*, et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsenna, Thk. Fuat Sezgin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981, I, 92, Nehhas, *Kitabu'l-Meani*, V, 169

¹⁸⁰ El-Askerî, Ebu Hilal, *Furûku'l-Lugaviyye*, Hüsameddin Kudsi, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut

hususunda bazısı bazısının emrini kabul etmektedir. “İnnel melee ye'temirûne bike”; senin hakkında Mele' müşaverede bulunuyor. Yani Hz.Musa'ya komplo hususunda birbirlerinin görüşlerini kabulleniyorlar. Ragıp, i'timar kelimesinde kabullenme anlamının varlığına şairin şu ifadesini delil getiriyor.: وأمرت نفسي أي أمر وأفعل, “nefsime hangi işi yapacağımı kabullendirdim.”¹⁸¹

Kisâf de “i'temera” fiilinin “*teşâverû*” anlamında olduğunu belirtiyor¹⁸² ve إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ ayetini okuyor, İmru'l-Kays'ın şu ifadesini de görüşüne delil olarak sunuyor. “وَيَعْدُو عَلَى الْمَرْءِ مَا يَأْتَمِرُ” “ve müşavere eden kişiye düşmanlık ediyorlar.”¹⁸³

Abdullah İbn Abbas'a isnad edilen “*Tenviru'l-Mikbas Min Tefsiri İbn Abbas*” adlı eserde يَأْتَمِرُونَ بِكَ ifadesi için “*ittefeku aleyke*”, yani senin aleyhinde ittifak ettiler, anlamı tercih edilirken; Mele' için de “*maktulün yakınları*” yorumu yapılmıştır.¹⁸⁴

Taberi(h310), (قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ), ayetindeki يَأْتَمِرُونَ بِكَ ifadesini, teâmür, teşavur ve yine görüşünü paylaşmak anlamına gelen ,ra-e-ye kökünün iftial babından olan irteâ olarak yorumluyor. “ مَا تَأْتَمِرُ فِينَا فَا... رَكَ فِي يَمِينِكَ أَوْ شِمَالِكَ .” “Bizim hakkımızda müşaverede bulunma, senin işin sağında ve solundakiler hakkındadır” şeklindeki bir şiirle yorumunu teyid ediyor.Yine Amr ibn Tuleb'in bir şiiriyle i'temera'nın müşavere anlamına geldiğini teyid etmek istiyor. “ **Eran'-Nase gad ehdesû şîmeten ve fi külli hâdisetin yu'temer**” İnsanların, daha önceden bilmedikleri huylar ihdas ettiklerini , ihdas edilen her yeni huy hakkında da müşavere yapıldığını görüyorum.¹⁸⁵

Taberinin “ye'temirune bike” ifadesini i'timar ile müşavere arasındaki ilgi yönünden incelerken **i'timar** ifadesine müşavere anlamı vermesinde “ey insanlar bazınız bazınızın ma'ruf olarak emrettiklerinden bir kısmını kabul etsin”¹⁸⁶ şeklinde

¹⁸¹ Ragıp İsfehani, *Müfredat*, Tashih:Muhammed Halil Aytani, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001, 35

¹⁸² Nesefi de “*Medariku't-Tenzil ve Hakaikut-Tevil*” adlı eserinde itimarın “*teşavur*” anlamında olduğunu itimarda müşaverede olduğu gibi kişilerin bir birine bir işi tavsiyesi sözkonusu olduğunu ifade ediyor.III, 35; Beydavi, *Envarut-Tenzil Ve Esrarut-Tevil*, IV, 451

¹⁸³İbn Kuteybe'nin Medid'den naklettiği gibi, “i'timar edene düşmanlık ediyorlar” ifadesini, itimar edip hata edeni halk kınıyor şeklinde anlamının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. (İbn Kuteybe, *Garibu'l- Hadis*, I,276) Bu arap örfüne de yakın olan bir durumdur. Çünkü müşaveresiz yapılan işlerden dolayı kişiler kınanmaktadır.

¹⁸⁴ İbn Abbas, *Tenvirul-Mikbas Min Tefsiri İbn Abbas*, I, 405

¹⁸⁵ Taberi, *Camiul-Beyan*, Daru'l-Fikr, Tashih, tahric, tevsig : Sıdkı Cemil Attar, XI, 63-64

¹⁸⁶ Taberi,a.g.e, XIV,189, Kurtubi, *Tefsiru Kurtubi*, XIII, 266

yorumladığı “ve’temirû beynekum bi ma’rûfin / aranızda iyilikle anlaşın” (Talak 65/6) ayetinin etkili olduğu da söylenebilir.

Kurtubi’nin sık sık görüşlerine başvurduğu Ezherî’nin i’timâr ile ilgili görüşlerine baktığımızda Ebu Ubeyde’nin “ye’temirûne bike” ayeti hakkında, seni öldürmek için hakkında müşavere yapıyorlar” şeklinde i’timâra müşavere anlamı verdiğini nakleder. Ebu Ubeyde bu yorumunu Nemr ibn Tûleb’in bir beytiyle desteklemiştir. “Ehâr b.Amr sanki ben sarhoşum zira müşavere yapan adama düşmanlık ediyorlar.” İbn Tûleb’in şiirinde itimar edene saldırıyorlar ifadesinin bir galat olduğunu söyleyen Kuteybe, müşavere eden adama nasıl olur da düşmanlık ederler, zira müşavere berekettir,¹⁸⁷ şeklinde itirazını dile getirirken aynı zamanda itimar’ın müşavere anlamına geldiğini de teyid etmiş olmaktadır.

Kurtubi, i’temera fiilinin geçtiği ayetlere yaptığı atıflarda¹⁸⁸ bu fiilin “karşılıklı anlaşmayı” ifade etmesine vurgu yapmakla beraber mele’nin aralarındaki anlaşmalarının da Hz Musa’yı öldürmeye yönelik “liyagtuleke” olduğunu belirtir.¹⁸⁹ Dolayısıyla böyle bir anlaşmanın Talak 6. ayette olduğu gibi maslahat üzerine bir anlaşma olmayıp komplo için oluşturulduğu ortaya çıkar. Bu sebeple Kurtubi, müşavere-mu’temer arasındaki ilgiyi doğrudan ifade etmese de dolaylı olarak aralarında sadece şekil benzerliğinin olduğunu ifade etmiş olur.

Sicistanî de “innel melee ye’temirune bike” ayeti hakkında Ebu Ubeyde’den gelen i’timarın müşavere anlamına geldiğine dair yorumun caiz olmadığını söyler. Çünkü meşveret doğru ve hayırdır. Eğer i’timar, meşveret ise i’timar edene insanların düşman olmasının anlamı nedir?¹⁹⁰

Alusi (h.1217-1279) “ye’temirune bike” ifadesinin müşavereyi çağrıştırmasını küçük bir nüansa bağlar. Bu nüans görüşmenin sadece şekil yönünden müşavere görüntüsü arzettiğini gösterir. Zira, Hz Musa’nın durumunu görüşmek üzere bir araya gelen mele’ onu öldürme konusunda fikir birliğine varmışlardır. Bu yönüyle i’timar, müşavere görüntüsü arz etmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁷ El-Ezheri, Tehzibü’l-Lüga, V, 159

¹⁸⁸ Kurtubi, XI, 202; XIII, 162, 262, 266; XV, 306

¹⁸⁹ İbn Mesud El-Begavi’de aynı görüştedir. Bkz: *Mealimu’t-Tenzil*, Tahk: Muhammed Abdullah En-Nemr, Osman Cuma Damiriyye, Süleyman Müslim El-Harş, Daru’t-Tıbe, 1997, II, 199

¹⁹⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garibu’l- Hadis*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrut, 1988, I, 276

¹⁹¹ Alusi, *Ruhul-Meani Fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azîm Ves-Seb’ul-Mesani*, XV, 99

İ'tımarın hayra vesile olan bir müşavere anlamında kullanımına tek örnek olarak Talak suresi 6. ayetteki kullanımı gösterilebilir.

“Ve'temirû beynekum bil-ma'rûfi” kavli ile ilgili olarak İbn Adil şunları söyler: Bu hitap kocalar ve eşleri içindir. Sizin bazınız, maruf çerçevesi içinde emredilen şeylerden bazısını kabul etsin. Maruf itibarıyla güzel olan ise, süt emzirme ücretinin bol olarak kadına ödenmesidir.¹⁹²

Tefsir, ulumu'l-Kur'an ve mu'cem'lerden elde ettiğimiz veriler doğrultusunda sözcük ve cümle anlam bilim yönünden incelediğimiz Kasas 20. ayette geçen “ye'temirune bike” ifadesindeki i'temera fiilinin muhtemel anlamlarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Komplo kurmak, entrika çevirmek
- 2- Bir şey yapmayı tasarlamak,
- 3- Münazara yapmak,
- 4- Müşavere yapmak,
- 5- Fikrini bir başkasına zorla kabul ettirmek
- 6- “Ra-â” fiilinden türemiş irteâ anlamında görüş paylaşmak,müşavere yapmak,
- 7- Karşılıklı anlaşma,
- 8- Bir kimsenin aleyhinde ittifak kurmak,

“E-me-ra” kökünden türemiş olan “i'temera” fiili sözcük anlam-bilim yönünden incelendiğinde, fiilin kök anlamının Ebu Hilal el-Askerî'nin tesbit ettiği, **“bir şeyin zuhur etmesi, görünür hale gelmesi”** anlamı olduğu görülmektedir. Bir şeyin zuhuru ise “emera eş-şeyu”yani kesura, bollaşması ile olur.Müşavere ile de görüşler zuhur imkanı bulurlar, yani ortaya çıkarlar. Böylece e-me-ra fiili sözcük anlamı yönüyle şe-ve-ra ile benzer anlam ifade etmiş olmaktadır.

Cümle içindeki anlam yönünden baktığımız da ise bu fiilin;

- 1- Allah'ı inkar eden ve Peygamberini tanımayan firavun ve Melesi ile beraber aynı cümle içinde yer alması,
- 2- Mele ile görüşmelerinde niyetlerini izhar eden “li yektuleke/ seni öldürmek için” cümlesinin sarfedilmesi, bu fiilin Kasas 20.ayet içinde şeklen

¹⁹² İbn Adil, Ebu Hafs Amr b. Ali ed-Dımeşki el-Hanbeli, *el-Lübab fi Ulumi'l- Kitab*, Daru'l-Kütübil-İlmiyye,Beyrut, 1419/1998, XV, 334

müşavere yapmak anlamı taşıdığı, aslen ise; şer niyetlerini uygulamak için komplo teorileri uygulamak üzere görüş alışverişinde bulunmak anlamını ifade ettiğini söyleyebiliriz.

3- Talak 6.ayette geçen “ve'temirû beyneküm bi'l-ma'rûfi” ifadesinin ise İ'timar fiilinin maruf konusunda görüş alışverişinde bulunmayı ifade ettiği ifade edilmişti.

Bu bilgilerden hareketle i'temera fiilinin iyi veya kötü amaçlardan hangisi için görüş alışverişinde bulunmak anlamına geldiğini ,cümlelerin bağlamının belirlediği ifade edilebilir.

b. “Fe maza te'murun” (Araf 109-110) “öyle ise görüşünüz nedir?”

i. İfadenin Bağlamı:

Firavun'un Mele'si ile müşaveresine işaret eden “öyle ise görüşünüz nedir?” ifadesinin sarf edilmesine sebep olan olayın birkaç ayet öncesine gidildiğinde şöyle cereyan ettiği görülür.

Hz Musa kendisinin Alemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu (7/104), apaçık mucizeyle geldiğini ve İsrailoğulları'nı kendisiyle beraber göndermesini istediğini söyler. (7/105) Firavun, Musa'dan açık bir delil göstermesini ister, Hz Musa da elini koynuna sokar, çıkardığında eli bembeyaz olmuştur. (7/107-108) Firavun'un Melesi bu gösterinin apaçık bir sihir, Musa'nın da sizi yurdunuzdan çıkarmak isteyen usta bir sihirbaz olduğunu söyler. Bunun üzerine onlara ne düşündüklerini sorar.(7/109-110)¹⁹³

Onlar şöyle dediler: “Kardeşini ve Musa'yı bir süre beklet ve şehirlere toplayıcılar yolla.”(7/111)

“Bütün usta sihirbazları sana toplayıp getirsinler...”(7/112) Ayetlerle olay 130. ayete kadar anlatılmaktadır. Fakat olayın müşavere ile ilgili kısım naklettiğimiz bölüm”de geçmesi sebebiyle olay naklini daha fazla sürdürmedik.

¹⁹³ Hz. Mûsa'nın, Firavun ve sihirbazlarla aralarında geçen bu olay için ayrıca bakınız: Taha sûresi, ayet 60-63; Şuara sûresi, ayet,43-44.

“Temurun” ifadesinin kökü olan “emera” ile ilgili incelemeyi tekrarlamak istemiyoruz.¹⁹⁴

i. Kuran’da nakledilen bu olayın Şûrâ’ya işaret ettiğini ifade eden genel değerlendirmeler

Müfessirlerin çoğunluğuna göre Musa as. nın durumu hakkında Fravun ile melesi müşavere yapmışlardır.¹⁹⁵ Şimdi müşavere olduğu yorumlanan olayın safhalarını görmeye çalışalım.

Birinci adım: müşavere edilmeye değer konu, olay veya olgunun takdiri:

Kendisinin peygamber olduğunu söyleyen, apaçık delillerle karşısına gelen (araf 7/105), delillerini mucizelerle destekleyen (yılana dönüşen asa ve koynundan çıkardığında nur gibi parıldayan el mucizeleri) Hz Musa’nın bu durumu mele ve fravunu korkutmuştur. Esas korkuları bu gösterilerden etkilenerken halkın Musaya tabi olmaları, Firavunu ve melesini yurtlarından sürmek isteyecekleridir.¹⁹⁶

İkinci adım: “Durum hakkında müşavere”

Bu önemli mesele karşısında nasıl bir tavır takınacağı konusunda bilgi edinmek için mele’ye döner ve şu şekilde onlara sorar:

“Musa’nın durumu hakkında ne yapmamı emrediyorsunuz, o konuda neye işaret ediyorsunuz?”¹⁹⁷

Mele’ fravunun bu talebi karşısında görüşlerini ortaya koydu, Hz Musa’ya ne yapacaklarına karar verdiler.¹⁹⁸

Müşavere ettiklerinde Allah Teala’nın hikaye ettiği gibi görüşleri ittifak etti.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Kasas 20.ayette bulunan “ye’temirûne bike” ayeti incelenirken “emera” kökü ve bu kelimedenden türeyen kelimelerin anlamı üzerinde durmuş idik. Bkz. “i’temera fiilinin sözcük anlam –bilim yönünden incelenmesi”, İ’timar-müşavere ilişkisi” 53-57

¹⁹⁵ Taberi, a.g.e, XIII, 20 ; İbn Kesir, a.g.e, III, 455 ; Kurtubi, a.g.e, VII, 257; Begavi, *Mealimu’t-Tenzil*, III, 263; Alusi, a.g.e, VI, 296 (te’murun, meşveret manasına gelen Müâmeradandır. XIV, 198) ; Ebu Hayyan, a.g.e, V, 417, VII, 31; Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, V, 307; İbn Cevzi, *Zadü’l-Mesir*, III, 18; Bikâî, *Nazmu’d-Dürer*, III; 250, VI, 61; Semerkandi, *Bahru’l-Ulum*, II, 133; Zemahşeri, a.g.e, II, 268, III, 182

¹⁹⁶ İbn Kesir, a.e, III, 455; Begavi, a.g.e, III, 263

¹⁹⁷ Taberi, XIII, 20

¹⁹⁸ İbn Kesir’in ifadeleriyle “onun işini nasıl halledecekleri, onun nurunu hangi hileyle söndürecekleri, kelimelerinin nasıl çürütüleceği, iftira ve yalancılığının nasıl ortaya çıkarılacağı” konusunda müşavere yaptılar. *Muhtasar*, II, 41

¹⁹⁹ İbn Kesir, *Muhtasar Tefsiri İbn Kesir*, İhtisar ve tahk. Muhammed Ali Sabuni, Daru’l-Kalem, Beyrut, II, 41

Üçüncü adım: “İttifakla çıkan karar”

İttifak ettikleri kararlarını Kur'an şöyle ifade eder:

Onlar şöyle dediler: “Musa'yı ve kardeşini (bir süre) beklet (haklarında bir işlem yapma) ve şehirlere toplayıcılar yolla.” (Araf 7/111) “Bütün usta sihirbazları (toplayıp) sana getirsinler.” (Araf 7/112)

Ebu Cafer “Firavun'un mele'siyle istişaresi sonucunda verilen kararın uygulandığını ve bütün sihirbazların toplandığını ifade eder.²⁰⁰ İbn İshak'tan nakledilen rivayete göre on beş bin sihirbaz toplanmıştır. İbn Abbas'tan nakledilen habere göre, Firavun bununla da yetinmemiş, Hz Musa'yı yenmenin ancak onun silahıyla (sihir) mümkün olacağını düşünerek alimlerini hazırlamış ve onları Mısır'ın bir karyesine-köyüne göndermiştir. Bu köyde çocuklara okuma yazma öğretir gibi sihir öğreten ‘ferma’ isminde bir sihirbaz vardı. Fravun kendisine gelen kişilere birçok sihir öğretmesini söyledi. O da öğretti. Musa Firavun'a belli bir süre vermişti. Bu süre dolduğunda sihirbazlar Firavuna öğreticileriyle beraber geldiler. Firavun ünlü sihir hocasına ne yaptığını sordu. O da onlara ehli arzın güç yetiremeyeceği sihirden öğrettiğini söyledi. Fakat işin semadan olması hariç dedi. Ve Musa'nın onlara sihriyle güç yetiremeyeceğini söyledi. Sihirbazlar geldiğinde “Firavundan galip gelirse bize bir ecir var mı” dediler. “Evet” dedi ve “yine siz bana yakın olanlardan olacaksınız” diye karşılık verdi.²⁰¹

Sonuç olarak araf 7/110. ayette yer alan “fe maza te'murun” ifadesi zahiren birilerinin görüşlerini almak için sarfedilmiş olması dolayısıyla müşavereye işaret etmekle beraber; ayetin siyak ve sibakında anlatılan olaylar da fiili olarak icra edilmiş bir müşavere olayına bizi tanık yapmaktadır. Ancak:

Kıssada müşavere eden pozisyonunda bulunanların firavun ve melesi olması, ilk bakışta müşaverelerinin hangi niyet ve amaçla ve kim için yapıldığının ipuçlarını vermektedir. Daha önce yine Musa as.'ı öldürmek için “ye'temirune bike liyagtuleke” müşavere yapan fravun ve melesi, araf 110.ayette de yine Hz Musa ve kardeşi Harun as'ı sihirbazlarıyla altetmek, toplumun gözünde onları yalancı ve iftiracı olarak lansetmek için müşavere yapmaktadır. Bu sebeble onların şekil yönünden müşavereyi andıran görüşmeleri müşaverenin gerçek mahiyeti ve maksadıyla örtüşmemektedir.

²⁰⁰ Taberi, XIII, 24

²⁰¹ Taberi, XIII, 25

ii. Kur'an kıssalarında yer alan Mele'nin –şûrâdan farklı veya benzerliği yönüyle değerlendirilmesi:

Elmalı Hamdi Yazır tefsirinde sözlüklerden alıntı yaparak mele' kelimesine açılım kazandırmaya çalışmıştır. Siyaset ve sosyoloji ilimleri açısından çok dikkat çekici bir deyim olan mele' kelimesinin tefsirlerde genellikle toplumun ileri gelenleri, eşrafı diye tefsir edildiğini, fakat önemli olanın bu şahısların fert yönlerinin değil, birlikte oluşturdukları cemiyetleri ve hükmi şahsiyetleri olduğu, zaten eşraf olmanın da sosyal bir anlam ifade ettiğinin gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade eder.

Elmalı'lı kamusun mele' için verdiği anlamları şöyle sıralar.

- Teşavur, yani müşavere
- Eşraf ve ilye; yani bir kavmin eşrafı ve büyükleri, önde gelenleri, gözdeleri, ileri gelen yüksek tabakası, halkın gözünü dolduranlar (sözcük anlamı yönüyle)
- Cemaat,
- Arzu etmek ve sanmak,
- Kavmin istişare edilen, akli eren ve sözü dinlenen heyeti, seçkinleri, temsilci heyeti,
- Tecemmu, toplantı halindeki meclis,
- Hulk, yani huy.²⁰²

Yine Elmalılı Ragıb'ın Müfredat'ında "mele" için verdiği manayı da nakleder, şöyle ki; "Mele: Bir rey üzerine bir araya gelen, şekil, görünüş ve güzel gözlere sahip, kıymet ve önemi gönülleri dolduran cemaat demektir. Bir de mele', daha genel anlamda olmak üzere "güzel yüzlülerden meydana gelen halka" denmektedir.

Kur'an'daki kullanımlarında ve günümüz kullanımları açısından, toplantı müşavere, güzel heyet, şeref ve yücelik, rey ve istek gibi birçok anlamların hepsini içine alan kelimeye Ragıb'ın verdiği birinci mana daha uygundur. Elmalılı bu

²⁰² Yazır, Elmalılı Hamdi, a.g.e, IV, 90

anlamın zamanımızda Frenklerin “bir maksat üzere toplanmış sosyete dedikleri cemiyet manasını ifade ettiğini ayrıca, iyi anlaşma, uzlaşma ve kıymet şekline gelen anlamının ise mele’nin en esaslı anlamını teşkil ettiğini belirtir. Mesela bir dernek bir kabine ve bir parlamento, bir ordu ve herhangi bir toplumun bütünü adına söz söylemeye yetkili kişilerin bir araya gelip bir heyet teşkil etmesi hepsi birer mele’ demek olmaktadır.²⁰³

Mele’ kelimesi Kuran-ı kerimde yaklaşık olarak otuz yerde geçmektedir. Bunların büyük bir kısmı peygamberleri yalanlamak için uğraşan, inkarcıların etrafında kümelenmiş akıl danışılan eşraftan kimselerdir.²⁰⁴

Sebe melikesinin ve Mısır kralının melelerinin diğerlerinden farklılık arzettiğini söyleyebiliriz. Müfessirlerin naklettiği bilgilere göre müşavere sisteminin ilk uygulayanı olan sebe melikesinin melesi komutanlardan oluşmaktaydı. Kuranın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere ehli rey olmadıkları anlaşılan bu melenin yine de belli hikmetlere mebni olarak melike tarafından müşavere heyeti olarak görüldüğü nakledilir.

Mısır melikinın melesinin ise alimler ve hakimlerden oluşan bir danışma meclisi olduğunu tefsirler haber vermektedir.

Hz peygambere sünnet olması için emredilen Şuranın mahiyeti ile ilgili belirlemelerimizi Şura ayetlerinin değerlendirildiği kısımda ,sünnette ve halifeler dönemiyle ilgili bölümde yapacağımız incelemeler muvacehesinde oluşturmaya çalışacağız.

Kıssalarda geçen mele ile şuranın benzer ve farklı yönlerini bu aşamadan sonra kıyaslama imkanını elde etmiş olacağız.

3. “N-z-a”nın “ş-v-r” ile ilgisi yönünden;

a. “Ve tenaza’tüm fil-emri”(Ali imran 3/152) ifadesinin **sözcük anlam-bilim yönünden incelenmesi:**

i. “Tenazea” fiilin sözcük anlamı:

²⁰³ Yazır,a.e, IV, 91

²⁰⁴Mesela,firavunun Mele’si: Bakara 246; Araf 60, 109, 127; Şuara 34; Kasas 20, 38, 32; Yunus, 88; Mu’minun 46; Zuhuf 46; Mısır kralının Mele’si: Yusuf, 43; Sebe Kraliçesinin Melesi: Neml, 29, 32, 38, Şuayb a.s’ı inkar eden bir grup olarak Mele’: Araf 88, 90, Nuh a.s’ın kavminden inanmayan bir grup olarak mele’: Hud 27, 38 ...gibi

Tenâzea fiilinin kökü olan “**ne-za-a**”; “**oku ciğerinden çekip çıkardı**” veya “**kini ve sevgiyi kalbinden çıkardı**” cümlelerinde olduğu gibi , “**bir şeyi yerinden çekip çıkarmayı**” anlatmak için kullanılır.²⁰⁵ Araf 7/43’ te “**Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık**”bu anlamda kullanılmıştır.

Et-Tenazeu ve münazaa’ kelimeleri ise: Çekişme, kavga etme, mücadele etme anlamınlarına gelir.²⁰⁶ Kur’an-Kerim’de kelimenin bu anlamını ifade eden çokça kullanımı sözkonusudur.²⁰⁷ Ne-ze-a fiilinin en-Nuzû’ şeklinde olan masdar isminde ise şiddetli özlem ve meyil anlamı vardır.²⁰⁸

Ayrıca tenâzea fiilinin iki toprak parçasının birbirlerine birleşmesini ifade etmek için kullanıldığı da nakledilir. “ Ve arzî tenazeu arzakum” cümlesinde olduğu gibi.²⁰⁹

Tenâzu kelimesinin tartışmak ve inceleme yapmak (et-tehâsum , et-tenâvül)²¹⁰ anlamına gelen kullanımları da vardır.²¹¹ ez-Zebidi de mecazi olarak tenâzea fiilinin et-tenavül, et-teâtî, anlamına geldiğini söyler²¹² ve Tur 52/23.ayeti delil getirir. “ Yetenâzeüne fî hâ ke’sen lâ lağvun fihâ ve lâ te’sîm...” “Orada, (içilince) boş söz söyletmeyen, günah işletmeyen dolu bir kadehi elden ele dolaştırırlar.”

Tenâzea fiilinin sözcük anlamıyla ilgili edindiğimiz bilgiler, bu fiilin kök anlamında, “bir şeyi yerinden çekip çıkarmak, söküp atmak”, manalarının var olduğunu gösterdi. Fiilimizin müfaale kalıbıyla “münâzaa” şeklinde kullanılması ise lügatlerin ittifak ettiği ve yaygın anlamı olan çekişme, tartışma yapma’yı ifade etmektedir. Tartışma esnasında insanların içlerinde gizledikleri kin ve garazlarını ortaya dökmeleri, bize “kovanında gizli olan balın açığa çıkmasını” ifade eden şe-ve-ra fiilini hatırlatmaktadır. Müşavere esnasında da kişiler gizli düşüncelerini açığa çıkarmaktadırlar.

Yine iki toprak parçasının birleşmesini ifade eden “tenâzea” fiili bize münazaa esnasında, görüşleri birbirine yakın olanların bir araya gelip görüşlerini birleştirmelerini, bir konuda birlikte karar vermelerini hatırlatmaktadır. Burada münazaa yapmaları onları birbirlerinden ayırmamakta bilakis bir araya getirmektedir.

²⁰⁵ İsfehâni, Ragıp, Müfredat, 490

²⁰⁶ İsfehani, 490

²⁰⁷ Bkz. Al-i İmran 3/152; Nisa 4/59; Enfâl; 8/43, 46

²⁰⁸ İsfehani, 490

²⁰⁹ Firuzabadi, a.g.e, II, 231, İbn Münzir, a.g.e, VIII, 349

²¹⁰ Firuzabadi, a.g.e, II, 231, İbn Münzir, a.g.e, VIII, 349

²¹¹ Bkz. Taha 20/ 62, Kehf 18/21

²¹² Ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Hidaye, Tah. Mecmuatun Mine'l-Muhakkıkın, T.y., Y.y. I, 5564

“Fetenâzeû emrehum beynehum ve eserrun-Necva” (Taha 20/62) ayeti, onların aralarında münazaa yaptıkları ve gizli gizli görüşüklerini ifade ederken, münazaanın ‘görüşleri bir araya getirme’ anlamının daha belirgin hale geldiğini söyleyebiliriz.

Şimdi mevzu ettiğimiz ayetin önce sebebi nuzulünü sonrada tefsirlerin yorumlarını inceleyerek ayet içerisindeki münazaanın ne anlama geldiğini tesbit etmeye çalışacağız.

ii. “Tenazea” filin ayet/cümle içerisinde ki anlamıyla ilgili yorumlar:

I. Ayetin Sebeb-i Nüzülü;

Ebu Hayyan ve Nisaburi ve Vahidî, ayetin sebeb-i nüzülü bağlamında şu rivayeti naklederler:

“Ve tenaza’tüm fil emr” bu ifadenin bulunduğu Al-i İmran 152. ayet müminlerden Medine’ye dönenlere cevap olsun diye gelmiştir. Onlar şunu diyorlardı: “Allah bizlere yardım edeceğine ve meleklerle bize destek vereceğine dair vaadi vardı. Neden bunlar başımıza geldi.” Bunun üzerine hemen Allah’ın vadinde durduğunu ifade eden ayet nazil oldu. (lekad sadegakümüllahü ve’dehu...minküm men yuridü’d-dünya)²¹³ yani müminleri galip kıldığını haber verdi. Fakat sabır ve takvada zafiyet göstermelerinden dolayı ki Allah’ın yardımı için kendilerine şart koşulmuştu, bu şartları yerine getirmedikleri için mağlubiyeti yaşamışlardır.”²¹⁴

II. Yorumlar

Ebu Hayyan, ”tenazeu”nun tecazub yani kendilerini geri çekme, emri yerine getirmekten kaçınma anlamına geldiğini, bunu da okçuların yaptığını ifade eden görüşü nakleder, hatta tenazeu’nun Hz Muhammed’in öldürüldüğü haberi üzerine ihtilaftan dolayı müslümanlardan sadır olan bir durum olduğunu söyleyen görüşe de yer verir.²¹⁵

Razi, *tenazeu*’nun manası hakkında iki görüş nakleder. Sonra, Ebu Hayyan’ın verdiği “isyan etme” anlamına katılır. Görüşler şöyledir:

²¹³ Vahidi, *Esbab-ü Nuzuli’l-Kur’an*, Tahk: Kemal Besyüni Zağlul, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye Beyrut, 1991, 129

²¹⁴ Ebu Hayyan, *Bahrul Muhit*, III, 414, Nisaburi, *Tefsiru Nisaburi*, II, 366

²¹⁵ Eb Hayyan, III, 415

Birinci görüş, ganimet toplama isteği üzerine yerini terk etmek isteyen okçularla yerlerinde kalmayı yeğleyen okçular arasındaki ihtilafı ifade etmektedir.

İkinci görüş, emr hakkındadır, iki farklı şekilde anlaşılması söz konusudur. Birincisi; Emrin iş-şen olmasıdır. O zaman münazaa iş hakkında olmaktadır. İkincisi; Emr, zıddı nehy olan şeydir. O zaman mana Resulullah'ın “o mekânın önemi sebebiyle verdiği emir hakkında siz münazaa ettiniz. Emrin gerekeni yapılmadığı için de isyan etmiş oldunuz” demektir.

Razinin ifadelerinden hareketle “**emr**” kelimesine yüklenen anlam **tenazeu**'nun anlamını belirlemektedir. “Emr” kelimesine “şe'n” anlamı verildiğinde, okçular arasındaki ihtilafa işaret edilmiş olmakta, emretmek fiili olarak algılandığında ise **tenazeu** fiili Resulün as.emrine itaat etmemek, isyan etmek anlamına gelmektedir. “**Feşl**” kelimesinin tenazeu fiilinden önce yer alması ise razinin emr' kelimesini isyan olarak yorumlamasına sebep olmuştur. Çünkü, okçular grubu küffarın hezimete düştüğünü gördüğünde ganimet için hırs yapmış ve nefislerinde zafiyet oluşmuş, sonra da sözle münazaalarını dışa vurmuşlardır.²¹⁶

Semerkandi; tenazeu'yu “emr hakkında ihtilaf ettiler”²¹⁷ şeklinde tefsir ederken, İbn Adil; “asaytum”²¹⁸ emre isyan ettiniz anlamı vermiştir.

Müfessirlerin ihtilaf ve isyan olarak yorumlamaları, bir gerçeğin iki farklı şekilde dile getirilişi olmaktadır. Aslolan her halükarda **emr**'edilene katıksız itaat etmektir. Ferra, ihtilaf ve isyanın farklı şeyler olmadığını, ifadenin isyan anlamı içerdiğini zira feşl ve tenazu'nun isyanı gerektirdiğini ifade etmiştir. Takdiri mana ona göre şöyle olmuştur: “**Korktuğunuzda -zafiyet gösterdiğinizde- ve emr hakkında birbirinizle ihtilafa düştüğünüzde isyan ettiniz**”. Ferra isyandan muradın da mekânı terk etmek olduğunu vurgulamıştır.²¹⁹

İbn Ebi Hatim'in “vetenaze'tum fil-emr”'in ne anlama geldiği hakkında İbn Abbas'tan naklettiği, “Kadınların dağa doğru kaçışıklarını ve ganimetleri gördüklerinde bazısı bazısına başkaları ganimeti almadan ‘Sizler Resulullah'a gidin ve ve ganimeti alın’ dediler. Başka birileri ise bilakis Resulullah'a itaat ediyoruz, yerimizden ayrılmayalım dediler.”²²⁰ Şeklindeki rivayet, okçuların ihtilafına açıklık getirirse bile Ferra'nın ifade ettiği isyan gerçeği havada kalmamıştır. Çünkü aralarında

²¹⁶ Razi, *Mefatihul-Gayb*, IV, 415

²¹⁷ Semerkandi, *Bahrul-Ulum*, I, 329

²¹⁸ İbn Adil, *Tefsirul-Lubab*, IV, 375

²¹⁹ İbn Adil, IV, 375

²²⁰ İbn Ebi Hatim Er-Razi, III, 214-215

ihtilaf başgösterdiğinde, büyük çoğunluğunun mevziyi terk ederek isyan ettiklerini tarih tesbit emektedir.

Taberi,²²¹ Neseфі²²² ve Beydavi²²³ ifadeye ihtilaf ettiler anlamı verseler de bu ihtilafın emre karşı isyan anlamına geldiğini açıklar.²²⁴

iii. Değerlendirme

Ali İmran 3/152.ayette geçen “**Ve tenaza’tüm fil-emri**” ifadesinin anlamıyla ilgili yaptığımız araştırmamız neticesinde: “Tenazea” fiilinin kök anlamlarından ihtilaf etme, tartışma anlamlarının bu ifadede ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. İhtilaf edenlerin dünyevi arzuları/zaafiyetleri sebebiyle içlerinde gizledikleri duygularını ihtilaf süretinde dışa vurduklarını da söylememiz mümkündür. İfadenin öncesinde de bu durum anlatılmaktadır. “Lefeşiltüm veletenâze’tüm fi’l-emri-zafiyet gösterdiniz ve emr hakkında tartıştınız.”

Bizim bu ifadeyi araştırmamızdaki amacımız; münazaa ifadesinin mecazi anlamlar yüklenerek müşavere anlamında kullanılıp kullanılmadığını tesbit etmektir. Ancak elde ettiğimiz bilgiler, böyle bir kullanımın bu ifadede gerçekleşmediği yönündedir.

Şimdi bir başka “tenazeu” ifadesinin geçtiği Kehf 21.ayeti ‘Ne-ze-a - şe-ve-ra’ ilişkisi yönünden incelemek istiyoruz.

b. “İz yetenazeune beynehum emrahum” (Kehf 21)

i. **Sebeb-i nüzulü:** Suyuti, Esbabun-Nuzûl, adlı eserinde “Ashab-ı Kehf” kıssasının anlatıldığı ayetlerin nüzul sebebiyle ilgili olarak Taberi’de geçen,²²⁵ bir rivayeti nakleder.

²²¹ Taberi, VII, 290-292

²²² Neseфі, *Medariku’t-Tenzil Ve Hakaikut-Tevil*, I, 188

²²³ Beydavi, *Envaruttenzil Ve Esrarut-Tevil*, I, 400

²²⁴ Taberi Ebu Cafer’in emrin isyan anlamına geldiğini ifade eden rivayeti nakleder, şöyleki: “Ta ki korkunuz ve zayıf düştünüz” ve “Allah’ın emri hususunda ihtilaf ettiğiniz”, isyan ettiniz ve nebinize muhalefet ettiniz ve onun emrini terk ettiniz. Yani Resulullah sizlere (okçulara), Uhud dağında konuşlanmaları gereken yerin öneminden ötürü Halid bin Velid ve arkadaşlarının ve müşrik atlılarının taarruzunu önlemek için o yerin terk edilmemesi için verdiği emre karşı geldiniz.”VII, 283

²²⁵ Taberi, *Camiu’l-Beyan An Te’vili Ayi’l- Kur’an*, Takdim: Şeyh Halil Meys, Daru’l- fikr, XV.cüz, (IX), 238-239, Razi, *Mefatihu’l-Gayb*, Daru’t-Turasi’l-Arabiyyi, Beyrut, VII, (XXI.cüz), 428-429

“Kureyş, Nadr ibn Haris ve Ukbe ibn Muayt’ı Yahudi bilginlerine gönderir. Onlara Muhammed’i sorun, onu nasıl vasıflandırdıklarını anlayın, zira onlar ilk ehli kitaptandırlar. Onlar peygamberler hakkında bizim bilmediğimiz bilgilere sahiptirler. Medine’ye geldiler ve onlara Hz Muhammed’i s.a.v. sordular. Bilginler Kureyş elçilerine şu soruları Hz Muhammed’e sormalarını, eğer cevap verirse onun bir nebi olduğuna, vermezse o takdirde yalancı peygamber olduğunun delili olacağına işaret olduğunu söylediler:

- 1- İlk asırda gelen gençlerin işlerinin ne olduğundan? (zira onların çok tuhaf işleri vardı.)
- 2- Dünyanın doğusu ve batısını dolaşan kişilerden ve haber verdikleri şeyin ne olduğundan ?
- 3- Ruh’dan ve mahiyetinin ne olduğundan?

Kureyş elçileri karşıladığında onlar, Muhammed’le kureyş arasına ayrılık getirecek bilgilerle geldiklerini söylediler. Hemen Resulullah’a (sav) gelip soruları sordular. Hz. Nebi, “İnşallah” demeden “Yarın size cevap vereceğim” dedi. Onlar ayrıldılar, ancak on beş gün bu konuda vahiy gelmedi. Mekke ehli asılsız haberler uydurmaya başlaması, vahiy kesilmesi Hz. Peygamberi üzdü. Sonra Cibril Ashab-ı Kehf suresiyle geldi. Sure içinde Hz peygambere itab ve soruların cevapları vardı.²²⁶

Nuzul sebebi olarak ifade edilen olayda sorulan sorulardan sadece gençlerle ilgili olan bölüm inceleme alanımız dahilindedir. Çünkü incelediğimiz ifade bu bölümde yer almaktadır. Şimdi ashab-Kehf Kıssası olarak bilinen hikayeden ilgili bölümleri algılamada bütünlük sağlaması açısından arz etmek istiyoruz.

Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yığitti. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık. (Kehf 18/13)

Kalkıp da, “Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Ondandır başkasına asla ilah demeyiz. Yoksa andolsun ki saçma bir söz söylemiş oluruz. Şunlar, şu kavmimiz, ondan başka tanrılar edindiler. Onlar hakkında açık bir delil getirselerdiniz ya! Artık kim Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalimdir?” dediklerinde onların kalplerine kuvvet vermiştik. (Kehf 18/14, 18/15)

²²⁶ Suyuti, *Kur’an-ı Kerim Tefsir ve Beyan Maa Esbabın-Nuzul*, Hz: Muhammed Huseyn el-Hamsî, Daru’r-Raşid, Beyrut , 322-323

(İçlerinden biri şöyle dedi:) “Madem ki onlardan ve Allah’tan başkasına tapmakta olduklarından yüz çevirip ayrıldınız, o halde mağaraya çekilin ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve içinde bulunduğunuz durumda yararlanacağınız şeyler hazırlasın.”²²⁷ (Kehf 18/16)

(Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarının sağ tarafına kaydığını, batarken de onları keserek sol tarafa gittiğini görürdün. Kendileri ise mağaranın geniş bir yerinde idiler. Bu, Allah’ın mucizelerindendir. Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşırırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın. (Kehf18/17.)

Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırsın. Biz onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.) Onları görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirip kaçırdın ve (gördüklerin yüzünden) onlardan için korku ile dolardın. (18/18)

Böylece biz, **birbirlerine sorsunlar diye** onları uyandırdık. İçlerinden biri: “Ne kadar kaldınız”? dedi. (Bir kısmı) “Bir gün, ya da bir günden az”, dediler. Diğerleri de “ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davransın (da dikkat çekmesin) ve sizi hiç bir kimseye sakın sezdirmesin.” (18/19) dediler.

“Çünkü onlar sizi ele geçirirlerse ya taşıyarak öldürürler, yahut kendi dinlerine döndürürler. O zaman da bir daha asla kurtuluşa eremezsiniz.” (Kehf 18/20)

“Böylece biz, (insanları) onların halinden haberdar ettik ki, Allah’ın va’dinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler. Hani onlar (olayın mucizevi tarafını ve asıl hikmetini bırakmışlar da) **aralarında onların durumunu tartışıyorlardı**. (Bazıları), “Onların üstüne bir bina yapın, Rableri onların halini daha iyi bilir”, dediler. Duruma hâkim olanlar ise, “Üzerlerine mutlaka bir mescit yapacağız”, dediler.(Kehf 18/21)

En son ifade ettiğimiz Kehf 18/21.ayette “Hani onlar (olayın mucizevi tarafını ve asıl hikmetini bırakmışlar da) **aralarında onların durumunu tartışıyorlardı**” kısmı tartışanların ashab-ı kehf’in dışındaki kişiler olduğunu açık

²²⁷ Ashab-ı Kehf, bu konuşmadan sonra uykuya dalmışlardır. Bundan sonraki ayetler onların uykudaki hallerini tasvir etmektedir.

ve net olarak ifade etmektedir. Şimdi onların bu ifadelerinin müşavere anlamına gelip gelmeyeceğini inceleyelim.

ii. Yorumlar

Bu ayette yer alan “tenazeu”nun öncekinde olduğu gibi ihtilaf anlamına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, müşavere anlamına geldiğini ifade edenler de olmuştur.

Taberi tefsirinde “Hani onlar (olayın mucizevî tarafını ve asıl hikmetini bırakmışlar da) aralarında onların durumunu tartışıyorlardı,” ifadesinden hareketle tartışan kimselerin, gençleri bulanlar olduğunu ifade edilmektedir. Gençleri bulanların, Allah’ın kullarından dilediğinin hayatına son vermede fail olduğu, kabrinde sorgu- suale çekeceği, öldükten sonra onları tekrar diriltecek olanın Allah mı yoksa başka birisi mi olduğu konularında tartışma içinde olduklarını da ifade eder.²²⁸

Taberi’nin bu ayette işaret edilen tartışmanın, ihtilafın planlanmış bir tartışma ve ihtilaf olduğunu bu kanaatini ayete (Kehf 18/19) istinaden söylediğini görmekteyiz. Taberi’nin münazaanın vuku buldurulmasındaki amacın, ‘ihtilaf eden gruplar arasında tesaül meydana gelmesi ve Allah’ın gücünün büyüklüğü ile basiretlerinin artması, yine Allah dostlarının marifetlerinin artması”²²⁹ olduğunu söyler. Dolayısıyla bu ihtilafın maslahatın ortaya çıkmasına, doğru olanın gün yüzüne çıkmasına yardımcı olduğunu söyleyerek bir nebze müşavereyle ilgisini kurmamız mümkün olmaktadır.

Razi, “(gençlerin) hidayetlerini artırması, kalplerine güven indirmesi, Onları uyutması, uyurlarken sağa-sola çevirmesi, onları uykudan uyandırması (diriltmesi)nin manası bu hususlarda açık olan hükmün bilinmesidir. Bu sebeble başkalarının Ashab-ı Kehfi bulmaları, durumlarından haberdar olmaları sağlanmıştır.²³⁰

Razi , “Allah’ın gerçek vadinin hakk olduğunun bilinmesi için ” ifadesinin öncelikle Ashab-ı Kehf’in mağaraya sığındıkları zaman diliminde krallık yapan meliki ilgilendirdiğini ifade eder. Çünkü bu melik ba’s’ı inkar etmekle beraber, iman etmeye de meyli olabilecek bir duruma haizdi. Allah gençlerin durumunu

²²⁸ Taberi, *Camii’l-Beyan*, IX., 281

²²⁹ Taberi, a.g.e, IX, 280

²³⁰ Razi,*et-Tefsiru’l-Kebir*, VII, 447

melike delil getirdi. Bu dönemde ümmetin ihtilaf içinde oldukları da söylenir. Bazısı dirilişin cesed ve ruh birlikte olacağını; başkaları sadece ruh ile diriliş olacağını, cesedin çürüyeceğini iddia etmekteydi. Sonra melik meselede hangisinin hakk/gerçek olduğunun kendisine gösterilmesini Rabb'e niyaz ile istedi. Allah Teala'da kendisini Ashab-ı Kehf'ten haberdar kıldı. Bu olay melik için cesed ile dirilişe delil oldu.²³¹

“İz yetenâzeûne beynehum” sözü ise Razi'ye göre ‘ e’serna’ya döner. Yani onlar aralarında münazaa yaparken onlara ashab-ı kehfî buldurduk, anlamına gelir. Dolayısıyla buradaki münazaa ba'sın sıhhati hakkındadır.²³²

İhtilaf diğer konularda devam etmektedir. Bazıları mağaranın kapısına sed koyalım, böylece hiç kimse oraya giremesin ve durumlarına vakıf olmasın derken, bazıları da mağaranın kapısının üzerine bir mescid inşa edelim demişlerdir.²³³

Yine onların orada kaldıkları süre hakkında, mağarada kalan kişilerin sayıları ve isimleri hakkında münazaa ettiklerini Razi tefsirinde ayrıntılı olarak anlatmaktadır.²³⁴

Şevkani, Ashab-ı Kehf ile ilgili münazaanın asırdan asıra devam ettiğini ifade etmenin yanlış olmayacağını, bu münakaşaların mağaraya girişten itibaren başladığını ifade etmiştir.²³⁵

Zemahşeri, ihtilaf konularını iki maddeyle özetlemiştir.

1-Kıyamette dirilişin beden ve ruhla beraber mi yoksa sadece ruhen mi olacağı

2-Mağara ashabının vefat ettirilmesinden sonra mağaranın nasıl muhafaza edileceği konusudur.²³⁶

Zemahşeri incelememiz için önemli olan münazaanın müzakere, karşılıklı görüşme anlamı taşıdığı şeklindeki şu yorumu nakleder:

“İnsanlar aralarında mağara ashabının işini müzakere ediyorlar. Onların kıssaları hakkında ve ayetten Allah'ın kendilerine açık ettiği manalar üzerinde konuşuyorlar. Veya onlar vefat ettiğinde onların işini nasıl organize edeceklerini

²³¹ Razi,a.g.e, a.yer

²³² Razi, a.yer.; Zemahşeri, Keşşaf, II, 683; Alusi, Ruhü'l-Maani, XI, 190-192

²³³ Razi, a.yer; Zemahşeri, Keşşaf, II, 684

²³⁴ Razi, a.yer, Zemahşeri, II, 685

²³⁵ Şevkani, a.g.e , IV, 378

²³⁶ Zemahşeri,a.g.e ,II, 683-684; Nisaburi, a.g.e ,V, 162

müzakere ediyorlar. Mekanları nasıl korunmalı, insanların oraya ulaşmalarına nasıl mani olunmalı gibi.²³⁷

Nisaburi de Kehf 21.ayet, “iz yetenazeune beynehum emrahum” ile ve “eserrun-necva” iki ifadenin bir görüş etrafında karar kılmak için müşavere yaptılar, görüşme, toplantı yaptılar (müfavada) anlamında olduğunu söyleyerek,²³⁸ münazaanın müşavere anlamında olduğunu vurgulamıştır.

iii. Değerlendirme

Müfessirlerin“**İz yetenazeune beynehum emrahum**” (Kehf 21) ayetinin tefsiri mahiyetinde ileri sürdükleri delillerden hareketle “yetenazeu beynehum emrahum” ifadesinin mağaradaki gençlere ait olmadığı, kendi aralarında,ölümden sonra dirilişin nasıl olacağını, öldükten sonra kimin dirilteceği gibi konuları tartışan kral Tizusis’in²³⁹ kavminden bir topluluğa ait olduğu söylenebilir. Zemahşeri’nin de ifade ettiği gibi münazaa Ashab-ı Kehf bulunmadan önce vakii olduğu gibi, Onlar mağaraya sığınıp ruhları kabzedildikten sonra da mağaranın nasıl muhafaza edileceği konusunda vukuu bulmuştur.

Her iki durumda da ihtilaf konuları münazaanın yaygın anlamı olan çekişme, kavga, tarzında olmayıp, doğru olanın tesbitine yönelik bir mücadele ortamı olduğunu düşünüyoruz. Bu yönüyle münazaa mecazi anlam yüklenerek, münâvele gibi fikirlerin elden ele dolaşması gibi amel ettiğini söyleyebiliriz.

c. “Fein tenaza’tüm fi şeyin ferudduhu ilallahi...” Nisa4/ 59 ifadesinin sözcük anlam-bilim yönünden incelenmesi

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlü’ne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir. Nisa 4/59

i. Tenâzea’nın “Sözcük” anlamına dair yorumlar:

²³⁷ Zemahşeri, IV, 3

²³⁸ Nisaburi, a. e, V, 302; Mukatil bin Süleyman, a.g.e, II, 331

²³⁹ Taberi, a.e, VII, 281

Şevkani **münazaa** ile **mücazebe**'nin benzer anlamlara sahip olduğunu, “sanki bu şekilde olan kişilerden her biri diğerinin delilini çıkarıp atmak ister gibidir” der.²⁴⁰

Kelimenin köküne indiğimizde **nez'atün** masdar isminin meyil, eğilim, temayül gibi anlamlara sahip olduğuna dikkat edilirse münazaa yapan kişiler de kendi fikirlerini açıklarken bir anlamda içlerinde gizledikleri eğilimlerini de ortaya çıkarmış olmaktadır. Fakat amaç, en doğruyu bulmak, en isabetli karar almak olmadığından ve de kendi temayüllerini karşı tarafa despotça kabul ettirmek istemeleri sebebiyle ihtilaf ortamı oluşmaktadır.

Yine “**nez'u anış-şey**” demek bir şeyden ayrılmak demektir. **En-nüzu** ise bir şeye şiddetle özlem duymak demektir. Sevgiliye kendini ihmal edercesine duyulan özlemi ifade etmek için kullanılır.²⁴¹ Buradan hareketle kişi münakaşa esnasında özlemine duyduğu hedefine ulaşmak için makul düşünemeyecek kadar kendini ihmal etmesi, amaca kilitlenmesi şeklinde münazaayı tarif etmemiz mümkün olabilir. Burada hedef olarak seçilen herkese ait bir hedef olamayıp indi, şahsi bir hedeftir. Herkes kendi amaç ve hedefine ulaşmayı arzu edeceğinden herkesi ilgilendiren bir kararın çıkması mümkün olmayacaktır.

Sözcük anlamı üzerinde durduğumuz “**tenazea**”nın her ne kadar karşılıklı olarak yapılan bir eylem olsa da münakaşa ortamında, ya düşlediği arzusuna ulaşmak isterken makul düşünemeyecek kadar kendisini ihmal etmek, ya da kendi fikirlerini kabul ettirmek için gizledikleri istek ve eğilimlerini ortaya çıkarmak veya Şevkani'nin vurguladığı, başkalarının delillerini ortaya çıkarıp atmak istemek demek olan mücazebe gibi anlamlar ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Bu ifadenin sözcük anlamında dikkatimizi çeken durum şu olmuştur. **Şura**'nın kök anlamlarını incelerken gördüğümüz “gizli olan ve değerli olan bir şeyin açığa çıkarılması” anlamının kısmen “tenazea” fiilinde de olmasıdır. Ancak şu durum da gözden kaçmamalıdır. Şuranın amacı, maksadı; doğruya ulaşmak için bir meselenin özünün karşılıklı fikir alışverişi ile ortaya çıkarılması iken, **münazaada** kişiler kendi fikirlerini despotça kabul ettirmek isterlerken istemeden gizledikleri niyetlerini, temayüllerini deşifre etmektedirler.

Öyleyse münazaada konu önem arz etmektedir. Konunun bireyselleşmesi şahsi ihtirasların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilirken, bir grubu ilgilendiren

²⁴⁰ Şevkani, a.g.e, II, 166, İbnül Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, II, 52, Zeccacın benzer görüşünü nakleder.Oda “ihtilaf” anlamı verir.

²⁴¹ Ragıp, *Müfredatü'l- Kur'an*, I, 1429

meselerde yapılan münazaa müşavere nitelikli olabilir. Şimdi de konunun değerlendirilişi perspektifinden tefsirlerin yorumlarına müracaat etmek istiyorum.

ii. İfadenin Cümle anlam-bilim yönünden incelenmesi:

I. Sebeb-i nüzulü:

İbn Kesir bu ayetin Abdullah ibn Hüzafe ibn Kays İbn Adiy hakkında indiğini nakleder. Ahmed bin Hanbel'in naklettiği rivayet şöyledir:

Resulullah bir seriyye gönderdi, seriyyenin sorumluluğunu da Ensar'dan birisine verdi. Onu dinlemelerini ve ona itaat etmelerini emretti. Ancak o şahsa bir konuda öfkeleniler. Sorumlu kişi, Resulullah bana itaat etmenizi emretmedi mi? diye sordu. "Evet" dediler. "Öyleyse bana odun toplayın" dedi. Sonra ateş istedi ve odunları tutuşturdu. Sonra da onun içine girmenize karar verdim dedi. Onlardan bir genç: "Sizler ateşten Resulullah'a kaçtınız, onun dediğini Resulullah ile karşılaşmaya kadar yerine getirmeyiniz. Şayet Resulullah size ateşe girmenizi emrederse yaparsınız" dedi. Resulullah'a döndüklerinde durumu haber verdiler. Resulullah onlara, "Şayet o ateşe girseydiniz ebediyen çıkamazdınız. Çünkü itaat ancak maruf olan hakkındadır." buyurdular.²⁴²

Ayetin sebeb-i nüzulü olarak nakledilen rivayette üç husus dikkatimizi çekmektedir. Birincisi; ulu'l-emre itaatın maruf çerçevesinde olacağı, ikincisi; komutan ile askerleri arasında cereyan eden münazaanın konusunun dini muhtevalı olmaktan çok dünyevi bir muhtevaya sahip olduğu; üçüncü husus ise askeri ve idari konularda veya dini konularda çözüm için önce Allah ve Resulüne müracaat edilmesidir

²⁴² İbn kesir, *Tefsiru ibn Kesir*, I, 406-407, *Muhtasar Tefsir-u İbn Kesir*, ihtisar ve tah: Muhammed Ali Sabuni, Daru'l-Kalem, Beyrut; Alusi, *Ruhu'l-Maani fi tefsiri'l-Kur'ani'l-Aazim ves-Sebu'l-Mesani*, IV, 150, İbn Kesir, *Esbabu'n-Nuzuli'l-Kur'an'r-Kerim* isimli eserinde bu ayetin iniş sebebiyle alakalı olarak İbn Abbas'tan iki tane rivayet sunar. Birinci rivayet yukarıda verdiğimiz rivayettir. Diğerisi ise, İbn Abbasın bâzan rivayeti hakkında söylediğidir. Bu rivayette Halid ibn Velidin komuta ettiği bir seriyyede halidin baskın vereceği beldenin halkından birisi Ammar'a gelip eman istemesi, Müslüman olduğunu bildirmesi, Halid ile ammarın arasının açılmasına sebep olmuştur. Durum Resulullah'a intikal ettirilmiş, sonra da ayet inmiştir. "*fein tenaze'tüm fi şeyin fe rudduhu ilallahi ver-Resuli..*" Ebu'l-Hasen Aliyyi'bn Ahmed el-Vahidi (H.468), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan,1991, 163, 164; Dâvûdî, İbn Abbas'a böyle bir rivayetin isnad edilmesinin vehim ve iftira anlamına geleceğini söyler. Çünkü, Eğer ayet (nisa 59) bu olaydan önce inmişse, o takdirde Abdullah ibn Hüzafe'ye itaat nasıl tahsis edilir. Ayet sonra inmişse o zaman ancak şu söylenir;"itaat ancak maruf olanadır", şu ise söylenmez; "niçin itaat etmediler".İbn hacer, kıssanın maksadını beyan eden açıklamasıyla bu sorunun da cevabı verir. "Emre itaatla boyun eğme noktasında aralarında münazaa eden askerler, ateşe girmekten kaçarak emri yerine getirmediler. Onların bu tavrı inen ayete de uygun düştü. Çünkü ayet bu durumda yapılması gerekeni gösteriyordu. Yani Allah ve resulüne niza konusunu götürmeye irşad ediyordu. Suyutî, *Esbabu'n-Nuzül*, Daru'r-Raşid, Beyrut, 138

Ulu'l-emre itaat konusu tezimizin çerçevesi dışındadır. Biz sadece “tenazeu” ifadesinin teşaveru ile anlam komşuluğu üzerinde duracağız. Şimdi bu ayette geçen “**tenâze'tüm**” ifadesi ile ilgili olarak yapılmış tefsirleri inceleyeceğiz.

II. Yorumlar:

“ Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. **Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde**, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.” (4/59)

Taberi Ebu Cafer'in²⁴³ yukarıdaki ayet içerisinde “fein tenâze'tüm fi şeyin” şeklinde geçen ibarede ihtilaf edilen konunun “din işleri” olduğu ifadesini naklederken kendisi de müminlerin kendi aralarında, yöneticilerle teb'a arasında çıkan dini konulu ihtilafların Allah'ın kitabına götürülmesi gerektiğini söyler. Yine Ebu Kureyb'in “**ulema kendi aralarında ihtilafa düştüğünde**” Allah Teâlâ'ya ve elçisi Muhammed'e götürsünler şeklindeki ihtilafı ulemaya tahsis eden açıklamasını nakleder.²⁴⁴

İbn Kesir, Mücahid ve seleften birisinin “dinin usul ve furuundan olan her konuda insanlar münazaa yaparlar. Ancak insanlar münazaalarını kitap ve sünnete götürmekle memurdur” şeklinde söylediğini “ve ma ihteleftum fihi min şeyin fe hukmuhu ilallah” (şûrâ 10.ayet)ini de delil getirdiklerini söyler.²⁴⁵

Begavi ise, İbn Abbas ve Cabir'in “**ihtilafa düşenler ulu'l-emre işi götürmeliler. O kişiler de ulema ve fukahadır ki onlar insanları dini malumatlar çerçevesinde bilgilendirirler.** Bu söz aynı zamanda Hasan, Dahhak ve Mücahid'in sözüdür. Delilleri de Nisa 83. ayettir. “Veleu rudduhu iler-rasuli ve ila ulil-emri...”²⁴⁶

Alusi, tenazea fiilinin konusunun “**din işlerine mahsus ihtilaf**” olduğunu ifadenin mutlak olarak geldiğini belirtir.²⁴⁷

²⁴³ Taberi, a.g.e, VII, 289

²⁴⁴ Taberi, a.g.e , IV, 208-209

²⁴⁵ İbn Kesir, *Muhtasar Tefsiru ibn Kesir*, Daru'l-Kalem , ihtisar ve tah.M.Ali Sabuni,Lübnan I,408

²⁴⁶ Begavi, *Mealimu't-Tenzil* , I, 239

²⁴⁷ Alusi, *Ruhu'l-Meani*, IV, 106

Alusi yine bu ayetin tefsirinde şöyle denildiğini nakleder: “Ayetin tevili veya ona benzer bir durumda ihtilafa düştüğünüzde onun açıklaması için Allahın kitabında muhkem ayetlere, Resulun sünnetinde açık olana dönün.”²⁴⁸

Ebu Hayyan bu ayetin tefsirinde farklı bir noktaya işaret eder. İhtilaf edilen konularda Kur’an, sünnet ve ulu’l emr’in hakemliğine başvurmak ihtilafi ortadan kaldırmaya o konuda bir görüş etrafında toplanmaya dolayısıyla icmaya işaret eder. Çünkü tek kişi hatadan beri değildir. Kati bir şekilde ulu’l emre yönlendirmekle çıkan sonucun hata bile olsa sorumluluğundan kurtulmuş olunur.²⁴⁹

İbn Adil, “*fein tenaze’tum*”, ihteleftum fi şeyin; “din işlerinizde ihtilafa düştüğünüzde” anlamına gelir, öyleyse tenazuu: “*Görüşlerin ihtilafıdır*” demiştir.²⁵⁰

“fe in tenaza’tüm *fi şeyin*...” (Nisa 59) ayetinde geçen münazaanın konusu müfessirlerin çoğunluğuna göre “*dini konularda ihtilaf*”tır. Razi ise münazaa konusunda tahsis yaparak, kitap ve sünnette ilgili nassın bulunması durumunda münazaanın olmayacağını söylemiştir. Çünkü nassa itaat vaciptir. Kıyas yoluyla dahi ihtilafı meselenin çözümü için nassa müracaat edilemeyeceğini, çünkü bu durum da dolaylı olarak münazaalı konunun hükmünün mansus ahkama reddi anlamına geleceğini belirtir.²⁵¹

Sonuç: Tenezaa fiili Nisa 59. ayette sözcük anlamından, doğruya irşad eden müşavere anlamına doğru kaydığını söyleyebiliriz. Ayetin sebebi nüzulü olarak takdim edilen olaylarda da bu niyetin var olduğunu hissedebiliriz. Müfessirlerin ayette belirtilen münazaayı dini konularda taraflar arasında meydana gelen ihtilaf şeklinde yorumlamaları da bu tespitlerimizi doğrulamaktadır.

Al-i İmran 152. ayette olduğu gibi isyanla sonuçlanan bir ihtilaf değil, kitaba, sünnete ve ulu’l emr’e götüren dini konulardaki görüş farklılıklarıdır. Bu yönüyle buradaki “tenaze’tum” ifadesinin şûrânın ilk merhalesinde görüşlerdeki ihtilafi gösterdiği ifade edilebilir. İkinci adım ise meseleyi Kur’an, sünnet veya ulemaya arz etmek, görüşlerine müracaat etmek olmaktadır. Yani şûrânın gerçekleşmesi söz konusudur.

²⁴⁸ Alusi, a.e, XVIII, 239

²⁴⁹ Ebu Hayyan, a.e, IV, 174

²⁵⁰ İbn Adil, a.g.e, V, 213

²⁵¹ Razi, *Tefsir-u Kebir*, Daru’l-İhya, Beyrut, 1999, IV, 114-115

4. “Ec-ma-a”nın “ş-v-r” ile ilgisi yönünden,

a. “ve ecmeû en yec'alûhu” (Yusuf 12 /15) ve “ ecmiû emrakum” (Yunus 10/71) ibarelerindeki **ecmeû** ve **ecmiû** fiillerinin sözcük anlamları:

El-cem'u, ayrı olan şeylerin bir araya gelmesidir. Değişik yerlerden gelen suların bir yerde toplanması, bir kavmin mensuplarının bir araya gelmesi gibi.²⁵² Ragıp, Müfredat'ta, Ez-Zebidi, Tacu'l-Arus'ta bu kelimeyi: “Bazısını bazısına yakınlştırarak eklemek” diye tanımlamışlardır. “Cema'tühü ictemaa” onu topladım toplandı²⁵³ şeklinde ifade edildiği üzere ayrı olan şeyleri birleştirmek, bir birine eklemek demektir. Ce-me-a' sülasi fiilinden türemiş oldukça kelime bulunmaktadır²⁵⁴. Bu kelimelerin hepsinde ortak olan temel anlam, toplamak, bir araya getirmektir. Fakat ce-ma-a fiilinin inceleme konusu olan ayetlerdeki anlamlarına dikkatleri çekmek isteriz. Ebu'l-heysem if'al vezninde isim olan icma'ya, “üzerine ittifak edilen iş” anlamı vermek suretiyle toplamak, toplanmak fiili manevi unsurların (düşünce fikir, rey) toplanmasına odaklanmamızı sağlamıştır. Yine parça parça, değişik zamanlarda yapılan işlerin topluca yapıldığını ec-ma-a fiilinin ifade ettiğini belirtmiştir.²⁵⁵ İcma'nın ayrı olan şeylerin birbirinden ayrılmaz kılınmak anlamına geldiği belirtilerek, icmanın; “üzerine imza atılmış, azmedilmiş görüş gibi” olduğu ifade edilmiştir.²⁵⁶

Ez-Zebidi, “cemea emrahu” ifadesinin “işine azmetti” anlamına geldiğini, bir işe azmetmenin de sanki nefsinin onun için cemetti, o iş üzerinde topladı, şeklinde mecazi bir toplanmayı ifade ettiğini belirtir. Hz Peygamberin, ”yucmiu's-sıyame mine'l-leyl felâ sıyâme lehu- geceden oruca azmetmeyenin orucu yoktur” hadisini bu açıklamasına delil göstermiştir.²⁵⁷

²⁵² İbn Münzir, VIII, 53. s, Ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Hidaye, Tah. Mecmuatun Mine'l- Muhakkıkın, T.y., Y.y. I, 5158

²⁵³ Ez-Zebidi, A.g.e, I, 5158

²⁵⁴ Cami, cumma', el-cum'u, cum'atün...vs . Bkz.. ez-Zebidi, A.e., I, 5160-5163

²⁵⁵ Ez-Zebidi, A.e, I, 5165

²⁵⁶ Ez-Zebidi, I, 5167

²⁵⁷ Ez-Zebidi, I, 5167

Ecmaa fiilinin “**emr**” ve “**en yecalû**” ile kullanılması manaya etki etmemektedir. Fiil her iki durumda da “**kararlaştırma**” anlamına gelmektedir.²⁵⁸

Ecmea fiili ile emr’in birlikte kullanılışı Kur’an ayetleri içinde iki yerde geçer. Bunlar birisi Yunus 10/71. Ayette “Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla **beraber kararlaştırın** ki işiniz size dert olmasın!” şeklindedir. Diğeri ise, Yusuf 12/102. ayette “iz ecmeû emraham vehum yemkûrun.. Yoksa onlar tuzak kurarak **işlerine karar verdikleri zaman...**” Ebu Cafer bu ayetlerdeki “**Ecmiû emrakum/ecmeu emraham**” ifadelerinin “yapılacak bir işi hazır hale getirmek, bir işe azmetmek/kesin karar vermek” anlamını ifade ettiğini söylemiştir. “**Ecma’tü ala keza**” onu yapmaya karar verdim/azmettim şeklindeki kullanımda olduğu gibi.²⁵⁹

Diğer kullanım da Yusuf 12/15. ayette “ecmeû en yecalûhuyapmaya karar verdikleri zaman” şeklinde geçmektedir. Her iki ayette şura ile ilgisi yönüyle değerlendirilecektir.

Ebu Cafer Yusuf 15. ayetin yorumunda “ve ecmeu en yecaluhu” ifadesi için reyleri icma etti ve onu kuyunun içine bırakmaya kesin olarak karar verdiler, anlamlarını vermiştir.²⁶⁰

Klasik tefsirlerin genelinde bu ifadeye verilen anlamlar bir görüş üzerinde ittifak ettiler, azmettiler/karar verdiler²⁶¹ şeklindedir. Taberi, “bir konuda alimlerin görüş birliğini ifade eden icmaa”²⁶² huccet oluşuna bu “fe ecmiû ayetini delil gösterir.”²⁶³

Fikirleri birleştirerek bir tanesine karar vermek ve onu uygulamaya koymak diye ifade edebileceğimiz ecmaa fiilinin, neticesi icma, azim ve kararlılık olan bir olaya işaret ettiğini söyleyebiliriz. Ancak ifadelerin (Yusuf 15 ve Yunus 71’ki ecmaa fiilinin kullanılışı), kıssa içindeki yerleri, bağlamı müşavere anlamını doğurmakta

²⁵⁸Zemahşeri, a.g.e, III, 151; es-Semin el-Halebi *ed-Durru’l-Mesûn fi ilmi’l-Kitabi’l-Meknun*, Mektebetü’l-Mişkati’l-İslamiyye, I, 3441; Taberi, XV, 573, Begavi, IV, 220 “ecmeû re’yehum ve azemu ala...” şeklinde; İbn Kesir, IV, 374, Alusi, VIII, 455 “ittefekû ala” şeklinde; Ebu Hayyan, VI, 491, “azemû vet-tefekû” şeklinde yorumlamışlardır. Sonuç olarak “ecmeu” fiiline verdikleri anlam “bir şey üzerinde ittifak etmek, o şeyi yapmaya birlikte azmetmek” olduğu görülür.

²⁵⁹Taberi, a.g.e, XV, 147

²⁶⁰Taberi, a.e, XV, 573

²⁶¹Begavi, a.e, IV, 220; Beydavi, a.e, III, 134

Nesefi a.e, 2.c, 58.s; Semerkendi, a.e, 2.c, 369.s; Alusi, a.e, 8.c, 448.s

²⁶²Komasyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, D.i.b. Yay, Ankara 2005, İcma’ mad 291

²⁶³Taberi, VII, 185

mıdır,bununla ilgili neticemizi,ifadeleri bağlamları içinde tek tek inceleyerek vermek istiyoruz.

Önce Yusuf suresinde icma anlamına işaret eden “ecmau en yecaluhu” ifadesinin bağlamına bakmak istiyoruz.

i. İfadenin Bağlamı

Yusuf suresinin 8. ayetinden itibaren kendilerini ‘usbe’ diye tanıtan kardeşlerinin müşaveresini gösteren ayetler şu şekildedir.

إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“Kardeşleri dediler ki: “Biz güçlü bir topluluk²⁶⁴ olduğumuz halde Yûsuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılığ içindedir” Yusuf 12/8

أُقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ

“Yusuf’u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondandır (huzura kavuşur) salih kimseler olursunuz”. 12/9

Ayetlerin ifade ettiği gibi, Yusuf ve kardeşine, babaları Yakub’un fazla ilgi göstermesi diğer kardeşlerinin gıpta damarını tahrik etmiş, o ikisi hakkında diğer kardeşlerin kötü niyet besleyip, ortadan kaldırmak için plan yapmalarına sebebiyet vermiştir. Babalarının haksız ve hatalı davrandığını dahi söylemişler²⁶⁵ hatayı düzeltmenin yollarını kendilerince bulmaya çalışmışlardır.

Alusi, *أُقْتُلُوا* ile başlayan ifadenin kimlere ait olduğu ; *لَا تَقْتُلُوا* diyen kimsenin de kim olduğu konusunda ayrıntılı olarak görüş beyan edenleri naklede, Kimlerin olduğu, sözün kim tarafından söylendiği önemli değildir, önemli olan sözlerin kardeşleri tarafından dile getirilmiş olmasıdır. Alusi’nin gerçek olarak takdim ettiği şey, Ayette açık olan, sözü söyleyen yani katl (öldürme) ve tarh (sürgün) arasında en hayırlısını öneren kişi olduğudur.²⁶⁶

²⁶⁴ Taberi, “*usbe*”nin on veya daha fazla kişiden meydana gelen insan grubuna denir, der.Bu sayının onbeşe ulaştığı söylenir.a.e. XV, 573

²⁶⁵ Taberi, A.g.e,VII, 202

²⁶⁶ Alusi, a.e, VIII, 445,Ebu Hayyan, a.e, VI, 486, Razi, a.e. IX, 6

İbn Kesir açık ve net olarak kardeşlerinin kendi aralarında Yusuf'un öldürülmesi veya sürülmesi konusunda *istişare* yaptıklarını ve bu görüşlerinden dönmediklerini bu sayede babalarının Yusuf'a olan sevgisinden kurtulacaklarını, babalarının muhabbetinin kendilerine döneceğini umduklarını, sonra da tevbelerini gizlediklerini belirtir. Bu düşüncelerini gerçekleştirmeye meylettiklerinde de kesinlikle kardeşlerinden birisinin²⁶⁷ Yusuf'u öldürmemelerini, bir kuyuya bırakmalarını önerir, bu öneri de kabul edilir.

Müşavereyi yapanların sadece Yusuf'un kardeşleri mi, yoksa başkaları da müşavereye dâhil olmuş mu? Veya Yusuf'un öldürülmesini kardeşlerinden birisi mi söyledi, yoksa hariçten birisinin önerisi miydi? Şahısların farklı olması, aileden olup olmamaları, inceleme konumuz olan ifadelerin müşavereye delalet edip etmemesi noktasına doğrudan etki etmeyecektir. Bizim açımızdan da kıssanın müşavereyle ilgili yönü görüşlerin icmaa'ını gösteren ayetlerdir. Şimdi kıssanın müşavere yönünü ortaya çıkaran ayetlere/önerilere dönmek istiyoruz.

Birinci öneri: **“Yusuf’un öldürülmesi veya ıssız bir yerde terk edilmesi”**

أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ

“Yusuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondand sonra (huzura kavuşur) salih kimseler olursunuz”. 12/9

Ebu Cafer; Yusuf'un kardeşlerinden bazısı bazısına Yusuf'u ya öldürün veya onu herhangi bir yere bırakın.²⁶⁸ Bu sayede babanızın ilgisi size dönsün.²⁶⁹ (Çünkü o yönünü Yusuf'a çevirdi bizi ihmal etti.) “Ondand sonra Salih bir topluluk olursunuz. Yani yaptığınızdan tevbe edip salihlerden olursunuz”²⁷⁰ dediğini nakleder.

Bu naklin ve ayetin işaretiyle istişarelerinde gündeme alınan iki fikir olmuştur, Yusuf'u öldürmek veya ıssız bir yere terk etmek, dolayısıyla yine ölmesini sağlamak.

İkinci öneri; **“Yusuf’un bir kuyuya bırakılması”**

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ

²⁶⁷ Mücahid, bu kişinin *Şemun* olduğunu, Süddi; *Yehuza* olduğunu, Katade ve ibn İshak da büyük kardeşleri *Rubin* olduğunu nakletmişlerdir. İbn Kesir, *Kasasu'l-Enbiya*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut , 193,

²⁶⁸ Begavi tefsirinde “onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin ” ifadesinde geçen belirsiz yerin babasından uzak bir yer olduğu yorumunu yaparken,yurtçı hayvanların onu parçalayacağı bir yer diyenler de olmuştur.IV,220.s

²⁶⁹ Taberi, Ebu Caferin yorumu,a.e, XV, 572

²⁷⁰ Taberi,Suddi'den rivayet edilmiştir.a.e, XV, 573

12/10. Onlardan bir sözcü, “Yusuf’u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın ki geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer yapacaksanız böyle yapın” dedi.

İkinci öneri Yusuf (as)’ın öldürülmesinden ziyade yaşaması fakat kendilerinden uzakta bir yerlerde yaşaması yönünde idi.

Yusuf’un kardeşlerinden birisi,²⁷¹ “Yusuf’u öldürmeyin, bir kuyunun²⁷² dibine bırakın” dedi. Mücahid, Şem’ûn olduğunu ileri sürdüğü kişinin şöyle dediğini nakleder: “Ona olan kin ve buğzunuz sizi onu öldürmeye götürmesin. Bu ikaz onların öldürme yolunu kapattı. Çünkü Allah’ın tamamlanmasını murat ettiği bir şey vardı. Nübüvvet sebebiyle ona vahyetmek, onu Mısır’a yerleştirmek ve orada hükmetmesini sağlamak. Bu sebeple Rûbil’in²⁷³ sözüyle onu öldürmekten vazgeçtiler. Yine onun işaretleriyle kuyunun en derin yerine onu bıraktılar.²⁷⁴

إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ “Eğer yapacaksanız bunu yapın” “Eğer dediğinizi yapmaya azmetmiş kişilerseniz”²⁷⁵ Şüphesiz akrabalık bağlarını koparmak, babaya itaatsizlik etmek, günahsız bir küçüğe az şefkat göstermek, yine ihtiyar, hürmete, saygıya layık bir ihtiyara şefkat etmemek vs. gibi²⁷⁶ büyük bir iş üzerine icma ettiler.

Sonra da azmettikleri, aralarında tartışıp karar verdikleri öneriyi uygulamaya koymak için senaryo hazırladılar.

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ

Babalarına şöyle dediler: “Ey babamız! Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz”. 12/11.

Şimdi de Yunus 71. ayette geçen “ecmeu emrakum” ifadesini müşavere ile ilgisi yönünden tefsirler bağlamında incelemeye sonra da her iki ayet hakkındaki yorumları değerlendirmeye çalışacağım.

Yusuf 15. Ayette geçen “ecmeu en yecaluhu” ifadesi kelimenin lafız/sözcük manasının da ifade ettiği gibi bir konu hakkında farklı görüşlerin bir araya

²⁷¹ Taberi, Ebu Cafer’in yorumu, XV, 574 ; Katade’den gelen rivayette bu kişinin kardeşler arasında en büyük olanı ve Yusuf’un teyzesinin oğlu olduğu ve Yusuf’u öldürmekten onları nehyettiği ifade edilir. A.e, XV, 575

²⁷² Bu kuyunun Beyt-i Makdis’te veya Şam’da bir kuyu olduğu iddia edilmiştir. Bkz: Taberi, XV, 576

²⁷³ Hz Yusuf’un öldürülmemesini bir kuyuya bırakılması görüşünü belirten kişinin kim olduğu ile alakalı olarak değişik isimler zikredilmiştir. Rûbil (Katade), Yahuza (Mukatil), Şem’ûn (Vehb), Dâ (K’ab), Begavi, IV, 218

²⁷⁴ İbn Kesir, IV, 372

²⁷⁵ İbn Kesir, a.yer, Katade’nin görüşü,

²⁷⁶ İbn Kesir, a.yer, Muhammed İbn İshak İbn Yesar’dan naklen.

getirilmesine delalet ettiğini yani bir anlamda müşavere yapıldığını söyleyebiliriz. Çünkü Yusuf'tan kurtulmak için kardeşleri tarafından öneriler sunulmuş, içlerinden bir öneri herkes tarafından kabul görmüş, o görüş üzerinde de ittifak edilmiş ve görüş uygulamaya konulmuştur. Kıssada anlatılan olay zahiri yönüyle müşavereyi, müşavere sonucuna azmetmeyi gösterdiği söylenebilir.

b. “Fe ecmiû emraküm beynekum...” Yunus 10 /71

وَأَنذِرْ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذِكْرِي بآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا

أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرَكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ 10/71

Nuh'un haberini onlara oku. Hani o bir vakit kavmine şöyle demişti: “Ey kavmim! Eğer benim konumum ve Allah'ın ayetleriyle öğüt vermem size ağır geliyorsa, (biliniz ki) ben sadece Allah'a dayanıp güvenmişim. Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın ki işiniz size dert olmasın! Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin! 10/71.

Taberi, Ebu Cafer'in bu olayla ilgili görüşünü nakleder. Bu rivayete göre Allah Teala nebisinden “Allah çocuk edindi” diyen,²⁷⁷ seni yalanlayan ve sana muhalif olan müşriklere²⁷⁸ Nuh kıssasını okumasını istemiştir. Nuh (as) kavmine yukarıdaki ayette belirtildiği şekilde sitem etmiş ve “*ve ecmiû emrakum*” diyerek onlara adeta meydan okumuştur.

İfadeyi nahiv açısından değerlendiren Ulumu'l- Kur'an'a dair eserlerde “ecmiû emraküm” ifadesine gizli bir fiil takdir edilmiş, şurakâeküm ifadesini de mefûl-ü maah olarak ifade etmişlerdir. Böylece ifadenin anlamı “ortaklarınızla beraber işlerinizi icma ediniz, görüşlerinizi bir araya getiriniz olmaktadır.”²⁷⁹

²⁷⁷ Taberi, *Camiu'l-beyan*, Tah. Ahmet Muhammed Şakir, Müeessesetü'r-Risale, 2000, XV,147

²⁷⁸ İbn Kesir el-Kuraşi, el-Dimeşki, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Muhak. Sami ibn Muhammed Selame, Daru't-Tıybe, 1999, IV, 283

²⁷⁹ Ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Tah: Muhammed Ebu'l-fadl İbrahim, Beyrut,1391, III, 124 ; El-Akberi, *Et-Tibyan Fi İ'rabi'l-Kur'an*, İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, Tah: Ali Muhammed el-Becâvi, II, 31; İbn Hişam, İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf en-Nahvi, *Mu'ni'l-Lebib an Kütubi'l-Eârib*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü'l-Medeni, Kahire I, 135 ; Suyuti, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'an*, I, 214

Taberi, bir rivayette²⁸⁰ “ehkimu emrakum, ve’dû şurakaekum” yani işinizi sağlamlaştırın, ortaklarınızı çağırın şeklinde yorumlandığını nakleder.²⁸¹ İbn Kesir “*ictemea*”²⁸² yani Allah’tan başka ortaklarınızdan kimler varsa toplanınız, anlamı vermiş, Zemahşeri ise ifadenin “*ezmeahu*”, “*iza nevahu ve azime aleyhi*”²⁸³ bir şeye niyet ettiğinizde onu yapmaya azmediniz, anlamına geldiğini belirtmiştir. Hazin’de “*ahkimu emrakum e’zimu aleyhi*”²⁸⁴ şeklinde açıklama yaparak benzer bir yorum yapmıştır. Vahidi de el-Veciz adlı tefsirinde “*e’zimu ala emrin muhkemin ictemeu aleyhi*”²⁸⁵ “Üzerinde ictima ettiğiniz muhkem bir emre azmediniz” şeklinde herkesin etrafında toplandığı müşaverenin neticesi olan sağlam bir fikri uygulamak şeklinde yorumlamıştır.

“...Sonra işiniz size dert olmasın, Bundan sonra bana hükmünüzü uygulayın; bana mühlet de vermeyin! Yunus 10/ 71

Ecmiu emraküm ifadesinin devamı olan bu kısma baktığımızda, Nuh peygamberin kavmine seslenerek, adeta onları kendi aleyhine tertip ettikleri şeyleri uygulamaya davet etmekte olduğunu görürüz.²⁸⁶ Ecmiu emraküm ifadesiyle alakalı olarak tefsirlerin ve dil bilimcilerin açıklamaları bizde gerçekleşmiş bir olay ile ilgili yorumların yapıldığı izlenimini uyarmıştır. Ancak bu henüz gerçekleşmemiş bir duruma çağrı, davet niteliğindedir. Nuh as. kavmine meydan okurcasına çağrı yaparken işlerini sağlam muhkem yapmaları konusunda da akıl vermektedir. Ortaklarınızla beraber karar verin, sonra yaptığınız şey içinize dert olmasın , hemen uygulayın, bana mühlet vermeyin... şeklinde.

Netice olarak “*ecmaa*” fiilinin yer aldığı bu iki ayette (Yunus 71; Yusuf 15) biri teorik anlamda diğeri de pratik olarak birlikte karar almanın, fikirleri birleştirmenin ve alınan kararın uygulanmasının isabetli sonuçlar doğuracağını görme imkanına sahip olduk. Yunus 71.’de bir peygamber kendi aleyhine ile olsa pişman olunmayacak işlerin yapılmasında görüşlerin birleştirilmesinin önemini ifade

²⁸⁰ Bu rivayet Useyd ve E’rac’tan bazı ashabin naklettikleri bir haberdir. 13702. rivayet, Taberi, VII, 185

²⁸¹ Taberi, a.g.e, XV.148, İbn Ebi H atim er-Razi, *Tefsir-u İbn Ebi Hatim*, VIII, 68

²⁸² İbn Kesir, a.g.e, IV, 283

²⁸³ Zemahşeri, *Keşşaf*, Tertib, Zabt ve Tashih: Muhammed Abdus-Selam Şahin, II., 346, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, İzzu'd-din ibn Abdi's-Selam, *Tefsir-u İbn Abdis-Selam*, II, 364

²⁸⁴ Hazin, *Lübabü'l-Tevil fi Maanit'Tenzil*, III, 414

²⁸⁵ Ali ibni Ahmed el-Vahidi, *el-Veciz, fi Tefsiri'l-Kitabi'l- Aziz*, Thk. Safvan Adnan Davudi, Dârü'l-Kalem, Dımaşk 1995, I, 504

²⁸⁶ Taberi, VII, 185-186; Zemahşeri, II, 346-347

etti. Yusuf 15. ayette ise; kardeşlerinin Yusuf as. hakkındaki kin ve garazları müşeverelerinin bir neticesi olarak hafifledi, daha makul çözüm üretebildiler, bu yönleriyle her iki ayette yer alan “*ecmaa*” fiilinin eksik yönleri olmakla beraber müşavere anlamı yüklendiği söylenebilir.

5. “Necva”nın Şûrâ İle İlgisi Yönünden;

a. لَا هَيْهَاتَ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا” Ve eserru’n-Necva (Enbiya 21/ 1)

ifadesinin sözcük anlam-bilim yönünden incelenmesi:

En-Necvâ: iki kişinin veya bir cemaatin²⁸⁷ aralarındaki sırdır. “nâcevtuhu necven” denildiğinde onunla gizli olarak, sırrını paylaştığını ifade etmektedir. necvâ bir cemaat, grup ismi olabildiği gibi, masdar isim de olabilir.²⁸⁸

Ebu Hilal el-Askeri Furûku’l-Lügaviyye isimli eserinde Necva ile sır arasında ayırım yapılması gerektiğini belirtir. Çünkü Necva: Arkaşınla yaptığın gizli konuşmanın ismidir. Sanki sen o konuşmayı başkaları duymasın diye yükseltirsin²⁸⁹. Bu sebeble necva kelimesinin manasında asıl olan rif’attir. Yayla diye isimlendirilen yeryüzünün yüksek kesimlerine de en-Necvetü denmektedir. Musanın Rabb ile konuşmasının münacat diye isimlendirilmesi bu sebebledir.

Sır ise: bir şeyi nefiste gizlemektir. Bir sütre veya duvar ile gizlenirse sır olmaz. Bu şekilde konuşmalara sır denmesi, necvaya teşbih edilmesi sebebiyledir. Necva kelimelerden oluşur. Sır ise manadan ibarettir. Sır mananın dışında da mecazi anlamlar taşıyabilir.²⁹⁰

Necva kelimesinden türemiş en-Necâü, sür’at demektir. Mesafeleri hızlıca kateden develer için de nâkatün naciyetün denir.²⁹¹

Enbiya 21/1.ayette yer alan “ve eserrun-necva” ifadesinde yer alan necva kelimesinin sözcük anlamıyla ilgili yaptığımız incelememizde “gizli konuşma, sır, sürat, yükseklik, gibi yan anlamlarla karşılaştık. Bu yan anlamların hepsinin necvâ

²⁸⁷ El-Ezheri, en-necva: iki kişi veya bir cemaatin açık veya gizli olarak başkalarından ayrıldığı konuşmasıdır. “Halasu neciyyen; insanlardan gizli konuşarak ayrıldılar” ifadesinde olduğu gibi. *Tehzibül-Lüga*, IV, 50

²⁸⁸ el- Cevheri, İsmail b. Hammad Ebu Nasr el- Farabi, *es-Sıhah*, Thk. Şihabüddin Ebû Amr, Dârü’l-Fıkr, Beyrut 1998/1418 II, 196

²⁸⁹ İnsanların duyamayacağı yüksek bir yerde konuşmanı yaparsın

²⁹⁰ El-askeri, Ebu Hilal , *el-Furuku’l-Lügaviyye*, I, 533

²⁹¹ İbn Münzir, el-Lisan, XV, 304

kelimesinin temel anlamı içinde yer aldığını düşünüyoruz. Çünkü iki kişi veya daha fazla kişilerin gizli bir şekilde yaptıkları görüşmenin muhtevasında, sır, insanların işitemeyeceği kadar mecazen yükseklik ve uzaklık ve süratlice görüşmeyi tamamlama niyeti söz konusudur. Şimdi tefsirlerin ifade hakkındaki yorumlarını inceleyim.

b. Cümle anlam bilim yönünden “ve eserrun-necva” (Enbiya 21/1)

i. İfadenin bağlamı

Müşriklerin Peygamber (as)’a inanmamak, onu yalanlamak, ona iftira atmak için gizli gizli görüşmeler yaptıklarını ve onu nasıl karalayacaklarına beraberce gizli toplantılarında karar verdiklerini, hasılı onların peygambere karşı tutumlarını Enbiya Suresi 3 ile 5. ayetleri açıklamaktadır.

“ Rab’lerinden kendilerine yeni bir öğüt (bir uyarı) gelmez ki, onlar mutlaka onu alaya alarak, kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler. O zulmedenler gizlice şöyle konuşular: “Bu da ancak sizin gibi bir insan. Şimdi siz göz göre göre sihre mi kapılacaksınız?”(Enbiya 21/3)

Peygamber onlara dedi ki: “Rabbim yerdeki ve gökteki her sözü bilir. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir(Enbiya21/4)

Onlar, “Hayır, bunlar karma karışık yalancı düşlerdir. Hayır, onu kendisi uydurdu, hayır, o bir şairdir. Eğer böyle değilse önceki peygamberlerin (mucizelerle) gönderildikleri gibi o da bize bir mucize getirsin”, dediler.(Enbiya 21/5)

Taberi necva yapan kavmin halini şöyle değerlendirir: “Önce ayetler geldiğinde onu eğlenceye alarak dinlerler, **sonra gizli gizli konuşup durdukları**, Nebi (as) tarafından vahiyle haber verildiğinde diyebilecek söz bulamazlar ve “Bunlar karışık rüyalar” (ezgasu ehlam) derler. Karışık rüyalarla apaçık olaylar bilinemeyeceğinden bu sefer de onu uydurdu (bel ifterahu) derler. Bu iftirayı da beğenmediler ve onun şair olduğunu söylediler. En sonunda da evvelkilere gönderildiği gibi bir ayetle (mucize) kendilerine gelmesini istediler”²⁹²

ii. Yorumlar:

²⁹² Taberi, Ag.e. XVIII, 410

Müfessirler ve eserrun-necva ifadesinin müşriklerin aralarındaki gizli konuşmayı ifade ettiğini söylerler.²⁹³ ‘En-necva’; tenâcî’den yani karşılıklı gizli konuşmadandır. “*Ve eserrû*” nun “*necva*”ya kattığı anlam da “gizlilikte en üst seviyeye ulaşmaktır. Yani gizlilikte mübalağa şeklinde... Bu sayede kimse kendilerinden ve konuşulandan haberdar olmasın isterler.”²⁹⁴

Tebrizi “*eserrû*” ifadesi için “bu ifade gizlilik için kullanılır. ‘ve eserru el hadise’ gibi. Çünkü bu şekilde sözü gizlemek teşavur durumunda söz konusudur ve genellikle müteşavirler düşmanlarından sırlarını gizlerler. Onlar da Resul ve Mü’minlere Resul’ün davet ettiği şey haktır dememek için sözlerini gizlediler” demiştir.²⁹⁵

Zemahşeri, eserrun-necva ifadesinin “ellezine zalemu”dan önce gelmesinin hikmetini ifade ederken Hz Peygamber’e yapılan zulmün büyüklüğüne işaret vardır, demiştir. Çünkü Allah Teala görüneni (nevca) görünmeyenin (zulüm) yerine koyarak zulüm olan fiillerini tescil etmek istemiştir. Onlar peygambere eziyet etmek için necvalarında “hel haza illa beşerun mislüküm efete’tune’s-sihra ve entum tubsirun” diyorlardı. Bu kelam, necvaya bedel olarak nasb mahallindedir. Konuşmalarını niçin gizlediler ve neden gizlilik derecesini artırdılar? diye sorulacak bir soruya ise Zemahşeri şu cevabı verir: “Bu onların aralarında gerçekleşen *teşavura* benzer bir şeydir. Resulullah (as)’ın işini akamete uğratmak için yol belirleme konuşmalarıdır (*tehavur*). O’nu engellemek, hızını yavaşlatmak için belirledikleri bir usuldür. Düşmanlarının, müşaverelerine iştirak etmelerini engellemek için müşavere yapanların bir âdetidir. Mümkün olduğu kadar sırlarının gizli kalması için çalışırlar. Resule a.s isnad edilen halk arasında yaygın olan bir söz vardır. “*İhtiyaçlarınıza gizlilik ile yardım ediniz.*”²⁹⁶ Bir de Resul’e ve mü’minlere şayet davet ettiğiniz şey hak ise o halde gizlediğimiz şeyi haber verin demeleri sebebiyle necvalarını gizlemeleri caiz olmaktadır.”²⁹⁷

²⁹³ İbn kesir, V, 332; Razi, X, 494; Mukatil, II, 348; İbn Atıyye, *Muharrarul Veciz*, IV, 438;

Zemahşeri, A.g.e. IV, 199

²⁹⁴ Zemahşeri, A.g.e. III, 99

²⁹⁵ Ebu Hayyan, A.g.e VIII, 139

²⁹⁶ Zemahşeri, A.e. III, 99-100

²⁹⁷ Zemahşeri, A.e. III, 100

Taberi ise, aralarındaki münacatı (necva) şöyle diyerek açığa vurduklarını ifade eder. “Allah gönderdiği bir elçi olduğunu zanneden bu mudur? O da sizin gibi bir insan.”²⁹⁸

Müfessirlerin “*ve eserru’n-necva ellezine zalemu*” ifadesi ile ilgili yorumları, Allah Resulü aleyhine müşriklerin gizli görüşmelerle kararlar alarak birlikte çalıştıklarını belirtmektedir. Bu sebeble müşriklerin gizli görüşmelerini ifade etmek için seçilmiş olan “necva” kelimesinin ‘sözcük’ anlamıyla ‘cümle içi’ndeki anlamının birbiriyle örtüştüğünü söyleyebiliriz. Tefsirlerinde belirttiği üzere necva’nın cümle içinde taşıdığı anlam müşavere yapıldığını ortaya koymaktadır. Fakat Kuran’ın şura ayetlerinde öğretilen ve yapılması tavsiye edilen şura ile aynı olmadığını da ifade etmek isteriz. Şimdilik öngörü niteliğindeki bu ifademizi, Şura ayetleri değerlendirilirken delillendireceğiz.

Necva kelimesinin geçtiği her yerde kötü niyetlerin hakim olduğu meşveret mi gerçekleşmektedir? Bu sorunun cevabını almak için, başka bağlamlarda bu kelimenin ifade ettiği anlamlar üzerinde durmak istiyorum.

“La hayra fi kesirin min necvahum” Allah’ın bu kavlinde kastedilen kavim ehli zevk bir kavimdir. Mücahid, ayetin bütün insanları ilgilendiren umumi bir ayet olduğunu söyler. Ve yorumu şöyle devam eder : Necva, tedbirde gizliliklidir. Bu sebeple şöyle denilir: en necva: bir kavmin gizli veya açık gerçekleştirdiği organizesiyle yalnız kalmasıdır. Bundan dolayı ayette onların aralarında organize ettikleri işlerin çoğunda hayır yoktur, buyrulur. Ancak bu gizli görüşmelerinde sadakayı emreden ayet hariç. O zaman necva fiil olmaktadır. Bunun istisna-i munkatiğ olduğu söyleniyor.²⁹⁹

c. “Halesû neciyyen”,(12Yusuf 80)

“Felemma istey’esu minhu halasu neciyyen...”, “*ondan ümitlerini kesince kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler. Büyükleri dedi ki “babanızın Allah adına sizden söz aldığını, daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Artık babam bana izin verinceye ve Allah hakkımda*

²⁹⁸ Taberi, X, 4

²⁹⁹ İbn mesud el-Begavi, *Tefsiru Begavi (Mealimu’t-Tenzil)*, II, 286, Daru’t-Tayyibeti,1997

hükmedinceye kadar buradan asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en hayırlısıdır.” (12 Yusuf 80)

Bünyamin’in hırsızlık suçundan alıkonulması sebebiyle ümitsizliğe düşen kardeşleri, durumlarını görüşme, babalarına verecekleri cevaplarını tasarlamak için insanlardan ayrılarak gizlice görüşmeye başladılar. Zemahşeri, neca’ esnasındaki görüşlerini şöyle ifade eder: “İnsanlar kendilerine iştirak etmesin diye ayrıldılar, görüşlerini toparlayabilmek, ihtimam ve ciddiyetle uzun uzun konuşmak için adeta kendilerini adayarak gizlice durumları hakkında konuşmaya başladılar. Babalarının karşısına hangi sıfatla çıkacaklardı, kardeşlerinin durumunu nasıl anlatacaklardı.³⁰⁰Müşavereye delil gösterilen konuşmaları şöyledir. “Rubil, Şemun veya Yehuza’dan birisi olduğu söylenen bir büyük : “ Daha önce de babanıza verdiğiniz sözü tutmadığımızı , Yusuf hakkında işlediğiniz suçu bilmiyor musunuz? Babam bana dönmem için İzin verinceye veya Allah Mısır’dan çıkmam için hüküm verinceye kadar Mısır’ı terk etmeyeceğim, O asla haksız ve adaletsiz hükmetmez.³⁰¹

“Siz babanıza dönün ve deyin ki: “Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti, biz ancak bildiğimize şahitlik ettik. (Sana söz verdiğimiz zaman) gaybı (oğlunun hırsızlık edeceğini) bilemezdik.”³⁰²

“Bulduğumuz kent halkına ve aralarında olduğumuz kervana da sor. Şüphesiz biz doğru söyleyenleriz.”³⁰³

Ebu Hayyan da Zemahşeri gibi babalarına söyleyecekleri söz hakkında birlikte düşünmeleri ve konuşmalarının *‘teşavur’* a delil olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁴

Bu ayette geçen “neciyyen” ifadesinin teşavur anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

d. “Ve eserun-necva” (20 Taha 62)

“*Fetenazeu emrahum beynehum ve eserrun-necva*” (Taha 62) bu ayet hakkında İbn Abbas: “*Onlar necvalarında “Musa bize galebe çalarsa ona tabi oluruz”* dediklerini ; Katade, “*şayet sihirbaz ise ona galip geliriz, semadan ise emir onadır*” şeklindeki sözlerini; Vehb ise Musa’nın onlara şu ayeti okuyarak karşılık verdiğini nakleder : “*Kale lehum Musa veylekum...*” “*Musa onlara*

³⁰⁰ Zemahşeri, II, 475

³⁰¹ Zemahşeri, 475

³⁰² Yusuf 12/81

³⁰³ Yusuf 12/82

³⁰⁴ Ebu Hayyan, a.g.e, VII, 51, Zemahşeri, a.g.e, III, 204

“Yazıklar olsun size! Allaha karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder. Allah’a karşı yalan uyduran mutlaka hüsrana uğramıştır dedi.”(20 Taha 62)ve Kasas28/80.ayeti nakleder. Onlar bu sözlerin bir sihirbaza ait olmadığını söylediler.³⁰⁵Zahirde onlar gizlice müşaverede bulundular, sonra sözü kendilerine çektiler ve bu ikisi sihirbazdır dediler. O ikisinin (Harun-Musa) galip gelmelerinden korkarak , necvaları bu sözün telfiki ve tezviri hakkında cereyan etti. Yani Musa’nın okuduğu bu ayetin tasarlanmış veya sahte olduğu yönünde fikirlerini söyleyerek necva yaptılar.³⁰⁶

Taberi sihirbazların iki farklı şekilde görüş bildirmelerini, sihirbazlar kendi kendilerinde iken semadan gelen için ellerinden hiçbir şey gelmeyeceğini belirtirken, firavunun yanındayken ise Hz musa ve Harunun iki sihirbaz olduklarını söylediklerini nakleder.³⁰⁷Zemahşerinin onların necvası kelamın telfiki ve tezviri hakkında idi demekle sihirbazların necva esnasında iki farklı görüş ortaya koyduklarını ifade etmiş olmaktadır.

“Fetenazeu emraham beynehum ve eserrun-necva”(Taha 62) ayeti “aralarında sihri münazara ettiler”³⁰⁸ şeklinde anlaşılmaktadır. Zira aralarında münazara ettikleri şey hususunda bazısı bazısına şunu söylediği Katade’den naklediliyor : “Fetenazeu es-sihratu beynehum” bu şayet sihirbaz ise biz ona galip geliriz, şayet sözler semadan ise o zaman onun için bir iş vardır veya başka bir rivayette o zaman o bize galip gelecek ”seyuglibuna” dediler. Başkaları da onların bazısı bazısına bu bir sihirbazın sözü değildir”dediler.³⁰⁹

Ebu Hayyan, Zemahşeri’nin Hz Musa karşısında Firavun’un gizli bir şekilde müşaverede bulunduğu aşikârdır dediğini nakleder. Zira Zemahşeri’nin düşüncesine göre onları gizli gizli görüşme yapmaya sevk eden amil, Musa ve Harun karşısında mağlup olma korkusudur. Bu sebeple onların necvalarının muhtevası da insanların

³⁰⁵ Taberi, A.g.e, Darul-kutubil-ilmiyye, Beyrut, 2003, III, 70; Razi’de “*eserru*” ifadesi üzerinde durmuş, bu ifadeye “gizlilik derecesini artırma anlamı vermemiş”,bilakis Musa ve Harun hakkında firavunun melesinin kendi aralarında gerçekleşen gizli görüşmeyi sakladıklarını birkaç yönden izah etmiştir. Ayrıntı için bkz. Tefsiru’l-Kebir, VIII, 6

³⁰⁶ Zemahşeri, III, 70

³⁰⁷ Taberi, A.g.e, IX, 224-225

³⁰⁸ Es-Semerkandi, A.g.e, III, 102, tenâzeû,’tenâzerû emrehum beynehum’yani aralarında müşavere yaptılar anlamındadır.

³⁰⁹ Taberi, A.g.e. XVIII, 327

Hız Musa ve Harun'a tabi olmalarını engellemek, onlar hakkında palavralar üretmek, sahte bir davranış sergilemektir.³¹⁰

Netice itibariyle Taha 62. ayette müşahede ettiğimiz durumda yine Musa ve Harun (as) hakkında Firavunun melesiyle müşavere yapmasıdır. Gizli görüşme (necva) şeklinde gerçekleşen bu müşavere, sihirbazların kendi aralarında ve sihirbazların Firavunla müşavereleri suretiyle iki defa olmuş, kendi aralarındaki necvalarında Hz Musa'dan etkilendikleri belirtilirken , firavunla birlikteyken ise Hz Musa'nın aleyhinde görüş birdirdikleri ifade edilir. Bu durum necva'nın hayri işlerde meşruiyetine delil olabilir. İncelediğimiz Taha 20/62.ayette necva ifadesiyle birlikte daha önce incelediğimiz, “fetenâzeûne emrahum beynehum” müşavereyi çağrıştıran ibarede yer almaktadır. Dolayısıyla nâzea –emr ile necva bu ifade içinde şeklen müşavere'yi ifade ettiği söylenebilir.

e. “....İz yestemiune ileyke ve iz hum necva...”.17 İsrâ 47

İsrâ suresinin bu ayetinde Allah Teâlâ'nın Kureyş'in inkarcı büyüklerinin birbirlerinden habersizce gizlice gelip Resulullah'ın (sav) okuduğu Kur'an'ı dinlemeleri birbirlerini fark ettiklerinde de bir daha dinlemeye gelmeyeceklerine dair söz vermeleri ve kendi arkadaşlarının yanlarında ise Resul'ü karalayıcı ifade kullanacaklarına dair gizlice müşavere etmelerini haber vermesinden bahsedilir.³¹¹

“*Ve iz hum necva*” ifadesinin Kureyş'in ileri gelenlerinden birkaç tanesinin kötü bir amaç uğruna fikir birliği yapmak için gizlice görüşmelerine işaret ettiğini söyleyebiliriz. Basra ve Arab ehlinden bazı dilciler “*ve iz hum necva*”nın onların bir fiili olduğunu ifade ederler. Yani necva bir isim olmakla beraber aynı zamanda gizli müşavere fiilini haber vermektedir. “Hum kavmün rıdan” derken kavmin rıza gösteren bir kavim olduğu bir masdar isimle (rıdan) belirtildiği gibi... Taberi açıkça buradaki necvanın Daru'n-Nedve'de Resulullah hakkında müşavere yaptıklarının ifadesi olduğunu belirtir.³¹²

Maverdi bu necva konusunda iki görüş nakleder.

1.Görüş: Daru'n-Nedve'de Resulullah aleyhine yapılan müşaveredir.

³¹⁰ Ebu Hayyan VIII,96.s

³¹¹ Bu olay hakkında detaylı bilgi için bkz. Aynı sayfa İbn Kesir, *Muhtasar*, II, .381

³¹² Taberi, IX, 120

2.Görüş: Velid ibn Muğire gibi Kureyş'ten bir grubun Resulullah'a ittiba etmekten insanları nefret ettirmek için gizli gizli görüşmeler yapmalarını ifade eder. Katade “Onların bu necvalarından, gizli görüşmelerinden “O eskilerin masallarını nakleden bir mecnun, bir sihirbazdır”³¹³kanaatinin çıktığını nakleder.

Maverdi'nin naklettiği bu iki görüşten birincisinin gizli bir görüşme değil, bilakis Daru'n-Nedve'de alenen yapılan bir görüşmedir. Daru'-Nedve geleneğinde buraya getirilen meselelerin gizli olmadığı bilinmektedir. Ancak Kureyşlilerin Hz Muhammed aleyhine alacakları kararları Müslümanların bilmesini istemeyeceklerinden bu görüşmenin, müşriklerin ileri gelenlerine açık, Müslümanlara kapalı bir görüşme tarzında olduğu söylenebilir

İkinci görüşte necvanın gizlilik manasına uygun küçük grupların şer amaçlı gizli toplantılarını göstermektedir.

İsra 47.ayette yer alan “*necva*” ifadesi de diğerleri gibi müşavere anlamı taşımakla beraber, hayır için olmayan görüşmeler niteliğindedir.

f. “Elem tera illelerine nuhu anin-necva” (Mücadele 12)

Bu ayet hakkında Mukatil İbn Hayyan'dan şu rivayet nakledilir: Mukatil dedi ki: Yahudiler ile nebi arasında anlaşma akdedilmişti. Onlara Nebi'nin ashabından bir kişi uğrasa otururlar ve hemen aralarında gizlice konuşurlardı. Ta ki oraya gelen mümin kendisinin öldürülmesi veya kerih gördüğü bir iş için gizlice görüştiklerini zanneder ve korkardı. Bir daha da oraya uğramazdı. Bunun üzerine nebi onları necvadan nehyetti. Fakat onlar vazgeçmedi ve bu ayet indi.³¹⁴

Mücadele suresinde necva ile ilgili ifadeler üst üste gelmektedir.

وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَاقِعُهُمْ

Üç kişi fısıldaşmaz ki, dördüncüleri o olmasın. 58/7

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يُعْودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ

“Fısıldaşmaktan menedilip de, menedildikleri şeyi işleyen ve günah, düşmanlık ve peygambere isyanı fısıldaşanları görmedin mi?” 57/8

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبُرِّ وَالنَّقْوَى

³¹³ El-maverdi, *En-Nüketü Vel-Uyûn*, II, 431

³¹⁴ İbn Ebi Hatim, a.g.e. XII, 293

“Ey iman edenler! Siz baş başa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı fısıldaşmayın. İyilik ve takvayı (Allah’a karşı gelmekten sakınmayı) fısıldaşın” 57/9

إِنَّمَا التَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا

“O kötü fısıltılar iman edenleri üzme için ancak şeytandan kaynaklanmaktadır.”57/10

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَجَافَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدَّمُوا يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةٌ

“Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. 57/12

Mücadele 57/8.ayette; Yahudi ve hristiyanların Müslümanları gördüklerinde kaş gözle işaretledikleri,aralarında fısıltıyla konuştukları,bu hareketleriyle Müslümanları kızdırmak istedikleri ifade edilmiştir. Resullah onları bu davranıştan nehyetmiştir. Onların tenacileri; günah, müminlere düşmanlık ve Resul as’a isyan ve muhalefet etmek üzere birbirleriyle nasihatleşmektir.³¹⁵ Birbirlerine bir şeyler anlattıklarını necva; Allah (cc) ile, (O’ndan gizli bir görüşmenin yapılmasının mümkün olmadığı ifade edilir)

Mücadele 57/9.ayette dilleriyle iman ettik diyen münafıklara hitab edilmiş, ‘tenaci’ yaptığımızda tenacileri şer olanlar gibi yapmayın, “ve tenacev bil-birri ve’t-Takva” iyilik ve takva üzere yapın³¹⁶ demek suretiyle Necvanın her iki şekline de (hayır ve şer üzere olanına) vurgu yapılmış, hayır üzere olana teşvik edilmiştir.

Mücadele 57/12-13.ayetlerde Hz Peygamber ile necva’dan bahsedilir. Necva’dan önce de sadaka verilmesi tavsiye edilir. Bunun necvaya katılanların hayırına ve arınmalarına yönelik olduğu ifade edilir.³¹⁷

Kur’an’ın bütünlüğü içinde yaptığımız incelemede n-c-y/n-c-v fiili ve türeyenlerinin fiilinin kök anlamı olan; sürat, gizli ve fısıltı ile konuşma, anlamlarını da içine alan bir kompozisyon içinde kullanıldığını söyleyebiliriz.yine Kur’an’ın bütününe baktığımızda bu isim ve fiillerin birkaç durum istisna edilirse, şer amaçlar için bir araya gelmeyi, müşavere yapmayı ifade ettikleri söylenebilir. Necva’nın şeytan’dan olduğunu ifade eden Mücadele 58/10.ayet, Necva’nın şer amaçlar için olduğunda kime hizmet ettiğini göstermektedir.Hayrı maksad olarak hedefe

³¹⁵ Zemahşeri, A.g.e, IV,478; Taberi, A.g.e, XXIII, 38; Beydavi, *Envaru’t-Tenzil*, V, 277

³¹⁶ Zemahşeri,A.e, 479; Taberi, a.e, XXIII, 241; Beydavi, 277

³¹⁷ Zemahşeri, 481; Taberi, XXIII, 247; Beydavi, necvadan öncesi sadaka verilmesindeki hikmetin Rasüle tazim, fakirlerin faydalanması ve soru sorarken ifarattan kaçındırmak olduğunu ifade ederken, necvanın mahza hayr için olduğunu da vurgulamaktadır. Bkz. A.g.e, V, 277

yerleştiren necva'lar da Kuran'da yer almaktadır. Müminlerin necvalarında mutlaka hayrı esas almaları tavsiye edilmiştir.

Buradan hareketle necvanın özünde bir günah olmadığını bazı tefsirlerin yorumlarında belirttikleri gibi, müşaverede de kısmen gizliliğin söz konusu olduğu, dolayısıyla görüşmenin gizliliğinden ziyade görüşmeyi gerçekleştirenlerin niyet ve amaçlarının necva veya neca'nın dinen meşruiyetini belirlediğini ifade edebiliriz. Fakat bizi ilgilendiren tarafı meşruiyetinden ziyade necva-neca oluşununun şryle ilgisidir.

Necva/Neciyyu kelimelerinin Kur'anın bütününde işaret ettiği durumları birkaç maddeyle ifade edebiliriz.

- 1-Gizli yapılması,
- 2-Fert veya cemaat halinde yapılması,
- 3-Daha ziyade kötülük maksadıyla şer amaçlı olarak yapılması,
- 4-Bir nevi müşavere olması,
- 5-Sratlice gerçekleştirilmesi.

Netice itibariyle *necva*, kötü amaçlı ve iyi amaçlı olmak üzere iki şekilde tezahür etmiş gizli görüşmeler için kullanılmıştır. Kur'anın necvadan bahsettiği ayetlerin çoğunda Peygamberler, mü'minler aleyhine bir araya gelmeleri ve gizli görüşmeleri, fısılđaşmaları, kaş göz hareketleriyle işaretleşmeleri şeklen müşavere anlamına gelse de şuranın gerçek amacından uzak bir oluşumdur. Hayrı esas alan necvalar ise müşavere şeklinde algılanabilir.

6. Kıssalar İçinde Dolaylı Olarak İstişareye Delalet Eden Olaylar

Müşavereye delalet ettiğini düşündüğümüz kelimelerle ilgili incelememizden sonra, müşavere ortamını anımsatan birkaç örnek olayı incelemek ve müşavereyle olan ilgisini ortaya çıkarmak istiyoruz. Bu anlamda Hz Ademin yaratılmasından önce gerçekleşen Allah Teala ile melekler arasındaki dialoğu incelemek istiyoruz.

a. Hz Âdem'in Yaratılması Konusunda Meleklerle İstişare (Bakara 2/30)

Katade'nin rivayetinde müşavere olarak isimlendirdiği Rabb ile melekler arasındaki muhavere (dialog/müşavere) şöyle gerçekleşmiştir.

—“Hani, Rabb’in meleklerle ben yeryüzünde bir halife yaratacağım dediğinde meleklerle Âdem’in yaratılması hakkında istişare etmişti.”

—**Melekler**, yeryüzünde kan dökecek, bozgunculuk çıkaracak birisini mi yaratacağın, (melekler Allah’ın ilminden hareketle Allahın hoşlanmadığı şeylerin başında kan dökmek ve fesat çıkarmak geldiğini biliyorlardı) biz seni hamdinle tesbih eder seni yüceltiriz, demişlerdi.

—**Rabb**, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim diye cevap verdi.” (Bu halifeden Resuller Salihler ve cennet sakinleri çıkacağını Allah biliyordu.)³¹⁸

İbn Abbas, Sad suresinde kıssanın (38/71-72. ayetler) naklinden önce, cehennemliklerin tartışmasından sonra gelen (مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَى إِذْ يَخْتَصِمُونَ) kavli ilahi hakkında meleklerin Hz Âdem’in yaratılması konusunda müşavere ederken birbirleriyle husumetleştiklerini ve yeryüzünde halife yaratılmasını dediklerini nakleder.³¹⁹ İbn Abbas’ın bu naklinden meleklerin kendi aralarında da konuyu müşavere ettiklerini anlıyoruz.

İbn Ebi Hatim, Süddî’nin “İnni cailun...”ifadesini bazıları meleklerle haber vermek için kullandığını iddia ettiğini ancak bununla beraber, Âdem’in yaratılması hakkında meleklerle istişare yaptı diye ifade ettiğini nakletmiştir.³²⁰ Katade’den de benzer rivayetler nakledilmiş ve bu nakilde de “cailun” ifadesine teshil olacağından ihbar manası verilmemiştir.³²¹

Zemahşeri ise Allah’ın ihtiyaçtan münezzehe olduğu halde müşavereye yönelmesindeki hikmeti şöyle açıklar:

1-Bu sırrı öğrendiklerinde onlar soru sormaya yönelecekler, sorulara cevap verildiğinde de ondaki hikmeti öğreneceklerdir. İşte bu olayın iktiza etmesindeki maslahat bu şekildedir. İbn Kesir de durumu şöyle yorumlamıştır: “Soru sormalarındaki amacın isti’lam ve istikşaftır. Yani hikmetini ortaya çıkarmak ve öğrenmek amaçlıdır. Hikmeti kulluk etmek ise onu kendileri de yapmaktadır, değilse cevap “inni e’lemu ma la te’lemun” ifadesinde gizlidir. Bu gizli hakikat ise Allahın insan neslinden yeryüzünde peygamberler, siddıklar, şehidler, Salihler, abbadlar, zahidler çıkaracak olmasıdır.³²²

³¹⁸ Taberi, a.g.e. I, 462

³¹⁹ Taberi, a.g.e, XXI, 23

³²⁰ İbn Ebi Hatim, a.g.e I, 80, 312. rivayet

³²¹ İbn Kesir, a.g.e, I, 217 ;I, 220

³²² İbn Kesir, *Muhtasar*, I, 49

2- Hikmeti ve ilmi sebebiyle müşavereden müstağni olmasına rağmen müşavere yapmakla, kullarına işlerinde müşavereyi öğretmek istemiştir.³²³

Sonuç olarak, Hz Âdem'in yaratılması olayında meleklerle istişare yapılmış, bu istişare ile bazı hikmetlerin kavranılması istenmiştir. Bu hikmetlerden bize göre en önemlisi insanları müşavereye teşvik etmektir.

b. Müşriklerin Hicret Esnasında Hz Nebiyi Ortadan Kaldırmak İçin Plan Yapmaları,

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

“Hani kâfirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır. Enfal 8/30.

i. Yorumlar:

Bu ayet Hz Muhammed'e bir zamanlar müşriklerin, tuzak kurmak, komplo teorileri üretmek için müşavere³²⁴ ve müzakere yaptıklarını haber vermektedir.

Ehli tevil لِيُثْبِتُوكَ “liyusbitûke”nin ifade ettiği anlam konusunda birbirine yakın anlamlı üç farklı kelime kullanmışlardır. Bu kelimeler; لِيُقَيِّدُوكَ “liyukayyidûke” لِيُؤْتِقُوكَ “li yûsikuke (İbn Abbas, Mücahid) لِيَشُدُّوكَ (Katade) şeklindedir.

Neticede bu üç ifade müşaverelerinde niyet ve amaçlarının hayır olmadığını göstermektedir. Atâ ise Ubeyd İbn Umeyr'den bu durumu anlatan şu haberi işittiğini söyler. “Hz. Peygamberi ya Mekke'den çıkarmak, ya onu bağlamak veya da onu öldürmek şeklinde komplo teorileri üretmek için müzakere yaptıklarında (i'temerû bi'n-nebiyyi) Ebu Talip ona senin hakkında komplo teorileri üretmek için toplandıklarını biliyor musun?) diye sordu. Hz Nebi “Evet, o haber verildi” diye cevap verdi. “Kim haber verdi?” diye sordu, “Rabbim” dedi. Ebu Talip “Evet Rab senin Rabb'in” dedi. O halde ona karşı iyi niyetli ol. Ben mi ona karşı iyi niyetli

³²³ Zemahşeri, Keşşaf, I, 62 ; İbn Adil, Tefsir'u Lübâb, I, 203; İbn Kesir, Muhtasar, I, 49-51

³²⁴ Taberi, a.e, 13, 495, 15966. rivayet

olayım? Bilakis o bana iyi niyetli oluyor...”³²⁵ dedi ve hemen *وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا* ayeti nazil oldu.

İbn Abbas ve Mücahid’in naklettikleri şu rivayeti onların aralarında cereyan eden bu müşavereyi açık ve net olarak ortaya koymaktadır:

“Kureyşli her kabileden bir nefer Daru’n-Nedve’de toplanmak için geldiler. İblis-şeytan onlara şeyhun celilun-mühim bir yaşlı adam suretinde göründü. Onu gördüklerinde “Sen kimsin?” dediler. “Ben Necid’den bir ihtiyarım dedi. Toplandığınızı işittim ve size gelmeyi katılmayı istedim. Bende size düşmanlık yapmayacak, sizi hataya düşürmeyecek bir görüş ve öğüt var” dedi. “Tamam gir” dediler. O da içeri girdi. “Bu adamın işine dikkatli bakın, Allah’a andolsun o durumuyla neredeyse sizi hapsedecek” dedi. Birisi onu kuvvetlice hapsedelim ve onun ölümünü bekleyelim geçmişte Züheyr ve Nabiga gibi şairlerden bazılarını yaptığımız gibi, helak olmasını sağlayalım dedi, Necidli Allah düşmanı ihtiyar vallahi sadece bir bu görüşünüz mü var. Vallahi Rabbi elbette onu sizin hapsinizden kurtarır ve ashabına kavuşturur ve süratle onu sizin ellerinizden alır, sizi ondan men eder. “Sizi şehirlerinizden çıkarmayacağından emin kılan nedir? Bundan başka şeyler düşünün” dedi. Birisi “Onu sürgün edin kurtulursunuz. Sürgün edildiğinde de yaptığı şeyler size zarar vermez. Nerede olursa olsun onun ezası sizden uzak olunca sizler de rahatlırsınız.” Necidli ihtiyar yine söze karıştı: “Vallahi görüşünüz bu mudur? Sözündeki tatlılığı, lisanındaki fasihliği görmüyor musunuz? Onu dinleyenin kalbini-sevgisini kazanır. Vallahi onu yaparsanız sonra Arab milleti size itiraz eder sizin aleyhinize ittifak eder. Sonra sizi beldelerinizden çıkarıncaya, eşrafınızı öldürünceye kadar size baskı uygularlar.” “Doğru söyledin” dediler. “Bundan başka görüşünüz var mı” dedi. Ebu Cehil dedi ki: “Size bir görüş tavsiye edeceğim ki onu sonra yapacaksınız. Ondan başka görüşüşüm de yok” dedi. “Nedir o?” diye sordular. Her kabileden genç, kerim ve gözü pek bir kişiyi alalım. Ellerine keskin kılıçları verelim sonra bir adamın vurması gibi öldürsünler. Onu öldürdüklerinde kanı kabileler arasına dağılsın. Zannetmem ki Haşim oğulları Kureyş’in tamamına

³²⁵ Taberi,a.g.e, XIII, 492-493, Taberi bu rivayetle ilgili bir talik’a yer verir.Bu talikte İbn kesir’in reddetdiği bu gecede söylenen sözleri,İbn Cerir eserinde nakleder.İbn Cerir kendi kavliyle olayı şöyle tercüme eder. “Sanki Resulullah’ın kavminin tuzağının çerçevesi onu hapsedmek içindi. Haber bana nakeledildiği gibi, hicret gecesini Resulullah’a kuracakları tuzağı kendi aralarında konuşarak geçti. Taliki İbn Hişam ‘da nakletmiştir. I, 309-310, bu olay hicretten uzun zaman önce Ebu Talib’in sağlığında cereyan etmiştir. Bu haber sanki Ubeyd ibn Umeyr rivayetinde söylediği Mutallab ibn ebi Vedaate’den nakledilmiştir, ki o toplantının Resulullah için yapıldığını söylemiştir. Eğer bu haber doğru ise İbn Kesir’in görüşü yanlıştır.

savaşmayı göze alsın.” Onlar bu fikri mantıklarına uygun buldular. “Bizi rahatlattın ve bizi ezadan kurtardın” dediler. Necidli ihtiyar, “İşte görüş budur, söz gencin sözüdür, başkasını görmüyorum.” Bundan sonra ayrıldılar. Çünkü onun için bir araya gelmişlerdi. Sonra hemen Cibril geldi ve bu gece yatağında sabahlamamasını emretti. Allah da (cc) bu sebepten Mekke’den çıkmasına izin verdi...³²⁶ Sonra bu gün aleyhinde görüş üzerine ittifak ettikleri için zahmet günü olarak isimlendirildi.³²⁷

Darun-Nedeve’de gerçekleştirilen bu görüşmenin müşavere anlamına geldiğini belirten ve olayla ilgili bilgi veren oldukça çok rivayet vardır.³²⁸

Netice olarak Kureyş’in Hz. Peygamberi ortadan kaldırmak niyetiyle bir araya gelerek komplo teorileri oluşturduğu, hatta uygulayacakları tuzağı beraber karar vermek suretiyle verdikleri, yani bir anlamda aralarındaki müşavere neticesini uygulamaya koyduklarını rivayetlerden anlamaktayız.

Fakat Kur’an’ın bir fazilet olarak takdim ettiği şûrâ ile Müslümanlara hile, tuzak kurmak niyetiyle oluşturulan bu şekildeki şûrâ arasında şekil yönünden benzerlikler bulunmasına rağmen, amaç yönünden bir yakınlığın olmadığı kesin ve net bir şekilde söylenebilir.

7. Bölüm Değerlendirmesi

Şûra’nın nezairi olabilecek nitelikteki fiil ve isimlere yönelik yaptığımız incelemenin neticelerini burada sunmak istiyorum.

Kur’an üzerine yaptığımız araştırmalarımız esnasında bazı fiil ve isimlerin Şura’ya benzer bir fonksiyon icra ettiklerini müşahade etmiştik. Bu fiillerin Şuraya

³²⁶ Taberi, a.g.e, XIII, 494-495

³²⁷ İbn Hişam, *Siyer-i İbn Hişam*, II, 124-128

³²⁸ Bkz. Taberi, a.g.e, XIII, 497-498-500; İbn kesir, *Tefsiru ibn Kesir*, IV, 43; İbn kesir, a.e, IV, 45; İbn kesir, a.e, IV, 43, 46, Begavi, a.g.e, III, 349, Zemaşeri, a.e, II, 357, haberin devamı hemen hemen bütün rivayetlerde aynı şekilde yer almaktadır. Suyuti, *ed-Dürü’l- Mensur* ; IV, 442, bu ayetle ilgili rivayetler İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Ubeyd ibn Umeyr, Enes İbn Malik, İbn Abbas, Katade, Muaviye ibn Kurra, Mücahid, Hakim, gibi şahsiyetlerden nakledilmiş ve çoğu kez rivayet tefsirlerinde aynen nakledilmiştir.

³²⁸ İbn Aşur , *et-Tahrir vet-Tenvir*, X, 295

hangi yönlerden benzediğini belirlemek ve de Kur'an-ı Kerim'in sosyal hayata bir katkısı mahiyetinde olan şûranın Kuran'ın zikrettiği toplumların hayatlarında izlerini sürebilmek bu bölümde incelemeyi düşündüğümüz amacımızdı. Bu amaç yönünde ;

1-Fe-te-ve/fe-te-ye;

2-E-me-ra;

3-Ne-ze-a;

4-Ce-me-a/Ec-me-a;

5-Necâ/necvâ; isim ve fiillerinin şe-ve-ra fiiliyle sözcük ve cümle anlamı yönüyle ilgisini ortaya koymak için yaptığımız çalışmamızda;

Eftûnî fi emri ve eftûni fi'r-ru'yaye ifadelerinin geçtiği Yusuf 12/43 ve Neml 27/32. Ayetler incelendiğinde, birisinden/lerinden bir konuda görüş istemek anlamına gelen 'eftûni' fiilinin görüşlere müracaat ederek doğru kararın ortaya çıkmasını sağlamak anlamında gelen şûra ile anlam bakımından uyduğunu söylebiliriz. Tefsirlerin müşavereyi ilk uygulayan olarak sebe melikesini göstermeleri, melikenin melesine "eftuni fi emri" bana isim hakkında görüşlerinizi bildirin hitabının etkili olduğu söylenebilir. Ancak müşavere ehliyle yapılır kaidesi gereği, sebe melikesinin müşaveresi tam bir müşavere olarak görülemez. Çünkü fikir danıştığı melesi, ehli müşavere sıfatına haiz görünmemektedir. Onlar görüş bildirmekten ziyade görüşü yerine getiren asker kimselerden oluşmaktadır.

Fakat melike müşavere maksatlı talebinden edindiği bilgiler sayesinde amacına ulaşmış sayılabilir. Onun amacı, askerlerinin ne düşündüğünü öğrenmek, muhalefetlerini engellemek, gönüllerini hoş etmek, onlara değer verdiğini göstermek, kendi görüşüyle istibdat etmediğini onlara isbat etmektir.

Yusuf 12/43'te ise Mısır kiralının gördüğü bir rüya dolayısıyla danışmanları (mele') ile müşavere yapmak istemesi ifade edilir. Fakat danışmanları ruyayı yorumlamaktan aciz kalınca müşavere fonksiyon icra edememiştir. Ancak konunun uzmanı tarafından yorumlanması için havale edilmesi kararının çıkmasına yardımcı olduğu için müşavere heyetinin görüş bildirememekle de doğruya yönlendirmiş olmakta, müşavere sonuçsuz kalmamış olmaktadır. Bu sebeple Eftuni fi emri/ru'yaye ifadeleri müşavere için bir talep olarak değerlendirilebilir.

Emretmek, kabullenmek, kendi görüşüyle istibdat etmek, görüş alış- verişinde bulunmak, emare, belirti, gibi anlamları kapsayan i'temera fiili cümle içinde özellikle belli bir amaç için toplantı yapmayı ifade etmektedir. Kasas 28/20. ayete

baktığımızda Hz Musa aleyhine toplantı yapıldığını görmekteyiz. Bu toplantının mahiyeti ise komplo teorileri oluşturmaktır.

Peygamber aleyhine yaptıkları toplantılarında (i'timar) niyetlerinin emareleri ortaya çıkmasıyla, gizli olan bir şeyin ortaya çıkmasını anlatan 'şura' kelimesi arasında bir ilginin olduğu görülmektedir. Aynı zamanda müşavere diye ifade edilen i'timar'ın gerçek anlamda bir müşavere ile ancak şekil şartlarını taşıdığı söylenebilir.

Birşeyi yerinden çekip çıkarmayı ifade eden ne-ze-a fiili, kin ve nefretin kalpten çekilip çıkarılmasını, insanların gizledikleri niyetlerini aşikar kılmasını, bunu ise münazaa esnasında yapmalarını ifade eder. Tartışmak, incelemek, iki toprak parçasının bir birine yakın olma durumu için de kullanılan "ne-ze-a"; tartışma esnasında görüşlerin ortaya çıkmasıyla, görüşler arasında bazı yakınlaşmaların olmasına da işaret eder.

Bir hayvanın teşhir yerinde gezdirilerek, incelenmesi ve özelliklerinin ortaya çıkarılması; gizli olan şeyin bazı araçlar yardımıyla huzura çıkarılması gibi anlamları bünyesinde barındıran şe-ve-ra fiili ile tartışma esnasında gizli düşünce ve niyetlerin aşikar olmasını ifade eden ne-ze-a arasında bir ilginin olması muhakkaktır. Cümle içerisinde ifade ettiği anlam yönüyle münakaşa anlamından ziyade, doğrunun ortaya çıkmasına vesile olan münazaranın, bir anlamda da müşaverenin ifade edildiği ayet Kehf 21.ayettir. Nisa 59.ayeti (fe in tenâza'tüm fi şey'in...) de delil olarak gösterilebilir. Çünkü münazaalı olan bir meselenin meşveret ehline sunulması gibi Allah ve Rasûlüne götürülmesi ve çözüm aranması istenir.

Ayrı ayrı ve müşahhas olan şeylerin toplanmasını ifade eden "cemea" fiili; if'al kalıbıyla mücerret (soyut) şeylerin bir araya getirilmesini ifade eder olmuştur. Görüşlerin bir araya getirilerek, ortak bir fikir üzerinde karar kılma anlamındaki icma' bu şekildedir, soyut bir özellik arzeden fikir/düşünce üzerinde görüşlerin birleşmesiyle oluşmaktadır.

İcma' kavramı çerçevesinde incelediğimiz, Yunus 10/71 ayetinde geçen Ecmiû emraküm ifadesi, Nuh as'ın kavmini kendi aleyhine olmak üzere görüşlerini icma edip, sonradan pişman olmayacakları sağlam/muhkem kararlar almaları konusunda çağrısını ifade eder. Bir nevi kavminin bütün ortaklarının iştirak ettiği bir müşavere ile kendi aleyhinde olmak üzere karar vermelerini ister. Bu Nuh a.s'ın onları alaya

aldığının bir göstergesi olmakla beraber, muhkem kararların, alınacak yerlerin müşavere ortamı olduğunun da bir işaretidir.

Diğer ayet ise Yusuf 12/15' tir. Kardeşleri Yusuf'u babalarından ayırmak, onun sevgisinin kendilerine yönelmesini sağlamak için Yusuf hakkında ne yapacaklarına karar vermek üzere fikirlerini birleştiren Hz Yakub'un oğullarından bahseder. öldürmek ve ya sürgün etmek şeklinde görüşlerin açıklandığı esnada içlerinden birisi, Yusuf'un kuyuya atılmasını teklif eder ve bu görüş makul görülerek üzerinde icma' edilir.

Yusuf'un kardeşlerinin yaptığı şey bir nevi müşaveredir. Müşaverenin bir hikmeti olarak en makul görüş kabul edilmiş, İfrat ve tefritten kaçınılmıştır. Yani Yusuf'u öldürmek gibi bir şenaatten uzaklaşmışlardır.

Şûraya en yakın anlamlara sahip kelime necva'dır. Gizlice süratli bir biçimde fısıldaşarak konuşmayı ifade eden necâ/necvâ Kur'an literatüründe genellikle şer amaçların gerçekleşmesi için oluşturulan toplantıları ifade etmek için kullanılmış, bu sebeple de Kur'an necvânın şeytandan olduğu ifade etmiştir.

Hayrın esas alındığı necva'da söz konusudur. Buradan hareketle necvanın şuranın zıddına hareket eden bir oluşum olmasını belirleyen hususun, niyet ve amaç olduğunu ifade etmek isteriz. Aksi halde necva'da şura gibi fonkiyon icra edebilir

Şura oluşumlarına işaret eden olaylardan melekler ile Allah Teala'nın müşaveresine ve Hicret esnasında Daru'n-Nedve'de toplanarak Hz peygamberi ortadan kesin olarak kaldırma planları yapan müşriklerin müşaveresine değindik. Hz Muhammed'in Ashabıyla müşavereye yönlendirilmesinde bazı hikmetler sayılabildiği gibi Allah Teala'nın müşavereye ihtiyacı olmamakla beraber, Allah'ın iradesinin tecellisi olan durumlar hakkında bazı hikmetlerin ortaya çıkması amacıyla meleklerle müşavere yapılmıştır, denilebilir.

Hız Muhammed aleyhinde Darun-Nedve'de gerçekleştirilen toplantı müşavere gibi görülse de şer amaçlı bir görüş alışverişi olarak değerlendirilmelidir. Şura Allah rızasının hedeflendiği yer olması sebebiyle komplo teorilerinin oluşturulduğu şer oluşumlarla kıyaslanamaz.

Kuran bağlamında değerlendirdiğimiz bu kelimelerden hareketle, müşaverenin insani bir durum olduğunu ve her toplulukta iyi veya kötü amaçlar uğruna kullanıldığını söyleyebiliriz. İnsanlığın yabancı olmadığı bu olgunun Sünnet'te yansımalarının ne şekilde olduğunu incelemeye çalışacağız.

B. SÜNNET’TE ŞÛRA

Hz Muhammed s.av. seçilmiş bir elçi olarak Rabb’inin emirlerine itaat ve onları açıklamakla görevli idi.³²⁹Sosyal hayatta önemli bir prensip olan şûra kendisine emredildikten sonra onu, Müslümanların hayatına nasıl taşımış, ona ne kadar önem vermiş, nasıl bir anlam yüklemiş, bu soruların cevaplarını bulmayı ümit ettiğimiz hadis alanına müracaat ettik. Bu konuda en doyurucu ve sağlam bilgilerin var olduğunu düşündüğümüz hadis kaynaklarımızın şura mevzuunda detaylı ve doyurucu bilgileri barındırmadığını esfle müşahede ettik. Varolan rivayetler de dağınık bir vaziyette bulunmaktadır. “Ma raeytü ehaden eksera meşveraten min Rasulillah”³³⁰, Rasulullahtan daha çok meşveret eden bir kişi görmedim diyen Ebu Hureyre’nin bu düşüncesinin yansımalarını Hz peygamber’in insani ilişkilerinde, idari işlerinde, risalet görevinde görmeye çalışacağız.

Şûrâ, Müşavere, istişare kavramları, hadis kitaplarında müstakil başlıklar halinde bulunmaktadır. Hadis kitaplarının Tefsiru’l-Kur’an bölümlerinde de Şura ayetleriyle ilgili rivayetler yer almaktadır. Şimdi hadis kaynaklarının verilerini belirli başlıklar altında değerlendirmek istiyoruz.

Hz peygamber’den nakledilen şûra ile ilgili rivayetler:

Hz Ali’nin “ ey Allah’ın Resulu s.a. senden sonra, hakkında kur’ an inmemiş, senden bir şey işitilmemiş meselelerin kendilerine gelmesi halinde nasıl davranması

³²⁹ Nahl 16/44.ayette şöyle ifade edilir: “Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye bu Kur’an’ı indirdik ki düşünsünler.”

³³⁰ Tirmizi, *Camiu’s-Sahih*, Cihad, IV, 213-214

gerektiğini sorması üzerine Allah Resulünün: “Ümmetimden abid olanlarla o konuda icma oluşturun, onu aranızda şura kılın, bir kişinin görüşüyle hükmetmeyin” buyurduğu, rivayet edilir.³³¹

Bu rivayet Hakkında Kur’an ve Sünnetten hüküm bulunmayan durumlarda meselelerin icma ve şura yöntemiyle çözülmesine, bir görüşle hüküm verilmemesi gerektiğine işaret etmektedir.

Resulullah sav. “Allah’a imandan sonra aklın başı insanları sevmek ve meşveretten müstağni kalmamaktır. Çünkü dünyada ehli maruf ahrette de ehli maruftur; dünyada ehli münker ahrette de ehli münkerdir”³³² buyurmuştur.

Yine Allah Resülü; “Müşavere eden kavim ancak işlerinin en doğrusuna erişirler.”³³³

Resulullah’tan sa. “feiza azemte fe tevekkel ale’llah” ayetindeki “azm”ın ne anlam geldiğinin sorulması üzerine “ehli rey ile müşavere sonra da onlara tabi olmandır” diye cevapladığı rivayet olunur.³³⁴ Danışılan görüş sahibi kişilerin (müsteşar) emin güvenilir kişiler olduğunu Hz. Peygamber şu ifadeleriyle teyid etmiştir: “Müsteşar mu’temendir” yani kendisine güvenilen kimsedir.”³³⁵

Kendisiyle istişare edilen kimsenin güvenilen kimse olmasının adeta bir zorunluluk olduğunu, aksinin ise hainlik olduğunu Allah resülü sa. şöyle ifade eder: “İstişare etmek isteyen kimseye doğrudan başka bir şeyi tavsiye eden kardeşine hainlik etmiştir.”³³⁶ Doğru olmayan bir şeyi fetva olarak söylemişse, onun günahı fetva verenedir³³⁷ buyurmuştur.”

Hz Ömer’in de istişare edilecek kimsenin seçimi konusunda tavsiye niteliğindeki sözleri ise şöyledir: “Seni endişelendiren konularda düşmanına açılma, ondan uzak dur. Kendine güvenilir bir dost bul. Çünkü bir toplumdan çıkmış emin bir kimseyi hiçbir şey adil olmaktan uzaklaştırılmaz. Facir kişiyi kendine arkadaş

³³¹ Suyuti, *ed-Dürü’l-Mensur*, X, 6

³³² Beyhaki, a.e., a.yer, es-Suyuti, Celaleddin, *Camiul-Ehadis*, XIII, 60, Bab-u harfi ‘ra’

³³³ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VI, 207, Buhari, *Edebü’l-Müfred*, (Ahlak Hadisleri) Ter. ve Şerh: Fikri Yavuz, Sönmez Neş. İst, 1979, I, 271-275

³³⁴ Suyuti, *Ed-Dürü’l-Mensur*, II, 90

³³⁵ İbn kesir, *Tefsir-u İbn Kesir*, I, 332, Daru’l-Kalem, Tah: Muhammed Ali Sabuni, Lübnan

³³⁶ Beyhaki. a.e., a.yer, Tahavi, *Müşkilül-Asar*, IX, 313, Babü“el-müsteşaru mutemenun” 3649. Rivayet, Begavi, a.g.e, I, 849, Bab-ı Meşveret; Buhari, *Edebül-Müfred*, I, 100, Darul-Beşair, Beyrut, 1989

³³⁷ Ahmed İbn Hanbel, *Müsned*, 29.bab, XVIII, 30, El-Hakim En-Nisaburi, *Müstedrek*, I, 132, Kitabu’l-İlim, I, 183, (Zehebi’nin telhis hakkındaki talikatı ile beraber), Darul-kutubil-İlmiyye, Beyrut, 1990, İshak İbn Rahuye, *Müsned*, I, 341, Mektebetül- İman, Medinei Münevvere, 1991

edinme, sana günahlarını öğretir. Ona sırrını ifşa etme. Allah'tan korkan kimselerle dinin hususunda istişare et.³³⁸

İstişarenin karşılıklı fikir teatisinden ibaret olmadığını yukarıda geçen rivayetler bir nebze ihsas etmiştir. İstişare ortamında kişilere ait gizli hallerin paylaşılması esnasında nasihat edilmesi de mevzu bahistir. İstişare etmek isteyen kendisiyle istişare edecek kimseyi seçerken, dikkatli ve titiz olması gerektiğini ifade ederken istişarenin bu yönü de ifade edilmek istenmiştir. Bireysel anlamda istişare nasihat olarak da düşünülebilir. Ebu Ali, er-Ravzebari'nin Fudayl bin İyaz'dan yaptığı imanın tarifini içeren nakilde bunu daha net olarak görmekteyiz ancak biz rivayetin nasihatın geçerli olduğu yerlerin ifade edildiği bölümü nakletmek istiyoruz.

“...İşleri hakkında kendisiyle istişare ettiğinde, ona emanet bir şey bıraktığında, yetim veya ticari ehliyeti olmayan kişilere veli tayin ettiğinde, onun mülkiyetinin hakları konusunda, kendisi köle olduğu halde sahip olduğu mülkiyetinin hakları konusunda,yönetici valinin üslendiği reaya halkına tealluk eden konularda, reyanın valiye karşı sahip olduğu haklar konusunda, emanetin ifası gibi konulardır. ³³⁹

Ömer ra.'dan Resulullahın sa. “ümmetim dalalet üzerine icma etmez, Allah'ın eli cemaat üzerinedir. Kim tek hareket ederse, cehennemde de tek kalır”³⁴⁰ buyurduğu nakledilir.

“Kim cemaatten (topluluktan ayrı) hareket ederse cahiliye ölümü üzere ölür.”³⁴¹ İbn Abbas'tan nakledilen rivayette de “kim emirinde bir şey görürse sabretsin, çünkü cemaatten ayrılan cahiliye üzere ölmüştür” buyurmuştur.³⁴²

“Ümmetim dalalet üzere icma etmeyecek, bir ihtilafı gördüğünüzde sizlere çoğunluğa tabi olmak düşer” ³⁴³ buyurduğu nakledilir.

Son üç rivayette de topluluğa tabi olmanın , icma ile karar vermenin lüzümüne işaret edilmiştir. Çünkü ümmetin dalalet üzere birleşmeyeceği konusunda Resulullah'ın öngörüsü vardır.

“İcma ile şûra arasında önemli bir ilişki söz konusudur. İcma şûra şekillerinden bir tanesidir. Bu durumda şûra ictimai karara götürüdür. Bazı alimler de icmadan

³³⁸ Beyhaki, *Sünenü'l-Kübra* . a.yer

³³⁹ Beyhaki, *Şüabül-İman li Beyhaki*, XI,246, Babu Aslu-l-İman,

³⁴⁰ Mubarekfuri, *Tuhfetul Ahvezi*, VI, 386-387

³⁴¹ İbn Hanbel,Ahmed, *Müsned*, V, 180

³⁴² Eş-Şâvi, Tevfik, *Fıkhu's-Şura ve'l-İstişare*, Dau'l-Vefa 1992, 76

³⁴³ Eş-Şavi,76

maksadın şura olduğunu söylemişlerdir. Şura eğer kamil icmaya götürmüyorsa (yani her kesin ittifak ettiği bir karar oluşmuyorsa) o zaman çoğunluğun kararına uyulması gerekir. Bu işte o zaman cumhurun icması diye isimlendirilir.”³⁴⁴

Burada ifade edilen icma fıkıh literatüründe anılan “müctehidlerin fıkhi bir konuda fikir birliğine varması” şeklinde değil, ehli reyın görüş birliği veya toplumun (cumhurun) ittifakıdır. Hz peygamberin vefatından sonra sakife günü toplanan ashabın icma ile Ebubekir’i ra. halife seçmeleri³⁴⁵ şeklinde şuraya benzeyen icmaya örnek gösterilebilir.

Fıkhi anlamdaki icma konusuna alan dışı olması sebebiyle girmiyoruz.

³⁴⁴ Eş-Şavi,78

³⁴⁵ Eş-Şavi, a.g.e, 79

II.BÖLÜM

İLK DÖNEM UYGULAMALARINI GÖSTEREN ŞÛRA RİVAYETLERİ

A. HZ. PEYGAMBERİN ŞÛRA ÖRNEKLERİYLE İLGİLİ RİVAYETLER

1. **Bedir savaşı örneği:**

Resulullah vahyin olmadığı ve kendisine müsaade edilen her konuda ve herkesle müşavere yapmayı prensip edinmiş bir kimse idi. Bu tezi teyid etmek için Buhari, sahihinde Abdurrezzak'tan tahrir ettiği rivayeti nakleder: “Resulullahtan daha çok ashabıyla müşavere eden kimse görmedim.” Nebinin en çok istişare ettiği kişiler de Hz Ömer ve Hz Ebu Bekir'dir. Bedir savaşından önce de ashabıyla, Hz Ömer ve Hz Ebubekir'le istişare etmiştir.³⁴⁶ Hz Ömer ve Hz Ebubekir'le yapılan istişarelerin çokluğundan olacak ki Al-i İmran 159.ayeteki “veşavirhum fil emr” ifadesindeki hum zamirinin Hz Ömer ve Hz Ebubekire raci olduğunu düşünen tefsirciler, tevilciler bile olmuştur.

Büyük bedir savaşı şûranın vuku bulduğu harplerden birisidir. Bir kaç safhada Resulullah sahabetiyle istişare etmiştir. Savaşın evvelinde, bedir kuyularına varıldığında konaklanacak yerin seçiminde ve bedir esirleri konusunda istişareler yapılmıştır.

2. **Savaşın evvelinde yapılan istişare:**

Resulullah ashabıyla kureyş kervanlarının yolunu kesip Mekke'deki el konulan mallarını geri almak için harekete geçtiğinde bedire henüz varmamışken kureyşin de kervanı korumak için yola çıktığı haberi geldi. Resulullah ve beraberindekiler Şam'dan gelecek kervanı ele geçirmek için acele ediyorlardı, Ebu Süfyan müslümanların niyetinden haberdar olunca Bedir'den vazgeçip sahil yolunu tercih etti ve kervanı güvenceye kavuşturdu. Kureyş kervanın emniyette olduğunu öğrendi, ancak kureyşin ileri gelenleri geri dönmekten kendilerini men ettiler ve bedire ulaşmaya yemin ettiler. Hz Peygamber de hemen ashabıyla müşavere yaptı. Muhacirlerden Ebubekir, Ömer ve Mikdad bin amr söz aldılar ve güzel sözler

³⁴⁶ Beyhaki, a.g.e, X,109 , Ebu Hureyre'nin de naklettiği bu hadis Tirmizi'de de cihad bahsinde yer alır. Fakat İbn Hacer Fethu'l- Bari'de, Kitabul İ'tisamda bu hadisin ricalinin sika, senedinin munkatı olduğunu ifade etmiştir.

söylediler. Nebi a.s onları hayra davet etti, fakat sözlerini bitirmedi, “eşiru aleyye eyyühen-nas” buyurarak ensardan da görüş bildirmeleri beklentisi içindeydi. Çünkü ensarın Resulullah’ı kendi nefislerini, çocuklarını korur gibi koruyacaklarına dair sözleri vardı. Sad bin Muaz kalktı ve ensar adına ben cevap vereyim, zira sanki bizi istiyorsun ey Allah’ın Resulu dedi. Nebi evet dedi. Sad, umulur ki sen aldığın bir vahiyle yola çıktın, biz sana iman ettik ve seni tasdik ettik. Getirdiğin şeyin hak olduğuna da şahit olduk. Biz sana işitmek ve itaat etmek üzere ahdimizi ve anlaşmamızı sunduk. Artık dilediğini yap, seni hak olarak gönderene andolsun ki, bu denizi bize sunsan ve sen ona cesaretle dalsan biz de seninle dalarız. Bizden bir kişi bile geri kalmaz. Bizden dilediğinle ilişki kur dilediğinle ilişkini kes. Dilediğin kadar malımızdan al. Malımızdan aldıkların bıraktıklarından bizler için daha hayırlıdır. Nefsim elinde olana yemin ederim ki, ben bu yola asla girmezdim. Bunun hakkında da bilgi sahibi de değilim. Düşmanla karşılaşmayı kerih görmem. Biz harb anında elbette sabırlıyızdır. Düşmanla karşılaşma anında söz doğrulandı. Umulurki Allah bizden senin gözünü ağartacak kimseleri sana gösterir. Artık Allah’ın bereketi üzerine yürü. Sa’d’ın sözlerine Resulullah sa. sevindi. Yüzünde güneş doğdu. Sonra kavme şöyle seslendi: “ Yürüyünüz ve müjdeleyiniz, muhakkak ki bana Allah iki taifeden birisini vaat etti. Fakat ben şu anda kavmin kaynaklarına bakıyorum...”³⁴⁷

Makrizi’nin naklettiği bir rivayette Sad bin muaz şöyle söyler:

“ Biz öyle bir kavmin halefiyiz ki, seni sevmeye onlardan daha şiddetli değiliz, sana itaat etmede onlardan daha itaatkar değiliz. Onlarda cihat hususunda müthiş bir arzu ve istek var. Bilselerdi ki Resulullah düşmanla karşılaşacak asla arkada kalmazlardı. Onlar düşmanla karşılaşmanın daha sonra olacağını, şu an develerin bakımının yapıldığını, nebinin çadırı için uğraşıldığını zannediyorlardı. Eğer Allah bizi aziz kılar düşmana karşı muzaffer ederse, işte sevdiğimiz budur. Diğerleri olursa sen devene oturursun ve arkadan bize katılırsın dedi. Nebi, Allah hayırlı olanı versin diye dua etti. Yine Sa’d’a Allah bundan daha iyisiyle hükmetsin ey Muaz dedi. Sad müşavereden ayrıldığında “siru ala bereketillah..”buyurdu.³⁴⁸

³⁴⁷ İbn Hişam, *Siratü’n-Nebi*, II,254.; el- Cevzi,İbn Kayyim, *Zâdü’l-Mead fi Hedyi Hayri’l-İbad*, III,171-173; El-Gamidi, *Fıkhuş-Şura*, 125

³⁴⁸ El-Makrizi, *İmtaul-Esma*, I, 175, Ahmed ibn Hanbel Müsned’inde biraz farklı şu rivayeti nakleder.

“Resulullah ashabıyla istişare etti. Grupların adına liderler konuştu. Ve görüşlerini açıkladılar. Önce Hz Ebubekir ra. söz aldı, Hz Peygamber onu dinledi ve konuşmasından memnun oldu. Ardından Hz Ömer söz aldı, Resulullah onu da dinledi ve aynı şekilde konuşmasından memnun oldu. Ondan sonra da Mikdad bin Amr söz aldı ve Maide suresi 24.ayeti dile getirerek, şunları söyledi:“ Ya

Resulullah sa. savaş alanında ashabıyla yaptığı istişare Müslümanların imanlarını , inançlarının sağlamlığını denemek, savaş için kabiliyetlerinin ölçüsünü görmek ve Allah yolunda olanlara katlanıp katlamayacaklarını sınamak içindi.³⁴⁹ Herbirisi bu imtihanı başarıyla verdiler. Müşaverenin umumiyetle herkesi ilgilendirmesi sebebiyle müşavere de herkesin katılımıyla, ancak temsilciler aracılığıyla gerçekleşmişti. Müşaverenin sonucunda herkesin sonuna kadar savaşıp savaşacaklarına ve bağlılıklarına dair görüşler alındığında savaş kararı ortaya çıktı ve uygulamaya geçildi. Fakat savaşta konuşulacak yerin tesbiti konusunda tecrübeli olanlardan ve Bedir kuyularını iyi bilen birisi olan Hubab'ın itirazı hemen dikkate alınmış, onun tavsiye ettiği yer tercih edilmiş, Allah Resülü kendi görüşünde ısrarcı olmamıştı.

3. Savaş öncesi konum belirleme için yapılan ikinci istişare

Resulullah muharibler için savaş esnasında bulunulacak bir mevkiyi ihtar etti. Hubab ibn Münzir kalktı ve Ya Resulallah o yer Allah'ın seni yerleştirdiği bir yer mi yoksa harb, rey ve hile gereği takdiriniz mi? diye sordu. Resulullah, bilakis harb, rey ve hile sonucudur dedi. Hubab, burası mevzi için uygun değildir. Bizimle müşriklerin en yakınındaki suya gel. Çünkü ben orayı ve kuyuyu iyi bilirim. Orada suyu tatlı olan kuyular bilirim. Ve suyu da boldur, kurumaz. Sonra kuyunun üzerine bir havuz yapalım, su kaplarımızı içine bırakalım. Hem suyumuzu içeriz, hem savaşıyoruz. Kuyulardan kalanlarımızı da kapatırız. Resulullah sa, doğru görüşe işaret ettin ey Hubab dedi.³⁵⁰ Resulullah muhariblerle beraber Bedir kuyularına indiler.

Resulallah, Allah'ü-teala'nın sana işaret buyurduğunu yap, vallahi biz İsrailoğullarının Musa'ya dediğini demeyeceğiz. Onlar şöyle demişlerdi: Ey Musa, o zalimler orada iken biz hiçbir zaman oraya girmeyiz. Artık sen ve Rabb'in beraber gidin de ikiniz harbedin. Biz mutlaka burada oturucularız. Bizi denize sürüklesen seninle beraber denize gireriz. Şayet bize yeryüzünün merkezine yürümeyi emretsen ,seninle beraber yürürüz. İstedığın yere git. Biz daima seninle beraberiz. Önünde ardında sağında solunda harbedicileriz. Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, III, 105; Muhammed Hamidullah , *İslam Peygamberi*, Beyan Yay. İst. 2004, 192

³⁴⁹ Hasan Ziyauddin, *Eş-Şura fi davi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Daru'l-Buhus Li'd-Diraseti'l- İslamiyye, 2001, 68

³⁵⁰ İbn Hişam, *Siratü ibn Hişam*, II, 260

Nebi as. geceyi bir hurma kütüğünde dua ederek sabahladı. Ramazan'ın on yedinci gecesi Cuma gecesi idi. Hubab'ın işaret ettiği şeyler yapıldı. Ne güzel bir görüştü.³⁵¹

Savaş için ikinci görüşme, tavsiye nitelikli, işin ehlerinden gelen bir itirazı değerlendirmek şeklinde olmuştur. Hubab'ın görüşüne Resul sa. ve ashab katılmasaydı, uygulanmayabilirdi. Ancak yerinde ve bölgeyi çok iyi bilen birisi olması sebebiyle görüşü kabul edilmiş ve hemen uygulanmıştır.

4. Bedir esirleri hakkında

Yine Bedir günü esirlerin akıbeti konusunda kendi adetine (sünnetine) uygun olarak ashabından illeri gelenlerle istişare yaptığını³⁵² İbn Abbas Hz Ömer'den naklen şunları söyledi. Hz. Peygamber esirler hakkında ne düşündüğünü Hz. Ebubekire sormuş ,o şöyle söylemişti.

“Ya Resulallah bunların her biri senin amca oğulların aşiretinin ve kardeşlerinin çocuklarıdır. Bunun ben kendilerinden fidye almanız taraftarıyım. Bu sayede müşriklere karşı kuvvet kazanmış olacaktılar. Allah'da bir gün onları İslam'la hidayet bulmalarını sağlar ve Müslümanlara yardımcı güç oluverirler. Hz Ömer'e sorduğunda,Hz. Ebubekir'in düşündüğünden farklı bir şey düşünmüyorum fakat, onlar küfrün önderleri, cesurlarıdır. Bu sebeple onların boyunlarını vurun dedi. Resulullah Hz. Ebubekir'in dediğine benimsedi. Ve onlardan fidye aldı.³⁵³ Ahmed İbn Hanbel Müsned'in de bu olayla alkali olarak şunlara da yer verir:

Hız Ömer'e sorulduğunda ,o şöyle cevap vermiştir: “Vallahi ben Ebubekir'in düşündüğü gibi düşünmüyorum. Bunlar seni yalanladılar, vatanından ayırdılar. Cenab-ı Hak bunları sana vereceği fidyeden seni müstağni kılmıştır. Akili biraderi Aliye, Abbas'ı biraderi Hamza'ya, akrabamdan falancayı da bana ver de boyunlarını vuralım, dedi. Sa'd bin Muaz da onun görüşünü savundu.

Abdullah bin Revaha ise: “ Ya Resulallah, odunu bol olan şu vadiye bakınız. Onların hepsini oraya koyunuz ve sonrada üzerlerine bir ateş yakınız” dedi.

³⁵¹ İbn Hişam, *Siratü ibn Hişam*, II, 202, Makrizi, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *İmtaul-Esma'*, Tahkik ve Talik, Muhammed Abdülhamid en-Nemisi. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, I, 77

³⁵² Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Beyan Yay. İst. 2004, 192

³⁵³ Beyhaki Müslim'in Sahih'inde İkrime bin Ammar'ın hadisinden tahrir ettiği rivayeti nakleder. Bkz. Beyhaki a.e. , a.yer,

Resulullah sav onlara hiçbir şey söylemedi. Sahabe-i kiramin bazısı, Ebubekir, bazısı Ömer, bazısı da Abdullah bin Revaha'nın görüşünde olduklarını söylediler. Bundan sonra Resulullah söze başladı ve:

“Allah cc. Bu hususta bazılarının kalplerini son derece merhametli ve yumuşak yapar. Bir takım kullarının kalplerini ise taştan daha katı kılar.”

“Ey Ebubekir sen İbrahim as'a benzersin. Çünkü o şöyle söylemişti: “Artık bundan sonra kim bana tabi olur, izimden giderse o bendendir. Kim de bana isyan ederse tevbe ettiği takdirde, muhakkakki sen çok bağışlayıcı çok merhamet edicisin”
354

Ey Ebubekir, yine sen tıpkı İsa'ya benzemektesin. O da şöyle demişti.

“Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Ve eğer kendilerini bağışlarsan yine şüphe yok ki sen mutlak galipsin ve hükmünde hikmet sahibisin.”³⁵⁵

Ey Ömer sen ise Nuh as. gibisin. Çünkü o Rabbi'ne şöyle yalvarmıştı: “ey Rabbim kafirlerden hiç kimseyi yeryüzüde bırakma, çünkü onları bırakırsan senin kullarını sapıtırılar ve ancak nankör ve facir doğururlar.”³⁵⁶

Ey Ömer yine senin benzerin Musa as'dır. O da şöyle yalvarmıştı. “Ey Rabbimiz, sen onların mallarını mahvet ve kaplarını şiddetle sık ki o acıklı azabı görmedikçe iman etmeyecekler.”³⁵⁷

Bundan sonra ashabına, “sizler üstün kimselersiniz. İsterseniz hepsinden fidye alınız, isterseniz boyunlarını vurunuz,”³⁵⁸ buyurdu. Bu günün en korkunç bir gün olduğunu ve gökten taş yağmasından korktuğunu söyledi. Karar kesinleşti. Hz. Ebubekir'in görüşüyle amel edilerek esirlerden her biri için 4000 dirhem kıymet biçildi. Takdir edilen fidyeyi ödeyemeyecek durumda olanlar ise fidye karşılığında on Müslüman çocuğa okuma yazma öğreteceklerdi. Ve ondan sonra serbest bırakılacaklardı.³⁵⁹ Ancak kararın infazından hemen sonra şu ayet nazil oldu. “Hiç bir Peygamber için yeryüzünde ağır basmadıkça, (düşmana üstün gelmedikce), esirleri bulunmak (ve ondan fidye almak) vaki olmamıştır. Siz geçici dünya malını

³⁵⁴ İbrahim 14/36

³⁵⁵ Maide 5/118

³⁵⁶ Nuh 71/26

³⁵⁷ Yunus 11/88

³⁵⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 382-384; Tirmizi, *Camii's-Sahih* (sünen), Kitabu'l-Cihad, Babu Ma cae fi'l- Meşveret, IV, 213

³⁵⁹ Ahmed ,a.g.e, I, 383-384, III, 2443

istiyorsunuz. Halbuki Allah Teala ahireti kazanmanızı istiyor. Allah Teala Aziz ve Hâkimdir.”³⁶⁰

Allah Teala bu ayetle nebisine itab da bulunmuş, onların savaş esirleri hakkındaki tavırlarını eleştirmiş, yaptıklarını hoş karşılamamıştır.³⁶¹

“Eğer Allah’tan bir yazı, kader geçmiş olmasaydı, aldığımız fidyeden dolayı mutlaka size bir azap dokunurdu.”³⁶²

Bu ayetin nüzülü üzerine Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir beraber ağlaştılar. Ve “eğer bu azap nazil olsaydı Ömer ile sad’dan başkası kurtulamayacaktı” buyurdular.

Bedir esirleri konusunu dini bir konu gibi değerlendiren bazı düşünürler, Hz Peygamberin bu konuda ashabıyla müşavere yapmasından hareketle, dini konularda da müşavere yapılabileceğini belirtmişlerdir. Müşavereyi sadece dünyevi işlere hasredenler de olmuştur. Dolayısıyla bu iki görüş de aşırıdır. Doğru olan ise hakkında nass bulunmayan konularda, dini mahiyette de olsa müşaverenin yapılabilmesidir.³⁶³ Hz Peygamber esirler konusunda her hangi bir nass bulunmadığından dolayı ashabıyla istişare yapmış, son kararı müşavereye bırakmıştır. Bu hadiseden hareketle bazı usul bilginleri Hz. Peygamberin de bazen rey ve içtihadında yanılabilceğini söylemişlerdir.³⁶⁴

5. İstışari kararlara saygı hakkında

Abdurrahman bin Ganem bir rivayetinde Resulullah’ın Beni Kurayza oğullarına gittiğinde. Ebubekir ve Ömer ey Allah’ın Resul’u insanlar sizi güzel giyimli gördüklerinde İslam’a gıptaları artıyor. Sa’d ibn Ubade’nin sana hediye olarak gönderdiği cüppeye bak, onu bugün giyin müşrikler seni güzel giyimli görsünler dedi. Hz. Peygamber de yaparım dedi. Ve Allah’a yemin ederim ki şayet siz ikiniz benimle ilgili bir şey üzerinde ittifak etseniz ben meşveret hususunda ebediyyen size muhalefet etmem diye ilave etti...³⁶⁵

İstışare kararlarına saygı bağlamında hatırlanması gereken en önemli örnek uhud savaşı öncesinde yapılan müşavere neticesine kendi görüşünün aksine bir görüş

³⁶⁰ Maide 5/118

³⁶¹ Beyhaki, *Delailün-Nübüvve*, III, 113, Bab-ı fe mekese Resulullah sav.

³⁶² Enfal, 67-68

³⁶³ Cassas, *Ahkamu’l-Kur’an*, Ali İmran 159. ayet

³⁶⁴ Söylemez, Abidin, *Şûrâ ve Resulullahın Müşaveresi*, 177

³⁶⁵ el-Hindi, Müttaki, *Kenz*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, XXXV, 317

olmasına rağmen karşı gelmemesi gösterilmelidir. Ashabın bedire katılmayan gençleri, hata yaptıklarını, Allah Resulünü kendi arzuları istikametinde zorladıklarını hissettiklerinde özür dilemişler, ancak Hz Peygamber azimle müşavere kararını uygulamayı tercih ederek istişare sonucuna saygısını göstermiştir.

6. Uhud savaşı öncesi müşavere

Kureyş müşrikleri Resulullah'ı ve beraberinde bütün muhariblerini ortadan kaldırmak için toplanıldılar ve bir çok silah ve harp malzemesiyle beraber geldiler. İkiyüz atlı ve üç bin deve, aralarında yediyüz zırhlı adam olduğu halde Uhud'un yakınlarına indiler.

Nebi as. ashabıyla istişare etti. Ashabın büyükleri müdafa-savunma savaşı yapılmasını tavsiye ettiler.³⁶⁶Kadınlar ve çocuklar kalelerin yüksek yerlerinde korunuyorlar ve oradan savaşıacaklar, erkekler ise geçit bölgelerini muhafaza edeceklerdi. Ve Medine de birbirine kenetlenmiş binalarla çevrili idi. Bu haliyle korunaklı idi. Nebi as. da bu görüşe meyilli idi. Fakat şehadeti özleyen bazı hamasi gençler ki Bedir'de muharebe şerefinden mahrum olmuşlardı, düşmana karşı çıkılmasını talep ettiler ve de ısrarcı oldular. Resulullah sa. Cuma günü ikinci namazını kıldığında insanları cihada ve hazırlık yapmaya teşvik etti. Fakat iki görüşten hangisini seçtiğini ashab bilmiyordu. Ebubekir ve Ömer ve insanlar birlikte saf olmuş vaziyette Resulullah'ın kararını bekliyordu. Nebi as. zırhını giymiş bir şekilde karşılarına çıktı. Ashabdan bazıları ya Resulallah seni çıkmaya zorlamış olabiliriz. Sen kendin için uygun olanı yap dediler. Resulullah sa: "Ben sizi şu görüşe davet ettim ancak siz yüz çevirdiniz. Nebiye zırhını giydiğinde onunla düşmanları arasında hüküm verilinceye kadar çıkarması uygun değildir. Sonra da

³⁶⁶ Nebi as. ilk kez bu istişarede İbn Selul ile de istişare yaptı. İbn Selul Medinede kalma düşüncesini savundu, fakat Süddi'den nakledilen rivayette İbn Selul'un şehir dışına çıkılmasını savunduğu ifade edilmiştir. Bu durum Resulullah'ı da şaşırtmıştır, ayrıntılı bilgi için bkz. Taberi, *Tarihu'l-Umem Vel-Muluk*, II, 58-60, Darul Kutubil İlmiye, Beyrut, 1407 ; Abdulah ibn Übey ve arkadaşlarıyla istişare etmenin şu neticeleri olabilir. Onların durumlarını ve samimiyetlerini ortaya çıkarmak, böylece İslam'a karşı ya muhlis olurlar veya nifakları ziyadeleşir. Ve gelecekte de öne sürecekleri bahanelerin önu tıkanmış olacaktır. İbn Aşur, *Et-Tahrir, Vet-Tenvir*, II, 361

size emrettiğim şeye bakınız ve ona tabi olunuz, Allahın ismiyle yerine getiriniz. Sabrederseniz, zafer sizindir”³⁶⁷ buyurdu.

Allah Resulü sa. Uhud savaşı hakkında ashabıyla müşavere yaptığında onların çoğunluğunun Medine dışında, savaş meydanında çarpışmaya istekli olduğunu görmüş, kendi görüşü olan Medine’de savunma savaşı yapma düşüncesinden vazgeçmişti. Allah Resulü’nün (sa) ashabıyla yaptığı müşavere bir nevi nabız yoklama, meyillerini ölçme ve ona göre karar verme amacını taşıyordu. Çoğunluğun kararı dikkate alınmış ve bizzat Nebi as. tarafından derhal uygulamaya konulmuştur. Ali İmran 3/158. Ayette belirtildiği üzere ashab ile müşavere yapılmış ve çıkan kararı uygulamak için azmedilmiş, Allah’a tevekkül edilmiştir.

7. Hendek kazılması hakkında müşavere

Yahudilerden bir grup, Hz Peygamber’e karşı savaş açmayı ve onu ortadan kaldırmayı planlamış, Bu planlarına Yahudi kabilelerini ve Mekkeli müşrikleri de dahil etmek istemişlerdir. Mekke’li müşriklerle görüşmek için Mekke’ye gelmişler onları Hz Muhammed ve ashabıyla savaşmaya çağırmışlar, amaçlarının onların kökünü kazımak ve tamamen yok etmek olduğunu ifade etmişlerdir. Müşrikler, onlara ehli kitap oldukları için Kureyş’in Hz Muhammed ve dini hakkındaki düşüncelerini kabul edip etmediklerini sormuşlar, onlar da hakka daha yakın olanın kureyşliler olduğunu, dinlerinin Hz Muhammed’in dininden daha hayırlı olduğunu söyleyerek onlarla aynı fikirde olduklarını söylemişlerdir. Kureyş bu daveti kabul etmiştir. Sonra bu grup Gatafan Yahudilerini davet etmiş, Kureyş’in de kendileriyle beraber olduğunu ifade etmiş, onları da ikna etmişlerdir. Birlikte karar alan bu guruplar harekete geçmişlerdir. Onların haberini alan Nebi as. hemen ashabıyla Medine’de müdafaa savaşı veya düşmanı karşılamak için çıkma görüşlerinden hangisini uygulayacaklarına dair istişare etmiştir.³⁶⁸

Selman el Farisi Medine’nin çevresine hendek kazılmasını işaret etmiş, kendi kavmi olan Farisiler bu metoddan istifade ettiğini, muhasara edildiklerinde şehrin etrafına hendek kazdıklarını söylemişti. Selman’ın bu görüşü isabetli bulundu. Ve

³⁶⁷ Taberi,*Tarihu Taberi*, II, 58-60 ; İbn Hacer El- Askalani, *Fethulbari, Bi Şerhi Sahihi’l- Buhari*, Kitabu’l-İ’tisam, XV,282-83, 28. Bab, Buhari, *Camius-Sahih’l-Muhtasar*, Tahkik: Musatafa Dib El-Beğa, Daru-İbn Kesir, Yemame, Beyrut, 1987, VI, 2681

³⁶⁸ İbn Hişam, *Siret*, III, 170

Allah Resulü hendek kazılmasını emretti, kendisi de hendeğin kazılmasında çalıştı. Hendeğin kazılması konusu meşveret sonucu gündeme gelmişti. Dolayısıyla güzel bir görüş ve meşveretti.³⁶⁹

8. Hendek gazvesi esnasında müşavere

Allah Resulü sa. Hendek muhasarası esnasında ashaptan bazılarıyla maslahat gereği , Medineli bazı Yahudi kabileleriyle Medine'nin hurma hasılatının üçte biri karşılığında müşriklerle birlikte olmaktan vazgeçmeleri konusunda anlaşma yapılabileceğini istişare etmek istedi. Evs ve Hazrecin iki önemli temsilcisi olan Sad b. Muaz ve Sa'd b.Übade, bu teklife karşı çıktılar, Onlara verecek şeyimiz, sadece kılıçlarımızdır dediler ve tekliften vazgeçildi.³⁷⁰

9. Hudeybiye gazvesinde müşavere

Hız Peygamber umre ziyaretinde bulunmak üzere Mekke'ye çıkmayı ashabıyla istişare etmiş ve umre için çıkış kararı verilmişti. Eğer kureyş engellemeye kalkarsa onlarla savaşılacaktı. Fakat Allah Teala onlar için hayırlı olanı istedi. Uzun bir görüşmenin ardından Kureyş ve Hz Muhammed s.a.v, arasında sulh yapıldı. Bu müslümanlar hakkında hayırlı olandı. Allah cc. Yakın bir fethi de müjdeledi. sahabe kureyşin engellemesinden o yıl umre yapılmadan geri dönülmesinden, ancak gelecek yıl umre yapılabilmesi üzerine taraflar arasında gerçekleşen anlaşma maddelerinden etkilenmişti.

Hız peygamber'in kurbanını kesmesi, başını traş etmesi veya saçını kısaltması gerekiyordu. Resulullah ashabına emrettiğinde ve bu emrini üç defa tekrar etmiş olmasına rağmen hiç kimse emri yerine getirmedi. Bu durum Resul'e sa. ağır geldi. hemen Ümmü Seleme'nin yanına geldi, karşılaştığı durumu anlattı. Ümmü Seleme ya Resulallah onları kınama, onlar sulh işi hususunda büyük bir meşakkat altına girdiler, onların fetih olmaksızın dönmeleri onlara ağır gelmiştir. Sonra Ümmü Seleme Hz Peygambere sahabenin yanına çıkmasını hiç kimseyle konuşmadan kurbanını kesmesini ve başını traş etmesini işaret etti. Resulullah aynen dediğini

³⁶⁹ Taberi, *Tarihul Umem Vel Muluk*, II, 90-91 İbn hacer, *Fethu'l-Bari*, VIII, 395

³⁷⁰ İbn Hümmam, es-Sanânî, *el-Musannef*, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1972, V, 368

yaptı. Resulullah'ı gören sahabeler de kurbanlarını kestiler, birbirlerini traş ettiler. Üzüntüden neredeyse birbirlerini katledeceklerdi.³⁷¹

Hudeybiye gazvesinde iki hususta Hz Peygamber ashabıyla istişare etmiştir. Bu hususlar yukarıda da izah edildiği gibi, umre için mekkeye gidilip gidilmeyeceği konusunda karar vermek için; ve yapılan anlaşma gereği geri dönme esnasında Allah Rasül'ünün ne yapacağını bilemez haldeyken Ümmü Seleme ile yapılan istişaredir. Bu istişare önem arz etmektedir. Çünkü sulhten menfi manada etkilenen, hayal kırıklığına uğrayan, hatta Hz Peygamber'in emirlerini dinleyemeyecek kadar sıkıntıya düşen sahabeyi içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan çıkarmıştır. Resulullah sa.de rahatmıştır. Bu çerçevedeki müşavere Ümmü Seleme'nin uygulamasıyla psikolojik danışmanlık-müşavirlik hüviyeti de kazanmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere müşaverenin nasihat boyutunun Ümmü Seleme müşaveresinde vuku' bulduğunu söyleyebiliriz.

Diğer bir husus; Resulullah'ın kadınlarla istişare etmek hususunda gösterdiği tavır müslüman düşünürler için bir açılım sağlamıştır.

10. İfk hadisesi ve müşavere

İfk hadisesi zuhur ettiğinde Hz Aişe için söylenen iftiralar sebebiyle Resulullah ciddi manada rahatsız olmuştu. Olayın ayrıntılarını öğrenmek için güvendiği kimselerle istişare yapıyordu. Bu manada önemli iki kişi ile yani Ali ibni Ebi talib ve Üsame bin Zeyd ile de istişare yaptı. Onların istişareleri Hz Aişe'nin ifadeleriyle şöyle cereyan etti:

“Resulullah Ali ibn Ebi Talip ve Üsame ibni Zeydi yanına çağırmişti. Vahiy gecikince ehli ile iftirakı hususunda bunlarla istişare etmişti. Üsame, ehli beyt için nefsinde bilip gönlünde beslediği muhabbeti Resul-ü Ekrem'e tavsiye ve işaret etti de: Ya Resulallah, zevcat-ı tahiratınız iffetli ve zatınıza layık ehlinizdir. Biz Aişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz, dedi.

Ali bin Ebi Talibe gelince o da :

³⁷¹ Taberi, a.e, II,124 (Mervan b. Hakemin hudeybiye kıssası hakkındaki rivayeti), Gamidi, Hz Peygamber'in Ümmü Seleme ile müşaveresinin kadının mecliste vekil,veya şura meclisinde erkekler arasında üye olabileceğine delil olmayacağı görüşündedir. Fakat kadından sadır olmuş semereli bir görüşün Ümmü Seleme örneğinde olduğu gibi, baş ve göz üstünde yeri vardır. İstişare edilerek görüşü alınmalıdır. Bkz. *Fıkhuş-Şura*, 132

Ya Resulallah! Allah cc. sana dünyayı dar etmemiştir. Aişe'den başka kadın çoktur. Mamafih Aişe'nin cariyesi Berire'ye de sorunuz. O doğrusunu size söyler demişti. Resulullah Beriye'yi çağırıp :

Ey Berire hanımında sana şüphe veren bir şey gördün mü? Diye sordu. Berire:

“Hayır Ya Resulallah , görmedim. Sizi hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki ben hanımımdan kat'a ayıp olarak sadır olmuş şundan büyük bir şey görmedim. Aişe henüz küçük yaştaydı. Hamur yağururken uyurdu da evin besi koyunu gelir, hamuru yedi demiş.³⁷²

Diğer istişare mescidde gerçekleşmiştir. Nebi as. insanları mescide topladı, onlara hitap etti. Allah'a hamd ve sena ile sözlerine başladı. Şöyle devam etti. “Ehlim hakkında söven, iftira eden kavim hakkında görüşünüz nedir? Ben onlar hakkında asla kötü bir şey işitmedim.” Bu genel istişarede Evs ve hazrec kabilelerinin uluları Hz Peygambere yardım edeceklerine dair kalkıp konuşmuşlar ise de aralarında sürtüşme meydana gelmiş, Resulullah hemen minberden inmiş ve iki tarafı da yatıştırmıştır. Artık Nebi as. için müminlerin annesi Hz Aişe'nin beraatini müjdeleyecek vahyi beklemekten başka çare kalmamıştır.

Bunun üzerine Resulullah vahyin gelmesini beklemiş, nihayet müfterilere celd cezasını uygun gören vahiy gelmiş ve Nebi a.s bir daha onların nizalarına yönelmemiştir.³⁷³

11. Habeşistan'a hicret hakkında

Müşriklerin artan baskılarından bunalan Müslümanların emniyet ve güven içinde olacakları bir belde arayışı Hz. Peygamberin zihnini meşgul etmekte idi. bunun için ashabıyla etraflı bir şekilde istişarede bulunmuş ve Habeşistan'a hicret emrini vermiştir.

Buharinin Hz Aişe'ye dayanarak verdiği habere göre hicret hazırlığında olan ashabına :

“Hicret edeceğimiz yer iki kara taşlık saha arasında hormalıkları bulunan bir mintika, bir şehir olduğu bana gösterildi.”buyurmuştur.³⁷⁴

³⁷² Zebidi, *Sahihi Buhari Muhtasari Tecridi Sarih Tercemesi*, Mütrc.Kamil Miras, İfk Hadisesi, Dib Yay., Ank,1987 , VIII, 84

³⁷³ İbn Hacer, *Fethul-Bari*, Kitabul-İtisam, XV, 283

³⁷⁴ İbn Hacer, a.e, Menakıbu'l-Ensar, 37. bab,VII, 582-584

Allah Resulü'nün ashabıyla yaptığı müşaverelerinde öne çıkan hususları şöyle ifade edebiliriz:

1-Savaş konusunda yaptığı müşaverelerde çoğunluğun görüşünü uygulamıştır.

2-Savaş konusunda yaptığı müşaverelerde ehil olanların mantıklı görüşlerini uygulamıştır.

3-Hiçbir zaman İstişare yapmaksızın kendi görüşünü dayatarak iş yapmamıştır.

4-Hakkında nass bulunmayan dini bir konuda da müşavere yapmış, insiyatifi büyük oranda müşavere heyetine bırakmıştır.

5-Umuma ait meselelerde müşaverelerini heyetlerin temsilcileri vasıtasıyla yapmıştır.

6-Ailevi meseleler de dahi güvendiği kişilerle müşavere yapmış, yalnız karar vermemiş, peşin hükümde bulunmamış, Müşaverelerinde vicdanen rahat olmadığı sonuçları aldığı anda hükmün verilmesi konusunda vahyi beklemiştir.

7- Eşlerinin görüşlerini almaktan çekinmemiş, onların mantıklı fikirlerini uygulamaktan geri durmamıştır.

Hz Peygamberin sünnetinde, istişare, şura, meşveret, müşavere kavramlarının kullanılma durumlarına baktığımızda bu kavramlardan şura, meşveret, müşavere'nin genel mahiyette, umuma ait meselelerin görüşüldüğü meclisler için kullanıldığını, meclisi oluşturan heyetin, kabilelerin ileri gelenlerinden (temsilcilerinden) oluşabildiği gibi bazen ashabın ileri gelenlerinden, bazen de Hz Peygamberin sürekli müşavere yaptığı az sayıdaki kişilerden oluştuğunu gördük. Savaş konularında meclisin kapsamı daha da genişletilmiş, askerlerin genel kanaatini almaya yönelik görüşmeler yapılmıştır.

İstişare kavramının ise daha ziyade ikili görüşmelerde, güvendiği kişilerin fikirlerini almaya yönelik olarak kullanıldığına şahid olduk. Nasihat yönünün ağır bastığı ikili görüşmelerin istişare kavramıyla ifade edildiği kanaatindeyiz.

İstişare ve diğerleri (şura, müşavere, meşveret) ehil kişilere müracaat edilerek yapılmalı, görüşmeden elde edilen sonuca da azmedilmelidir. Özellikle umumi konularda yapılan müşaverelerin neticeleri mutlaka uygulanmalıdır. İstişarelerde ise nasihat ön planda olduğu için istişare sonucuna boyun eğmek, istişare edenin lehine sonuç verecektir.

B. HULEFA-İ RAŞİDİ’NİN ALGILAMALARINI GÖSTEREN RİVAYETLER

1. Hz. Ebubekir’in Şûrâ algılaması hakkında

Hz. Ebubekir dönemine gitiğimizde onun problemleri meselelerle karşılaştığında ashabdan fetva ehli kimselerle görüştüğünü ve onların fetvalarına göre karar verdiğini görebiliyoruz. Bu konuda kasım ehli rey ve ehli fıkıhtan görüşlerine müracaat ettiği kimselerin bazılarının isimlerini sayar. Bunlar, muhacir ve ensardan, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman ibn Avf, Muaz ibn Cebel, Ubey ibn Ka’b ve Zeyd bin Sabit’tir.

Hz. Ebubekir zamanında şûrâ belirli bir heyet olarak kurumsallaşmadıysa bile Hz. Ebubekir’in görüşlerine müracaat ettiği ehli fıkıhtan ve reyden insanların bulunduğu bir problemle karşılaştığında da mutlaka problemi bu insanlara arzettiğini söylememiz mümkündür.³⁷⁵

Hz. Ebubekir şûrâ işlerinde sadece bunlarla yetinmezdi. Şûrâ ehli olarak kendilerine itimad ettiği kimselerin mukaddimesi mahiyetinde idiler. Onlarla müslümanların genelini ilgilendiren önemli konularda istişare ediyordu.

Hz. Ebubekir bir mesele hakkında araştırma yapmadan Kitap ve Sünnet’e müracaat edip netice almadan meseleyi müşavereye arzetmezdi bu durumu bize Beyhaki’nin naklettiği rivayet şöyle açıklar:

“Hz. Ebubekir kendisine bir iş getirildiğinde Allah’ın kitabına bakar, eğer orada bulursa onunla aralarında hükmeder, eğer Resulullah’ın sünnetinde bulursa onu uygular, onda da bulamazsa çıkar konuyla ilgili bir sünnet olup olmadığını müslümanlara sorar. Eğer sonuç alamazsa müslümanların reislerini ve alimleri çağırır ve onlarla istişare ederdi.”³⁷⁶

Hz. Ebubekir’in şûrâ için özel bir meclis tayin etmediği ifade edilmişti. Ancak şurası çok önemlidir ki O kendileriyle istişare edebileceği kimseleri çevresinde daima hazır bulundurmuştur. İstişaresini gerektiğinde bu şahıslarla yapardı. Belki acil ihtiyaç durumunda kendisiyle istişare edilebilecek kimseleri savaş ve benzeri durumlardan azad ederek onları bu işler için seferber ettiği ifade edilmektedir. Taberi

³⁷⁵ Müttaki el-Hindi, *Kenzül Ummal*, 5/627, Muhammed Said ramazan El-Buti, “eş-Şûrâ fil-İslam”, Halifeler Döneminde şûrâ, 115, el Mecmeul- Mülki Li Buhusi Hadaratil-İslamiyyeti, Amman, 1989

³⁷⁶ Beyhaki, *Sünen*, 10-114, el- Buti, a.g.m, 117

tarihinde geçen bir olay buna işaret etmektedir, şöyleki: Hadisin sonunda Hz. Ebubekir'in Üsame ordusunu teşyi edişinden bahsetmektedir. Hz. Ebubekir ra. teşyi ve tevdi işlemi bittikten sonra Üsameye istersen Ömer'i yanımda bırak demiş . O da bunu yapmış Ömer'e izin vermiştir.³⁷⁷

Hz. Ebubekir şûrâ için bir ölçü getirmemiştir. Açık ve sabit Kur'an ayetlerinden ve sünnetten kendisini uzaklaştıracak ve şûrâya yaklaştıracak görüşleri yoktur. Bu konuda şüphe yokki o Resul'ün siretine ve rehberliğine tabi idi. Bu mevki Hulefa-i Raşidin ve bütün ümetin icma mahallidir. Sarih ve sahih ayetlerin otoritesinin önünde ictihatlara, kıyaslara, şûrâya iltifat etmezdi.³⁷⁸ Bunun en bariz örneğin, Fatıma'nın babasının mirasını istemesi durumunda Hz. Ebubekir'in tutumudur.

Buharinin Aişeden naklettiği haber şöyledir: “Fatıma a.s vefat-ı Nebi'den sonra Hz. Ebubekir'den babasından kalan mirasını ister. Resulullah geriye Allah'ın kendisine verdiği ganimetten bir şey bırakmamıştır. Hz. Ebubekir bu durumu teyid eden Resulullah'ın şu hadisini ona okur: “Biz peygamberler sadaka ve miras bırakmayız.”Fatıma bu cevaba kızdı ve Hz. Ebubekir'i terk etti. Ölene kadar görüşmedi.³⁷⁹

Bu haberden daha açık bir başka haber daha vardır. Ebu Hureyre Resulullah'tan nakleder: “Bıraktığım şey dinar olarak bölüşülmez. Eşlerimin nafakasından, işçimin rızkından geriye kalan sadakadır³⁸⁰ buyurmuştur.

Şimdi Hz. Ebubekir'in nassın varolması durumunda kesinlikle şûrâya yönelmediğini ortaya koyan şûrâ algılamasına örnek teşkil edebilecek birkaç olayı daha nakletmek istiyoruz.

a. Nas'sın Varolduğu Yer Ve Zamanlarda Meşveret Ve Görüşlerden Uzak Durması:

Ebu'l-Kasım el-Begavi ve Ebubekir Eş-Şafii fevaid'inde İbn Asakir de Hz. Aişe'den nakledilen rivayette; “ Hz Resul sa. nereye defnedileceği sorulduğunda bazıları doğduğu şehir Mekke'ye, bazıları mescidine, bazıları Bakı' denilen yere, bazıları da evliyanın kabirlerinin bulunduğu Beyt-i Makdise defnedilmesi gerektiğini

³⁷⁷ Taberi, *Tarihur-Rusul*, 3-226, El-Buti, a.g.m, 117

³⁷⁸ El-Buti, a.g.m, 117

³⁷⁹ Bu rivayet daha teferruatlı olarak İbn Sad'ın Tabakatında yer almaktadır. Bkz Tabakat, II, 316

³⁸⁰ Buhari, *Sahih*, Nafekatü Nisainnebi Ba'de Vefatihi,

söylemişlerdi. Hz. Ebubekir söz aldı ve Resulullah'tan şu sözü işittiğini nakletti “ hiçbir nebi yoktur ki vefat ettiği yere defnedilmemiş olsun.”³⁸¹

Hz Peygamberin nereye gömüleceği konusunda ashab görüşlerini belirtmiş, ancak Hz EbuBekir bu görüşlerden hiç birine iltifat etmemiştir. Sebebi ise Peygamberlerin vefat ettikleri yere gömüleceğine dair Hz peygamberden varid olmuş sözdür.

Bu konu sahabenin ihtilaf ettiği ilk konudur. Ensar ve muhacirlerden altı kişi Hz. Ebubekir karşısında münferit görüş bildirmişler. Ancak o konuda Hz. Ebubekir'in görüşüne dönmüşlerdir.

Üsame ordusunun irtidat eden Araplara yönlendirilmesi konusunda ısrar eden ashaba Hz peygamberin takdir ettiği bir durum hakkında tasarrufta bulanamayacağını söyleyerek karşı çıkması da onun Sünnet ve Kur'an'dan delil olduğu durumlarda gösterdiği tavra örnek olarak gösterilebilir.

Beyhaki Ebu Hureyre'den rivayet ettiği haberde “Ebu Hureyre şöyle söylemiştir. “Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki keşke Hz. Ebubekir Abdullah'ı halife tayin etseydi. Bunu iki üç kez tekrarladı. Ebu Hureyre'ye neden böyle söylediği sorulduğunda Resulullah Usame'yi sene 700'de Şam'a yöneltti. Zî Haşebe vardığında Resulullah'ın ruhu kabzolundu ve Medine'nin çevresindeki araplar irtidat ettiler. Sahabe toplandı ve Hz. Ebubekir'e orduyu onlara döndürmesini, Rum üzerine göndermesi gerektiğini söylediler. Hz. Ebubekir onlara, vallahi Resul'un eşlerinin bacaklarına köpekler ilişse bile Resul'un gönderdiği orduyu yönünden çevirmem dedi.”³⁸²

Bu konuyla ilgili bir başka hadise de Taberi'nin rivayet ettiği şekliyle şöyledir. “Ensar Ömer'i Ebubekir'e gönderip işleri yönetmesi için Üsame'den yaşça daha büyük olan birisini tayin etmesini isterler. Ömer , Ebubekir'in huzuruna çıkıp Ensarın talebini iletir. Ebubekir bir anda oturduğu yerden sıçrar Ömer'in sakalına yapışır. Ona şöyle der. Annen seni kaybetsin ey Hattabın oğlu. Onu Resulullah çalıştırdı sen bana onu görevden almamı emrediyorsun. Ömer hemen halkın önüne çıktı. Ona ne yaptığını sordular. Ömer “Vazgeçin analarınız sizi terk mi etti... Resulullahın halifesinden sizin sebebiniz hakkında bir şeyle karşılaşmadım” diye karşılık verdi. Sonra Hz. Ebubekir onların yanına geldi...”³⁸³

³⁸¹ Suyuti, *Tarihu'l Hulefa* , 68

³⁸² İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VI, 305

³⁸³ Taberi , *Tarihur-Rusul*, II, 128

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Ebubekir, Hz. Peygamber'den kalan bir eser bir rivayet bulunduğu kesinlikle sünnete tabi olmuş konuyu müşavere ortamına taşımamıştır.

Ebubekir'in şûrâ ile ilgili algılaması diğer sahabiler tarafından bir metod altına alınmamıştır. Fakat buna rağmen sanki bir metod varmışçasına müşavere alanına giren veya girmeyen konuların tesbitinde hep isabetli davranmışlardır. Nassın sınırlarına dâhil olan konuların müşaveresinden kesinlikle kaçınmışlardır. Bir meselenin nassın alanına girdiğini neye göre tayin ederdi. Bu sorunun cevabını şöyle vermek mümkündür.

Bir meselenin nassların ve sünnetin alanına girdiğini onu ancak sahabenin görüşüne ve meşveretine dönerek teyid ederdi.

Şimdi nassın var olduğu bazı fıkhi meselelerde şûrâyı nasıl çalıştırdığıyla ilgili örnekleri incelemek istiyorum.

b. Fıkhi Konularda İstişaresi

Fıkhi konularda Hz. Ebubekir'in , sünnet ve ayet delil olarak getirildiğinde istişareden vazgeçerek ayet ve hadis ile amel ettiğini gelen iki örnekte görebilmekteyiz.

Birincisi İmam Malik'in Muvatta'ında rivayet ettiği 'ninenin mirası' konusudur. "Bir nine mirastan payının olup olmadığını sormak için Ebubekir'e gittiğinde Hz. Ebubekir ona Allah'ın kitabında bununla ilgili bir şeyin bulunmadığını, Resul'un Sünnet'inde de kendisinin bu hususta bir şey bilmediğini söylediğinde Muğire İbn Şube, Resulullah'ın nineye altıda bir verdiğini nakleder. Hz. Ebubekir "Senden başka buna şahit olan var mı?" diye sorar. Muhammed ibn Mesleme el Ensari ayağa kalkar Muğire'nin söylediğinin benzerini söyler. Hz. Ebubekir de bu oranı nineye tatbik eder.

İkinci örnek ise Kenzül Ummal'de İbn Ebi'd-dünya ve İbn Bişran'dan, bu ikisinden de başkaları ve en son Muhammed ibn Münkedir'den alınan rivayette iki erkeğin nikahlanarak aile hayatı yaşamasını konu edinmektedir.

"Halid bin Velid Arab diyarının ücra köşelerinde kadınların nikâhlandığı gibi nikâhlanmış bir adam bulduğunu Hz. Ebubekir'e mektupla bildirir. Hz. Ebubekir bu iş için sahabeden bir grubu toplar. Onlar içinde en sert sözlü Hz. Ali de vardır ve şöyle der: "Bu bir günahdır. Bunu ümmetler içinde sadece bir ümmet yaptı, onun

sonunun ne olduğu da hepimize malumdur. Onun ateşte yakılmasını öneriyorum. Hz. Ebubekir de Halid'e ateşle yakılmasını emreden bir mektub yazmıştır.³⁸⁴

Hz. Ebubekir, Hz. Ali'nin Kur'an'da zikredilen Lut Kavmi örneğinden hareketle verdiği fetvasını, kaynağın Kur'an olması durumu göz önüne alınarak uyguladığını anlamaktayız.

Bu iki örnekten hareketle Hz. Ebubekir, fıkhi meselelerde hüküm verirken Kur'an ve sünnetten delil getirenlerin delillerine göre kendi görüşünden vazgeçip nassı uygulamaya koyduğu söylenebilir.

Hz. Ebubekir ra. fıkhi meselelere çözüm ararken prensibinin nassa tâbi olup onu uygulamak olduğu ifade edilebilirken, kadai (hukuki) meselelerin çözümünde de farklı davranmadığı görülmüştür. Yine ilk müracaatı kitap ve sünnet olmuştur. Bu konuyla ilgili rivayeti değerlendirmek için kazai işlerdeki istişaresine göz atmak istiyoruz.

c. Kazai (hukuki) işlerde istişaresi:

Beyhaki ve Darimi, Meymun ibn mihran'dan rivayetinde şöyle söyledi: "Hüküm verilmesi gereken bir iş kendisine getirildiğinde önce Kitabullah'a bakar, bulduğunda onunla hüküm verir, bulamazsa, Resul'ün Sünnet'ine bakar. Eğer onu oradan öğrenirse uygular; bulamazsa insanlara sormak için çıkar ve o konuda Resulullah'ın bir hüküm verip vermediğini araştırır. O esnada bir topluluk gelir de Resul'un sa. uygulamasını hatırlatırsa Resul'un verdiği hükmü alır ve şöyle derdi. Allah'a hamdolsun ki içimizde Resul'den gelenleri hıfzeden bir kimse var. Eğer bir sünnet yoksa insanların önde gelenlerini toplar, onlarla istişare ederdi. Görüşler bir hüküm üzerinde ictima ettiğinde de onu uygulardı."³⁸⁵

d. Atamalarda (Emirleri ve valileri tayin ederken) istişare etmesi:

Hz. Ebubekir bir vali tayin etmek istediğinde ashabıyla istişare ederdi. İbn Said bu manada bir olay naklediyor: Hz. Ebubekir Bahreyn'e göndereceği kişi için ashabıyla istişare etti. Osman ibn Affan ona Resulullah sav in kendilerine gönderdiği kişiyi görevlendir. Çünkü itaat ve teslimiyetle ona geldiler. O Bahreyn halkını biliyor. Onlar da onu tanıyor. Yani -Allau 'l-Hadrami-dedi. Bunun üzerine Ömer

³⁸⁴ el-Hindi, Müttaki, *Kenzul ummal*, V, 469

³⁸⁵ Beyhaki, *Sünen*, X, 114

ondan vazgeçti. Ve ben Eban İbn Said, İbn El-As'ın olmasını hoş karşılamam. Çünkü o adam onlarla anlaşma yapmış birisidir. Eban da Resulullah'tan sonra herhangi bir birisi için çalışmayı reddetmiştir. Hz. Ebubekir onu kerih görmekten vazgeçti. O böyle diyen bir adamı kerih görmem dedi. ve Allau'l-Hadrami'yi Bahreyn'e göndermek hususunda icma ettiler.³⁸⁶

Yine çok bilinen bir başka örnekte şudur. Hz. Ebubekir hastalığı şiddetlendiğinde Abdurrahman ibn Avf, Osman bin Affan, Said ibn Zeyd, Useyd bin Hudayr ve muhacir ve Ensardan başkalarını çağırdı. Ömer ibn Hattab'ı müminlerin emiri olarak tayin edilmesi hususunda istişare etti. Onların hepsi hilafet hususunda Hz. Ebubekir'in görüşü bağlamında söz verdiler.³⁸⁷

Hz. Ebubekir'in emir olarak tayin ettiği kimseler için kaleme aldığı yazılarda onları istişareden ayrılmamalarını tavsiye etmesi, bu türlü tavsiye mektublarının çokluğu Hz. Ebubekir'in şûrâ anlayışını ortaya koyarken göz önüne alınması gereken hususlardır.

Mesela Amr ibnü'l-As'a gönderdiği mektubta Halid bin Velid'i kendisine yardımcı olması için gönderdiğini, onunla birlikte karar vermesini istediği yazılıdır.

Yine Halid ibn Said'i azledip yerine şûrâbil bin Hasene'yi tayin ettiğinde ona da mektub yazarak nasihatte bulunur.³⁸⁸

Hz. Ebubekir, vali ve emirlerinin, heva ve heveslerine tabi olmalarından, nefsi hazlarının esiri haline gelmelerinden çok endişe ettiği için onları uyarma noktasında sert davrandığı, onları şûrâ ile zabdetmeye, firenemeye çalıştığı, bir görüş üzerinde ittifak etseler de müsteşarun'un reyine mutlaka dönmeleri gerektiğini hararetle tavsiye ettiği söylenebilir. Hatta meşverete tabi olmalarını Şura'nın muhalefetinden sakınmalarını emirlerine ve valilerine öğütlemiştir.³⁸⁹

e. Askeri konularda şûrâsı:

Hz. Ebubekir (ra) askeri konularda çok istişare ederdi. Bu alanda ashabıyla ve savaşa yönlendirdiği emirleriyle istişare ederdi. Amr ibnü'l-As'a bir mektub yazmış ve şöyle demişti. "Sana destek olsun diye Halid ibn Velid için bir mektup yazdım.

³⁸⁶ Müttaki el-Hindi, *Kenzül Ummal*, V, 620

³⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 200

³⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 98

³⁸⁹ El-Buti, a.g.m. 127

sana gelir ve arkadaşlığı iyi olursa ona üstünlük kurmaya çalışma. O olmaksızın işleri sona erdirme. Onunla istişare et muhalefet etme...³⁹⁰

Darekutni, Abdullah ibn Ömer hadisinden rivayet etti: “Zu’l-Kıssa” denen Medine’ye belli bir mesafedeki yerleşim yerine ulaştığında bineğini durdurdu. Ali b. Ebi Talib bineğin yularından tuttu ve: “Nereye ey Allah’ın Resulü’nün halifesi? Ben sana Resulullah’ın Uhud’da dediğini diyorum. Kılıcını topla senden dolayı da üzüntüye düşmeyelim ve Medine’ye dön. Allah’a yemin olsun ki eğer bizi acıya düşürürsen ebediyen İslam nizamı olmaz” dedi, Hz. Ebubekir hemen döndü.³⁹¹

Suyuti kitabı Tarihu’l-Hulefai ve’r-Rusul’de Urve’den naklettiği bir haberde de yine Hz. Ebubekir’le istişare edilerek onun savaşı bırakıp Medine’ye dönmesi ve yönetimin başında bulunması istendiği anlatılır.³⁹²

f. Hz. Ebubekir’e göre şûrâ’yı gerektiren durumlar

Hz. Ebubekir, sabit bir nas veya hadisin olmadığı her problemlili meselelerin çözümünde şûrânın zaruri olduğuna inananlardan mıdır veya istişareyi ancak halifenin veya hâkimin çözmesi gereken karışık işler geldiğinde zaruri görenlerden midir?

Burada ileri süreceğimiz fikirler, bizzat kendisinden sadır olmuş açık ve net düşünceleri değil, halifelik müddeti içinde icra ettiği uygulamalarından ve siretinden çıkardığımız sonuçlardan ibarettir.

Hz. Ebubekir’in bu araştırma neticesinde şûrâ algılaması şu merkezdedir:

Şûrâ; ancak şeri hukmü açık ve net olarak belli olmayan konularda uygulanır. Aksi durumda yani vahyin, sabit delillerin olduğu durumlarda kendisini istişare ile bağlı hissetmemiştir. Başkalarında karşılaştığı farklı fikirlere tabi olmaya götüren türden fikri bir değişmeyi de kendisi için gerekli görmemiştir. Muhalif fikirlere yönelmeyi kendisi için gerekli görmemesinin sebebi, muhalefetin sahabeden biri veya bazısından kaynaklanmasındandır. Muhalefetin icma arzetmesi durumunda onların görüşlerine meyletmemesi söz konusu olmamıştır.

Bununla beraber işçilerine, emirlerine ve valilerine vasiyyet ve tavsiyeleri hep istişare ile karar vermeleri yönünde olmuştur.³⁹³

³⁹⁰ El-Hindi, *Kenzül Ummal*, V, 621

³⁹¹ İbn Kesir, *el-Bidaye ve’n-Nihaye*, VI, 315

³⁹² Suyuti, *Tarihu’l- Hulefa*, 70

³⁹³ El-Buti, a.g.m, 124

g. Müşavereyi terk ederek kendi reyi ile karar vermesi

Bazı durumlar var ki Hz. Ebubekir, kendisi doğru olduğuna inandığı için istişare etmeden kararını vermiştir.

Buna örnek; Halid ibn Velid'in Batah yolculuğunda Malik bin Nevirate'yi öldürmesi ve hanımıyla evlenmesi konusunda verilen karar Halid'in görüşüdür. Hüsn-ü kasd ve tevil ile verilen olan Halid'in görüşü hatalıdır. Hz. Ebubekir Halid ibn Velid'i sadece kınamış insanların başkaca eleştirilerine kulak asmamıştır. Hz. Ebubekir bu konuda istişare etmeksizin kendi görüşünde ısrarcı olmuş, Ömer ibn Hattab'ın onun azlinin zaruretine dair gerekçelerine değer vermemiştir.

Taberi ve başkaları Ömer'in Ebubekir'e şöyle söylediğini nakleder: "Halid'in kılıcında zulüm var, ancak yaptığı hak ise komutanlığı ona hak olur, değilse azledilmelidir. Bu hususta şikayetler de çok olmuştur, demesine rağmen Ebubekir Ömer'e , "dilini Halid'den çek" dedi ve Halid'i yaptıkları sebebiyle azarlamakla yetindi ve onu komutan olarak bırakarak oradan ayırdı.³⁹⁴

Ebu Ubeyd, (h224/838) "Emval" adlı kitabında naklediyor: Hz. Ebubekir, Talha ibn Abdillah'a arazi hissesi verdi ve ona bir yazı yazdı, içlerinde Ömer'in de bulunduğu bir grup insanları buna şahit yaptı. Talha Ömer'e elinde yazı ile geldi ve "Bunun üzerine mühür vur" dedi. Ömer "Mühürlemem zira insanların bunda hakkı var, hepsi senin midir?" diyerek reddetti. Talha kızgın bir şekilde Hz. Ebubekir'e dönerek "Sen misin halife yoksa Ömer mi vallahi bilmiyorum?" dedi. Hz. Ebubekir "Bilakis Ömer'dir." dedi. Fakat Ömer imzalamaktan geri durdu.³⁹⁵

Beyhaki de süneninde benzer bir konuyu Muaviye'den rivayet eder. "Hz. Ebubekir Zübeyr'e bir parça arazi hissesi verdi. Ve onun için bir yazı yazdı. O esnada Ömer geldi. Hz. Ebubekir hemen yazdığı kağıdı yatağın altına buruşturarak koydu. Ömer bir acayiplik olduğunu hissetti ve sanki bir sıkıntınız var gibi dedi. Hz. Ebubekir "Evet" dedi ve gizlediği yazıyı çıkarttı ve tamamladı.³⁹⁶

³⁹⁴Taberi, *Tarihur-Rusul*, 124-125

³⁹⁵ Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, Türkçesi Cemaleddin Saylık, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1981, 276, El-Buti, 125

³⁹⁶ Beyhaki, *Sünen*, VI, 144

Hz. Ebubekir'in (ra) Beytü'l-Mal'e ait malların tasarufunda şahsi karar vermiştir. Bu örnekte görülen iki hata vardır. Biricisi, başkaların da hakkının bulunduğu bir malı kimseye danışmadan vermek; ikincisi, yapılanın hatalı olduğu bilinerek gizlice gerçekleştirilmeye çalışılması.

Halife olarak Hz. Ebubekir'in idareci olarak böyle bir yetkisinin olup olmayacağı konusuna girmeden başkasının hakkının söz konusu olduğu bir işte mutlaka müşavere edilerek hareket edilmesi gereği açıkça ortadadır.

Hz. Ebubekir bu işte kendi görüşünü muhafaza etse de ancak o Ömer'le görüşünde ittifak etmeye de arzuluydu. Mümkün olduğu kadar her işte uyum içinde olmayı da istiyordu.³⁹⁷

Buna uygun bir olarak Ebu Abid'in Emval kitabında Abdurrahman ibn Yezid ibn Cabir'den naklettiği rivayeti verebiliriz. Şöyle ki: "Hz. Ebubekir Uyeyne bin Hısn'a araziden bir hisse vermiş ve ona bir yazı yazmıştı. Talha veya başkaları ona; eğer bu kitabı Ömer okursa Ömer'in ona izin vermeyeceğini biliyorlardı. Nitekim, düşünülen oldu. Ömer, Uyeyne'nin elinden yazıyı aldı ve parçaladı. Uyeyne Hz. Ebubekire geldi tekrar yazı yazıp yazmayacağını sordu. O da Ömer'in reddettiğini yenilemem dedi."³⁹⁸

Hz. Ebubekir'in şûrâ anlayışı ile ilgili olarak el-Buti şu değerlendirmeyi yapıyor:

Her ne kadar münferit hareket ettiğine dair örnekle çok olsa bile, şûrâya sıkı sıkı bağlı olmama görüntüsü vermesinin altında yatan sebep Hz. Ebubekir'in Allah'ın sadrına verdiği inşirah ile yani doğruluğuna vicdanen kanaat ettikten sonra, reyî ile karar vermeye ve onu uygulamaya teşebbüs etmesidir. Başkalarının bu aşamada muhalefetini kale almamıştır. Bu durum Hz. Ebubekir'in şûrânın önemini ve zaruretini kabul etse de müşaverenin icra edilebileceği bir meselede İslam şeriatında ilmi ve tecrübesi içtihad seviyesinde olan bir hâkim bizzat kendisi şayet doğru olanı görebiliyorsa onun müşavere etme zorunluluğunun olmadığı kanaatindedir. Çünkü hâkimin görevi insanlara nush ile muameleden geri durmamak ve onların maslahatını korumaktır.³⁹⁹

Hz EbuBekir ve Hz ömer'in halife olarak göreve başladıklarında halka karşı yaptıkları konuşmaları halka rağmen bir hatayı bile işlemeyecekleri yönündedir.

³⁹⁷ El-Buti a.g.m. 25

³⁹⁸ Ebu Ubeyd, a.g.e, 376-377

³⁹⁹ El-Buti, a.g.m,127

Onların reylerine muhtaç olduklarını, hatalarına müdahil olmalarını dile getirmişlerdir.⁴⁰⁰ Vicdani kanaatleriyle verdikleri kararlar sebebiyle onları istiabdadi ve hevai bir yönetim anlayışına sahip olmakla suçlamak doğru olmayacaktır. Hz. Peygamber'in Medine site devletini kurmasından sonra hızla büyüyen ve Halifeler döneminde büyümesini en geniş çerçeveye taşıdığı düşünülen İslam devleti, halifeler döneminde yönetim anlamında da altın çağını yaşadığı söylenir.⁴⁰¹

h. Hz. Ebubekir'den sonra imam atanması

Ehlü hal ve akdin görüşüne müracaat edilerek (şûrâ ile) imam tayin edilmesi Raşid Halifeler dönemi ile son bulmuştur. Hz. Ebubekir'den sonra halifeliği Ömer ibnül Hattab, öncekilerden bir grubun, ashabı Resulullah'tan meşveret ve görüş sahibi kimselerin istişaresinden sonra almıştır. Hz. Ebubekir kendisinden sonra hilafeti muayyen bir şahsa bırakan ilk kişidir. Halife sonra muktezayı hale göre atanmıştır.⁴⁰²

Hz. Ebubekir'in vefat etmesinden hemen önce halifelik için Hz. Ömer'i göstermesinin sebebini ibn Kayyim el-Cevzi ve başkaları, müslümanların bir görüş etrafında toplanamayacakları, ihtilafa düşecekleri korkusu ile açıklamaya çalışmışlardır. Hz. Ebubekir'de böyle bir hissin oluşmasına sebep olan durum ise müslümanların bir kişi üzerinde ittifak edememeleridir. Sonra Hz. Ebubekir'e gelmişler, halife tayini meselesini önüne koymuşlar ve tercihin tercihimizdir diyerek sorumluluğu ona bırakmışlardır.⁴⁰³ İşte o esnada Hz. Ebubekir sahabenin ileri gelenleriyle istişare etmeye başlamış, herkese tek tek Ömer hakkındaki görüşlerini sormuş, onların Ömer'in fazileti ve liyakati hakkında ittifaklarını alınca en aslahını belirleme noktasındaki gayretlerinin boşa gitmediğini söylemiş ve Ömer'in halife seçildiğini halka duyurmuştur.

Taberi, Ebi's-Sefer'den kendi senediyle şu rivayeti nakleder: "...Hz. Ebubekir kadınların olduğu bir cemaate seslenir. "Size halife olarak seçtiğimden memnun musunuz? Ben Allah'a yemin olsun ki, yakınım olan kimseyi tayin etmedim. Ömer

⁴⁰⁰ Hizmetli, Sabri, "*Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları ve Etkileri*", 9

⁴⁰¹ Hizmetli, a.g.m. 34

⁴⁰² El-Buti, a.g.m, 127

⁴⁰³ İbnül Cevzi, *Sirat-ü Ömer İbn Hattab*, 36

ibn Hattab'ı halife yapmak istedim. Onu dinleyin ve itaat edin!” “İşittik ve itaat ettik” dediler.”⁴⁰⁴

Bununla beraber dikkatlice baktığımızda Hz. Ebubekir'in halife seçiminin zımında ehl-ü hal ve akdin meşveretinin olduğu görülür. Yani Hz. Ebubekir, onlara rağmen halife seçmek istememiştir. Ancak sahabenin önde gelenleri ona gelmiş ve reylerini belirtmişler Ömer'i onun yanında yüceltmişlerdir. Sonra onun halife olarak kabul edilmesi, Hz. Ebubekir'in onlara “Onu dinleyecek misiniz, itaat edecek misiniz” şeklindeki sorusuna verdikleri “İşittik ve itaat ettik”⁴⁰⁵ cevabını müteakibendir. Bu durum haddi zatında onların Ömer'e biatını gösterir.⁴⁰⁶

Ondan sonra Hz. Ebubekir'in yaptığıının sıhhati üzerine ve Ömer'in halife seçilmesinin şeri yönden sakıncalı olmadığına işaret eden müslümanların icmaı da gerçekleşmiştir. Bu tayin yoluyla halife seçimine değil, meşveret üzerine ikame edilmiş halife seçimine yani Ömer'in halifeliğine icmadan delildir.⁴⁰⁷

2. Ömer ibn Hattab'ın şûrâ algılaması

Devletin yönetimini Kitap ve Sünneti kaynak kabul ederek ve selefinin icraatını örnek alarak yürütmeye çalışan Hz Ömer, müslüman toplumu ilgilendiren işleri, kamu hizmetlerini şura meclisi ile istişare ederek yürütmüş, çok önemli konularda muhacir ve ensardan oluşan genel kurulu toplantıya çağırılmış ve görüşlerine başvurmuştur. Ayrıca Hz Ömer zamanında Mescid-i Nebevi'de toplanılarak günlük olayları müzakere eden, Muhacir ve Ensardan müteşekkil bir meclis vardı. Her gün Develete bağlı vilayetlerden ve eyaletlerden gelen (emsar) haberler ve şikayetler Hz Ömer Tarafından bu meclise gönderilir, Meclis onları müzakere eder ve karara bağlardı. Üstelik halkın yönetim üzerinde doğrudan etkisi vardı.⁴⁰⁸

Hz Ömer hakkında çalışma yapan Muhammed et-Temmavi, onun halifeliği zamanında halkın üç şekilde devlet ile işbirliğine (müşavere) girdiğini ifade eder. Bunlar :

1-Kur'an ve Sünnetten sağlam şeri hükme varabilmek için işbirliği,

⁴⁰⁴ Taberi, *Tarihur-Rusul*, III, 428

⁴⁰⁵ İbn kesir, *el-Bidaye ven- Nihaye*, VII, 18

⁴⁰⁶ El-Buti, a.g.m, 129

⁴⁰⁷ El-Buti, *Ala Tarikul-Avdeti İtel-İslam*, 51-52

⁴⁰⁸ Hizmetli, a.g.m.36

- 2- Hükümdeki hataları keşfetme ve hakimi tashih etme,
- 3-En hayırlı sonuca varabilmek için müşavere yapma, şeklindedir.⁴⁰⁹

Ömer (ra) Şûrâ için hususi insanlar tayin etmemişti. Ancak şûrâ için toplantılarında Ensar ve muhacirin kudretli olanlarını çağırıyordu. Bunun için münadiye namaz için camiye diye nida ettiriyordu. Sahabenin büyükleri de bu davete icabet ediyorlar ve içlerinden birisi kalkıyor, meseleyi açıklıyor ve orada bulunanlardan görüşlerini açıklamaları isteniyordu.

Sahabenin büyüklerinden meşveret ve fetva husunda önceliği olanlar istisna edilirse diğer sahabeler Ömer'in nazarında görüşlerini alma, görüşlerinin değeri hususlarında eşitti. Onlardan gelen haberlere göre gençlerle sorunlar ve olaylar hakkında istişare ederdi. Kadınlarla da aynı şekilde müşavere yapar, onların tümünün görüşlerine değer verirdi.⁴¹⁰

İbnü'l-Cevzi, Yusuf ibn el-Mâcişun'dan şunu rivayet etmiştir. İbn Hişam'ın kardeşinin ve kendisinin daha çocukken “Kendinizi yaşınız küçük diye hakir görmeyin, Ömer ibn Hattab (ra) içinden çıkılmaz işler kendisini yorduğunda gençleri çağırır, akılları keskin olduğu için onlarla istişare yapardı. Kadın bile olsa istişareden geri durmazdı”⁴¹¹ demiştir.

Hz Ömer, kadınların durumlarıyla ilgili işlerin hükümlerini Hz Aişe'den aldığı bilinir.⁴¹² Yine bilinen bir gerçektir ki, kocanın karısından uzaklaştığı sürenin ne kadar olması gerektiği ile ilgili olarak hafsa ile istişare etmiş, en fazla üç ay bir kadın sabredebilir, sonra sabrını yitirir şeklindeki hafsanın görüşünü gazveye çıkan kocanın karısından ayrı kalabileceği en uzun müddet olarak tesbit etmiş ve uygulamaya koymuştur.⁴¹³

Ömer'in işlerini mümkün olduğunca sahabenin önde gelenleriyle istişare ederek yürüttüğü ifade edilmişti. Bir de çok acil halledilmesi gereken konularda, meselenin konumuna göre, eğer gizlilik arzeden bir mesele ise veya nass'ın

⁴⁰⁹ Et-Temmavi, *Muhammed, Hz Ömer ve Modern Sistemler*, Kayıhan Yay. Kahire 1998, Üçüncü Kısım

⁴¹⁰ El-Buti, a.g.m, 131-132

⁴¹¹ İbn Cevzi, *Tarihu Ömer*, 101

⁴¹² Said el-Efgani, *Aişe ve s-Siyaset*, Beyrut, 1971, 22

⁴¹³ İbnül Cevzi, a.g.e ,101; es-Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, I, 57

araştırılması veya delil olması gereken işlerde bir tek kişinin görüşüyle yetinmeyi uygun görürdü.⁴¹⁴

Mesela cenin diyeti konusunda sahabeden bir tek kişinin yani Haml ibn Malik'in görüşüyle yetinmiştir. "Kesin fıkhi hükmünün bilinmesi gereken ceninin diyeti konusunda Haml ibn Malik ibn Nabiğa'nın haber verdiği "İki tane zevcem vardı. Onların birisine harman yerinde dikkatsizlik sonucu vurdum ve ceninin ölü olarak düşmesine sebep oldum ve Hz Resul, dikkatsizliğim sebebiyle cenin diyeti olarak diyetin onda birinin yarısını (nısfu aşri'd-diyeti) ödemem gerektiğine hükmetti." Şeklindeki habere itibar etmiş ve neredeyse kendi görüşlerimizle hükmedecektik demiştir.⁴¹⁵

Hz Ömer'in sorunlu meselelerin hallinde teşekkül ettirdiği veya görüşüne başvurduğu kişilerin sayısının kaç olduğunu veya bu konuda istimal ettiği şahısların adedinin ne olduğunu belirtmek için elimizde kesin bir bilgi bulunmamakla beraber, onun hayatından, siretinden halifeyken yaptığı uygulamalardan çıkartılan bazı tablolar, bize genel değerlendirme imkânı sunmaktadır. En başta şunu söyleyebiliriz, ihtiyaçlar şûrânın oluşmasına davetiye çıkarmaktadır. Hz. Ebubekir'in şûrâda görüşlerine daima başvurduğu Abdurrahman b. Avf, Ali b.Ebi Talip, Osman b. Affan gibi sahabenin önde gelenleriyle istişare yaptığı bilinmektedir.⁴¹⁶ Hz Ömer de mütekaddimunden olan rey ve ilim ehli Osman, Ali, Abdurrahman bin Avf, Muaz bin Cebel, Ubey bin Kaab, Zeyd ibn Sabit gibi Hz Ebubekir'in istişare ettiği bu şahısların şûrâda bulunmaları konusunda ısrarcı davranırdı. Bunlardan birisi olmadı mı derhal adam göndererek nerde olursa olsun katılması için çağrıda bulunuyordu.⁴¹⁷

Halledilmesi gerekli olan meselenin fıkhi bir mesele olup olmadığı da bu şûrânın keyfiyet ve kemiyetine tesir eden unsurlar olarak gözükmektedir. Eğer sorun fıkhi bir mesele değilse bir veya birkaç kişilik bir grupla yapılacak istişare sonucu meseleyi vuzuha kavuşturmayı tercih ederdi.⁴¹⁸

Adaleti ve emaneti hususunda şûrânın çerçevesi konusunda sahabenin hiç birisi tarafından bir töhmet altında bırakılmamış olmakla beraber Hz. Peygamber'den rivayetlerin alınması konusunda şahit istemesi durumu eleştiri konusu olmuştur ve bu

⁴¹⁴ El-Buti, a.g.m, 132-133

⁴¹⁵ Eş-şafii, *el-Ümm*, VI, 115

⁴¹⁶ Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, 76

⁴¹⁷ Bu isimler kaynaklarda belirtilmiştir, yerleri için bzk. 428.dipnot

⁴¹⁸ El-Buti,a.g.m, 133

nakiller hususunda icrayı tahkik talebinde bulunmuştur. Bilinen gerçek şu ki; nakil başka, kendi görüşünü ifade etmek başkadır. Haber, görüşün dayanağı ve esasıdır. Hele hele Hz. Peygamberden geliyorsa, Ömer nakli kullanmada ve ona güvenmede, görüşleri kabul ve onları almada, takındığı şiddetli tavrından daha garib, daha güçsüz olmamıştır.⁴¹⁹

Bunun en bariz örneği, Resulullah'tan gelen rivayetin ve haberlerin kabulünde bazı kriterleri muhafaza etmesiyle alakalı olarak Fatıma binti Kays el-Mervi'nin haberini sıhhat durumundan ötürü reddetmesidir. Resul-ü Ekrem, kocasından boşandıktan sonra, boşandığını yayması sebebiyle ona sükna ve nafaka vermemiştir. Biz bir kadının kavlinden dolayı Rabbimizin kitabını bırakmayız, ondan neyi unuttuğunu ve neyi muhafaza ettiğini bilmiyoruz. Ebu Musa el-Eşari'nin Resulullah'tan verdiği haberi muhafaza etmiş, şöyleki “O, üç defa kocasına dönmek için izin ister. Üçüncüde şayet izin verirse karısı geri döner. Bu Şeyhan'ın rivayet ettiği meşhur bir kıssadır, fakat Ömer onun sözünü-kelamını almayı, ancak Resulullah'ın öyle söylediğine dair bir şahit getirmesi şartıyla kabul etti. Said el-Hudri ona şahit oldu.⁴²⁰

En-Nehai'nin naklettiği; “Bir adam, Abdullah'ın Hz Ömer tarafından halife olarak tayin edilmek istenmesi konusunda oğlunu ayıplamasının henüz erken olduğuna işaret ettiğinde, Allah senin canını alsın, vallahi ben bunu istemedim. Karısını boşamayı Allahın güzel görmediği bir kimseyi halife yapmak istemiyorum diye karşılık vermiştir”⁴²¹ şeklindeki rivayette Hz Ömer'in nass'ı kendisine ölçü almasına, kararlarını nass çerçevesinde verdiğiğine değinilmektedir.

Yukarıda hatırlattığımız rivayetler Hz Ömer'in her konuda herkes ile istişare yapmaktan çekinmediğini belirtmektedir. Bununla beraber fiki meselelerde nassın var olduğunu öğrendiğinde bir tek rivayet dahi olsa onunla amel etmeyi müşavereye tercih ettiği söylenebilir. Ancak rivayetleri kabul ederken de mutlaka şahit istemesi yönüyle de rivayetler konusunda çok titiz olduğu söylenebilir. Şimdi Hz Ömer'in

⁴¹⁹ El-Buti,a.g.m, 133

⁴²⁰ “Üç talakla boşanmış olana nafaka yoktur. Alimler, sükna hakkının olduğunu ayeti celileden hareketle tesbit ederken, Darekutni,”sünneti nebina “ ilavesinin sika cemaat tarafından hıfzedilmediğini söyler. Nafaka ve süknanın olmadığını da Fatıma binti Kays hadisini delil getirerek ifade eder.” Bkz.En-Nevevi, *El-Minhac Şerh-u Sahihi Müslim İbn Haccac*,V, 240

⁴²¹ Suyuti, *Tarihu'l- Hulefa*, 134-35

nassın bulunduğu yerlerde şûrâyı terk ettiğine dair örneklerden birkaç tane sunmak istiyoruz.

a. Hz Ömer'in nassın olduğu yerde istişareyi terk etmesi

Selefi Hz. Ebubekir'de olduğu gibi kendiside sünnet ve ayet karşısında şûrâyı müracaat etmezdi. Zira nassların var olduğu yerde reyin kıymeti harbiyesi olmazdı. Bunlarla ilgili çokça örnek vardır. Biz sadece meşhur olanı hatırlatmak istiyoruz.

Hz Ömer kıtlık baş gösterdiğinde bu sene el kesme yoktur diyerek ayetin hükmüyle kıtlık illeti sebebiyle amel etmemiştir. Serahsi'nin naklettiği şu olay bu durumu ortaya koyar: “Açlık senesinde elleri arkadan bağlanmış iki adam etle birlikte Hz Ömer'in huzuruna getirildi. Et sahibi, benim on devem vardı onları baharı bekler gibi bekler gözetirdim. Bu ikisini onları keserlerken buldum. Ömer adama, İki devene karşılık, bölgenin yirmi devesini almak seni memnun eder mi? diye sordu. Adamlar “Biz ne bu sene ne de başka bir zaman hurma salkımı kesmiyoruz” dediler. Yani bu şahıslar açlıktan dolayı hırsızlığa meylettiklerini ifade etmek istemişlerdir. Hz Ömer'in bu konunun hükmü konusunda insanlardan hiçbir kimse ile konuşmadığı, fetva arayışına girmediği biliniyor. Bunun sebebi Ömer'in Hz Nebi'nin şu sözünü kendisine dayanak kabul etmesidir. “Hadleri şüphe sebebiyle kaldırınız.”⁴²² Hz Aişe'den mevkuf olarak nakledilen “Hadleri Müslümanlardan gücünüz yettiğince kaldırın, bir Müslüman için bir çıkış yolu bulursanız, o yolu açın çünkü af konusunda hata yapan imam, ceza konusunda hata yapandan daha hayırlıdır.”⁴²³ Umumi açlık döneminde hırsızlık en bariz şüphe göstergelerindendir ki hırsızın çaldığı şeyden payı olması ihtimalini artırır.⁴²⁴

Ehli San'a'nın, bir kişiyi öldürmeleri sebebiyle, toplu olarak katil addedilmesi⁴²⁵ hükmünü verirken de Hz Ömer kimse ile istişare etmemiştir. Ancak dayanağı Bakara 178.ayet “Hür ile hür, köle ile köle, kadına kadın...” ile Maide 45. ayeti “O kitabın içinde onlara nefse nefis... yazdık” bununla beraber bu ayetleri ince

⁴²² Ebu Ubeyd, *el-Emval*, 559 ; Suyuti, *Camiu'l-Ehadis*, II, 94

⁴²³ Mubarekfuri, *Tuhvetü'l-Ahvezi*, Daru'l -Kütüb'il- İlmiyye, Beyrut , IV, 573

⁴²⁴ El-Buti, a.g.m, 135

⁴²⁵ İmam Malik, *Muvatta*, II, 871

bir tedkik süzgecinden geçirmeyen için Hz Ömer'in bunları delil olarak kullanmasındaki inceliği görmesi mümkün olamayacaktır.⁴²⁶

Bu hususun açıklaması şu şekildedir. “Allah (cc) bu iki ayette kısasın hükmünü öldürme –katl ile irtibatlandırmış, dolayısıyla öldüren kısas hükmünü üzerine almış olmaktadır. “Katl” kısasın illeti kabul edilmiştir. İlet nass yoluyla sabittir. Çünkü ayet bâ-i sebebiyye ile delalet etmiştir. Ayetin manası o zaman “Kişi öldürmesi sebebiyle öldürülür” şeklinde olur veya hür olanı öldürmesi sebebiyle hür de öldürülür. Çünkü katl-öldürme fiili kişiyi nefrete götüren bir fiildir. Şüphe yoktur ki bu olayda da bir topluluk bir kişinin ölümüne iştirak etmiştir.⁴²⁷ Ayetin fıkhi yorumlarının detayına girmek istemiyorum. Amacımız Hz Ömer'in bu iki ayeti delil göstererek iştirake etmeye gerek duymadan hükmünü bildirmesindeki inceliği bir nebze olsun açıklamaya çalışmaktır.

Hz Ömer'in hüküm verirken uyguladığı metodu sorunların durumuna göre şekilleniyordu. Mesela; hakkında nass varid olmamış problemleri veya nass varid olmuş ancak bir çeşit kapalılık sebebiyle delalet yönü problemlerinin hükmü ortaya çıkmıyorsa, bu durumda ekseriyetle Hz Ömer'in tavrı meşveret ashabının veya onlardan kendisini itminana kavuşturacak kişilerin görüşlerine dönmektir.⁴²⁸ Bu türden meseleler olmakla beraber Hz Ömer'in kendi görüşüyle hüküm verdiğine dair de çokça örnek verilebilir. Bu aşamada Hz Ömer'in metodu nedir? Kendi görüşüne istinad ederek verdiği hükümlerle, hükmü hususunda sahabeden bir görüş beklediği durum için Hz Ömer'in bu metodunun adı ne olacaktır. İbn Kayyim'in sözü bu konuda cevap olabileceği düşünülebilir.

“Emiru'l-Müminin olan Hz Ömer'e çok önemli bir mesele (emrun nazilun)⁴²⁹ geldiğinde eğer o mesele hakkında Allah'ın Kelam'ından veya Resulu'nün Sünnetinden bir nass yoksa o mesele için Ashab-ı Resulü toplar sonra şûrâyı icra ederdi.”⁴³⁰

⁴²⁶ Kısasta müsavat şartından dolayı bir cemaat bir kişinin ölümüne sebebiyet vermişse hepsi öldürülmez, bu husus ta Hz Ömer'in gözünden kaçmıştır. Bkz, İbn Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 120 , El-Buti, a.g.m, 136

⁴²⁷ İbn Arabi, *Ahkamü'l-Kur'an*, I, 120, El-Buti, a.g.m, 136

⁴²⁸ Fikhî konularda kendilerinden görüş aldığı şahısların, *Yakubî Tarihi*'nde , “Ali B. Ebi Talib, Abdullah İbn Mesud, Ubey b. Ka'b , Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa El Eşari, Ebu'd-Derda, Ebu Said El- Hudri, Abdullah b, Abbas” Oldukları İfade Edilmiştir. Ya'kûbî, I, 170

⁴²⁹ Baltacı, Muhammed, *Ömer ibn Hattabın Hüküm Vermede (teşrii) Metodu*, 433

⁴³⁰ el-Cevzi, İbn Kayyim, *İ'lamü'l-Muvakkın*, Tah: Taha Abdurrauf Sad , Darul-Cil, Beyrut, 1973, I, 84

Öyle meseleler vardır ki nasslar bunların durumlarını teyid eden hükümler vermemektedir. Hz Ömer'e göre bu sorunlar iki çeşittir.

1.Kendi içtihadıyla çözmeye çalıştığı özel sorunlar,

2.Toplumun hayır ve maslahatını hedef alan işlerde müşaveresiz hareket etmemesi.

Birinciye misal Ehl-i kitaptan bir kadınla evlenen Huzeyfe'ye Acem kadınlarının çekici olmasını delil olarak göstererek o kadını boşaması gerektiği emridir. Bu emrin gerekçesi ise müslüman erkeklerin ehli kitap kadınlarıyla karşılaştıklarında kendi eşlerine onları üstün tutacakları korkusudur.

Yine, Nasr b Haccac'ın Basra'ya sürgün gönderilmesidir. Yüzünün güzelliği, valiler ve işçilerle ortaklık kuracak kadar malının çok olması, Medine'li kadınların aşırı ilgileri gibi sebeplerden, Medine'de yaşamasına izin verilmemiş Basra'ya gönderilmiştir.⁴³¹

Deneyimli, idari tecrübesi olan ve Mısır valisi olan Amr ibnü'l-As'ın Makam-ı İbrahim'i tavaf edenleri engelliyor diye Kâbe'nin arka tarafına çektirmesi yüzünden görevden alınması da örnek gösterilebilecek müşaveresiz icraatlarından⁴³²

Tüm bu örneklerde Ömer bir tek kişiyle bile istişare etmemiştir. Hükmettiğinde hükmüne kalbi razı olduğundan ve olayın hayra vesile olacağına olan inancından ötürü istişare etmeyi gerekli görmemiştir.⁴³³

İkinci durumun örneği olan meseleler çoktur. Hz. Ömer'in bu meselelerin çözümünde kendi görüşüyle yetinmediği, kendi itminanını yeterli görmediği ve müşavereye dönmekte tereddüt etmediği, müzakere ve münakaşa kapısını bu işlerde tamamen açtığı görülür. Bununla birlikte unutulmaması gereken bir durumda konuyla ilgili sahabeden intikal edebilecek ve o an için bilgisi dâhilinde olmayan nass, haber ve delil için beklemesi, karar vermekte aceleci olmamasıdır.

Bu olayların örnekleri şunlardır.

Taberi ve İbn Kesir'in rivayet ettikleri hadisedir: “Ebu Ubeyde Kudüs'ü muhasara edip, onları teslim olmaya zorladığında sulha ancak Hz.Ömer'in

⁴³¹ İbn Manzur, *Muhtasar Tarihi Dmeşk*, Hz Ömer'in Nasr b. Haccac'ı Medine dışına göndermesi, şiirleri ve yüzünü güzelleştirmek için yaptığı şeyleri Halife tarafından hoş karşılanmaması sebebiyledir. Bu haliyle bazı kadınların da ilgi odağı olmuştur. Bir kadının söylediği beyit bu durumu açıklamaktadır. “Yol İçeceğim içkiye mi ? yoksa Nasr b. Haccac'a mı gider ? ” Halife sabah olunca, şiir söylemeyi bırakmasını, yüzünü güzelleştirmeye çalışmamasını emretmiş, emrini dinlememesi sebebiyle de kendisiyle Nasr'ın aynı şehirde bir arada yaşamasının mümkün olmadığını belirterek onu Basra'ya sürmüştür. VIII, 13-14

⁴³² İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VII, 93

⁴³³ El-Buti, a.g.m, 137

kendilerine gelmesi şartıyla razı olacaklarını bildirmişlerdi. Durum bu şekilde Hz.Ömer'e rapor edildiğinde insanlarla istişare etti. Hz. Osman, bunun müslüman bir yöneticiye hakaret sayılacağı, burnunun sürtülmesi için onlara gitmemesi gerektiğini söyler.”Ali bin Ebi Talip ise bunun Kudüs’ü ele geçirmek için kolay bir anlaşma olduğunu ve gitmesi gerektiğini söyledi. Ali bin Ebi Talib’in görüşünü kendisine yakın bulan Hz Ömer orduyla birlikte geriye Ali bin Ebi Talib’i halife bırakarak Beyt-i Makdis’e yürüdü.⁴³⁴

Sad ibn Ebi Vakkas Farisilerin Nihavent’te toplanıp her yönden Basra ve Kufe’ye doğru kararlı bir şekilde hareket ettiklerini ve bu beldeleri müslümanların elinden sökülmeye kararlı olduklarını haber verdiğinde Hz Ömer insanları topladı ve onlarla istişare etti.⁴³⁵ Onlara şöyle hitap etti: “Şüphesiz ben tarafımdan birisiyle Basra ve Kufe arasında bir yere kadar yürümeyi onları savaşa çağırmayı ve Allah zaferini nasib edinceye kadar onlara destek olmayı uygun görüyorum. (Şöyle diyerek görüşünü dinlemelerini istedi) “Dinleyiniz ve cevap veriniz, sözü uzatmayınız, tartışmayınız başarısızlığa uğrarsınız, sizi bir arada tutan ruh kaybolur.”

Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman ibn Avf, ve ehl-i reyden bazıları kalktı ve her biri görüşü güzel bulduğunu ifade etti ve Medine’den çıkılmaması görüşü üzerinde ittifak ettiler.⁴³⁶ Ömer’in reyi ve çağrısı, bir elçinin gönderilmesi, (teslim olmaya davet edilmesi aksi halde) onların muhasara edilmesi idi. Konuşmacılardan Ali ra. “ey Emire’l- Müminin, bu işte zafer kazanmak veya kaybetmek sayıca azlık ve çokluğa bağlı değildir. O görünen dinidir. O aziz kıldığı ve meleklerle desteklediği ordusudur. Ki amaç gerçekleşene kadar desteği devam eder ve biz Allahın kendilerine vaadde bulunduğu kimseleriz. Allah vadini yerine getiren ordusuna yardım edendir. Ey Müminlerin emiri senin onlar arasındaki yerin nizamı delinmekten korumak, onu muhafaza etmek ve dağınık düzeni toplamaktır. Şayet nizam bozulursa ayrılıklar ortaya çıkar birlik ve beraberlik ruhu kaybolur. Bir daha ebediyyen toplanmamak üzere pılı pırtısıyla gider. Bugün Araplar sayıca az olsalar da İslam’ın izzetiyle keyfiyet yönünden çoğalmışlardır. Bu sebeple konumunu sağlam tut ve Kûfe’nin ileri gelenlerine mektup yaz. Onlar Arabın reisleri

⁴³⁴ Taberi, *Tarihur-Rusul*, III, 608; İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VII,55

⁴³⁵ İbn’ül-Esir, *El-Kamil fi’Tarih*, I, 454

⁴³⁶ İbnü’l-Esir, a.g.e. I, 454

ve ileri gelenleridir. Onların üçte ikisi gitsin üçte biri kalsın. Basra ehline de yaz onlar da onları desteklesin.⁴³⁷

Hz Osman, Talha ve başkaları Medinede kalma görüşünü savunuyorlardı .⁴³⁸ Hz Ömer, Hz Ali'nin görüşüne işte benim görüşüm dedi. O da Basra ve Kufe arasında bir yere doğru hareket edilmesini Yemen ve Şam'dan destek kuvvetlerinin bu kuvvetlere yardımcı olması fikrini benimsiyordu. Fakat Hz Ömer birisiyle istişare ettiğinde ibn Abbas ile de istişare etmeden o reyi teyid etmezdi. Sahabenin görüşündeki farklılıktan şaşırın Ömer (ra) durumu İbn-i Abbas'a arzetti. O da "Ey müminlerin emiri bırak onları! Çünkü şu atlıların hepsi kendilerine gelen bir musibet için toplandılar" dedi. Ömer (ra) "Bana önceliği harp işi olan Iraklı birisini tavsiye edin " dedi. "Ordunu sen bizden daha iyi bilir tanırsın" dediler.⁴³⁹

b. Meselelerin çözümünde nassların şûrâ ehline arzedilmesi ve onların vereceği hüküm ile meselelerin çözülmesi

Buhari ve Müslim Abdullah ibni Abbas'tan naklettikleri rivayette Ömer Şam'a gitmek için çıkıp serğ'a⁴⁴⁰ vardığında Onu Komutanlar karşıladı. Şam'da veba salgını olduğunu haber verdiler İlk Muhacirleri çağırdı onlarla istişare yaptı, onlar ihtilaf etti. Sonra Ensarı çağırdı. Onlar da muhacirler gibi ihtilaf ettiler. O bölgede yaşayan kureyşin büyüklerinden kimseleri çağırdı onlarla istişare etti. O iki şahıs "biz vebanın bulunduğu yere gitmemen geri dönmen gerektiğini düşünüyoruz"dediler. Askerlere Ömer atlarından inmeden sabahlamalarını söyledi. Onlarda öyle yaptılar. Ebu Ubeyde b. Cerrah Allah'ın takdirinden mi kaçırıyorsun Senden başkası bunu söyleseydi evet derdim ey Eba Ubeyde , Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçırıyorum.O esnada ihtiyacı sebebiyle orada bulunmayan Abdurrahman ibn Avf geldi ve Allah Resulu'nden "Taun bulunan arza girilmemesini, girildiyse çıkılmaması gerektiğini" belirten sözler işittiğini söyleyince Ömer hamdeder. Sonra oradan ayrılır.⁴⁴¹

⁴³⁷ İbnü'l-Esir, a.yer; İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*,VII,107

⁴³⁸ İbnü'l-Esir, a.yer

⁴³⁹ İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*,VII, 122

⁴⁴⁰ Burası hicazın başı şamın sonu olan bir yerdir,malik bin enes burasının tebuk vadisinde bir karye olduğunu söyler. Bkz Yakut hamevi(626/1229), *Mucemul Buldan*, Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah, Matbaatü's-Saade, Kahire,1906/1324 II, 448,

⁴⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, XI, 332

Ebu Yusuf'un Kitabı'l-Haracında Naklettiği Hz Ömer'in Sevad arazisinin ganimet olarak taksim edilmeyip Beytü'l Mal'e gelir olarak i'rad edilmesi bununla bütün fakir fukaraya yardım edilmesine dair görüşü üzerine istişare edilmesi de şura ehline arzedilerek karar verilen meselelerdendir. Sahabenin geneli arazinin taksim edilmesinden yana idi. Bilal b. Rebah bu konuda en ısrarcı olan idi. Abdurrahman ibn Avf'da aynı görüşte idi. Osman, Ali, Talha, Ömer gibi düşünüyordu. Böylece günler geçti. Ömer taksim edilmemesi gerektiğine dair bir delil bulduğunu söyledi. Haşr 8. Ayeti delil olarak gösterdi.⁴⁴² Onlara ayeti okurken "vellezine câû min ba'dihim" kısmına geldiğinde onu size nasıl taksim edeyim dedi. Ve hep beraber dağıtılmaması üzerinde icma ettiler.⁴⁴³

Darekutni Abbas'tan naklediyor: içki içenler Resulullah döneminde elle, ayakkabı ile asa (sopa-değnek) ile dövülerek cezalandırılıyordu. Hz Nebi'nin vefatından sonra Ebubekir ve Ömer de kırk sopa ile ceza vermeye devam ettiler, ilk muhacirlerden olan ve de içki içmiş birisi getirildi. Ona da cezanın tatbiki emredildi. Fakat adam, neden bana ceza tatbik ediyorsunuz? Benimle sizin aranızda Allah'ın kitabı var deyince Ömer , Allah'ın hangi kitabında senin cezanı kaldıran bir ifade var diye karşılık verdi. Adam Maide 93. ayeti okudu. **"İman edip Salih amel işleyenlere, Allaha karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve Salih amel işledikleri, sonra Allaha karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allaha karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever.** Biz de iman eden ve Salih amel işleyenlerdeniz, sonra ittika eden ve iman eden sonra yine ittika eden ve iyilik yapanlardanız. Resulullah'la beraber Bedir, Uhud, Hendek ve başka gazvelerde bulundum. Ömer çevresindekilerle istişare ederek, dediklerine cevap vermeyecek misiniz? dedi. "Bu okuduğunuz ayet –Maide 94 geçmişte yapılanlara bir özür mahiyetinde inmiş, onların affolunduğunu gösteren ayettir. Fakat şimdikilere ve de gelecekte yaşayacaklara da Allah'ın delilidir. Çünkü Maide 90. ayette **"Ey iman edenler ve Salih amel işleyenler, içki kumar dikili taşlar ve fal okları ancak şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz"** buyrulur. Şayet iman eden ve Salih amel işleyenlerden iseler içki... vb den uzak durmaları gerekir" dedi. Ömer , doğru söylediniz , görüşünüz nedir? diyerek

⁴⁴² Haşr 59/8 "Bu fey' malları özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnudluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine (canlarıyla, mallarıyla) yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir."

⁴⁴³ Ebu Ubeyd, a.e, 60-61

onların kanaatini sordu. Ali (ra) hemen söze girdi, o içtiğinde sarhoş olur, sarhoş olan hezeyan savurur. Hezeyan savururken iftira eder iftira ve içki cezasını birleştirerek seksen celde vurulması gerektiği görüşünü savundu. Hz Ömer de onu uygulattı.⁴⁴⁴

Bu üç örnekte de Ömer'in şûrâsı sahabeye "nass"ın arzedilmesi ve hükmün nass çerçevesince alınması şeklinde olmuştur.

c. Hz Ömer'in şûrâyı zorunlu kabul ettiği durumlar:

Selefi Hz. Ebubekir gibi Hz Ömer (ra) de nassın olmadığı her konuda şûrâyı imam'a vacip kılan bir düşünceye sahip değildir. Ancak çok önemli işlerde şûrâyı gerekli görür. Bir de konu hakkında yeterli delilin olmamasından dolayı konunun hükmü kendisini tatmin etmemişse, konuya müteallik nass hafızasında yoksa istişare yapmayı lüzumlu görürdü.

İdari işler veya maslahat veya hak-hukuk açısından araştırılarak hükmünün öğrenilmesi konusunda itminan içinde olduğu fihhi hükümler hakkında da istişare ederdi.

Buradan hareketle istişare ettiği alanları da sınıflandıracak olursak;

- 1- Varolan delilden tatmin olmadığı çeşitli fihhi konular,
- 2- Hadlerin ikame edildiği, husumete dönen hukuki işler,
- 3- Harp siyaseti ve askeri işlerdir.

Azil ve atama işlerinde Ebubekir'in aksine tamamen müstakil kararlar vermiştir. İstişarede bulunmamıştır.

Kendisinden sonra halife olacak kişi içinde herhangi bir işaret belirtmemiş, kişi tayin etmemiş, ancak Resulullah'ın kendilerinden razı olduğu altı kişiyi bırakmıştır. Hz. Ebubekir, Ömer gibi davranmamıştı. Yerine Ömer'in halife olacağını söylemişti.

Hz Ömer'in çoğunluğun görüşlerine uymayan müstakil kararlarını gösteren örnekler şöyledir:

- 1- Hz Ömer'in Irak'a gönderilen ordu komutanlığı için Ebu Abid ibn Mesud es-Sekafi'ye görev vermesini sahabe istememiştir. Sahabe, bu görev için sahabeden bir kişinin görevlendirilmesini istiyordu. Çoğunluğun görüşü olmasına rağmen Hz Ömer kararını değiştirmemiştir.⁴⁴⁵ Demiştir.

⁴⁴⁴ ibn Enes, Malik, *Muvatta*, II, 842

⁴⁴⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VII, 26

2- Beyt-i Makdis'e gitmesi tasvib edilmemesine rağmen Hz Ömer'in gitmesi⁴⁴⁶

3- Ticari ilişkilerde alışverişi sağlam zemine oturtmak için tarih belirlenmesi için öne sürülen görüşlerden Hz Ali'nin görüşü -hicretin tarih başlangıcı olarak kabul edilmesi- azınlığın görüşü olmasına rağmen Hz Ömer'in hoşuna gitmiş ve uygulamaya konulmuştur.⁴⁴⁷

4- Hz Ömer yönetimi altındaki beldeleri dolaşmak istemiş hangisinden başlayacağı konusunda halk ile istişare etmiş, kimisi, Irak'tan başlamasının iyi olacağını ileri sürerken kimisi de Şam'dan başlaması gerektiğini ifade etmişler. Hz Ömer her iki gurubun görüşlerini ve gerekçelerini nazarı itibara almayarak Amvas'ta veba sebebiyle vefat eden Müslümanların miras payları sebebiyle ziyaretine Şam'dan başlamaya karar verdi.⁴⁴⁸

İçki içmesinden dolayı haddin tatbik edilmesi kararını vermiş olması sebebiyle Kudametu ibn Mazun hakkındaki içtihadında kendisine görünen hakikatten ötürü Hz Ömer sorumlu değildir. İnsanların şu sözü dolayısıyla onlarla istişare etmiş, insanlar biz ona haddi uygun görmüyoruz demişlerdi. Hz Ömer onlara şöyle diyerek karşı çıktı. "Allah'a andolsun onun vebaliyle Allah'a kavuşmak onun kırbaç altında ölmesinden bana daha sevimlidir. Allah'a andolsun onu kırbaçlayacağım. Bana kırbacı getirin. Kölesi Eslem ona küçük ve zayıf bir kırbaç getirdi. Ömer kırbacı aldı eliyle kontrol etti. Seni, ehlini koruma düşüncesi, cahiliye asabiyeti kuşatmış dedi. Bana başka bir kırbaç getir dedi. Eslem, tam bir kırbaç getirdi. Ömer Kudame'ye celd (sopa) tatbik edilmesini emretti ve edildi.⁴⁴⁹

d. Yüksek İstişare Kurulu, Hz Ömer'in Son Zamanında İstişare

Hz Ömer'den vefat etmesine yakın bir zamanda kendisinden sonra halife olabilecek salih bir kimseyi göstermesi istenmiş, o bu vazifeyi üstlenecek bir kişiye işaret etmek yerine, belki halifeyi seçmede etkili olacak, kendileriyle istişare edilebilecek söz sahibi kişilerden oluşan bir gruba bırakmayı tercih etmiştir.⁴⁵⁰ Bu

⁴⁴⁶ El- Buti, a.g.m, 143

⁴⁴⁷ El-Buti, a.g.m, 144

⁴⁴⁸ El-Buti, a.g.m, 144

⁴⁴⁹ Kurtubi, *El-Camiu Li Ahkamil-Kur'an*, VI, 298, Daru İhyait-Turasil-Arabiyi, Beyrut Lübnan, 1965

⁴⁵⁰ Hz Ömer'in kendisinden sonra gelecek halifeyi vasiyet etmemesini eleştirenlere İbn Haldun, Hz Ömer'in Halifeyi vasiyet etme veya etmemesi halinde selefine muhalif hareket etmemiş olacağını

yönüyle halifenin seçilmesi işini şûrâya bırakan ilk kişi vasfını kazanmıştır. Şûrâ ehli diye ifade edilebilecek altı kişi şunlardır: “Osman ibn Affan, Ali ibn Ebi Talib, Talha bin Ubeydullah, Zübeyr bin Avvam, Sad bin Ebi Vakkas, Abdurahman ibn Avf...”⁴⁵¹ Bu isimlere Said ibn Zeyd ibni Amr ibn Nevfel’i eklemekten kaçınmıştır. O cennetle müjdelenen bir kişi olmasına rağmen amcasının oğlu olması sebebiyle insanların, Ömer karabeti gözetiyor demelerini istemediğinden bu şekilde davranmayı uygun bulmuştur. Şûrâ ehli bu şekliyle en yüksek siyasi kurul gibi idi.

Zafir el Kasımi halife seçimi konusunda Hz. Ömer’in tavsiyelerini şu şekilde ifade etmiştir.

“Hz Ömer, oğlu Abdullah’ın şûrâ meclisine seçilmiş kişi veya aday olarak değil, bir müsteşar -yani görüşüne müracaat edilen kişi olarak katılmasını, Süheyb ibn Sinan er-Rumi’nin üç gün boyunca namaz kıldırmasını vasiyet etmişti. Hilafet hakkında müşavere için insanlar toplandığında, Hz Ömer şöyle dedi. “Ben Osman ve Ali’nin herhangi birisiyle denk tutulacağını zannetmiyorum. Çünkü o ikisi Hz Nebi’nin yanında vahiy katipliği yapmıştır.” Yine ayrıca Ebu Talha’ya vefatına yakın şunu vasiyet etmiştir. “Kavminden elli kişi ile beraber ashabi şûrânın yanında ol. Zannederim onlardan birisinin evinde toplanacaklar. Bu kapıya git. İçeriye kimseyi sokma, onlar birisini tavsiye edene kadar üç gün boyunca o kapıyı da terk etme.”⁴⁵²

“Hz Ömer oluşturduğu şûrâ kurulunun dengeli olmasını sağlamıştır. Bu kurulu eşit iki gruba ayırmış olması muhtemeldir. Şöyle diyerek vasiyette bulunmuştur. Razi olunursa üç kişi bir taraftan, diğer üç kişi bir taraftan olsun. Abdullah ibn Ömer’i hakem tayin etsinler. Her grubun da kendi hakemi olsun. Kendilerinden birisini seçsinler. Abdullah ibn Ömer’in hükmünü beğenmezlerse, Abdurrahman ibn Avf’ın içinde bulunduğu kimselerle beraber olsunlar.”⁴⁵³

Hz Ömer bu hattı kendisinden sonra halifeyi seçecek olan şûrâ ehline halife seçiminde kendilerine yardımcı olması için çizmiştir. Bu Hz Ömer’in halifeliğinin son dönemlerinde yaptığı şûrâ için son katkılardır. Bu bir yandan Ömer’in planlama hususundaki dehasını başka bir yönden de müslümanların işlerine gösterdiği önemi

Hz Ömer’e ait bir sözle cevap verir : “ Hz ömer vasiyet ettiğinde selefi Hz Ebubekirin de vasiyet ettiğini, vasiyet etmediğinde de Hz peygamberin vasiyet etmediğini söyleyerek benzer iki durumda da hatalı davranmamış olacağını belirtmiştir. *Mukaddime*, I, 539

⁴⁵¹ Eş-Şami, Muhammed b. Yusuf es-Salihi, *Subulu’l-Hedyi ver-Reşad*, XI, 275; İbn Asakir, *Tarihu Dimeşk*, XIX, 197; İbnu’l-Esir, *Üsdü’l-gabe*, II, 329; Mesudi, *Murucuz-Zeheb*, I,291; İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 531-532

⁴⁵² el-Kasımi, Zafir, *Nizamul-Hukmü Fiş-Şeriatı vet-Tarih*, Daru’n-Nefais, Beyrut, 228

⁴⁵³ el-Kasımi, Zafir, a.g.e,228

gösterir. Bu planlama ilk kez Hz Ömer’le gündeme gelmiştir. Kasımi’nin bu konudaki görüşü şöyledir.

“Bu yeni düstur, Hz Ömer’in dehasının eseridir. İslam’ın tayin ettiği prensiplerle çatışmaz. Özellikle şûrâ ile ilgili olan prensiplerle. Çünkü netice itibariyle önemli olan cami bir mescidde icra edilen genel biattır ki, insanların bazılarının zihinlerine şu şekilde sorular gelmemiştir. “Ömer’e bu hakkı kim vermiştir? Bu tedbir konusunda Ömer’in dayanağı nedir?” Şunu bilmemiz yeterlidir. Orada hazır bulunan insanlar bu tedbiri kabul etmiş ve rıza göstermişlerdir. Ona herhangi bir itiraz sesinin yükseldiği görülmez. Hatta onun sıhhati, uygulanması için akdedilen icma o işi teyid etmiştir.”⁴⁵⁴

Hz Ömer’in bu uygulamasında halifeyi seçmesi için belirlediği kişilerin toplumu temsil (Ensar-muhacir) etmesinin sağlanması için iki gruba ayrıldığı düşünülebilir. Grupların kendi içlerinde verdikleri kararlardan hangi grubun görüşü güçlü ise diğer grup tarafından desteklenmesi dolayısıyla varılan karar konusunda şûrâda icma’nın oluşması sağlanmış olmaktadır. Bu sayede toplumda da bir huzursuzluğun çıkmasına imkân bırakılmamış olmaktadır.

Hz. Ömer’in şûra anlayışını değerlendirecek olursak onu şöyle tarif edebiliriz: Toplumunu ilgilendiren meselelerde ahabın ileri gelenlerinden, kendilerinden ilim aldığı büyük sahabilerden mutlaka görüşlerini alan, Kur’an ve Sünnette açık ve net delil bulunduğu şûra’yı oluşturmadan doğrudan karar verebilen, delillerde kapalılık bulunduğu şûra ehlinin delil hakkında görüşlerini alan, toplumun maslahatı söz konusu olduğunda şûra’ya iltifat etmeden kendi içtihiyatıyla karar veren, şûrayı müslümanlar arasında her alanda tabi olunması gereken bir pensib olarak gören ve “rey sahibi kimselerle aralarında işlerinin şura ile olmasının müslümanlar üzerine bir sorumluluk” olduğu düşüncesine sahip olan bir kimsedir.

3. Hz Osman’ın Şûrâ algısı

Hz Osman’ın halife seçilmesi esnasında ve de sonrasında şurayla ilişkilerini bu başlık altında toparlayıp değerlendirmek istiyoruz.

⁴⁵⁴ el-Kasımi, Zafir , a.e.,ayer,

Hz ömerin defin işi tamalandıktan sonra şûra aralarından birini halife seçmek için toplandı. Çünkü Hz. Ömer işi çok sıkı tutmuş , mikdad b. Esved'i çağırarak kendisi kabre konulduktan hemen sonra şûrayı toplamasını ve üç gün içerisinde halifeyi seçmelerini , azınlığın çoğunluğun görüşüne uymalarını, bunları yapmadıkları takdirde boyunlarının vurulmasını emretmişti.⁴⁵⁵

Mikdat, Hz. Ömerin bu emrine uyararak Talha b. Ubeydullah henüz Medinede bulunmadığı için altı kişiden beşini bir haneye koydu ve üç gün içinde halifeyi tesbit etmelerini istedi.⁴⁵⁶

Şûra halifeyi belirlemek için görüşmelere başladı. Abdurrahman b. Avf'ın hakkından feragat etmesinden sonra diğer üyeler Onun belirleyeceği halifeye biat edeceklerine söz verdiler. Abdurrahman b. Avf, daha önce kimin halife olabileceği ile alakalı olarak çok yoğun bir şekilde şûra üyeleriyle tek tek görüşmeler yaptı, Medinede ulaşabildiği sahabelerle istişarede bulundu. Üçüncü gün akşam tekar şûra üyelerinin görüşünü aldıktan sonra, dördüncü gün şûra üyelerini de yanına aldı ve Medineli Müslümanların ileri gelenleriyle son olarak görüşme yaptı. Hz Ali ve Hz Osman arasında görüşlerin yoğunlaştığı görüldü. Abdurrahman b. Avf Emaneti Hz Osman'ın omuzlarına bıraktığını ifade ederek ona biat etti. Diğer sahabeler de biat ettiler.⁴⁵⁷

Görüldüğü üzere Hz Osman'ın halifeliği Müşavere ve müşavere neticesinde alınan karar üzerine biat edilerek gerçekleşmiştir.

Halifeliği Şuranın bir eseri olan Hz Osmanın, halifeliği esnasında Şuraya nasıl bir mevki takdir etmiş, örneklerden hareketle tesbit etmeye çalışalım.

Hz Osman'ın sorunların niteliğine göre istişarelerde bulunduğu söylenebilir. Ancak O, Hz. Ebubekir ve Hz Ömer'in şûrâyı merkezileştirme hassasiyetini göstermemiştir. Abdurrahman ibn Avf, Ali bin Ebi Talib gibi fukahanın büyüklerine ve sahabeden görüş sahibi olanlara selefinin verdiği değeri , kendisi vermemiştir.⁴⁵⁸

Hz Osman kendinden evvelki iki halifeden şûrâyı uygulama bakımından iki hususiyetiyle ayrılır:

Birincisi: İstişari konularda selefine nispetle sahabeyi istişare için daha az toplaması. Hz. Ebubekir ve Ömer, zamanlarının çoğunda işlerinin genelinde şûrâyı

⁴⁵⁵ İbnül'l-Esir, a.g.e, II,221; Suyuti, a.g.e, 161

⁴⁵⁶ İbn Kuteybe , *el-İmame ve's-Siyase*, Yay: Taha Muhammed ez-Zeyni, kahire 1967, I, 28; İbn Esir,a.g.e. II,220; İbn Kesir, a.g.e. VII, 145

⁴⁵⁷ Bakıllani, *et-Temhid*, Yay: İmaduddin Amed Haydar, Beyrut,1997,505 ; İbnü'l-Esir, a.g.e. II, 224

⁴⁵⁸ El-Buti,a.g.m,s.150

toplama hususunda ısrarcı davranmışlardır. Şûrâya katılanların az ve ya çok olmasını pek fazla önemsememişlerdir.

İkincisi: İstişarelerinin büyük çoğunluğunu Benî Ümeyye'nin ileri gelenleriyle yapmıştır. Onları tercih ettiğini gösteren deliller pek çoktur. Hz Ali'yi de kendisiyle çokça istişare ettiği kişiler arasında sayabiliriz. Onunla istişaresi, Hz Ali'nin Hz Osman'ı 'ıtab etmesindeki şiddeti artmasına kadar devam etmiştir. Sonra onunla istişareyi kesmiştir.⁴⁵⁹

Hz Osman, kadınlarla istişareye de önem vermişti. Ümmü Seleme en çok istişare ettiği kadınlardandı. Onun görüş ve nasihatlerine değer verirdi. Hatta siyasi nasihatlerde de bulunuyordu. Örneğin şöyle nasihat ediyordu: “Oğulcuğum! Görüyorum ki halkından senden nefret edeni, seninle tartışmanı görmedim. Resulullah'ın sevdiği yoldan kendini uzak tutma. Resulullah'ın söndürdüğü ateşi yakma, arkadaşların Ömer ve Hz. Ebubekir'in niyet ettiği şeyleri niyet et. O ikisi şüphesiz, halifelik işini dizginlemiştir, zulmetmemişlerdir. Bu analık hakkımdır, onu sana ödedim. Senin üzerinde de itaat hakkı vardır.”⁴⁶⁰

Osman onun sözüne meylettikten sonra ona şöyle dedi: “Şüphesiz sen konuştuğun ben onu hafızama kaydettim, nasihat ettin kabul ettim, benim de senin hakkında nasihat hakkım vardır.”⁴⁶¹

a. Siyasi konularda istişareleri

İbn Kesir'in naklettiği bir olay şöyledir: “Kufe emiri Said bin el-As'a Kufe halkı isyan eder, onun aleyhine bir araya gelirler. Durumu Hz Osman'a arz ederler. Hz Osman'a yapılan şeyleri münazara etmek, sahabeden bir çoğunu azledip yerine Beni Ümeyye'den ve akrabalarından yaptığı atamalarda istinat ettiği gerekçeyi sormak üzere bir kişiyi gönderdiler. Gelen elçi Hz Osman'ın huzuruna çıktı ve kaba sözler söyledi. Bu tavrı Hz Osman'ı üzdü. Ordu komutanlarına kendisiyle istişare etmek üzere gelmeleri için haber gönderdi. İstişareye Şam emiri Ebi Süfyan, Mısır emiri Amr ibn el-As, Fas emiri Abdullah ibn Sa'd ibn Ebi Serh, Kufe emiri Said bin el-As, Basra emiri Abdullah ibn Amir katıldı. Olan olay ve bölünme sebebi hakkında onlarla istişare etti, her biri fikrini söyledi. Hz Osman münazara ve münakaşa

⁴⁵⁹ El-Buti, a.g.m.s, 151

⁴⁶⁰ El-Kubeysi, Ahmed, *El-Meretü ve's-Siyasetü fi Sadri'l-İslam*, 48.s

⁴⁶¹ El-Buti, a.g.m.s. 151

konusundaki fikir teatisinden sonra çalışanlarını yerlerinde bırakma kararına vardı. Emire karşı isyan için bir araya gelenlerin gönüllerini de mal vererek aldı...⁴⁶²

Devleti yönetirken şura ehlinden olanlarla istişare ettiğine ve onların tavsiyelerine kulak verdiğiine işaret eden İbn Kesir ve Taberi'nin , Vakidî'den naklettikleri bir olay da şöyledir: Mısırda yaşayan, sahabe çocuklarından bir taife, Hz Osman'a karşı insanları kışkırtıyor, onun icraatlarının birçoğunu kabul etmiyorlardı. Bu durum Abdullah ibn Sebe'nin Mısır'da fesat çıkarmasına zemin hazırladı. Altı yüz atlı asker hazırlayıp Medine'ye sözde umre niyetiyle yönlendirdi. Amaçları Osman'a müdahale etmek, onu kabul etmediklerini göstermekti. Medine'ye yaklaştıklarında Osman, Ali'ye onları Medine'den uzaklaştırmasını emretti. Ali, onlarla konuşacak onları Medine'ye girmeden beldelerine geri döndürecekti. Ali onlarla Cuhfe'de karşılaştı. Onlar Hz Osman'ın işini abartıyorlardı. Abdulullah ibn Sebe' de taraftarlarının akıllarıyla inkârcı ve alaycı bir tavırla oynuyordu. Dilediği gibi tahrif ve saptırmalarla onları doldurmuştu. Hz Ali onların azarlama ve küfürlerine cevap verdi. Ali'nin onlara karşılık vermesiyle onlar kendilerine geldiler. Denilir ki Ali (ra) Osman'ın işi hususunda onlarla münazara eden ve onları halifeye karşı gelmekten vazgeçiren kişidir. Hz Osman'ın onlardan intikam almak niyetiyle bir iş içine girmediğini, günah işlemediğini ve zulme meyletmediğini onlara anlatarak ikna edendir. Sonra onlar amaçlarına ulaşmadan geldikleri gibi geri döndüler.

Hz Ali Hz Osman'a onların döndüklerini haber verdi. Sonra Ali, Osman'a yakınları konusunda ortaya çıkan olaylar nedeniyle halkın huzurunda özür mahiyetinde bir konuşma i'rad etmesini, bundan böyle tövbe bekâr olduğuna onları şahit tutmasını tavsiye etti. Osman Ali'nin görüşünü kabul etti. Ve Cuma günü insanlara şu şekilde hitap etti:

“Allah'ım Sen'den bağışlanma diliyor ve San'a tevbe ediyorum. Allah'ım benden sadır olan şeyden sana tevbe edenlerin ilkiyim, dedi. Gözleri doldu, müslümanların hepsi de ağladı...⁴⁶³

Bu iki olay bize Hz.Osman'ın tebası ile olan ilişkilerinde münferit hareket etmediğini, problemlerin halledilmesi için istişare ettiğini, nasihatlere kulak verdiğini göstermiştir.

⁴⁶² İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VII,167, Taberi, *Tarihur-Rusul*,IV,333

⁴⁶³ İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VII, 171, Taberi, *Tarihur-Rusul*, IV, 361

b. Hukuki konularda istişareleri:

Bu örneklerden en önemlisi Abdullah ibn Ömer ibn Hattab'ın naklettiğidir.

Abdurrahman ibn Ebi Bekir, Ömer katledildiğinde Hürmüzan'ı , Nasranî bir adamı (Cüfeynetü) ve Eba Lü'lü'e'yi mahallelerden birinde birlikte yürürken gördü. Hemen onları takip etti. Onlardan biri iki başlı, kabzası ortada bulunan bir hançer düşürdü. Abdurrahman yere düşen hançeri aldı ve Hz Ömer'in hangi silahla öldürüldüğünün araştırılmasını istedi. Onun hançerle öldürüldüğünü söylediler. Sözkonusu olan hançer ile yere düşen hançerin vasıfları aynı idi. Bunu öğrendiğinde Ubeydullah ibn Ömer kılıcını kuşandı, Hürmüzan'ı, Nasranî'yi ve Ebu Lü'lü'e'nin kızını öldürdü.

Osman şûra ehlini topladı, Ubeydullah'ın durumu hakkında onlarla müşavere yaptı. Müslümanlar arasında ihtilaf oluşmuştu. Bazıları Ubeydullah'ın da babası gibi ölmemesi gerektiğini ifade ederken Muhacirler onun öldürülmesine işaret ettiler. İnsanlardan bir cemaat, Ömer'in katledildiği akşam vaktinde oğlunu da ona ilhak etmek görüşündeydi. Allah rahmetini Hürmüzan ve Cüfeyne'den uzak etsin! Amr ibnü'l-As gibileri ise, Osman'a “Allah seni, senin zamanında cereyan etmemiş bu olaydan uzak etsin. Seni ondan uzaklaştırsın” diyerek Hz Ömer'in vefatından sorumlu olanların Hz Osman tarafından cezalandırılmasının anlamsızlığını ifade etmek istemişlerdi. Hz ömerin vefatı Hz Osman döneminde olmasa da , oğlu Ubeydullah'ın babasının inkikamını alması Hz Osman döneminde olmuş ve işlenen suçta ceza verilip verilmeyeceği hususu halkı ihtilafa sürüklemişti.

Hız. Osman olayı inceledi, kendisine ulaştırılan görüşleri dinledi. Sonra Ubeydullah'ın katlini isteyenlere şunu dedi: “Hürmüzan'ın velisi kim?” “Sensin ya emire'l-müminin” dediler. “Öyleyse Ubeydullah ibn Ömer'i affediyorum.” dedi. Öldürülenin yakınına kendi malından ödemedede bulundu.⁴⁶⁴

Hız Osman toplumsal bir meselenin hukuki çözümünde şuraya başvurmuş, görüşleri dinlemiş, halife olarak kendi insiyatifini kullanarak karar almıştır. Bu kararında önceliği toplumun maslahatı olmuştur.

⁴⁶⁴ Beyhaki, *Sünen*, VIII, 62, ibn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VII, 148

c. Fıkhi meseleler konusunda istişareleri:

Hız Osman'ın siyasi konularda istişareye yöneldiği kadar fikhî meselelerde yönelmediği, elde edilen verilerden anlaşılmaktadır. Yine de şüpheye düştüğü meselelerde sahabenin büyüklerinin görüşlerine müracaat etmekten geri durmamıştır. Örneğin;

Hibban ibn Minkaz, kendisi sağlıklı, sıhhatli olduğu, karısı da kızlarını emzirdiği bir zamanda karısını boşadı. Karısı On yedi ay hayız görmeden kaldı. Süt emzirmesi onun hayzını engelledi. Hibban on yedi veya on sekiz ay sonra karısını boşadıktan sonra hastalandı. Ona karın sana mirasçı olur dedi. Bunun üzerine beni Osman'a götürün dedi. Osman'a götürdüklerinde ona karısının durumunu anlattı. Yanında Ali bin Ebi Talib ve Zeyd bin Sabit vardı. Hız Osman onlara görüşleriniz nedir? diye sordu. Onlar, “eğer sen ölürsen sana mirasçı olur, o ölürse sen ona mirasçı olursun” dediler. Çünkü bu mesele ne hayızdan kesilen kadınların ne de hayız görmemiş bakirelerin kaidelerine dâhildir. Bu mesele az veya çok hayız müddetiyle ilgili bir konudur. Hız Osman da bu şekilde hüküm verdi.⁴⁶⁵

Taberani, Salim ibn Abdillâh Eban'ın bir rivayetini naklediyor. “Osman ibn Affan'a Kureyş'ten bir çocukla zina etmiş bir adam getirdiler. Osman, adama “İffetli ol” dedi. O kişinin, bir kadınla evlendiğini fakat sonra onunla ilişkiye girmediklerini söylediler. Hız Osman o adamın durumunu hemen Hız Ali'yle istişare etti. Ali (ra) “Şayet kadınla sonradan tekrar ilişkiye girmişse ona recm helal olur; girmemişse had gerekir” dedi. Ebu Eyyub da ben Resulullah'tan Ebu'l-Hasan'ın (Hız.Ali) zikrettiği hükmün aynısını işittim diyerek destekledi.⁴⁶⁶

Bu iki örnekten Hız Osman'ın fıkhi konularda kendi görüşüyle hüküm vermekten ziyade Hız Ali gibi ashabın fıkhi konularda bilgin olanlarıyla müşavere yapmayı tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Hız Osman'ın meşveretsiz verdiği kararları da vardır. Sahabenin büyüklerinden bazıları onun verdiği kararları düzeltmiştir. Bu durumda verdiği fetva veya hükmünden bazen dönmüş, bazen de dönmemiştir. Buna dair örnekler şöyledir:

Malikin Muvatta'ında Beyhaki'nin Süneninde şu haber nakledilir. “Hız Osman'a altı aylıkken doğum yapan bir kadın getirilir. Kadının Kur'an'da belirtilen

⁴⁶⁵ İbn Hazm, *Muhalla Bil-Asâr*, X, 52, Darul-Fikr, Tah:Abdul Gaffar Süleyman el- Bindârî, Beyrut

⁴⁶⁶ El-Müttaki el-Hindi, *Kenzul Ummal*, V, 469, el-Livatatü bahsi, (13642.rivayet),

süreden önce doğum yapmasına dayanarak hemen recmedilmesini emreder. Ali (ra) “Ona bunu yapman doğru değil” diye ikaz eder. Allah telala şöyle buyurmuyor mu? “Çocuğu karnında taşıması ve ondan ayrılması otuz aydır.” Yine “anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler, emzirmeyi kesmek isteyenler...” “Öyleyse haml altı ay oluyor. Bundan ötürü ona recm gerekmez” dedi. Osman kadının üzerinde iz alamet araştırmak üzere birisini gönderdiğinde onu recmedilmiş halde buldu...⁴⁶⁷

Hz Osman’ın kendi kendine verdiği karara örnek olarak, İmam Malik’in Muvatta’ında, Beyhaki’nin Sünen’inde Mikdad ibn Esved’den rivayet ettikleri haberi verebiliriz. Bu habere göre Hz Osman hac ve umreyi yakınlaştırmaktan insanları nehyetmiştir. Haber Hz Ali’ye götürüldüğünde derhal Hz Osman’ın yanına gitmiş ve “nasıl olurda böyle bir karar verirsin?” diye karşı çıkılmasına rağmen, “bu bir görüşür” diye cevap vermiş, Hz Ali de “allahümme lebbeyk hac ve umre beraberdir” diyerek kızgınlığını ifade ederek oradan uzaklaşmıştır.⁴⁶⁸

d. **Hz Osman’ın kendi ichtihadiyla karar vermesi**

İbn Ebi Zi’b’in Zühri’den, Saib ibn Yezid’den naklettiği rivayetinde Cuma günü ilk nida (ezan) Nebi as. döneminde imam minbere çıkıp oturduğunda okunurdu. Hz. Ebubekir ve Ömer zamanında da böyle idi. Osman (ra) insanlar çoğaldığı için nidayı artırdı, “üçüncü nidayı”⁴⁶⁹ da -çarşındaki-ziyaretçiler için okunmasını emretti.⁴⁷⁰

Sahabeden hiçbir kimsenin Hz Osman’a bu kararıyla ilgili itiraz ettiğine ve onu kabul etmediğine dair bir şey bilinmemektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ İmam malik, *Muvatta*, II, 825

⁴⁶⁸ Bkz, Beyhaki, *Sünen*, V, 22, İmam Malik, *Muvatta*, I, 336

⁴⁶⁹ Hz Osmanın cuma namazı için okunmasını emrettiği ‘üçüncü ezan’ın ilk ezan mı yoksa ikinci ezan mı oluşu ile ilgili olarak “İbn Ebi Zi’b’den nakleden Vekığ, rivayetinde; “Osman ilk ezanı emretti” der. Şafii’nin de bu manada rivayeti vardır. Aralarında zıtlık yoktur. İkinci bir ezana ilave olması sebebiyle üçüncü ezan diye isimlendirilmiştir. Ezan ve ikamete mukaddime olması yönüyle de ilk ezan diye isimlendirilmiştir. Ukaylin rivayetinde de ikinci ezan diye ifade edilmiştir. “Osman ikinci ezanı emretti” şeklinde isimlendirilmesi bakış açısını ikamete değil, ezanı hakikiye yönlendirmesinden dolayıdır. Askalani, *Fethul-Bari*, Kitabu’l-Cumati, Babu’l-Ezani Yevme’l-Cumati, III, 54-55

⁴⁷⁰ el-Askalani, İbn Hacer, *Fethu’l-Bari Bi Şerh-i Sahihi’l-Buhari*, Babu’l-Ezani Yevme’l-Cumati, Kitabu’l-Cum’ati, III, 53

⁴⁷¹ El-Buti, s.a.g.m, 157

e. Hz Osman'a göre şûrânın gereklik durumu:

İmam (yönetici) ve kadı (hakim) olan şahısların bir meselenin hükmü kapalı olduğunda veya hüküm konusunda tereddütleri varsa şûrâya iltica etmeleri kesinlikle gereklidir. Fakat hüküm kendilerini tatmin ediyorsa, kendi icthatlarının doğruluğuna inançları tamsa veya Kur'an ve sünnetten dayanaklarını biliyorlarsa, şûrâya dönmelerini gerektirecek bir durum yoktur. Hz Osman'ın hayatını araştırdığımızda daha ziyade siyasi konularda şûrâya gittiğini, nadiren hukuki meselelerde şûrâya müracaat ettiğini tespit ettik.

Fıkhi meselelerde ise, istişareye müracaat etmeden çoğunlukla müstakil fikriyle hareket etmiştir. Burada şu husus düşünülebilir. Hz Osman meselenin hükmünü ve delilini bilme noktasında kendisine olan güveni tamdır. Onun verdiği hükmün kaynağı şahısların görüşleri değil, Kur'an ve Sünnet'tir. Ulemanın icması da bu görüşü destekler mahiyettedir. Bu sebeble şurayı terk etmiştir.

Osman'ın görüşlerinde şûrâ bağlayıcı mıdır? Osman'ın (ra) halife olduğu dönemi, ihtilafları, ittifakları, istişareleri yönüyle incelediğimizde O'nun şûrâyı: Alimlerin, sahabenin, ihtisas ehli olanların, görüşlerini açıkladıkları bir yer olarak tavsif ettiğini gördük. Şûrâ sadece delilden hükmü almak için kendisine müracaat edilen bir karar mercii değildir veya sadece onun vasıtasıyla hüküm çıkarmak zorunluluğu yoktur. O, bir iş hususunda ehli icthad olan bir kimsenin kendi icthadlarına itminan için sığındığı bir limandır. Başkalarının görüşlerine müracaat ve onlarla müşaverenin gerekliliği, hâkimin icthad için kudretinin yeterliliğine ve nazari ufkunun ve tercih alanının genişliğine bağlanmıştır. Bu şu anlama gelmektedir: Eğer hakimin bilgisi, tecrübesi o mesele hakkında yeterli ise şuraya müracaat etmeyebilir.

Yine Hz Osman selefi olan diğer iki halife gibi şûrâyı kendisini bağlayan yüce bir zorunluluk olarak görmemiştir. Fakat kendi kanaati konusunda başkalarının görüşlerine bazen döndüğünü bazen de başkalarının görüşlerine iltifat etmediğini görebilmekteyiz. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi:

Örnek 1- Kureyşli birisinin livatası konusunda Hz Ali'nin fetvasıyla karar vermesi⁴⁷²

⁴⁷² El-Hindi, Müttaki, *Kenz*, V, 496

Örnek 2- Hz Ali'nin kardeşinin oğlu Abdullah ibn Cafer'in yaptığı bir ticaretten dolayı sürgün edilmesini isteyen Hz Ali'ye Hz Osman'ın yaptığı inceleme neticesinde ticari bir tercihten dolayı bu şahsı ülke dışına süremeyeceğini ifade ederek istişare neticesine bağlı kalmayıp kendi görüşüyle amel etmiştir.⁴⁷³

Örnek-3, h 29 yılında hacca gelen Hz Osman Mina'da namazını dört rekât olarak kılmış. Bu namazı kısaltması konusunda kendisiyle istişare edenler, Resulullah'ın emrini de hatırlatmış olmalarına rağmen istişareye iltifat etmemiş, Beyhaki'nin rivayetini delil getirerek namazını dört olarak kılmış ve insanlar namazın iki rekât olduğunu zannetmemeleri, namazın aslında dört rekât olduğunu insanlara hatırlatmak için bu şekilde kıldığını söylemiştir.⁴⁷⁴

Hâsılı Osman (ra) için şûrâ, selefının tavrı gibi, imam ve hâkim için kendisinden kurtuluşun mümkün olmadığı şer'i bir delil değildir. Allah'ın hükmünü araştırma noktasında mücerret bir yardım amelîyesidir. Bu durum ehli meşverete iltica etmenin veya onlara müracaat etmeden kendi içtihadıyla karar vermenin değerini düşürmez.

4. Hz Ali'nin şûrâ algılaması

Hz Ali'nin halife secilmesi, Hz Osman'ın katledilmesinin akabinde gerçekleşmesi sebebiyle çok karışık durumlar yaşanmıştır. Kendisine halifelik teklif edildiğinde vezirliği emirliğe tercih ettiğini söyleyerek⁴⁷⁵ geri duran Hz Ali, İsyancıların Halifenin üç gün içinde seçilmemesi durumunda Hz Ali, Hz. Talha ve Hz.Zübeyr'in öldürüleceğini ileri sürmeleri üzerine Hz Ali'yi imam olmaya ikna etmişler, O da ilk defa karşılaşılan bir şekilde Bedir Ashabı'nın istişaresiyle gösterdiği kişiye biat edilmesini şart koşmuştur.⁴⁷⁶ Neticede dört gün sonra kendisine biat etmeyenler bulunmakla beraber, Hz peygamber'in mescidinde biat edilerek halife olmuştur.⁴⁷⁷

⁴⁷³ El-Buti, a.g.m. 159

⁴⁷⁴ İmam Malik, *Muvatta*, I, 402

⁴⁷⁵ İbnü'l-Esir, a.g.e. II, 320

⁴⁷⁶ Mesûdi, a.g.e, II, 359

⁴⁷⁷ Makdisi, Mutahhar b. Tahir, *el-Bed' ve't-Tarih*, Haz. Der. Halil İmran el-Mansur, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1997/1417, I, 325

Hz Ali'nin Hilafet hayatı ümmet arasında vuku bulan ihtilafları ortadan kaldırmak için çalışmakla geçti.⁴⁷⁸ Ne varki bu kargaşa ortamını ortadan kaldıramadan hayatı nihayete erdi. Şam halkının biatını almaya ömrü yetmedi. Hz Ali Medine halkı biat ettikleri için kendisini hak halife olarak görüyordu. Bir halife için de Medine halkının biatı yeterli görülebilirdi. Nitekim kendisinden önceki üç halifeye de Medineliler biat etmiş sonra diğerleri de biat etmişti. Bu daha sonra üzerinde tartışılacak bir meselenin başlangıcı olmuştur. Hilafet için ümmetin tamamının icması şart mıdır, değil midir?⁴⁷⁹

Hz Ali zamanı siyasi problemlerin gün yüzüne çıktığı çok karışık bir dönem olması sebebiyle onun kazai ve fıkhi konularda hüküm verirken nasıl bir yol izlediğine, şura ile müzakerelerine dair fazlaca nakle sahip değiliz. Hz Osman'ın kanını dökenlerden hesap sorulması, fitneleri bastırmak için , Beni Ümeyye'den olan biat etmeyen ummalin görevlerinden azledilmeleri için seferler⁴⁸⁰ gibi sebebler onu kazai ve fıkhi konularla ilgilenmekten alıkoymuştur. Buna rağmen sahip olduğumuz verilerden hareketle O'nun şura algılamasını tesbit etmek istiyoruz.

Hz Ali (ra) “nuhbe” diye isimlendirilen, ehli şûrâ olarak bilinen seçkin kişilerin vefat etmeleri, kendi zamanında bu kişilerden kimse kalmaması sebebiyle ehli şûrâdan boşalan bu yerleri sahabenin ileri gelenleri ile doldurmuştur. Ehli Şûrânın eski üyelerinden kalan sahabenin büyükleri şunlardı: Abdullah ibn Abbas, Ebu Musa el-Eş'ari, çoğu da şerh edici olarak Hz Ali'nin kadılarıydı. İş ciddileştiğinde insanlara hitab eder, onlarla istişare ederdi. İstişarelerinde kadın -erkek ayırımı yaptığı bilinmemektedir.⁴⁸¹

Hz Ali (ra) fıkhi sorunlar, siyasi ve hüküm ile ilgili problemler hakkında istişare ediyordu. İctihadi konularda kesin olarak müstakil davranıyor, şûrâya müracaat etmiyor, sadece iş sıkıntı oluşturduğu zaman şûrâya sığınıyordu.⁴⁸²

Üç açıdan (kazai-fıkhi-siyasi) Hz Ali'nin istişaresi ile ilgili misalleri aktarmak istiyoruz:

⁴⁷⁸ Taberi, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, IV, 442

⁴⁷⁹ Gümüsoğlu, Hasan, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, Yay. Kayıhan, İst, 1999, 173

⁴⁸⁰ İbn'ü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Dar-u Sadır, Beyrut , 1979, III, 201

⁴⁸¹ El-Buti, a.g.m. 162

⁴⁸² El-Buti, a.g.m. 162

a. Kazai istişaresi

Boşanmış kadınların iddet sürelerine taalluk eden hukuki davalar konusunda istişaresidir. Beyhaki süneninde naklediyor; bir kadın Hz Ali'ye geliyor. Kocasının kendisini boşadığını ve bir ayda üç defa hayız gördüğünü iddia ediyor. Ali (ra) şarihine, cevabını veya görüşünü soruyor. Şarih: “Eğer kadın aile çevresinden dinine ve emanetine güvenilen birisinden bir ayda üç defa hayız gördüğüne dair delil getirirse her temizlik döneminde temizdir ve namaz kılar. O zaman o kadın doğrudur. Aksi halde yalancıdır. Ali de ona isabet ettin dedi.”⁴⁸³

Bu örnekten hareketle Hz Ali ra. fıkhî bir konuda kendisine bilgisiyle yardımcı olan şârih'e müracaat ederek, (istişare yaparak) karar vermeye çalıştığı ifade edilebilir.

a. Fıkhi istişaresi

İslam'ını izhar eden küfrünü gizleyen kimse hakkında istişaresidir. İbn Ebi Şeybe (h159-235) Musannef'inde nakleder; “Bir kısım insanlar vardı, müslümanlardan görünüp hediye ve yiyeceklerden alıyorlar, müslümanlarla beraber hareket ediyorlar, fakat gizli gizli de putlara ibadet ediyorlardı. Bunlar Hz Ali'nin huzuruna getirildi. Onları mescidde veya hapisanede topladı. Sonra da insanlara “ey insanlar! Bu topluluk hakkında ne düşünüyorsunuz” diye sordu. “Onların hepsini öldür” dediler. “Hayır” dedi. “Onlara babamız İbrahim'e yaptıkları gibi yapacağım” dedi ve onları ateşte yaktı.”⁴⁸⁴

b. Siyasi istişaresi

Valilerin azli veya görevlerinde bırakılması hususunda istişaresidir. İbn Cerir et-Taberi (h224-310) ve İbn Kesir (h700-774) rivayet ettiler, şöyle ki: Zübeyr, Hz Ali'den kendisinin Kufe'ye vali tayin edilmesini istedi. Ordusuyla beraber geldi. Talha da ordusuyla gelip Basra'ya vali tayin edilmesini istedi. Bu sayede Ali haricilere ve cahil Araplara -ki Hz Osman'ın kanı için bir araya gelmişlerdi- karşı güç elde etmiş olacaktı. Ali onlara bana bu işe bakmam için mühlet veriniz dedi. Bunun üzerine Muğire bin Şube Hz Ali'nin yanına girdi. “Ben ummalini (valilerini)

⁴⁸³ Beyhaki , *Sünen*, VII, 418

⁴⁸⁴ İbn Ebi Şeybe , Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim , *El-Kitâbü'l-Musannef Fi'l-Ehâdis Ve'l-Asar*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dârü't-Tac, Beyrut, 1989, VI, 586

yerlerinde bırakman görüşündeyim” dedi. “Sana itaatlerini bildirdikten sonra dilediğini yerinde bırakırsın dilediğini de azledersin” dedi. Sonra ona ertesi gün yine geldi. “Ben onları azletmeni uygun görüyorum, bu sayede kimin sana itaat edip kimin etmeyeceğini bilmiş olursun” dedi. Ali bu durumu İbn Abbas’a arz etti. Onunla istişare etti. İbn Abbas Ali’ye, şüphesiz akşam sana nasihat etmiş, bugün de seni aldatıyor dedi. Bu durum Muğire’ye hemen ulaştırıldı. O “evet ona nasihat ettim. Fakat onu aldattığımı kabul etmiyorum” dedi. Sonra çıktı ve Mekke’ye döndü.⁴⁸⁵

Bu konuda diğer bir örnek de Sıffin savaşında yananlardır. Sıffin savaşında Şam ehli mushafı mızraklara taktıkları zaman Hz Ali’nin durumu insanlarla müşavere etmesidir. İbn Kesir rivayetiyle olay şöyledir: “Şam ehli Kur’an’ın hakemliğine gitmek için Mushafları kaldırdılar. Bu Amr ibnü’l-As’ın işareti ile oldu. Ali tamamı Irak ehli insanlarla istişare etti”. Dediler ki; “Biz Allah’ın kitabına gitmek ve ona inâbe etmek istiyoruz.” Ali onlara “ben onlarla ancak Allah’ın hükmünü din olarak kabul etmeleri için savaşırım” dedi. Çünkü onlar verdikleri sözü yerine getirmediler ve Allah’ın emrine isyan ettiler ve kitabı terk ettiler ve bu hususta münakaşa etmeye başladılar. Ondan sonra tamamı haricilerden olan bu insanlar, Hz Ali’yi tahkimi kabul ettiği için levmetmeye başladılar. Hz Ali’ye dedikleri en son şey, “ey Ali! çağrıldığında Allah’ın kitabına icabet et. Ancak o zaman Affan’ın oğluna yaptığımızı sana yapmayız. Allah’a yemin olsun ya sen bize ya biz sana bir şey yaparız.” Ali’nin onlara son sözü ise şöyledir: “Sadece size olan nehyimi yerine getirerek benden korununuz, bana olan sözünüzü tutunuz. Eğer bana itaat ediyorsanız, savaşsınız, bana isyan ediyorsanız, size görüneni yaparsınız.”⁴⁸⁶

Hız. Ali’nin şûrâ algılamasının çerçevesini şöyle çizebiliriz. Hız. Ali hükmünü bildiği, dirayetinin ince, anlayışının sahih olduğuna inandığı durumlarda şûrâya dönmezdi. Bunun dışında iş kendisine kapalı geldiğinde çoğunlukla şarihiyle (kadisiyle) istişare ederdi. Bu siyasi işlerinde böyleydi. İş içinden çıkılmaz ise ve eğer kendisini tatmin eden bir mahreç bulamazsa istişare ederdi. Fikhi meselelerden daha ziyade siyasi meselelerde istişareye yöneldiği söylenebilir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VII, 255, Taberi, *Tarihur-Rusul*, IV, 441

⁴⁸⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, VII, 302, 303

⁴⁸⁷ El-Buti, a.g.m, 164

f. Hz Ali'ye göre istişare zorunlu mudur?

Hâkim için şûrâ gerekli midir/değil midir konusunda üç halifenin görüşünden farklı bir görüşe sahip değildir. Şartlar bir halifeyi başkalarıyla meşverete, onların görüşlerini dinlemeye itse de onların görüşlerine tabi olma zorunluluğu yoktur. Onlar icma da etseler ihtilaf da etseler fark etmez. Bunun en bariz örneğini, müslümanlar arasında bulunup onların ganimet paylarından istifade etmeyi arzu eden, bununla birlikte gizli gizli puta tapmaktan geri durmayan kavme Hz Ali'nin istişare ettiği topluluğun görüşüne tâbi olmadan kararını vermesi teşkil eder.

Yine istişare ettiği kişinin görüşüne tâbi olmanın zorunlu olmadığına en güzel misal, Sıffin savaşında Hz Ali'yi tahkimi kabul etmeye zorlamaları, buna mecbur bırakmaları, tahkimi kabul etmezse öldürmekle tehdit etmeleri durumunda, ashâbı ile arasında fitne çıkmasından korktuğu ve belayı defetmek istemesi sebebiyle ashâbıyla istişaresinin neticesinin zıddı bir kararla, kerhen onların isteklerine boyun eğmiştir. Sonra tahkim olayının siyasi bir hile olduğu ortaya çıkmıştır.

Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. İstişare sonucu ortaya çıkan sonuç her zaman doğru- isabetli olmayabilir. Siyaset ve yönetim işlerini iyi bilen basiretli müçtehidin bir yönetici olması durumunda vereceği münferit kararlar da her zaman batıl değildir.⁴⁸⁸

5. Halifeler döneminde şûrâ algılamaları hususunda değerlendirme

a. Bir yönetici kendisine arz edilen işten dolayı sıkıntıya düştüğünde; Allah'ın hükmünün o işte ne o olduğunun bilinmesinde kalbi itminana ulaşamaması durumunda ; vereceği kararlar Müslümanlar için genel bir maslahatın ortaya çıkmayacağı endişesine kapıldığında yöneticinin ilim sahibi âlimlerin meşveretine dönmesinin zorunlu olduğu düşüncesi hâkimdir.

b. Hulefa-i Raşidin'in imametinin gerçekleşmesini sağlayan yolların çokluğuna, şûrâ, istihlaf ve ahd arasında çeşitlenmesine rağmen, bu yolların hepsi şûrâ esası üzerine kaim olan biat ile olması konusunda, halifenin istikrarı için de vazgeçilmez görülerek üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu ittifak fiili olarak da derinlik kazanmıştır. Hiç bir halife döneminde de ihmal edilmemiştir. Bu durumun modern

⁴⁸⁸ El-Buti, a.g.m, 165

dönem müfessirlerin görüşlerinde de görüldüğü üzere devlet başkanının seçim usulüyle belirlenmesi fikrine (cumhuriyet) zemin hazırladığı söylenebilir.

c. Halifeler kendilerine her arz edilen konuda hemen istişareye yönelmeyi kendilerine zorunlu kabul etmemişlerdir. Eğer kendi görüşleri tercih edilebilecek ise onu almışlar yok değilse başkalarının görüşüne yönelmede azimli olmuşlardır.

d. Raşid halifeler şûrâ'dan uzak istibdadi bir tavırla halifelik yapmamışlardır. Siyasi, fihhi, kadai meselelerin çözümünde meşvereti ihmal etmemişlerdir. Ancak istişare neticesinde elde ettikleri görüşleri aynen uyguladıkları söylenemez. Maslahat gereği bazen kendi ictihadlarıyla hükmetmişlerdir.

e. Halifelerin hiçbirisi yönetimlerinde kendilerini sadece yönetici olarak görmemişlerdir. Onlar kendilerini, hem bir kadı, hem bir devlet başkanı, hem de bir komutan olarak görmüşlerdir. Diğer bir ifadeyle yasama, yürütme, yargı erklerini tek elde bulunduran bir devlet başkanı konumundadırlar. Yargı konusunda da sadece hukuki işlerde değil fihhi meselelerde de çözüm üretmek için kafa yormuşlardır.

Halifeler döneminde Şuranın kurumsallaşmadığını, Hz ömer'in tayin ettiği altı kişilik şura heyetinin, devlet içinde bir kurum olarak temsil edilmediği, icab ettiğinde görüşlerine başvurulduğu, bu heyetin de sonradan çeşitli sebeplerle dağıldığı gözlenmektedir.

Fakat son asırlarda devlet yönetiminin organik iş bölümlerine ayrılması, yani alanların birbirlerinden net olarak ayrıştırılması sebebiyle bir devlet başkanından halifeler dönemindeki gibi bir tavır sergilemesi beklenemez.

Muaviye döneminde şuranın kurumsal hale geldiği, ancak işlevini de yitirdiği bilinmektedir.⁴⁸⁹ Daha sonraki modern dönemlerde yönetime fikri destek sağlayan ayrı kurumlar, danışmanlık sistemlerinin ihdas edilmiştir. Bunun gibi dini konularda da toplumun ihtiyacını karşılayan kurumlar oluşturulmuştur.

⁴⁸⁹ Emeviler döneminde şura konusu işlenirken değinilecektir.

C. EMEVİLERDE ŞÛRÂ

Emeviler dönemindeki şûrâ algılamalarını detaylı bir şekilde incelemekten ziyade; konuyu genel çerçeve içerisinde değerlendirmek istiyoruz. Öncelikle Şura Emevilerde halife/melik'in meşruiyet gerekçesi olan biat alınması için kullanılmıştır. Muaviye b. Ebi Süfyan velayetü ahd'ı ihdas edip, kendi oğluna biat edince⁴⁹⁰ ümmetin birliğini, cemaatin maslahatını bahane etmiş, bu önemli işte kendi reyiyile istibdat etmemiş, Şam ehli ile istişare yapmıştır. Bu sayede onların olurlarını ve desteklerini kazanmıştır. Sonra da Medine ehli ile istişare yapmış, onlar Muaviye'ye zıt davrandıklarında ve direndiklerinde ise onların aleyhine diğer şehir halklarından yardım istemiştir. Medine ehlinin muarazasını onları hilafet konusunda şuraya davet ederek, onları cemaatı ayrılığa düşürmekle itham ederek hile ile bertaraf etmiştir.⁴⁹¹

Mervani halifeler velayeti ahd sistemini benimsediler. Ve herkes kendisinden sonra gelen için iki veli tayin etti. O ikisinden hangisi Arabi riaset sıfatlarını⁴⁹² bolca bulunduruyorsa onu halife olarak atadılar.

Veliyyu'l-Ahd konusunda iki biat (umumi, hususi) yapılıyordu. Halife seçildikten sonra da ikince kez biat alınıyordu. Genellikle Benu Ümeyye ve şehir halkları bu biatlara katılıyorlardı.⁴⁹³

Velayetul-Ahd sistemi, salatanat sistemine en yakın olandır. Fakat Mervanlar zamanında halifelik daima babadan büyük kardeşe geçememiştir. Bilakis kardeşlere ve çocuklara geçmiştir. Bunun için hilafet nizamı Emevilerde seçim sisteminden doğrudan veraset sistemine dönüşmüştür.⁴⁹⁴

Ümeyye oğulları ve valileri şurada Arap İslam izlerini takip ettiler. Her şehirde şura meclisi bulunuyordu. Bu meclisler kabile reislerinden asker

⁴⁹⁰ Tarihçilerin bildirdiklerine göre oğluna biat eden ilk halifedir. Bkz. İbn'ül-Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih*, IV,13

⁴⁹¹ Atvan, Hüseyin, *Eş-Şura fi Asri'l-Emeviyyin*, Daru'l-Cil, Beyrut, 1990, 454-455

⁴⁹² Emeviler halife olabilecek kişiler için bazı şartlar getirdiler. Bu şartlar, balığ ve reşid olmak; katıksız arap olmak, (bununla mevalinin halife olamamasını sağladılar) ; arap diline vakıf olmak; soylu bir aileden olmaktır. Bkz. Yakubi, *Tarihu Yakubi*, Daru's-Sadır , 1960, Beyrut, II, 312 ; İbn Abdірrabbih, *ikdu'l-Ferid*, Lecntü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire, 1948, IV,142 ; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, V, 173

⁴⁹³ Atvan, a.e, 455

⁴⁹⁴ Atvan, 455

emirlerinden alimler ve fakihlerden oluşuyordu. Alimler ve Fakihler meclislerde zamanla artmaya başladı. Nufuzları, tesirleri de arttı.⁴⁹⁵

Ümeyye oğulları ve valileri önemli işlerde ve müphem (hüküm bilinmeyen) konularda istişare yapıyorlardı. Onlar insanlardan büyük bir cemaatle ve küçük bir grupta, ve de güvenilir has dairedeki insanlarla münavebeli olarak istişare yapıyorlardı. Genellikle istişareden çıkanlara rıza gösteriliyordu.⁴⁹⁶

Beni Ümeyye emsar'da yaşayan halkın görüşlerini almaya önem veriyordu. Onlar görüşlerini elçiler yoluyla ya da yazışma yöntemiyle şuraya havale ediyorlar, görüşleri değerlendiriliyor, sorunları çözüme kavuşturuluyor ve kendilerine neticeleri ulaştırılıyordu.⁴⁹⁷

Beni Ümeyye saltanatları istikrara kavuştuktan sonra şuranın çerçevesini daha da genişlettiler. Bazı muarız cemaatlerin büyüklerine şurada öncelik verdiler. Onlarla münazara yaptılar. Bu sayede hicri birinci asrın sonlarına kadar mürcie, hariciler gibi grupların düşmanlıklarından uzaklaşabildiler. Onlarla İslamın temel siyasi hedeflerinden birisi üzerine birlikte hareket etmeye karar verdiler. O da safi İslami prensiplerle amel etmektir.⁴⁹⁸

Beni Ümeyye halifelerin seçimi konusunda kavimleriyle anlaşamadıklarından şuradan istedikleri verimi aldıkları söylenemez.⁴⁹⁹

Ancak emsarin valileri ve Ümeyye oğulları hilafet haricindeki meselelerde (devlet işleri, muhtelif vazifeler,siyasi hadiseler,harici harbler... vb) çok hırslı bir şekilde şuraya tabi olmuşlardır. İstişare edilecek konularda şura üyelerinden ihtisas sahibi ve ehli marifet olanlarla mutlaka danışılıyordu. Hatta muarız olanlar bile askeri ve siyasi konularda karşı oldukları hususları gelip şurada görüşebiliyorlardı.⁵⁰⁰

Şimdi biz Hüseyin Atvan'ın Emevilerle alakalı yaptığı kıymetli çalışmanın desteğiyle Şuranın emeviler dönemindeki yerini iki açıdan bakarak değerlendirebiliriz. Birincisi: Velayeti ahd hususunda halkın desteğini almak için yapılan şura; ikincisi: Devlete ait işlerde, çeşitli vazifelerle ilgili konularda, halkın problemleri hakkında valilerin ihtisas sahibi kişiler ve alimlerle yaptığı müşavere.Bu ikincisinde İslam şura geleneğinin devam ettirildiği söylenebilir.Ancak birinci şura

⁴⁹⁵ Atvan, 456

⁴⁹⁶ Atvan, 456

⁴⁹⁷ Atvan, 457

⁴⁹⁸ Atvan, 457

⁴⁹⁹ Atvan, 458

⁵⁰⁰ Atvan, 459

hususunda hile ve cebr ihtimali gündeme geldiği için emevilerin bu yönleri öne çıkarılarak şurayı hilafet için meşruiyet aracı olarak gördükleri söylenmiştir.

Muaviye ibn Ebi Sufyan'dan nakledilen şûrâ haberleri bol olmasıyla birlikte oğlu Yezid'e biatı ilgilendiren iki haber Muaviye'nin şûrâya bakışını ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu iki olay, iki önemli siyasi olaydır. Çünkü Muaviye Şam ahalisinin büyüklerinden çok sayıda insanı toplamıştır. Bu kimselerin içinde, kendisine danışmanlık yapan, kavimlerine yardım eden, Şam ehlinin menfaatini ve ganimetleri himaye eden, müslümanların haklarının ve menfaatlerinin korunması konularında kendilerine güvenilen Şam ehlinen kimseler de vardır. Fakat çoğunluğun hangi kavimden olduğu belli değildir.

Olaylardan birisi, elli altı yılında Yezid'in halife seçilmesi için şehirlerden kendileriyle istişare etmek için çağrılan grupların haberidir.

Kendileriyle istişare edilmek üzere çağrılan Şam ehlinin seçilmişleri rivayetlerin ittifakıyla şu kimselerdir: Amr ibn Said ibn As, Dahhak ibn Kays el Fihri, Abdullah ibn Azahu'l-Eş'ari, Huseyn ibn Nemir es-Sukuni, Yezid ibn Ukni el-Kindi, Abdurrahman ibn Osman Es-sakafi, Sevr ibn Muin es-Sülemi, Abdullah ibn Müsidedü'l-Fezzari.

2.Haber, h.60 yılında oğlu Yezid için velayetü'l-ahdi ihdas etti. Şam ehlinen muhtelif tabakadan insanlarla müşavere etmek için davet etti. Vezirlerden, komutanlardan, Ehl-i Beyt'ten olanlar, arkadaşları, Dahhak ibn Kays el-Fihri, Müslim ibn Ukbete el-Meriyi ve onları ziyaret eden insanlardan bir çoğu onun kapısında toplandılar. Dahhak ve Yezid'le Yezidin halife seçilmesini konusunu konuştular. Dahhak ve Müslim Muaviye'nin yanına gitti. İnsanların Yezid'e biat etmek istediklerini haber verdi. Onlara Muaviye icabet etti. O ikisi birlikte çıktılar, Şam ve Kureyş ehlinen yetmiş kişi seçtiler ve Muaviye'nin kapısına geldiler, oğlu için bir söz vermesini Muaviye'den istediler. Muaviye onlardan işittiği şey nedeniyle sevindi. Ve kapıda bekleyenlere yanına gelmelerini emretti. Her yer insanla dolup taşı. Onlarla kendilerine halife tayin etmek isteyecekleri kişi hakkında istişare etti. Tek bir kelime konuştular. "Biz oğlun Yezide razıyız" dediler. Muaviye bu söz almayı iki defa tekrarladı. İnsanların hepsi sevinç çığlığı attılar. Bize halife tayin etmeni istiyoruz dediler. Ne güzel halef ve müstehlef... Ve Yezide biat etti. Ona

sorumluluk yazısını yazdı. O yazıyı Dahhak'a gönderdi ve o yazıya iyi bak, minbere çıktığında kelimesi kelimesine oku, onların sözlerini dinlet...⁵⁰¹

Yukarıda geçen iki haber Muaviye zamanındaki şûrâ ehlinin on kişiden oluştuğunu göstermektedir. Bir kişi Beni Ümeyye'den, bir kişi Kureyş'ten, dört kişi Yemenli, dört kişi de Kaysiyye ashabındandır. Bu durum Muaviye'nin, şûrâ ehli içine Kureyş ve Beni Ümeyye'den ağırlıklı olarak rey ve hüküm ehli kişileri yerleştirmedeğini göstermektedir. Bilakis bu grubu Yemen ve Kaysiyye bölge insanlarından seçerek oluşturmuştur. Bu adamlar Muaviye ile harp eden ona muhalefet eden kimselerdi. Bu sayede onların birbirleriyle muhaverelerinden haberdar oluyor, onları gözetlemekten dur olmaksızın, muhalefetlere katlanabiliyordu.

Muaviye'nin burada siyasi dehası söz konusudur. Şekli olarak şûrâ varlığını sürdürürken, şûrâyı kendi emirlerini kabul ettirmek için bir meşruiyet aracı olarak kullanmıştır. Yegane otoritenin daima kendisi olduğunu hissettirmeyi bilmiştir.

Taberi'nin de ifade ettiği gibi "Muaviye ile münazara yapabiliyorlardı. Fakat Muaviye zimamı elinden çıkarmıyordu. Onlara lütuf ve ihsanda bulunan bir kişi onların hürriyetinden nasıl kırpar bunu biliyordu. İnsanların kabalığı onu kızdırmazdı. Aşırı bir infial ile görünmezdi."⁵⁰²

Muaviye'nin siyasetinin bir parçası olarak, o kavminin ve akrabalarının varlığını şûrâ meclisinde sınırlamıştır. Onların oradaki nüfuzunu azaltmıştır. Şam Arabı'nın kuvvetli bir şekilde şûrâ meclisinde bulunmasını, şûrâya iştirak etmesini istemiştir. Şûrâ vasıtasıyla kavmini ve yakınlarını istibdat etmekten alıkoymuştur. Ta ki devletin tek adamı kendisi oluncaya kadar... Onun karakteri eski tarz Arab efendisi karakteri idi. Bunun için Ümeyye soyuna menfaatleri yöneten makamları vermemiştir. Onları çok kere kullanmak istemiştir. Genelde o onları azletme işine karışmazdı. İşçilerinin büyüklerinin azamisi Kureyş'ten idi. Emevi soyunu pek çalıştırmazdı. Muaviye keskin nazarlı idi, kendisine Salih bir şekilde hizmet edeni bilirdi...⁵⁰³

Bu naklettiğimiz iki haber Muaviye'nin şûrâ hususunda tek bir yol izlemediğini gösterir. O şûrâyı has ve şûrâyı âmm olmak üzere iki şûrâ edinmiştir.

⁵⁰¹ El-Mecmeu'l-Meliki li Buusi'l-Hadarati'l-İslamiyyeti, Müessesetü Ali Beyt, *Eş-Şura Fi'l-İslam* 1989, Hüseyin atvan, "Melamihuş-Şûrâ Fi'l-Asri'l-Emevi",183

⁵⁰² Hüseyin atvan, ag.m,183

⁵⁰³ Atvan,183

Birinci haberde ortaya çıkan şudur: Muaviye şûrânın ricali konusunda Şam ehline fazla itimad etmediğinden onlara başka şehirlerin insanlarını da dahil etmiştir. Kufe Basra, Medine, Mekke vs.

Yezid ibn Muaviye zamanında Şam ehlinde olan şûrâ ehlinde bir değişiklik olamamıştır. Muaviye zamanında olduğu gibi kalmıştır. Aralarında ihtilaf zuhur edince yeni şahısların ortaya çıktığı görülmüştür. Hatta babasının zamanında on kişi olan şûrâ, on beşe çıkmıştır. Şûrâda bulunan şahısların soylarına göre dağılımında da babasının yolundan giden Yezid, Yemenlilere ve Kaysiye'lilere daha fazla yer vermiş, Beni Ümeyye ve Kureys'in fertlerinden olanları sayı bakımından sınırlı tutmuştur.

Şûrânın üslubu konusunda da babasının yolundan giden Yezid, bazı önemli işleri özellikle Şam ehlinde tecrübeli ve nüfuz sahibi kimselere arz ederken, bazı işleri de özellikle meclisine gidip gelenlerden, görüşüne kulak vermek istediği kimselerden oluşan insanların tümüne sunuyordu ve onların icma ettiği görüşü alıyordu.⁵⁰⁴

Emeviler döneminde şûra denildiğinde muaviye ve haleflerinin halifelikleri uğrunda sergiledikleri tavırları istisna edilirse, emsar denilen şehirlerde şura meclisi oluşturmaları, ilim ve ihtisas sahibi, kabilelerin ileri gelenleri, asker emirleri gibi değerli kişilerle meclisi şurayı teşekkül ettirmeleri, devletin ve toplumun meselelerini görüşme konusunda azimli olmaları, şuraya arzedilen meselelerin de neticesi itibariyle toplum tarafından kabul görmesi gibi olumlu yönleriyle şuranın yaşatıldığı bir kurum akla gelmektedir.

Halifeler dönemi şura'dan farkı anlamında, emeviler döneminde şuranın kurumsallaştığı ve yaygınlaştığı ve valiler eliyle verimli bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Fıkhi meselerden ziyade kazai ve savaşla ilgili meseleler bu meclislerde müşavere konusu olmuştur.

⁵⁰⁴ Atvan, 185-86

III.BÖLÜM

MODERN ÇAĞ ÖNCESİ TEFSİRLERDE ŞÛRÂ

A. MODERN ÇAĞ ÖNCESİ TEFSİRLERDE “ŞÛRÂ AYETLERİNİN” SÖZCÜK VE CÜMLE ANLAMBİLİM YÖNLERİNDEN İNCELENİŞİ

، ”وَأْمُرُهُمْ سُورَىٰ بَيْنَهُمْ“ ; ”وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ“
”فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَاطِيعَةً“

1. “وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ” , ‘veşâvir hum fi'l-emr’ ibaresinin *sözcük anlambilim* çerçevesinde incelenmesi

a. Al-i İmran 159.ayetin siyak ve sibakı

Al-i İmran suresi 159.ayetten önceki ayetlerde⁵⁰⁵ genel temanın savaş olduğu açıktır. Ancak bu ayetlerde savaşa katılan bazı kimselerin müşrikler ve münafıklar tarafından caydırılmak, kalplerine şüphe sokulmak, ölüm konusunda korkutulmak istendiği ifade edilmektedir.

159.ayetten itibaren 174. ayete kadar yine savaş durumu söz konusudur. 174.ayet, müslümanların Allah’ın nimet ve lutfuyla geri döndüklerinden bahseder. **“Bundan dolayı Allah’tan bir nimet ve lütufla kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler ve Allah’ın rızasına uydular. Allah, büyük lütufla sahibidir.”** Ayetin ifade ettiği geri dönme olayı Uhud savaşının akabinde müslümanların müşrikleri Hamrau’l-esed denilen yere kadar takip etmelerinden ve onlardan gelebilecek zarardan emin olduktan sonra gerçekleştiği kesinlik arz etmektedir. Ebu Cafer’in ve birçok ravinin naklettiği haberler , ayet ile ilgili şu yorum ve düşünceyi desteklemektedir: “Allah ve Resulüne icabet edenler, kendilerine yara isabet ettikten sonra düşmanın izini Hamrau’l-Esed’e kadar takip ettikten sonra takibi bıraktılar. Düşmanla karşılaşmadan Allah’ın kendilerine verdiği afiyetle ve fazl ile yani bu takip esnasında gerçekleştirdikleri ticaretten kazandıklarıyla düşmandan gelebilecek herhangi bir kötülüğe duçar olmadan geri

⁵⁰⁵ Ali İmran süresi 137.ayetten itibaren 159.ayete kadar savaş, savaşa katılanların durumları vb konular işlenmektedir.

döndüler. Bunu yaparken Allah'ın rızasına tabi olmuşlardı. Yine Nebi as.'a düşmanı takip etme konusunda itaat etmişlerdi. Allah Teala büyük fazl sahibidir.”⁵⁰⁶

Al-i İmran 159 ayetin siyak ve sibakında hâkim olan konunun savaş olduğu özel de de Uhud savaşı olduğunu ifade edebiliriz. Şimdi de ‘ayet’ hakkında yapılan değerlendirmeleri “sözcük anlambilim”, “cümle anlambilim” şeklinde incelemeye çalışacağız.

i. ‘Sözcük anlambilim’ çerçevesi içinde Al-i İmran 159.ayet

فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ
عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” 3/159.

ii. “فِيمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ- ifadesinin tahlili:

İfadenin incelemesine cümlenin gramer yönünden tahlili ile başlamak istiyoruz. Çünkü ifade, evveliyatının olduğuna işaret eden bir edatla (fa) ile başlamıştır. İfadenin öncesinde geçenlerin ne olduğu ve kimlerden bahsedildiği -ki tefsirlerin genelinde açık ve net bilgi verilmemektedir- vuzuha kavuşursa ifade içinde yer alan emirlerin muhataplarının da kimler olabileceği netleşmiş olur. Bu sebeple şimdi ifadenin tahlili ile ilgili yorumları arz etmek istiyorum.

Hitap öncelikle Hz. Peygamber’edir.(Fa) edatı ise kelamın muhtevasının tertibi içindir. (Ba) harfi linte’ye mütealliktir. Takdim de kasr -yani ifadeyi kısaltmak için- içindir. (Ma) Tekidin vurgusunu artırmak içindir. Müfessirlerin büyükleri bu görüşü kabul etmişlerdir⁵⁰⁷. Katade ve Zeccac bu yorum üzerinde icma olduğunu

⁵⁰⁶ Taberi, *Tefsiru Taberi*, VII,414-415

⁵⁰⁷ Mesela Zemahşeri: “(ma) te’kidi ziyadeleştirmek içindir, Hz Muhammed’in onlara karşı yumuşak huylu oluşu ancak Allah’ın rahmeti sebebiyle olduğunu göstermek için ifade içinde yer almıştır” der. Bu aynen “fe bima nakzihim mîsâkahum leannâhum”da olduğu gibidir. Zemahşeri rahmetin

söylemişlerdir. Fakat Ahfeş ve başkaları ise ‘ma’ edatının ‘şey’ gibi bir mana ifade etmek üzere ‘nekra’ olmasının caiz olduğunu belirtmişlerdir ve rahmet de ondan bedeldir. Rahmetin sıfat olması da caizdir. Rahmetin taaccüp için soru niteliğinde bir ifade olduğu da söylenmiştir.⁵⁰⁸ O zaman takdir şöyle olur. “Hangi rahmet sebebiyle onlara yumuşak davrandın...” Rahmetteki tenvin rahmetin büyüklüğünü ifade içindir,⁵⁰⁹ (min) ise hafzedilmiş sıfata mütealliktir. Yani; “ **فبما رحمة عظيمة كائنة من الله** ” “Allah’tan olan **büyük bir rahmet** sebebiyle onlara yumuşak oldun onları azarlamadın” şeklindedir. Buradaki rahmetten murat Allah’ın onu sakın kılması , onu olgun bir ahlak ile özel kılması olabilir. Rıfk ve yumuşaklık yönü sakın oluşunun sebebi olabilir. Çünkü öfke anında nefesine hâkim olan büyük yiğittir. Bu ifadenin iki faydayı ifade ettiği söylenir. Birincisi: Resulullah’ın yiğitliğine işaret etmektedir. İkincisi: Rıfkının-kibarlığının kemaline işaret eder. İşte bu iki sıfat Uhud gününde Resulullah’ta cem olmuş ve ashabının yaptıklarından dolayı başına gelen sıkıntılardan ne onları azarlamış, ne de cezalandırmış, bilakis kederlerini paylaşmıştır.⁵¹⁰

“Allah’ın ref’eti ve rahmeti sayesinde Ey Muhammed ve ashabından sana inananlar sebebiyle sen ashabına yumuşak davrandın, onlara hoşgörülü davrandın, onlara karşı güzel tavırlar sergiledin. Hatta onlardan sana ezayı reva görenlere tahammül ettin. Yine onlardan cürüm sahibi olanların cürmünü suçunu affettin. Onların çoğundan gelen eziyetler karşısında onlara öfkelenseydin ve kaba davransaydın elbette senden hemen ayrılar seni terk ederler sana tabi olmazlardı,

manasının da “onlara karşı yumuşak ve latif olmak için sakın kalabilmesi”olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Hz Nebi, onların emrine karşı gelmeleri, muhalefet etmeleri sebebiyle hezimet yaşatmalarından ötürü maruz kalınan musibete ortak olmuş , onları azarlamamış, sukunetini muhafaza etmiştir. **Keşşaf**, Daru’l- Kutubi’l- İlmiye ,Beyrut. I,423

⁵⁰⁸ Razi, buradaki ma’nın şaşkınlık bildiren soru edatı gibi amel ettiğini söyler. Çünkü onların işlediği cürüm büyüktür. Fakat Nebi as. bunu sözünde azarlama tarzında veya konuşmasında sertlik şeklinde izhar etmemiştir. Bunun da ancak Rabbani teyidden kaynaklandığını hemen fark etmişlerdir. İşte bu taaccüp konumu bu teyidin kemalinden dolayıdır. İşte Raziye uygun düşen yorum da budur. **Mefatihul-gayb**, , Daru’l,İhyait-Türasil-Arabiyyi , IX,406-407

⁵⁰⁹ Şevkani, **Fethul Kadir**, II,41 Şevkani, ‘ma’ nın taaccüp için olduğunu ifade etmenin uzak bir yorum olduğunu ifade eder. Çünkü eğer taaccüp için olsaydı ma’nın elifi olmadan “ **فبما رحمة من الله** ” : şeklinde olmalıydı der. Bkz ,aynı yer. Ferra, İbn Kuteybe, Zeccac, buradaki (ma)nın sıla olduğunu enbârî ise tekid için burada bulunduğunu söyler. İbn ül-Cevzi, **Zadül Mesir**, El-Mektebetü’l-islamiyye, Dimeşk, 1964, I, 401; İbn Cevzi’nin kendi görüşü ma’nın tekid için olduğunu söyleyen çoğunlukla aynı. Fakat rahmetin iki adet taallukunun olduğunu, bunların Hz Nebi ile müminler olduğunu da ifade eder.

⁵¹⁰ Alusi,a.g.e.III,288

sende rahmet üzere gönderilen olmazdın. Fakat Allah cc, sana ve beraberindekilere acıdı ve merhamet etti. Sen de bu merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın.⁵¹¹

iii. **ifadesinin tahlili** وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

Vahidi, وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ, ayetindeki el-fazzu ve galizal-galbi, ifadelerinin anlamlarını açıklar ve aralarındaki farkı ifade eder. **El-fazzu**; huyun kötü, kaba yönü demektir. Seâlebi ise “el-câfi fi mantıkihi, maktâhi” Yargı ve kararlarında sert, müsamahasız olan anlamına geldiğini söylemiş, indirilmiş kitaplarda da peygamberlerin “leyse bi fazzin vela galızın vela sahhâbin fi'l-esvâk” şeklinde tarif edildiğini nakletmiştir.⁵¹² Vahidi, **Galizal-galbi**: “kalbe hiçbir şeyin tesir etmemesidir. İki arasında fark ince bir noktadır. Bir kimse kötü huylu olmayabilir, hiçbir kimseye eziyet etmeyebilir. Ancak bu kimse kimseye acımaz ve merhamet etmez” anlamına geldiğini ifade ederken, Sealebi'nin daha açık ifadelerle çatık kaş, asık surat, somurtkan, merhameti ve şefkati az olan şeklindeki açıklamaları⁵¹³, insan psikolojisine de bir anlamda işaret etmiş olmaktadır. Çünkü insanın ruh haleti yüzüne aksetmektedir. Vahidi, لَانْفَضُّوا (**lenfaddû**) ifadesi için ise bir şeyi ayırmak (tefriku's-şey) anlamı verir. Bir grup insan ayrıldığında (teferrakû) denildiğini ifade eder.⁵¹⁴

Razi, Hz Nebi'nin katı kalpli ve kaba mizaçlı olmamasını onun peygamber olarak gönderilmesinin bir gereği olduğunu söylüyor. Çünkü bi'setten (peygamber göndermekten) maksat, Resul'ün Allah'ın tekliflerini (yükümlü tuttuğu şeyleri) insanlara tebliğ etmesidir. Bu maksat ancak insanların kalpleri Resul'e meylettigi zaman, nefisleri onun katında sükûnete erdiğinde tamamlanmış olur. Yine bu maksat; Nebi as. Rahim ve Kerim olduğunda, onların hatalarını affettiğinde kusurlarını bağışladığında, şefkat, iyilik, cömertlik gibi prensiplerle onlara karşı lütfkâr olduğunda tamam olur. İşte bu sebeplerden ötürü, Resul'un kötü ahlaktan uzak durması, katı kalpli olmaması, bilakis zayıflara, fakirlere yardıma meyletmesi, onlara yapılan yardımları artırması, onların seyyiatlarını affetmeyi çoğaltması, onların küçük düşürücü tavırlarını affetmesi gereklidir. Bu manayı teyid için Allah-ü Teâlâ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ buyurmuştur. Eğer Resul'ün çevresinden

⁵¹¹ Taberi, a.g.e.III,202

⁵¹² Seâlebi, Ebu Zeyd, “*el-Cevâhiru'l-Hisan Fi Tefsiru'l-Kur'an*”,I,261

⁵¹³ Seâlebi,a.g.e, I,261

⁵¹⁴ Razi , *et-Tefsiru'l-Kebir*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut,1999,III 407

ayrılırlarsa bi'setin maksudu yitirilmiş olur. Razi'nin ifadesine göre "Kaffal" denilen şahıs bu ayeti Uhud harbi hakkında yorumlamıştır ve şöyle söylemiştir: "fe bima rahmetin minallahi linte lehum" Uhud günü sana bozguna uğradıktan sonra dönerlerken "velev künte fazzan galizal kalbi" sen onlarla yenilgi üzerine kınayıcı tarzda konuşsaydın senin çevrenden dağılır giderlerdi.⁵¹⁵

Ayrıca; وَأَلُو كُنْتُمْ فُظًّا غَلِيظًا الْقَلْبِ لَانْفِضُوا مِنْ حَوْلِكَ ifadesi hakkında Katade'den şunlar naklediliyor:

"Allah'a andolsun Allah cc, kabalıktan ve katılıktan Hz Muhammed'i temizlemiştir. Onu müminlere yakın, rahim ve rauf kılmıştır. Bize Tevrat'taki Hz Muhammed'in sıfatını nakletmiştir. "Katılıkla ve kabalıkla değil, çarşılarda bağırarak değil, kötülüğe misliyle karşılık vererek değil, fakat affederek ve hoşgörülü olarak."

İbn Humeyd, bu ayetin Hz Nebi'nin onlara yumuşak oluşunu, onların zafiyetleri karşısında sabırlı oluşunu, onların da kabalık karşısında sabırlarının azlığını haber verdiğini söyler.

Kelbi, '**Fazzan**'ın sözde, galizal kalbi' ifadesinin de fiilde kabalığı ifade ettiğini söyler.⁵¹⁶ Bazıları da söz ve fiillerden sadır olan kötü ahlakı '**el-fazzu**' ile ifade ederken, batını işlerdeki kötü ahlak için de "**galiza'l- kalbi**" ifadesini kullandığını iddia etmişlerdir. Özetle tefsirlerde karşılaştığımız manaların **fezzan** kelimesine; **câfiyen-** sözlü ifadede kaba anlamı, **ğalızal-galbi** ifadesine de **gasiye-** katı kalpli olma anlamı verildiğini söyleyebiliriz.⁵¹⁷

"لَانْفِضُوا مِنْ حَوْلِكَ" ifadesi için ise, '**senden ayrılırlar**' manası verilebilir. Bu ifadenin anlamı için "**li teferrakû anke**", "**insarafû anke**", "**litetrukû anke**" şeklinde olmak üzere aynı anlamlara gelen ifadeler kullanılmıştır.⁵¹⁸

iv. **فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ifadesinin tahlili:**

Sözcük anlambilim çerçevesi içinde üzerinde en çok durulan **وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ** ifadesidir. Şimdi tefsirlerde bu ifade ile ilgili kelime tahlillerini vermek istiyoruz.

Alusi, tefsirinde "**Fa'fu anhum...**" ifadesiyle ayetin, öncesiyle irtibatlandırılmış olduğuna dikkat çekerek Resulullah'ın şahsi haklarını affetmesinin,

⁵¹⁵ Razi,a.g.e,III,407

⁵¹⁶ Alusi,III,288-289

⁵¹⁷ Zemahşeri,I, 423

⁵¹⁸ Taberi, ag.e.III,202

“*vestağfir lehum*” ifadesiyle de “Allah hakkına teallük eden şeyler için Allah’tan onları bağışlamasını dile” anlamının vurgulandığını belirtir.⁵¹⁹

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ ifadesi tahlil edilirken önce müşavere fiilinin kökü ile ilgili olarak sözcük anlamları üzerinde durulmuştur. Daha önce ş-v-r kökü ile alakalı olarak kelime bilgisi verilmişti. Ancak tefsirlerin ve dilcilerin ayet bağlamında yapacağı yorumlar önemli olduğu için bu yorumları vermek istiyoruz.

Kurtubi, dilcilerin istişare ile ilgili görüşünü nakleder. Onlara göre istişare kelimesinin kaynağı Arapların yaygın kullanımındır. Çünkü Araplar, bir hayvan pazarında hayvan satın alırken *müsteşir* denilen hayvan simsarlarından yardım alırlar, hayvanı yürütmek, koşturmak suretiyle hayvan hakkında edindikleri bilgilere dayanarak alışverişi yaparlardı, bu işlemi, ifade ederken de Arap “*şurtu ’d-dabbete ve şevvertuha iza alimtü haberuha*” yani hayvanı gezdirdim ve onun hakkında bilgi edindim, gizli yönlerini ortaya çıkardım, demek olan bu ifadeyi kullanırdı. Ayrıca yarışan atların konulduğu yere de *mişvar* denilir. Veya Arab’ın şu kullanımından alındığı da söylenebilir: “*Şurtul-asele veştertuhu fehuv meşurun ve müştârun*”, balı yerinden çıkardım, çıkardım, o artık çıkartılmıştır, çıkartılmıştır.” şeklinde kullanılmıştır.⁵²⁰

b. Ayetin cümle anlambilim yönünden incelenmesi:

Şûrâ emrinden önce ayet içerisinde zikredilen emirlerin müşavere emriyle ilgisine değinen görüşler önem arz etmektedir. Neden doğrudan şûrânın emredilmesi yerine bazı emirleri müteakiben müşavere emri gelmiştir? Bu soruların cevabı mahiyetinde serdedilen yorumları sunmak istiyoruz.

Bir gurup alime göre bu emirler tedricilik ifade eder. Önce Nebi’nin affetmesinin istenmesi, sonra bağışlanmaları için dua etmesinin hatırlatılması, sonrada kendileriyle müşaverede bulunmasının istenmesi, sahabenin müşavere için tedrici olarak hazırlatıldığının ifadesi olmuştur.⁵²¹

فَاعْفُ عَنْهُمْ , bu ifade ile Hz Nebi’nin şahsına yönelik yapılmış hataları bağışlaması emredilmiş, وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ emriyle ise ehli imanın Hukullah’a ait konularda

⁵¹⁹ Alusi,a.e,III,288

⁵²⁰ Kurtubi,a.g.e,XVI,38

⁵²¹ Kurtubi,a.g.e,XVI,38

işledikleri cürümlerden ötürü onlar adına Rabb'dan bağışlanma dilemesi istenmiştir.⁵²²

İbn Atıyye (ö.546) de zamansal bir tertipten ziyade emirlerde tedriciliğin varlığına şöyle işaret etmiştir.

“Apaçık tedrici bir emirdir. Onları affetme emri, Hz Nebi'ye mahsustur. Onlar bu dereceye ulaştıklarında (sen onları affettiğinde), Allah'tan onların bağışlanmasını dile, bu dereceye de ulaştıklarında da artık istişare için ehil hale gelmişlerdir.⁵²³Bunda bazı önemli noktalar vardır. Emirde tedricilik lafızdan çıkmaz. Fakat bu hikmet, emirlerin bazısının bazısı üzerine takdimiyle ortaya çıkar. Affet emri, onların üzerindeki Hz. Peygamberin hakkını düşürmüştür. Hz Nebi'nin onlardan razı olması ve onları muaheze etmemesi bunun delilidir. Yine Allah'ın bağışlaması için onlar için istiğfar dilemesi; onların bağışlanmasını ikmal etmek ve Allah ve Resulü'nün rızasını elde etmek içindir. Onlardan bu hatalar giderildiğinde onların doğru muhabbet için ve nasihat dostluğu için ehil olduklarını ilan ederek onlarla müşavere et. Zira bir kimse sevgi, akıl ve tecrübesine güvenmediği kimselerle istişare etmez.”⁵²⁴

İbn Atıyye'nin ve bir gurup alimin yorumları özetle sahabenin derece derece müşavere ehli olma seviyesine yükseltildiğini ifade ederken, Allah'ın yönlendirmesiyle psikolojik olarak hazır hale getirilen ve belli bir keyfiyete ulaştırılan müşavere ehlinin, gelecek nesillerin için de müşavere ehlinin teşekkülünde dikkat edilmesi gereken şeyleri göstermesi bakımından ufuk açıcı bir yorum olduğu söylenebilir.

Şimdi de “فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ” müşavere emrinden sonra gelen “azm” ve tevekkül ile ilgili yorumları sunmak istiyoruz.

Bu ayette geçen *azm*'in ne olduğunu İbn Merduyeh, Ali ibn Ebi Talip'ten nakletmiştir:“Resulullah'tan '*azm*' nedir diye soruldu o da ehli reyin müşaveresidir, sonra da onlara ittihadır”⁵²⁵buyurdu.

Bu ifadeden şûrânın içinde hem müşavere hem de azm -yani sonuca ittibanın- var olduğu anlaşılır. Bu düşünceyi Kurtubi de teyid eder. '*Azm*'; tashih edilmiş bir iş demektir. Üzerinde düşünülmeden, tartışılmadan elde edilmiş bir rey üzerine binip

⁵²² Taberi,a.g.e.III,202

⁵²³ İbn Atıyye,*el-Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri Kitabı'l-Aziz*,el-Meclisu'l-İlmi bi'l-Fas, 1977, III,280

⁵²⁴ Ebu Hayyan,*Tefsiru Bahrul Muhit*,III,441

⁵²⁵ İbn Kesir,II,148-149

onun götürdüğü yere gitmek değildir.⁵²⁶ Yani *azm*; müşavereden hemen sonra atılacak bir adımdır. Bir anlamda teorinin fiiliyatta hayat bulmasıdır.

Bazı dilciler *azm* ile *hazm*'ın aynı şey⁵²⁷ olduğunu söylemekte ise de ibn Atıyye bu fikre karşı çıkmış, *hazm*'ın bir işte bakışın güzel , tashih edici oluşunu, o konuda hatadan sakınmayı ifade ettiğini, *azm*'ın ise bir şeyi uygulama kastını ifade ettiğini ifade ederek Kurtubi'nin ifade ettiği tashih edilmiş görüş anlamına o görüşü uygulama kastı anlamını da katarak *azm*'ın tam anlamını ifade etmiştir. Çünkü azimden sonra bir daha müşavereye dönüş olmamaktadır. Allah'a tevekkül edilmesi istenmektedir.O zaman *hazm*, müşaverenin yerine oturmaktadır.

Cafer-es-Sadık ile Cabir ibn Zeyd '*azemte*' ifadesini şeddeli okumuşlar ve *azmi*, Allah'a nisbet etmişlerdir. Gerekçeleri de her şeyin Allah'ın tevfiği ve hidayeti sebebiyle olmasıdır. Enfal 3.ayette ifade edildiği gibi: "Ve ma rameyte iz rameyte... attığında sen atmadın Allah attı..."

O zaman ayetin anlamı şöyle olmaktadır. "Seni azmettirdiğimizde yani seni muvaffak kıldığımızda, seni doğruya yönlendirdiğimizde hemen Allah'a tevekkül et."

Cafer es-Sadık ve Cabir ibn Zeyd'in görüşlerini paylaşan başka birileri olmamıştır.⁵²⁸

Kurtubi, Muhlib'in *tevekkül* ile *azm* arasındaki ilişkiyi ifade eden görüşünü nakleder. Muhlib, bu ayette Allah'a tevekküle '*azm*' şartını koyduğunu söyler. Nebi'nin de Allah'ın emrine uygun olarak hakkında hüküm verilinceye kadar istişare sonucu alınan karar gereği giyindiği zırhı çıkarmadığını belirtir. Çünkü azmettikten sonra zırhı çıkarmak tevekkülün şartı olan azmi nakzetmek demektir.

"İn yensurkumullahü fela galibe lekum" ifadesi tevekkülü tekit için gelmiş temyiz cümlesidir. Onda tevekküle teşvik vardır.

Hızlan; yardımsız bırakmaktır." Allah sizin yardımınızı keserse, ondan sonra size yardım edecek olan kimdir ? Buradaki soru inkari nevindendir. Yardımcı olacak hiç kimsenin olamayacağı soru sorularak ifade edilir. Min ba'dihi'deki zamir hızlına döner veya Allah'a racidir ve bir kimse Allah'tan başka kendisine yardım edecek kimsenin olmadığını , Allah'ın yardım ettiğine kimsenin galebe çalamayacağını , terk

⁵²⁶ Kurtubi,IV, 252.

⁵²⁷ Kurtubi,a.yer, Kurtubi "Nakkaş'ın , Arapların azmettiğinde hazm etmiş gibi olduğu,yani bu iki kelimenin birbirlerinin yerine kullanıldığı görüşünü nakleder.

⁵²⁸ Kurtubi,a.g.e,a.yer

etiğine de kimsenin yardım edemeyeceğini bilse, işlerini artık O'na havale eder ve O'na tevekkül eder. Başkasıyla iştigal etmez.

İfadenin car-mecrurun fiile takdim edilmesi şeklinde gelmesi de tevekkülün yalnız Allah'a yapılması gerektiğini vurgulamak içindir.⁵²⁹

i. Allahüteala'nın Nebi'sine müşavereyi emretmesinin hikmeti:

Müşavere emrinin hangi konuya münhasır olduğu konusunda ehli tevil ihtilaf etmiştir. Onların bu konudaki görüşleri şöyledir:

I. Düşmanla karşılaşıldığında harp hileleri hakkında ashabıyla müşavere etmesini emretmiştir. Harp esnasında yapılacak müşavere sayesinde, onların gönülleri alınmış, dinlerine ısındırılmış olunacaktır. Çünkü ilk defa İslam'a dahil olup savaşa çıkanlar da mevcut idi.⁵³⁰ Hz Muhammed'in onları dinlediğini ve onlara yardım etmek istediğini görmeleri sağlanmış olunacaktı. Hâlbuki Allah (cc) eğer isteseydi Resul'ünün işlerini, siyasetini organize etmek suretiyle, sebepleri yönlendirerek onu güçlü kılmak suretiyle sahabesinin yardımlarına ihtiyaç hissettirmezdi.⁵³¹

Katade'nin⁵³², Ammar'ın⁵³³ ve de İbn İshak'ın⁵³⁴ görüşleri yukarıdaki yorumu destekler mahiyettedir. Onlar özetle şu görüşü savunurlar: “Allah cc. Nebi'sine ashabıyla “umur” hakkında müşavere yapmasını emretmiştir. Dini konularda kendisine zaten vahiy gelmektedir. Ashabıyla müşavere etmesi de o topluluğun nefislerini sakinleştirmek, onların kalplerini İslam'a ısındırmak, peygamberin onların görüşlerine önem verdiğini ve onlara yardım etmek istediğini onlara göstermek içindir.⁵³⁵

İbn Ebi Hatim de müşaverenin “harp” konusunda yapılmasının emredilmesi ayetin konumuna da uygun düşmektedir. Veya genellikle kendisinde müşaverenin cereyan ettiği harp örneklerindeki duruma da müsaittir.⁵³⁶ Demiştir.

⁵²⁹ Şevkani, *Fethul Kadir*, II, 41

⁵³⁰ Ali İmran 154 ve 156.ayetlerde yani Müşavere emrinden önceki ayetlerde, münafıklar tarafından yeni müslüman olanların akıllarının çelilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir.

⁵³¹ Taberi, a.g.e, III, 288

⁵³² İbn Kesir, a.g.e, II, 149

⁵³³ Begavi, a.g.e, II, 124

⁵³⁴ Begavi, a.g.e, II, 124

⁵³⁵ İbn Ebi Hatim, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azim*, Tah: Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nezzar Mustafa el-Baz, Mekke-i Mükerrame, Riyad, III, 802

⁵³⁶ Alusi, a.e, III, 288

Genel olarak istişarenin savaş konusunda olduğu kabul edilmekle birlikte hakkında hükmün bulunmadığı din işlerinde Resulullah'ın ashabıyla müşaveresi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu durumda da “kimi Resulullah içtihadından men ederse o konuda müşaverenin caiz olmadığına, kimi de nehyetmemişse o konuda da müşaverenin caiz olduğuna hükmetmişlerdir.” Peygamberin nehyetmediği konularda müşaverenin faydası da sahabenin görüşlerinin ortaya çıkmasına imkân sağlamasıdır. Ahmed bin Hanbel'den bunu teyid eden bir rivayet nakledilir. Resulullah Hz. Ebubekir ve Ömer için , “Siz ikiniz meşveret hususunda icma etseniz ben size muhalefet etmem”buyurmuştur.

İbn Cevzi, müşavere emrinin ne için verildiğini şe-ve-ra fiilinin anlamından hareketle yorumlar. O şöyle der: “ nasıl ki ‘Şurtul asele’ denildiğinde balı bulunduğu yerden- kovuğundan dışarı çıkardım denilmiş olunuyorsa, yani, arılar tarafından gayet gizli ve korunaklı yerlerde yapılan balın insan eliyle ortaya çıkarılması şûrânın kök fiili olan ş-v-r- ile ifade ediliyorsa, fiilin bu anlamından hareketle Allah (cc), nebisine müşavereyi emretmekle sahabenin içlerinde gizledikleri düşüncelerin açığa çıkarılmasını, hangi fikre sahip olduklarını öğrenmesini istemiştir”.⁵³⁷

II. Allah Resulü , işleri organize etmede gerekli tedbirlerin alınmasında yapılacak işlerin en doğru olanı hakkında bilgisi ve kendi reyi olmasına rağmen müşavere yapmaya yönlendirilmekle müşaveredeki faziletin bilinmesi istenmiştir.” Bu şekilde düşünenler Dahhak ve Hasanu'l-Basri'dir. Ve görüşleri “Allah'ın müşavere emrini vermesi ancak ondaki faziletin bilinmesi içindir.” : “Müşavere eden bir kavim ancak işlerinin en doğrusuna ulaştırıldı.”şeklindedir.⁵³⁸

III. Hasan el- Basriye isnad edilen görüşe göre: “Rabb tarafından takviye edilmesiyle Resulün, sahabesinin fikirlerinden müstağni olmasına, yine sebeplerin organize edilmesi sebebiyle onların olaylar hakkındaki görüşlerine ihtiyaç hissetmemesine rağmen, din işlerinde onları hiziplere ayrılmaktan koruyacak, bu tür problemler esnasında nebinin sergilediği tavrı ümmetine kazandıracak, onun

⁵³⁷ İbn Cevzi,a.g.eI,441, İbnül Cevzi'nin bu yorumu, öncesinde müşavere yapılmış bir savaştan sonra tekrar müşavere emrinin gelmesinin sebebinin de ortaya koymaktadır.Şûrânın bağlayıcı olup-olmadığını irdelerken İbn Cevzi'nin bu yorumuna tekrar dönülecektir.

⁵³⁸ Taberi,*Camiu'l-Beyan*,III,203

hayatında işleri hususundaki müşaveresinde uygularken gördükleri örnekleri kendi hayatlarına taşımalarına vesile olacak bir sünnet bırakmak içindir.”⁵³⁹

IV. Vahyin olmadığı konularda görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamak, yani bir bakıma fikirlerine müracaat etmektir.⁵⁴⁰

V. Sahabenin zihninde Hz. Peygamberin Uhud savaşından kötü eser kalmadığını göstermektir. Maturidi'nin desteklediği bu yorum kendisi tarafından şöyle ifade edilir:

“ Hz. Peygamber, Uhud harbi hakkında savaş öncesinde ashabıyla müşavere yapmıştı. Ardından bazı hatalar sadır oldu. Savaştan sonra bu hatalara istinad ederek onlarla müşavereyi kesse idi, Uhud harbinde yaşanan itaatsizlikten dolayı Hz Nebinin kalbinde bir eser kaldığı düşüncesi sahabenin zihninde yer ederd. Bu düşüncenin kırılması için müşavere emredilmiş olabilir.”⁵⁴¹

VI. Sahabenin akıl gücünün seviyesini ölçmek için;

Müşavere sahabenin akli seviyesinin ne olduğunun ortaya çıkmasına sebep oldu. Sonraki inen ayetler de onların akıllarının durumuna göre indi.

a- Sahabenin bazı hatalarının affedilmesi, nefislerinin günahlardan arınması için dua edilmesi, müşavere edilecek seviyeye çıkarılmaları daha sonraki müşaverinde kazanacakları, elde edecekleri şeylerin en salih yönlerini araştırmalarını sağlamaya yönelikti.⁵⁴² Bu sebeple Resulullah (sav) “Müşavere eden kavim işlerinin en doğrusunu elde etmek için yönelirler” buyurmuştur.

b- Allah-ü Teâlâ müşavereyi Uhud harbinden önce emretmedi. Onlardan masiyet sudur etmesiyle beraber harpten sonra emretti. Bunun sebebi; sahabenin harpten sonraki hallerinin öncekinden daha önemli olduğunun bilinmesi içindi.

Hz Muhammed'in onların türlü türlü hatalarını affetmesi, onların nebinin keremine ve fazlına amel ve itaat olmaksızın güvenmeleri daha önemli ve büyük bir durumdur.⁵⁴³

⁵³⁹ Razi,a.g.e,IV,445; Hazin ,.ag.e,I,482; Taberi,a.e,III,243

⁵⁴⁰ Ebu Hayyan, *Bahrul-Muhit*,III,441 ;Zemahşeri, a.g.e,I,341; Hazin,a.g.e, I,483

⁵⁴¹ Maturidi,Ebi Mansur, *Tevilatü ehli's-sünne Tefsir-u Maturidi*,Tah: Mecdi Basillum, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye,Beyrut, III,516

⁵⁴² Razi, a.g.e, IV,445

⁵⁴³ Nisaburi, *Tefsiru Nisaburi*,II,381

Müşavere emrinin mana ve hikmeti üzerine yapılan yorumları ifade ettikten sonra ulemanın aklını bir başka soru daha meşgul etmiştir. Önce âlimler vahyin var olduğu her durumda Resulün müşavere yapmasının caiz olmadığı konusunda ittifak halindedirler. Çünkü nass geldiğinde rey ve kıyas batıl olur. Fakat “vahyin olduğu durumların hepsinde de müşavere caiz midir/değil midir?” Bu sorunun cevabı mahiyetinde de şunlar söylenmiştir. Kelbi ve çoğu alime göre, müşavere ile emr harbe mahsustur. Çünkü el-emr’deki lam istiğrak için değildir. İttifakla hakkında vahiy olan konudan çıkış içindir. Öyleyse bu emr önce geçen belirli bir şey içindir. Yani Uhud kıssasında anlatılan harp işi hakkındadır. Hubab ibn Münzir’in Bedir günü Hz Nebi’ye su kenarına konaklamayı işaret etmesi, Hendek savaşında ashab ile istişare yapılması, istişare esnasında iki Sa’d’ın (Sa’d bin Muaz, Sa’d bin Ubade) Gatafan Yahudilerinin, Kureyşli müşriklerle yaptıkları anlaşmayı iptal etmek ve müşriklerin zayıflamasını sağlamak karşılığında onlara Medine ürünlerinin bir kısmının teklif edilmesi fikrine karşı çıkmaları, savaş esnasında yapılan müşavere örneklerindedir. Hz Nebinin müşavereyi harp için kullandığına işaret etmektedir.⁵⁴⁴İbn Abbas’ında ayeti **“veşavirhum fi ba’zı’l-emr”** şeklinde yorumlaması, bu görüşün delilleri arasında sayılabilir.⁵⁴⁵

Alimlerden bazıları ise şu görüşü ileri sürmüşlerdir: “Lafız umumidir. Hakkında vahyin var olduğu kısım hususidir. Bu alanda müşavere caiz değildir. Geri kalan üzerinde müşavere yapılması için ifade hüccettir. Nasıl yapılmasın ki, vahyin olmadığı umumi konularda Hz. Peygamber içtihat ile memurdur. Haşr süresi 2.ayet (fe’tebirû yâ uli’l-ebzar) içtihadın gerekliliğine delildir. İctihad münazara ve mübahese ile güçlenir. Dini bir konu olmasına rağmen Bedir esirleri konusunda sahabeyle istişare edilmişti. Ayrıca müşavere nebiye mahsus ve vacip olan işler cümlesindedir. Müşavere emri de zahiren vucub ifade etmektedir.

Şafi nebi için müşavereyi vacip olarak değil mendup olarak değerlendirmiştir. O müşavere emrini Hz Nebi’nin **“el-bikru tuste’meru fi nefsiha”** sözünü anladığı gibi anlamıştır. Yani evlenme çağına gelmiş bir kıza babasının evliliği isteyip istemediğini sorması sadece adettendir. Babası kızını evlilik için zorlarsa babasına

⁵⁴⁴ Nisaburi, a.g.e, II,381

⁵⁴⁵ Es-Sa’lebi,Ebi İshak,**el-Keşf ve’l-Beyan Fi Tefsiri’l-Kuran**,Tah:Seyyid Kesravi Hasen,Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye,Beyrut,II,174

herhangi bir günah tereddüp etmez, caizdir. Fakat evla olan kızın gönlünü almaktır. Kızın gönüllü olarak bunu yapmasını sağlamaktır.⁵⁴⁶

2. “وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ” “*ve emruhum şûrâ beynehum*” ifadesinin *sözcük anlambilim* yönünden incelenmesi.

“Şûrâ”nın sözcük yapısı üzerinde çalışmamızın giriş bölümünde detaylı olarak durmuştuk. Şimdi biz “sözlüklerin ifade ettiği anlama tefsir literatüründe ne kadar temas edilmiş, literatürün kelime üzerinde yoğunlaştığı tarafı nerelerdir?” şeklindeki soruların cevaplarını aramaya çalışacağız.

Klasik Tefsir literatürü kelimenin sözcük anlamıyla ilgili tesbitleri şu şekildedir.

“Şûrâ” *fütüyâ* kelimesi gibi masdardır. Anlamı teşâvur’dur. Yani karşılıklı fikir alışverişinde bulunmak, müşavere yapmak demektir. Müşavere ise kişilerin görüşlerini ortaya koyması, açıklaması demektir. Şûrâ’nın muzaf’ı düşmüştür. Yani “ve emruhum *zû şûrâ* beynehum” şeklinde olması gerekirdi.⁵⁴⁷

Alusi’de *şûrânın ‘büşra’* ile aynı kalıptan masdar bir isim olduğunu söyler. *Şûrânın* terim anlamına vurgu yaparak ayetin anlamını “aralarında işlerini müşavere ile halleden şûrâ sahibi kişilerdir” şeklinde verir.

Alusi bu konuda Ragıp İsfehani’nin şûrâ ile ilgili yorumunu nakleder. Şöyle ki, şûrâ-meşveret: “Bazısının diğer bazılarının görüşlerine müracaat etmesi suretiyle reyin ortaya çıkarılmak istenmesidir.” *Şurtu’l-asel* ifadesinin balı yerinden çıkarmak anlamını ifade ettiği gibi, şûrâ da bir konu hakkında müşavere edilen ve sonuçlandırılan, sonucun ortaya çıktığı bir iştir. İfadenin masdar şekli olan şûrâ meşhur olmuştur.⁵⁴⁸

Alusi şûrâ ifadesinin yer aldığı cümle ile ilgili olarak şu tahlili yapar. “Onların (Ensarın) İslam’dan önce ve sonrada aralarında müşavere yapmayı sürdürdüklerine delalet etmesi için fiil cümlesi isim cümlesi halinde gelen şûrâ cümlesi üzerine atfedilmiştir. Ayette teşavur için övgü vardır. Özellikle de şûrâ sözüne övgü vardır. Çünkü masdar şeklindeki şûrâ kelimesiyle bazı mesajlar verilmek istenmektedir. Mesajların neler olabileceği konusunda bir iki rivayet nakledilir. İmanın şubeleri konusunda Beyhaki’nin ibn Ömer’den ihraç ettiği rivayette Hz Nebi, “Bir kimse bir iş yapmak istese ve hemen o iş ile alakalı olarak müşavere yapsa ve onun sonucuna

⁵⁴⁶ Nisaburi,a.g.e.II, 382

⁵⁴⁷ Ebu Hayyan,a.g.e.IX,484

⁵⁴⁸ Alusi,a.g.e.XVIII,287

göre davransa o zaman işlerinin en doğrusuna ulaşır” buyurur. Yine Buhari’nin Edebü’l-Müfred’inde ihraç ettiği, ibn Münzir’in de Hasen’den naklettiği rivayette şöyle buyrulur. “Müşavere eden kavim hidayet bulur ve işlerinin doğrusuna ulaşır.”⁵⁴⁹

İfade içinde yer alan “*emruhum*” kelimesinin ifade ettiği anlam ile ilgili olarak da Alusi şu tesbitlerde bulunmuştur. Buradaki “*emr*” ifadesine ‘*ahbar*’ anlamının verilmesi doğru değildir. Çünkü burada yer alan ‘*emr*’ ifadesi müşavere edilen işleri ifade eden daha özel bir ifadedir. Eğer ‘*emr*’ gündelik basit işler olsa idi, o takdirde müşavere yapılmış olmazdı.

Bu yorumdan anlaşılan şey ‘*emr*’in hakkında müşavere yapılabilecek seviyede kompleks, çözümü bir kişinin reyiyile mümkün olmayan işlerdir.

Bu konuyla alakalı Arapların kullandığı bir ifade nakledilerek ‘*emr*’ kelimesinin müşavere ifadesi içindeki konumunun anlaşılmasına yardımcı olunmuştur. İfade “*şe’nî el-keramu*” teville ihtiyaç duymadan yorumcular buradaki ‘*şe’n*’ ifadesinin ‘*emr*’ demek olduğunu söylerler. İşte bir ‘*emr*’ hakkında müşavere yapılacak konuma geldiğinde ayetin içindeki ‘*emr*’ kıvamına gelmiş olur. “*Şe’nî el-keramu*” ifadesinde *şe’n* cömertlik anlamına gelen “*keram*” kelimesine izafe edilmekle *ahbar* anlamına geldiğini söylemek doğru olmaz. Ancak tevil ile bu anlamı vermek mümkündür. “*Emrahum*” ifadesi hakkında da onların bütün işlerinde müşavere yapmadıkları yorumu varid olmuştur.⁵⁵⁰

a. Ayetin sebebi nuzulü

Tefsirlerde ayetin Ensar hakkında indiği ifade edilmektedir. Bu hususta şunlar söylenmiştir:

“Vellezine istecabu li-Rabbihim ve ekamussalat...”⁵⁵¹

Alusi bu ayetin Ensar hakkında indiğinin söylenildiğini nakleder. Çünkü Allah onları Resulü’nün diliyle kendisine imana ve itaata çağırılmış onlar da hemen bu çağrıya icabet etmişlerdir. Allah da onları ayetteki ifadesiyle övmüştür. Ayet içinde umumi ifadelerden sonra hususi ifadenin gelmesi onların tereddütsüz olarak gerçekleşen imanlarının şerefini beyan etmek içindir. Bu tarz bir ifade ile de onlar yine sena edilmiş olur. Ayet eğer medeni bir ayet ise durum açıktır. Eğer Mekki ise o

⁵⁴⁹ Alusi, a.g.e.a.yer

⁵⁵⁰ Alusi, a.g.e.XVIII,287.s

⁵⁵¹ Şura 42/38

takdirde Ensar'dan murat hicretten önce Medine'de iman edenlerdir. Diğer bir ifadeyle akabe ehlidir.⁵⁵²

Ebu Hayyan da ayetin Ensar hakkında nazil olduğunu söyler. Ensar'ın İslamiyet ile tanışmadan önce müşavereyi hayatlarında tatbik ediyor olmalarından dolayı Allah tarafından övüldüklerini belirtir. Çünkü Onlar, üzerinde istişare yapılabilecek sorunlu bir iş ile karşılaştıklarında,⁵⁵³ o konuda müşavere yapmadıkça, verdikleri karar hususunda icma gerçekleşmedikçe ferdi olarak uygulamaya kalkmazlardı” denmektedir.⁵⁵⁴

Maverdi ise Abdurrahman ibn Zeyd'in görüşünü nakleder. Şöyle ki: Onlar Medineli Ensardır. Resule imana davet edildiğinde icabet etmişler ve hicretten önce on iki kişilik bir ekip göndermişlerdi.⁵⁵⁵

Mukatil de müfessirlerle aynı görüşü paylaşmış, ilave olarak “vellezines-tecabu lirabbihim...” ifadesinden itibaren diğer ayetlerin de Ensar hakkında indiğini söylemiştir.⁵⁵⁶

Sonuç olarak ayetin sebebi nüzülüyle alakalı olarak şûrâ 38.ayetin Ensar hakkında indiği görüşünün yaygın olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Ensarın İslamiyet'e girmeden önce ve sonra terk etmediği şûrâ bilinci Allah-ü Teâlâ tarafından övülmüş, bu bilincin bütün inananlar tarafından benimsenmesi gereken önemli bir meziyet olduğu satır arasında vurgulanmaya çalışılmıştır. Şûrânın faziletiyle ilgili nakledilen rivayetler de şûrânın yaygınlaşması için teşvik niteliğinde ifadeler olmuştur.

b. “Ve emruhum şûrâ beynehum” ifadesinin siyak ve sibakı

Şûrâ suresi, 29.ayetten itibaren Allahın varlığının delilleri anlatılır. “Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde yaydığı canlıları yaratması, onun varlığının delillerindedir. O, dilediği zaman, onları bir araya getirmeye de gücü yetendir.” 42/29 Bundan sonraki ayetlerde kullarının başlarına gelen her musibetin kendi yaptıklarının bir neticesi olduğu anlatılır. “Başınıza her ne musibet gelirse kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder. 42/30 buyrulur. 42/31.ayetten itibaren 35.ayete kadar şu konular işlenir: “Allahın aciz bırakılamayacağı, ondan başka gerçek dost ve

⁵⁵² Alusi,a.g.e,XVIII,286

⁵⁵³ Ebu's-Suud,a.g.e.VI,84

⁵⁵⁴ Ebu Hayyan,a.g.e,IX,484;Razi,*Mefatihul-Gayb*,XIII,,442, Ebus-Suud,a.g.e.VI,84

⁵⁵⁵ Maverdi,*en-nüket*, Tah: Seyyid b. Abdu'l-Maksud b. Abdurrahim, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, IV, 72

⁵⁵⁶ Mukatil,*Tefsiru Mukatil*, Müessesetü't-Tarihi'l-Arabiyyi,III,.211

yardımcı bulunamayacağı, denizlerde dağlar gibi yüzen gemilerin onun varlığının delilleri olması, rüzgarı istediği gibi yönlendirebilmesi, (rahmet veya azap olması) kullarından bazılarını fiilleri yüzünden helak ederken bir çoğunu da affetmesi, (azap ve affının sebebi ise ayetler hakkında tartışanların kaçacak yerlerinin olmadığını anlamalarını sağlamak olduğunu ifade etmesi, 36. ayetten itibaren de Cenab-ı Hakk'ın dünyalık olarak verilen nimetlerin geçici, kalıcı olanların ise Allah'ın katında olanlar olduğu bu mükafatın ise inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar için. Olduğu ifade edilir. 40.ayetten itibaren kötülüğe kötülükle karşılık vermenin doğru olmadığı affetmenin ise mükâfatı Allah katında olan bir erdem olduğu ifade edilir. Zulme uğradıktan sonra hakkını savunup alanlara karşısındakilere ceza vermek için bir sebep olmadığı ifade edilir. Sonra da 43.ayette sabrın ve bağışlamanın azmedilmeye değer işler olduğu ifade edilir.

Ayetin siyak ve sibakında; Allah'ın varlığına işaret eden deliller sunulmak suretiyle inkar edenler aklen ikna edilmeye çalışılmış, Allah'tan başka sığınılacak hiçbir güvenli limanın olmadığı, azap edenin de bağışlayanın da Allah olduğu ifade edilerek adeta inkara açılan bütün kapılar kapatılmak istenmiştir. Allah katında değerli olanın dünya metaı olmadığı, değerli olan şeylere talip olanların ise Allaha inanan, tevekkül eden, sabreden, bağışlayan, insanlara yumuşak davranan, günahlardan ve çirkin işlerden kaçınan, Rabb'lerine icabet eden, aralarında şûrâ ile davrananlar, Allah yolunda infak edenler, saldırıya uğradıkları zaman da yardımlaşanlar olduğu ifade edilmek suretiyle hayatta maddiyatla beraber maneviyata dair değerlerin de olduğu vurgulanmış, önemli olanın bunlara sahip olabilmek olduğu ifade edilmiştir.

Allaha inananlara ait güzel vasıflardan erdemlerden bahsedilen Şûrâ 38.ayet bağlamı çerçevesinde, önce sözcük/lafzi değerlendirmeleri sunmak istiyorum.

i. “Vellezine yectenibune kebairal ismi...” ifadesinde yer alan **'kebairul-ism'** ve **'fevâhiş'** kelimelerinin anlamları için şunlar söylenmiştir.

İbn Abbas “kebairul ism”, kelimesi için şirk anlamı vermiş, ancak Zemahşeri bu anlamın uzak bir anlam olduğunu belirtmiştir. Çünkü İmanın şartı önce

zikredilmiş olması şirkin olmadığını ifade eder. Zemaşeri “kebairal ismi”nin manası kebairdir (yani büyük günahlardır).⁵⁵⁷ Bazıları ise “kebairul ismi”nin anlatmak istediği şeyin; bid’ata müteallik şeyler olduğu, bu şüpheleri yerinden çıkarıp atılmak istendiği söyler.⁵⁵⁸

Süddî “Fevahiş” için zina; Mücahid ve Mukatil, haddi gerektiren şeylerdir demişlerdir.⁵⁵⁹ İbn Abbas bu kelimeyi, shevi kuvvete taalluk eden şey diye tanımlar.⁵⁶⁰

İbn Atıyye eserinde, “vellezine yectenibune...” ifadesinin “ellezine amenu...” ya atfedildiğini söyler. Yani birinci ayette bahsedilen özelliğin iman edenlere ait bir vasıf olduğunu belirtir. Cumhur, “kebair” şeklinde yani kelimenin çoğul şekliyle okumuştur. Hasan (ra) dan kebairin anlamının; “ateşle va’d olunan her şey” olduğunu ; Dahhak’ın ise “hakkında hadlerden bir had olan şey” diye tanımladığını ; İbn Abbas’a ait farklı bir yorum olarak da “Allah’ın ateşle öfkeyle lanet ile azap ile mühürlediği her şeydir.”⁵⁶¹ ifadesini nakleder.

Kebair ile ilgili verilen tanımları şöyle toparlayabiliriz: Şirk, büyük günah, bidat olan şeyler, shevi kuvvete taalluk eden her şey, ateşle vadolunan her şey, hadlerden bir had, Allah’ın ateşle ,azapla öfke ile lanetle mühürlediği her şeydir. Bu tanımların hepsi aslında kebair kelimesinin kapsamı içerisinde vardır.

ii. “Vellezine iza esabehumul bağyu vehum yentesırun” ifadesi içerisindeki “**Yentesırun**” fiili ile ilgili yorumlar ise şöyledir:

İntisar: Allah’ın sınırladığı ile yetinmektir. Haddi aşmamaktır. Nehai: Onlar kendilerine boyun eğmeye zorluyorlardı. Bu durum fasıklara saldırma cesareti veriyordu. Dolayısıyla ayetin anlamını “Ve kim hakkını taşkınlık yapmadan alırsa o itaatkâr ve övülmeyi hak edendir” şeklinde vermektedir.

Nehai’nin verdiği anlamın musibete sabretmenin, boyun eğmenin, affedici olmanın, hakkını ölçüyü taşırmadan aramanın erdemine işaret eden mahiyette olduğu söylenebilir. Bu mana intisar kelimesine verilen anlamların bir yönüne işaret etmektedir.

⁵⁵⁷ Zemaşeri, *Keşşaf*, VI, 203

⁵⁵⁸ Razi, a.g.e. XIII, 442

⁵⁵⁹ Begavi, *Mealimut-Tenzil*, VII, 197

⁵⁶⁰ Razi, a.g.e. a.yer

⁵⁶¹ İbn Atıyye, *Muharreru’l-Veciz*, , Meclisü’l-ilmiyyi bi Fasi, 1977, VI, 55

Mukatil ve Urve, intisarın yaralama olaylarında kişinin hakkını kısas yoluyla almasını ifade ettiğini söylemekle ,intisarın yani “hakkını aramanın” hukuki yönüne işaret etmektedir.

İntisarın üçüncü bir yönüne de İbn Abbas değinir. O müşriklerin Hz Muhammed’e haksızlık, zulüm yaptıklarını onu Mekke’den çıkardıklarını Allah (cc) Hz Muhammed’e çıkış iznini verdiğini ve zulmedenlere karşı Hz Muhammed’e yardım ettiğini ifade etmektedir. İbn Abbas’ın bu açıklaması intisarın güç kullanarak müşriklere boyun eğmeden onlardan geçmişte yaptıklarının intikamını almak anlamını ifade etmek istediği söylenebilir. Taberi, zahire göre bu durumda bu şekilde hakkını almanın en efdal olduğunu söyler. Zira Allah intisarı, isticap ve ikametissalah’a yakınlaştırmıştır, beraber ifade etmiştir. Nehai’ye göre bu, haddi aşan ve ısrarcı olana tatbik edilecek bir yöntemdir. Fakat o konuda emredilen cani pişman ve kötülükten vazgeçmiş bir kimse için affedici olmaktır. Devamında gelen ayet “velimentesera bade zulmihi” intisarın ibahat yönünü ifade ederken “velimen sabara ve ğafera”Kur’ani ifadeyle kötülükte ısrarcı olmayanlar için takip edilecek metodu ifade eder. Ancak zulümde ısrarcı olanlar için ayetin öncesindeki intisar tarzı geçerli olur.⁵⁶²

Şûrâ 36. ayetten 40. ayete kadar siyak ve sibak bağlamında sözcük tahlillerini verdiğimiz ayetlerin şimdi cümle anlam bilim yönünden incelenmesine, diğer ifadeyle müfessirlerin bu ayetlerle ilgili yaptıkları yorumlara dönmek istiyoruz.

c. Ayetin cümle anlam-bilim yönünden değerlendirilmesi:

Şûrâ 38.ayette tespit ettiğimiz kadarıyla müminlere ait bazı vasıflar verilmektedir. Müminlere ait bu vasıflar ayetin öncesinde ve sonrasında da yer almasından dolayı, ayeti bütüncül bir yaklaşımla değerlendirebilmek için bu yorumlara atıf yapmak durumundayız. Şimdi özet olarak bu yorumları sunmak istiyoruz.

Şûrâ 38.ayetin bağlamını ifade ederken önce Allahın varlığına işaret eden delillerin zikredildiğini ifade etmiştik. Razi, varlık delillerinin ardından dünyanın hakir durumunun tasvir ve tefsir edilmesini, mal, mülk, makam sevgisiyle insanları kendisine çeken, rağbet ettiren dünyayı insanların gözünden düşürmek istemiştir.

⁵⁶² Ebu Hayyan,a.g.e,IX, 484

فَمَا أُوتِيْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ifadesiyle onun metanın az ve hakir oluşuna dikkat çekmiştir. Çünkü hisler onun çok hızlı bir şekilde yok oluşuna ve yıkılışına şahittir.⁵⁶³ { وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى } Fakat ahiretteki nimetler daha hayırlı ve devamlı olmaktadır. Sarih akıl baki ve hayırlı olanı hasis ve fani olana tercih etmede iktiza edecektir.⁵⁶⁴ Razi sonra da bu hayırlı olan şeyleri tahsil edenlerin şu vasıflara haiz kişiler tarafından mümkün olacağı ifade eder.

1. Sıfat: İman etmek, (lillezine amenû) delili işaret eder.

2. Sıfat: Allahın fazlına tevekkül etmek (ve ala rabbihim yetevakkellun) delili işaret eder.

3. Sıfat: Kebair ve fevahişten kaçınmak,

4. Sıfat: Rabb'lerine tam olarak boyun eğmek, (Rablerine çağrıldıklarında icabet etmek) delili işaret eder. Rabb'in daveti ayette; imana, namaza, müşavereye davet şeklinde gerçekleşmiştir.

5. Sıfat: Hakkını ararken haddi aşmamak, taşkınlık yapmamak, Allahın razı olmadığı tutum içine girmemek.⁵⁶⁵ Razi ardı ardına zikredilen iki ayetin (وَالَّذِينَ إِذَا مَا عَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ، أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ) kendi içinde çelişki olup olmadığını soranlara, şöyle cevap verir. Kur'an'da müminleri affedici, bağışlayıcı, yumuşak huylu olmaya davet eden birçok ayet vardır. Kur'an'ın tercihi affedici olmaktan yanadır.⁵⁶⁶ İbn Kesir iman edenlerin seciyeleri, huyları tabiatları müsamaha ve affi iktiza eder, seciyeleri insanlardan intikam almak değildir. Sahih rivayetlerle sabit olduğu üzere Resulullah nefsi için asla intikam almamıştır. Ancak kutsal şeylere saldırı durumunda haklarını almak için mücadele etmiştir. Hz. Peygamberin kızdığı bir sahabe için kullandığı ifade bir rivayette şöyledir. “Ona ne oluyor yüzü topraklansın” demiştir. Onun öfkesini ifade eden en sert ifadesi böyledir.⁵⁶⁷ Fakat Razi affetmenin tecelli edeceği alanları ikiye ayırmış, yerinde kullanılan affetmenin tesirli olacağını belirtmiştir. Şöyle ki:

Af iki kısımdır.

1. Kısım af: Fitnenin teskin olmasına veya caninin cinayetini engellemeye yarayacak affetmedir.

2. Kısım af: Caninin cinayetlerini, öfkesini artıracak affetmedir.

⁵⁶³ Razi,a.g.e.XIII,441

⁵⁶⁴ Razi,a.g.e.,a.yer

⁵⁶⁵ Razi,Et-Tefsirul-Kebir,IX, 603-604

⁵⁶⁶ Razi,a.g.e,IX,603

⁵⁶⁷ İbn Kesir,a.g.eVII,,210

Bu sebeple “Affetme ile ilgili ayetler birinci kısma, zalimden hakkını almayı teşvik eden, zillet gösterilmemesini, affedilmemesini isteyen ayetler de ikinci kısma dâhil edilirse tenakuz ortadan kalkacaktır” demektedir.⁵⁶⁸

İbn Zeyd bu bağlamda müminleri iki kısma ayırmıştır.

1- Zalimleri affedenler,

2- Zalimlerden intikam alanlar. Bu kimseler affetmeye güçleri olduğu halde zillet göstermekten kaçınanlardır.

Atâ ise intikam alanların, Mekke’den zorla baskıyla yurtlarından çıkarılan, sonra Allah’ın nusretiyle zalimlerden intikamlarını alan Müslümanlar olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁹

i. “Ve emruhum şûrâ beynehum”

İbn Kesir; müşavere yapmadan bir işi sonlandırmazlardı. Al-i İmran 159.ayetin işaret ettiği gibi harp ve benzeri işlerde görüşleriyle birbirlerine yardım ediyorlardı.⁵⁷⁰

İbn Kesir’in bu açıklamasından bu ayetin bütün müminlere ait bir vasfı dile getirdiğini anlayabiliriz. Ensar ile sınırlamamıştır.

Ebu Hayyan, şûrâ kelimesinde birbirini sevme, dayanışma, hayır üzerine içtima anlamları vardır. Şüphesiz Resulullah da harp maslahatına müteallik işlerde müşavere yapıyordu. Sahabe de böyle idi. Hz. Ömer’in (ra) Hürmüz ile istişaresi, ahkâm konusunda istişareleri; ehli riddenin öldürülmesi, harbinin mirası, içki içmenin cezası ...vb.⁵⁷¹

Yine Maverdi, “ve emruhum şûrâ beynehum” ifadesi için;

1- Onlar henüz Hz. Peygamber Medine’ye hicret etmemişken, kendi aralarında istişare yaparak problemlerini çözüyorlardı. Sonra da istişare sonucunu tatbik ediyorlardı. Allah da bu meziyetlerinden dolayı onları övmüştür.

2- İstişare sonucu çıkan kararları uygularken de birlikte hareket ediyorlardı. Ayrılık vuku bulmuyordu.

3- Resulullah’ın Medine’ye geldiğini haber aldıklarında temsilcilerini oraya göndermişler, Eba Eyyub’un evinde Allah’a iman ve Resulü’ne yardım

⁵⁶⁸ Razi,a.g.e.IX,,604

⁵⁶⁹ İbn Adil,*Lübab-ün-nükul*,XIV,97

⁵⁷⁰ İbn Kesir,a.g.e.VII, 210

⁵⁷¹ Ebu Hayyan,a.g.e.IX,484

konusunda görüş birliğine varmışlardı. Bu şûrâ o zamanki müşaverenin karşılığıdır.(Dahhak)

4- Onlar kendilerine sunulan meselede müşavere yapıyorlardı. Onların bazıları diğerlerini kale almaksızın hayrı kendi tekeline almıyordu⁵⁷² şeklindeki yorumları nakletmiştir.

ii. “ve ekamussalat”

Maverdi “ve ekamussalat” ifadesi hakkında iki görüş olduğunu söyler.

1- Katade'nin görüşü: Namazları vakitleriyle muhafaza etmek, (vaktinde namazı kılmak)

2- Said ibn Cübeyr'in görüşü: Namazı şartlarıyla yerine getirmek.⁵⁷³Razi'de bu ifadeden murad edilenin vacip namazların ikamesi olduğunu söyler.Çünkü bu şart sevabın kazanılması için konulmuştur.⁵⁷⁴

iii. “Ve mimma razeknâhum yunfigun”

Maverdi Şûra 38.ayetinin bu ifadesinin anlamı konusunda iki farklı görüş olduğunu söyler:

1. Görüş: Bu ifade zekâtın bahseder. (Bu görüş Süddî'ye aittir.)

2. Görüş: Helal kazançtan Allah yolunda infak edilmesinden bahsediyor. Ayet hakkında muhtemel yorumdur.⁵⁷⁵

iv. “Vellezine iza esabehum el-bağyu hum yentesirun”

İbn Kesir, bu ayeti, affetmeyi üstün tutan bir yaklaşımla tefsir eder. O şöyle der: Onlarda zulmedenlerden haklarını alacak güç ve kuvvet vardır. Aciz ve zelil değillerdir. İntikam almaya da güçleri yeter. Bu güce sahip oldukları halde affederler. Yusuf (as)'ın kardeşlerine dediği gibi “la tesribe aleykumul yevm, yağfirullahu lekum” “Bugün size kınama yok Allah sizi bağışlasın.” (12/92) Nahl 129.ayette ise eğer size zulmederlerse onların zulmettiği kadar zulmedin. Şayet sabrederseniz o

⁵⁷² Maverdi, *en-Nüketü vel-Uyun*, Daru'l-Kutubi'l-Ilmiyye, Beyrut, Lübnan, IV, 72

⁵⁷³ Maverdi, *en-Nüketü vel-Uyun* IV, 72

⁵⁷⁴ Razi, *Tefsir-u Kebir*, IX, 603

⁵⁷⁵ Maverdi, a.e.a.yer

sizin için daha hayırlıdır. İbn Kesir, bu ayetin va'z ettiği hükmü şöyle açıklar: İşin adalet yönü kısastır. Faziletli olanı yapmak ise menduptur. O da affetmektir.⁵⁷⁶

Maverdi ise bu ayet hakkında üç farklı görüş nakleder.

1. İbn Cüreyc'in görüşü: Müşrikler onların dinlerine saldırdıklarında onlardan kılıçla intikam alırlar.

2. İbrahim'in görüşü: Haksızlığa uğradıklarında -kendilerine zulmedildiğinde – zulmedenleri affetmeyi, zillet kabul edip, affetmekten vazgeçmişlerdir.

3. İbn Bahr'ın görüşü: “Saldırıya maruz kaldıklarında, saldıranlara karşı yardımlaşp, belayı defedinceye kadar yardımlaşmayı sürdürürler”⁵⁷⁷ şeklindedir.

“Cezau seyyietin seyyietün mislüha” bu ayetin zarara maruz kalındığında, mağduriyetin giderilmesinde nasıl bir yol takip edileceğine dair yorumlar yapılmaktadır. Bununla ilgili iki görüş nakledilir.

1. Görüş: Bu görüş Şafiî, Hanefî ve Süfyan'ın görüşüdür. Bu ayet hakkında kısasın var olduğu yaralama olayı üzerine hamledilmiştir. Ancak sövme ve küfür durumunda kısas uygulanmaz.

2. Görüş; “Bu ayet yaralamaya karşılık verme üzerine hamledilmiştir. Allah onu rezil etsin, ona lanet etsin dendiğinde, kazf'e kazf ile mukabele, yalana yalan ile mukabele caiz değildir” demiştir. Süddî bu görüşü savunmuştur.⁵⁷⁸

Razi ise İntisarın ancak bir misli ile sınırlandırıldığını ifade eder. Eğer az olursa hakkını vermemek olur, fazla olursa zulüm olur. Eşitlik ise adalettir. Semavat ve arz da adalet üzere kurulmuştur. Bu sebeble de “ve cezau seyyietin seyyietün mislüha” ayeti gelmiştir.⁵⁷⁹

“femen afa ve eslahu fe ecruhu alallah” Bu ayet seyyieye ceza verilmesine izin verirken affetmenin ise mendub olduğuna işaret eder. Maverdi'nin bu şekilde görüş bildirdiği ayet içinde geçen “aslah” hakkında iki görüş vardır.

1. Aslahu'l amel, Said ibn Cübeyr bu görüşü dile getirmiştir.

2. Kendi ve kardeşi arasını ıslah etmektir. İbn Ziyad bu görüşü benimsemiş ve “zulmünde ısrarcı olmayan tevbe etmiş bir kişiyi bağışlamak zulme uğrayana menduptur” demiştir.

⁵⁷⁶ İbn kesir, VII, 211-212

⁵⁷⁷ Maverdi, a.g.e.a.yer

⁵⁷⁸ Maverdi, a.g.e.IV, 73

⁵⁷⁹ Razi, a.g.e, IX, 604

Enes (ra), Nebi (as)'ın şunu dediğini rivayet ediyor: “Kıyamet günü geldiği zaman münadi nida eder. Kimin ecri Allah’a aitse onlar girsin cennete denir. Ecri Allah’a ait olanlar, affedici olanların cennete sorgusuz girdiklerini söyledikleri konuşulur.”⁵⁸⁰

İbn Kesir ise “affetmesi sebebiyle Allah kişinin ancak izzetini artırır,”⁵⁸¹ demek suretiyle aslah olan amelin affetmek olduğunu ifade etmiştir.

3. **فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ** ibaresinin “sözcük anlam-bilim” yönünden incelenmesi:

a. **Sözcük anlam-bilim açısından et-teşâvur**

Lügatta “teşâvur”; görüşleri toplamak istemektir.” (İsticmâur-re’y) el-meşveretü’ de bu böyledir ve meşveret mefaletün kalıbındadır.⁵⁸² Ancak teşâvur, iki kişi veya kişiler arasında karşılıklı olan bir şeyi haber verir.⁵⁸³ Kelimenin üç açıdan kök anlamı ifade ettiğini⁵⁸⁴ daha önceki incelememizde ifade etmiştik. Tefsir kitaplarında lügatlerin verdiği anlamın dışına çıkılmadığından⁵⁸⁵ tekrar olacağı düşüncesiyle ş-v-r’nın sözcük anlamı üzerinde fazla durmak istemiyoruz.

Ebu Hayyan, teşâvur” kelimesinin “terâdın” kelimesinden sonra gelmesinin hikmetini kelimenin anlamından hareketle açıklar. Çünkü teşâvurla işlerin ve görüşlerin salahı ve fesadı ortaya çıkar.

“Teşâvur”, terâdın ifadesinin sıfatı durumundadır ve mahzuf olarak amel eder. Allah’ın bu sözünden murad ise; onlardan birisinin diğeriyle müşavere etmesidir. Veya onlardan birisinin başka birileriyle (kocası haricinde birileriyle) müşavere yapmasıdır. Bununla görüşler maslahat üzerinde toplanmış olur.⁵⁸⁶

⁵⁸⁰ Meverdi, a.g.e.a.yer

⁵⁸¹ İbn Kesir, a.g.e. VII, 212

⁵⁸² Razi, a.g.e, II, 464

⁵⁸³ Ebu Hayyan, *Tefsir-u Bahru’l-Muhit*, II, 430

⁵⁸⁴ “Ş-v-r” sülasi kökünün ; balın kovanından çıkartılması, hayvanlara ait kusur ve meziyetlerin ortaya çıkartılması, insanın güzelliklerinin ortaya çıkması şeklinde üç temel kök anlamına sahip olduğu şûra’nın sözcük anlamı incelenirken ifade edilmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şuranın lügavi anlamları.

⁵⁸⁵ Örneğin, heyet güzelliğini ifade eden “şâratün”ün anlamı için bkz. Beydavi, a.g.e, I, 266 ; Neseî, a.g.e, I, 120; Ebu’s -Suud, a.g.e. I, 290 ; Razi, IV, 445 ; Kurtubi, III, 172

⁵⁸⁶ Ebu Hayyan, a.e, II, 430

i. Ayetin siyak ve sibakı:

Bakara süresi 221.ayetten 237.ayete kadar kadınlarla ilgili hükümlere yer verilmiştir. Bu hükümleri sıralayacak olursak;

Müşrik kadınlarla evlilik, hayız, yemin, talak, emzirme (Bakara 233), kocası ölen kadınlar için iddet şeklindedir.

Görüldüğü üzere ayetin öncesinde anlatılan konu talaktır. Konu boşama olunca boşanmış kadınlar hakkında nikahın sonuçları olan ve dolayısıyla nikahlı kadınlarda da var olan ırda' (süt emzirme) ve nafaka gibi bazı hükümler gündeme gelir. İncelediğimiz ayette süt emzirme ile ilgili konuda eşlerin aralarında müşavere etmek ve karşılıklı rıza ile karar vermek suretiyle çocuklarının süt emme hakkıyla ilgili tasarrufta bulunabileceği anlatılır. Şimdi bu ayeti cümle anlam bilim yönünden inceleyeceğiz.

b. فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ ifadesinin “cümle anlambilim” yönüyle değerlendirilmesi

Cümle anlam bilim yönünden incelemeye aldığımız ibare içinde geçen lafızlar, esas konumuz olan müşaverenin önemini artıracak mahiyettedir. Bu sebeple önce ayetin ilk lafzı olan vâlidât ile başlıyoruz.

i. “vâlidât”, nikahlı veya boşanmış kadınlar:

Fahrudin er-Razi bu lafız ile ilgili olarak üç görüş sunmaktadır. Bunlar kısaca şöyledir:

1. görüş; Lafzın zahiri evli ve boşanmış olması fark etmeksizin bütün anneleri içine alıyor. Bu görüşü dile getirenlerin delili ise; lafzın umumi olması, tahsise dair hiçbir emare olmamasıdır. Bu sebeple lafzın umum ifade etmesi gerekir.

2. görüş: Bunlar boşanmış eşlerdir. Bu ifade aynı zamanda iki şeyi ifade etmek ister. a) Bu ayet talak ayetinin akabinde geldi. Öyleyse bu ayet önceki ayetin tamamlayıcısıdır. b) Bu ayet ile önceki ayetler arasındaki alaka kurulmasının sebebi, karı-kocanın karşılıklı buğzlaşma ve düşmanlıkla birbirlerinden ayrılmalarıdır. Bu ise çocuğa iki yönden zarar verir. Birincisi: Çocuğun zarar görmesi, boşanmış kocanın zarar görmesini de kapsar. İkincisi: Kadın belki başka birisiyle evlenmek ister. Bu ise çocuğun işlerinin ihmalle sonuçlanmasını netice verir. Bu ihtimal olduğunda ise

boşanmış kadınların kesinlikle çocuklarının gözetimine ve onların işlerinin ihtimamına yönlendirilmesi menduptur.

Süddiye göre, “validatın” boşanmış eşler olduğunun ikinci delili ise, bu lafzın “ve alel mevludi lehu rizguhunne ve kisvetühunne” ifadesinden sonra gelmiş olmasıdır. Eğer evlilik baki olsaydı, evlilik sebebiyle bu ihtiyaçların giderilmesi, kocaya gerekirdi. Süt sebebiyle değil. Öyleyse birinci delil bu ayetin başlı başına hüküm bildiren bir ayet olduğunu ortaya koyar. Öncesiyle alaka kurmasına gerek yoktur.

3. görüş: Bu görüşü Vahidi (468), Basît adlı eserinde dile getirmiştir. Razi oradan nakletmiştir. Bu ayet nikâh durumu devam eden kadınlarla ilgilidir. Çünkü boşanmış olma kıyafet yönünden kocayı sorumluluktan kurtarıırken ücret yönünden kurtarmaz. Yani boşanmış olan kadın süt emzirmeden dolayı boşandığı kocasından ücret isteyebilir.⁵⁸⁷

ii. (حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ) süt emme süresi:

Razi, iki sene olarak belirtilen sürenin içinde veya dışında süttten kesmenin o olup olmaması konusunda ihtilaf olduğunu söylemiştir. Bu konuda farklı olan fikirler şöyledir.

a- Tam iki sene emzirilmeden süttten kesmenin caiz olduğunu söyleyenler: Bu görüşü savunanlar, bu ayetin “iki sene tamamlandığında fitamın caiz olduğuna delil olduğu gibi, iki sene üzerine ziyade yapmanın da caiz olduğuna delildir” demişlerdir.

b- İki seneden sonra süttten fitamı caiz görenler: Bu görüşü savunanların delili ise şudur: Çocuğun bünyesinin zayıf olması durumunda süttten kesilmesi çocuğa zarar verir düşüncesiyle iki yıldan sonra ilave belirli bir süreye kadar emmeye devam etmesini gerekli görmeleridir.⁵⁸⁸

İbn Abbas, Atâ ve ibn Cüreyc, “Allah-ü Teâlâ süt emzirme süresini tamamlamak isteyen kadınlar için süt emzirme süresini tam iki sene olarak tayin etmiştir” demişlerdir. Sevrî iki seneyi tamamlamanın iki şekilde olduğunu söylemiştir. Baba iki seneden önce süttten kesmeyi istediğinde kadın razı değilse erkeğin süttten kestiremeyeceğini; kadın iki seneden önce kestirmek istese koca hayır

⁵⁸⁷ Razi,a.g.e.III,348

⁵⁸⁸ Razi,a.g.e.III,355

olmaz dersen kadın da süttten kestiremez, ancak ikisinin de rızası gereklidir. Eğer iki seneden önce kesilmesinde icma ederlerse o zaman çocuğun süttten kesilmesi mümkün olur.⁵⁸⁹

Başka yorumcular bu ayetin süt emmenin süresinin tam iki sene olduğunu, sonra süt emmenin devam etmeyeceğini, ifade ederler.⁵⁹⁰ Ancak ibn Abbas ile ibn Ömer bu görüşün aksini iddia eder. Onlara göre Allah-ü Teâlâ'nın bu emrinde iki seneden sonra süt emilmeyeceğini ifade eden hiçbir nehiy bulunmamaktadır. Taberi yine ibn Ömer ve ibn Abbas'tan iki farklı görüşü dile getiren rivayetleri nakleder. Rivayetin birisi onların önceki sözlerini nakzeder mahiyettedir. Onlar bu defa iki yıldan sonra emzirmenin olmayacağı görüşünü dile getirmişlerdir.⁵⁹¹ Diğer rivayette ibn Abbas iki görüşün de gerekçesini açıklayarak aralarında çelişki olmadığını ortaya koyar. İbn Abbas iki yıldan sonra emzirmeyi haram kılan bir nehiy olmadığını dile getirmişti. Çünkü ibn Abbas'a göre "İki yıldan sonraki emme, çocuğun etine et, kemiğine kemik katmayacaktır. Ancak böyle olduğunda emzirme haram olur" demiştir. Dolayısıyla iki yıldan sonra emzirme yoktur şeklindeki ifadelerini çocuğun gelişimine katkı sağlayan emzirmenin iki yılda tamamlandığı, sonraki emzirmelerin nehyedici bir durum olmasa da çocuğa fayda sağlamadığı yönünde anlamak mümkündür.⁵⁹² Rivayetlerin ortaya koyduğu duruma göre ayetten şu anlaşılmıştır. "Süt emzirme süresi, tamamlamak isteyen için iki yıldır. İki yıldan sonra süt emmenin çocuğun gelişimine bir faydası yoktur. Bu sebeple emzirmeye gerekte yoktur."

لَمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ifadesiyle bu sürenin kısaltılması yönünde bir esneklik gelmiştir. Anne-babaya muhayyerlik hakkı doğmuştur. İsterlerse iki yıla tamamlarlar, isterlerse iki yıldan eksiltirler.⁵⁹³

"الوالدات" 'Validat' ifadesinin kocasından çocuğu olan boşanmış kadınları anlattığını söyleyen Süddî, böyle durumda olan kadınların çocukları başka bir kadın tarafından ücretle emzirilmesi sebebiyle ücretin marufa göre koca tarafından ödenmesi şartıyla iki yıl emzirmenin olabileceğini ifade eder.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ Taberi, *Tefsiru Taberi*, V, 35

⁵⁹⁰ Bu görüşü Alkama, Ebu Abdurrahman, Abdullah destekeler. Bkz. Taberi, V, 36

⁵⁹¹ Bkz. Taberi, *Tefsiru Taberi*, 4957. rivayet, V, 36

⁵⁹² Taberi, V, 37, 4962. rivayet

⁵⁹³ Bu görüşü savunanlar, Katade, Rabiğ'dir. Bkz. Taberi, V, 38

⁵⁹⁴ Süddî'nin rivayetine paralel olarak Dahhak'tan da benzer rivayet nakledilmiştir. Bkz. Taberi, V, 38-39

Buraya kadar olan kısımda süt emzirme süresi, süt emzirme süresinde kısıltma, boşanan kadınların süt emen çocuklarını süt emzirme durumları, anne babanın birlikte verecekleri kararlarla, dolayısıyla da konumuzla (şûrâ) ilişkili olması sebebiyle inceledik.

Bundan sonraki Kur'anî ifadelerde işin fıkhi yönüne ağırlık verilmektedir. Konumuz fıkhi yönden rıda' süt emzirme olmaması sebebiyle işin fıkhi derinliğine girmiyoruz. Sadece süttten keserken kadın ile kocasının birlikte hareket etmesi (teradın, teşavurin) gerektiğini ifade eden kısmına (müşavere boyutuna) yönelmek istiyoruz.

iii. فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمْ **fisal veya fitam;**
“vaktinden önce süttten kesme”

Bu ayetin tevili hususunda Ebu Cafer'in yorumu şöyledir: Önce ifadenin en önemli kelimesi olan ‘**fisal**’ kelimesi üzerinde durur ve onu açıklar. ‘**fisal, fitam**’ ile aynıdır.⁵⁹⁵ **fâsala** fiilinin masdarıdır (fisalen). Aslı ayırmaktır. “Falandan ayrıldım, ondan ayrılıyorum” cümlesinde ifade edildiği gibi süt ile çocuğun arası ayrıldığı için fasıl diye isimlendirilmiştir. Fitam’ da süt emen çocuğun süt emmesinin sona erdirilmesini ifade eder.⁵⁹⁶

Bir beldeyi terk etmek, oradan ayrılmak için de fasala fiili kullanılır.”felemma fasala talutu bil cunudi” (Bakara 2/249) ayetinde olduğu gibi. Fakat müfessirlerin çoğu fisalin fitam anlamında olduğunu söylemişlerdir.⁵⁹⁷

iv. "عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ" **süttten kesmede karşılıklı rıza ve müşavere:**

Yani anne babasının karşılıklı rızası ve müşaveresinden sonra çocuk süttten kesilebilir. Buradaki rıza ve görüş birliğinin ayetteki kelimelerin insicamından da anlaşılabilirdiğini ifade eden Ebu Hayyan bu iddiasını şöyle açıklar:

Minhuma, teradın ifadesi için sıfat konumundadır. Mahzuf olan isme taalluk eder. Burada murad olunan; teşavur'un ikisi (anne-baba) arasında olmasıdır. Veya

⁵⁹⁵ Taberi,a.g.e.V,67

⁵⁹⁶ Kurtubi,a.g.e.III,171

⁵⁹⁷ Razi,a.g.e.III,354

onlardan birisi başka birisiyle istişare yapsın ve görüşler bu konuda maslahat üzerinde birleşsin .⁵⁹⁸

Ehli tevil, sütten kesme durumunda hangi vakitte sütten kesmenin anne babanın üzerinden sorumluluğu kaldırdığı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Karşılıklı rıza ve müşavere ile ancak süt emme süresinin neresinde sütten kesme gerçekleşebilir?

Bazısı; iki yıl içinde demişlerdir. Bu şekilde görüş beyan edenler, Süddî, Katade, Mücahid, ibn Şihab'dır. Bunların ortak görüşü iki yıldan önce ve istişare ile olmalıdır.⁵⁹⁹

Sevrî ve başkaları, “Çocuğun maslahatı için anne babanın rey’ en ittifak halinde olmaları durumunda iki seneden önce sütten kesilmesi mümkün olur. Kendilerine bir günah tereddüp etmez. Eğer anne babadan birisi kararında yalnız kalırsa bu yeterli olmaz ve kendi görüşüyle diğerine istibdad etmesi, kararını zorla uygulatması caiz değildir” görüşünü savunmuşlardır. Bunda çocuk için ihtiyat-zarar görmemesi için tedbir-varıdır. Onun durumu hakkında bakış için bağlayıcı bir unsurdur. Bu Allah’ın kullarına rahmetidir. Böylece Allah anne babayı çocuğun terbiyesi konusunda kontrol altında tutmuştur ve anne babayı çocuk için en hayırlı olana yönlendirmiştir.

İbn Abbas’tan Sevrî, Cüreyc’in naklettikleri rivayette ibn Abbas **فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا** “Bu ayetten murad, iki yıl içinde sütten kesmenin haram olduğunu kesinleştirmektedir. İki seneden sonra ise haramlık söz konusu değildir” der.⁶⁰⁰ Katade ibn Abbas’ın görüşünü desteklemekle beraber şunları da ilave eder: “Allah, validelere tam iki sene emzirmelerini farz kıldı. Sonra tahfif ayetini indirdi. **لَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَتِمَّ الرِّضَاعَةَ** Bu ayet süt emzirme süresinin nihayetini bildirir. Bu ifade içinde bundan başka belirli bir sınır belirten ifade yoktur. Bu sürede çocuğun salahlığı için gereken bir miktarda bir süredir.⁶⁰¹

Başkaları ise, “iki yıldan önce veya sonra istişare ile çocuklarını sütten ayırabilirler” görüşünü dile getirirler. İbn Abbas da bu görüştedir.⁶⁰²

Eğer anne baba ister anneden isterse babadan kaynaklanan bir kusur sebebiyle ittifakla –müşavere sonucu icma ile- çocuğu emzirmesi için bir başkasına teslim

⁵⁹⁸ Ebu Hayyan, *Bahru'l- Muhit*, II, 430

⁵⁹⁹ Taberi, V, 68

⁶⁰⁰ Begavi, a.g.e.I, 277

⁶⁰¹ Begavi, a.g.e.a.yer.

⁶⁰² Taberi, a.g.e.V, 69 ; Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*, III, 333 ; İbn Arabi, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, 400, Şafii, *Ahkamu'l-Kur'an*, I, 175

edeceklerse bu tasarruflarından ötürü anne babaya günah yoktur. Ücretli emzirtmek istediğinde önceki emzirme ücretini emzirene iyilikle vermesi durumunda kadının ücreti kabul etmesi konusunda erkeğe bir sorumluluk yoktur.⁶⁰³

’فلا جناح عليهما’ bu cümle ise şartın cevabıdır. Bu cevaptan öncesi mahzûf bir cümledir. Mahzûf olan cümleyle mana doğru olur. Takdir edilen cümle ise ’فصلاه’ (çocuğu süttten keserlerse)dir. Cümlenin tam anlamı şöyle olur: Anne-baba eğer süttten kesmeyi isterlerse onlara bir günah yoktur.⁶⁰⁴

“Fein erade fisalen an teradin” ifadesinde ahkâm hususunda ictihadın cevazına delil vardır. Küçük çocuğun salahı için anne- baba için müşavere yapmanın mübah oluşuna delildir. Anne-babanın çocuğun maslahatı konusunda zannı galibine göre çocuk süttten kesilir. Hakikat ve yakine göre değil. Teşavur sayesinde çocuk için aslah olan ortaya çıkar. Çünkü teşavur, yani müşavere veya meşûrâ; en isabetli olan görüşün ortaya çıkmasını sağlamak için kişilerden reylerini ortaya koymasını, açıklamasını istemek demektir.⁶⁰⁵ Teşavurün kök fiilinin Araplar arasında yaygın kullanımında bu manaların olduğuna daha önce işaret etmiştik. Özet halinde ifade edilmesinde fayda mülâhaza ediyoruz. “**Şurtu’l -asel**; dendiğinde balı çıkardım, **şurtu’d-dabbete**, **veşevvertuha**, dendiğinde onun vasıflarını ortaya çıkarmak için onu gezdirdim, denilir. **Şivar**; ev eşyası, çünkü o eve bakana görünür. **Eş-şâratü**; insanın güzelliğidir ve **işaret**’te; nefsinde olanı izhar etmen açığa çıkarmandır”⁶⁰⁶ denilmiştir. Buradan hareketle bu fiilin gizli, güzel, değerli, olanın ortaya çıkarılması amacına matuf bir eyleme işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Şevkani Fethu’l-Kadir isimli tefsirinde süttten kesilmesi söz konusu olduğunda anne -babanın karşılıklı rıza ve müşavere ile çocuğu süttten kesilmesi gerektiğini ifade eden ayetin yorumunda şunları söyler: **el-fisalu**, **el-fitamü**, yani süttten kesmek demektir. Emziren ile emenin arasını ayırmaktır. Bu durum anneden ayrılmayı ifade ettiği için **fasil** diye isimlendirilir. İki seneden önce süttten ayırma söz konusu olduğunda anne- babanın rızası gereklidir. Bu durumdaki **fasil** işleminde bir günah yoktur,⁶⁰⁷ çünkü Allah-ü Teâlâ süt emme süresini iki sene olarak belirtirken “süt emme süresini tamamlamak isteyenler için” ifadesiyle sınırlandırmıştır. Ayetin zahiri

⁶⁰³ İbn Kesir, a.g.e.I, 635

⁶⁰⁴ Ebu Hayyan, a.g.e, II, 430

⁶⁰⁵ Cassas, a.g.e, III, 333

⁶⁰⁶ Kurtubi, a.g.e. III., 172

⁶⁰⁷ Seyyid Tantavi, *el-Vasid*, I, 424

baba süt emme süresinden (iki sene) önce süttten ayırmak isterse bu onun için caiz olduğunu ifade eder. Burada Allah-ü Teâlâ anne-babanın karşılıklı rızasına ve müşaveresine önem vermiştir. İki durum arasında anne babanın icma etmeleri gerekli görülmüştür. Çünkü baba neseb ve velayeti, anne şefkat ve inayeti temsil eder.⁶⁰⁸ Süt emmesi devam edecek mi yoksa bitirilecek mi? Bu ayetin ifade ettiği manadır. Ve anne baba bu kararda bulunması gerekir veya bu irade anne-baba sağ olmadıkça birisinin varlığıyla veya sadece sütannenin varlığıyla gerçekleşmez.

Teşavura gelince re'yin ortaya çıkmasını istemektir. şurtul-asel ve şurtud-dabbete ifadelerinin bir şeyi ortaya çıkarmayı ifade için kullanıldığı söylenir. Anne babadan her birisi için süt emen çocuğun süttten ayrılması durumunda birbirleriyle rızalaşmaları ve aralarında müşavere yapmaları gereklidir. Bu sayede aralarında ittifak ettikleri bir fikir ortaya çıkmış olur.⁶⁰⁹

Begavi ise tefsirinde “Çocuğun süttten kesilmesi konusunda ehli ilmin müşavere edip, çocuğa zarar vermeyecek süttten kesme zamanını belirleyip aileye haber verir ve aile şûrâdan aldığı sonuca göre hareket eder” demiştir.⁶¹⁰

Bazıları ise iki yıldan sonra süttten kesilmesi konusunda bir günahın olmayacağı düşüncesindedirler. Çünkü Allah süttten kesmeyi anne babanın rızası ve müşaveresi ile takyid etmiş olması bu sabi'nin maslahatını düşünme şartına bağlanmıştır. Bu sebeple Allah-ü Teâlâ çocuğun maslahatı için anne babanın aralarında müşavere ve rıza ile karar vermelerini vacip kılmıştır.⁶¹¹

Ebu's-Suud, anne- babanın vaktinden önce süttten kesmeyi irade etmeleri durumunda her ikisinin de bulunmalarının gerekli olduğunu söyler. Çünkü çocuğa zarar verecek bir durumun ihtimali sebebiyle böyledir. Anne süt emmesine meylederken baba süt ücretini verme noktasındaki cimriliği sebebiyle çocuk zarar görebilir. Müşavere yapılması, durumunun araştırılması ve ikisinin çocuğun süttten kesilmesini hak ettiğine dair icması gereklidir.⁶¹²

Zahiri yönüyle anne -babanın müşavere yapması ve karşılıklı rızaları iki yıldan önce çocuğun süttten kesilmesi için yeterli görülmele birlikte anne- babanın düşük ihtimalle de olsa çocuğa zarar verecek pozisyonda olmaları durumunda, müşavere

⁶⁰⁸ Nesefi,a.g.e.I,114

⁶⁰⁹ Şevkani,a.g.e.,I,301

⁶¹⁰ Begavi,a.g.e.I,279

⁶¹¹ Tantavi,a.g.e.,I,424

⁶¹² Ebu's-Suud, *İrşâd-ü Akli's-Selim*,I,290

etmeleri ve rızaları yeterli görülmemiştir. Mutlaka tecrübeli kişilerin de bu istişarede bulunmaları gerekli görülmüştür. Razi'ye göre anne süt emzirmekten usandığı için fitama yönelmiş, baba da süt ücreti ödemekten bıktığı için fitama yönelmiş olabilir. Anne-babanın şahsi garazları için çocuğa zarar vermek üzere ittifak etmeleri, müşavere ehlini onlardan başkalarının da bu müşaverede bulunmasının gerekliliğine sevk eder. Bu sayede çocuğa verilmek istenen zarar uzaklaştırılmış olur. Eğer hepsi kablel havleyn fitama karar vermişlerse, o takdirde kararın gereğini uygulamak zarar vermez.

Süt emme konusunda çocuğun zarardan korunması için Allah-ü Teâlâ'nın birçok şart getirdiği aşikârdır. Bu şartlar yerine getirildiğinde de süttan kesme izni açık bir şekilde ifade edilmemiş, sadece sizlere bir günah yoktur denilmiştir.⁶¹³

4. III. BÖLÜMÜN DEĞERLENDİRMESİ

“veşavirhum fi'l-emr” Ali İmran 3/159 ; “ve emruhum şûrâ beynehum” Şura 42/38 ; “ve fisalin an teradin ve teşavurin” Bakara 2/233 şeklinde üç farklı suredeki bu üç ayet Kur'an-ı Kerim'de Şura anlayışı bağlamında incelemeye çalıştığımız temel ifadelerdir. Şimdi sırasıyla bu üç ifade ile ilgili değerlendirmelerimizi sunmak istiyoruz.

“veşavirhum fi'l-emr” Ali İmran 3/159 :

Müfessirler bu ifadede geçen müşavere emrinin öncelikle konusu üzerinde tartışmışlar, ayetin siyak ve sibakı, nuzul sebebi, gibi unsurları dikkate alarak bu emrin konusunun harb işleri olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise hakkında Allah teala'dan veya Resulü'nden bir eser olmayan dünya işleri olduğunu ifade etmişlerdir.

İkinci olarak müfessirler Bu emrin hikmeti hakkında yorum yapmışlardır. Bu hikmetleri şu şekilde maddeleyebiliriz.

1-Ashabı affetmek, kalplerini kazanmak, onların değerli olduklarını kendilerine hissettirmek,

2-Allah katında gerecelerini yükseltmek,

3-Müşavere etmek suretiyle niyetlerini, fikirlerini öğrenmek,

4-Fikri seviyelerini ölçmek,

5-Fikirlerine müracaat etmek,

⁶¹³ Razi,a.g.e.III,355

6-Ümmete sünnet olmasını sağlamak,

7-Şûranın faziletini öğretmek,

8-Uhud yenilgisi sebebiyle Hz Peygamberin kalbinde, ashaba karşı herhangi bir kötü düşüncenin bulunmadığını göstermek,

9-Şûra ile ortaya çıkan en doğru görüşe toplumun muvafakat ve mutabakat göstermesini sağlamaktır.

Hz Peygamber Ashabıyla Uhud savaşından önce istişare yapmış, istişare neticesinde çoğunluk şehir dışında olması yönünde görüş bildirince Hz Peygamber, kendisine ait olan Medine içinde müdafaa savaşı verme düşüncesinden vazgeçmiştir. Savaş esnasında gelişen olaylar Hz Peygamber’i haklı çıkarmış, şûradan yanlış karar çıkmış şeklinde bir düşünce makul görünse de savaş sonrasında ashab ile Hz Peygamber arasında yaşananlar, Müşaverenin hayra vesile olduğunu göstermektedir. Ali İmran 159.ayetteki müşavere emriyle Hz Peygamber ashabını affetmiş, onlara daha çok yaklaşmış, Onların hata yapsalar bile değerli olduklarını onlara hissettirmiş, gönüllerini almıştır.Ve ümmete sünnet olacak bir ilkeyi kazandırmıştır. Bu manada müşavere neticesinde alınan karar gereği yapılan savaşta yaşananlar şûranın isabet etmediğinin değil bilakis, hayra ve Allah’ın rızasına uygun işlere vesile olduğu için isabet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Medine dönemi Hz Peygamber’in hayatına baktığımızda müşaverenin daha ziyade savaş konularında gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu durum Şûranın sadece harb işlerinde olacağını göstermez. Bu dönemin sebep olduğu bir durumdur. Müslümanların ilk kez bir devlet sürecine girdiği dönemde, Müşriklerin ve bazı Yahudi kabilelerinin müslümanları ortadan kaldırmak istemeleri savaş ortamını sürekli kılmıştır. Müslümanlar da toplumun tamamını ilgilendiren savaş konularında alınan kararların toplumun muvafaka ve mutabakatını sağlaması ve isabetli kararlarını alınabilmesi için şûrayı uygulamışlardır.

Hz peygamberin istişareyi tavsiye eden sözleri ise daha özel, hususi,ve hayatın her türlü meselelerinde meşveretin yaygınlaştırılmasına yöneliktir.

“ve emruhum şûrâ beynehum” (Şura 42/38) İfadesi hakkında modern tefsir öncesi yani klasik tefsirlerin bizlere sunduğu bilgileri maddeler halinde sunacak olursak;

1. Ayetin Ensar hakkında, onlara ait bir vasıf olan şûrâdan dolayı onları övmeye matuf olarak indiğini müfessirlerin kahir ekseriyeti ifade etmekle beraber bazı müfessirlerin de ifade ettikleri bilgiler ve şûrâ ayetinin Kur'an içindeki bağlamından edindiğimiz bilgiler doğrultusunda "şûrâ" müminlerde bulunması gereken bir vasıf olarak karşımıza çıkmıştır. Çünkü siyak ve sibakında müminlerde bulunması gereken vasıflar zikredilirken şûrâ'ya da yer verilir.

Allah'ın davetine hemen icabet eden, namazını tam olarak kılan zekâtını ve sadakasını veren, müşavere ile işlerini çözüme kavuşturan, Allah'a tevekkül eden, affetmeyi, karşılığı Allah tarafından verilecek bir erdem olarak kabul edip, onu kendi nefsinin ayrılmaz bir parçası gibi kabul eden, yeri geldiğinde hakkını arama konusunda zillet göstermeyen bir kişiliğe sahip olmak.

2. "Ve emruhum şûrâ" ifadesi yorumlanırken klasik tefsir literatüründe şûrâ'nın idareye, hükümet etmeye, siyasi bir oluşuma işaret eden bir yaklaşıma-yoruma rastlanılmamıştır. Bunun sebebi olarak şunları söylememiz mümkündür: Müşavereyi hayatlarının bir parçası kabul etmiş olan Ensar henüz bir devlet yapılanması içinde değillerdir. Bu ifadeyle onların bu önemli ilkeye sahip çıkmaları takdir edilirken, toplum için ne kadar önemli olduğu da vurgulanmaktadır. Medine döneminde devlet olduktan sonrada Hz Peygamber'in şûra anlayışı kurumsal bir yapıya dönüşmemiştir. Hz Peygamber ashab için hem devlet başkanı, hem komutan hem de bir peygamberdir. Dolayısıyla inanların her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecek konumdadır. İçinden çıkılmaz meseleler hakkında da vahiy inmektedir. İşte böyle bir ortamda halifeler döneminden itibaren gördüğümüz şûranın halife tayininde bir araç olarak kullanılması veya kazai konularda kendisinden hüküm beklenen mahkeme olarak görülmesi veya fikhi konularda içtihat etmesi beklenen bir dini kurum olarak görülmesi mümkün olmamıştır. Bu saydığımız karar mekanizmaları halifeler ve sonraki dönemde karşılaştığımız durumlar olmuştur.

Bununla beraber Kur'an mü'minlere ait saydığı ilkeler, ona hem bu dünya da hem de ahiret hayatında mutluluğu getirecek olan genel değişmez, kalıcı ilkelerdir. İnsanlar dünya üzerinde varoldukça bu ilkelerden ihtiyaçları oranında istifade etmenin yollarını arayacaklardır. Toplumsal hayatta ve de ferdi, ailevi ilişkilerde önemli bir ilke olan şûra da farklı devirlerde farklı şekillere bürünebilir. Önemli olan

insanların bu ilkedan istifade etmek için ona yaklaşmalarıdır. Onu en aslah amelin elde edilmesinde bir araç olarak kullanmalarıdır.

Şimde aile hayatını ilgilendiren bir konu olan süt emzirme süresinin belirlenmesinde ebeveynin birlikte karar vermeleri gerektiğini ifade eden ibare hakkındaki görüşleri değerlendirmek istiyoruz.

“ve fısalin an teradin ve teşavurin” Bakara 2/233

Bakara 233.ayet şûrânın aile içi uzlaşmalardaki yerine işaret etmesiyle, daha önce Ali İmran 159. ve şûrâ 38.ayetlerde gördüğümüz ve dini ve dünyevi işler diye kabaca tarif ettiğimiz şûrânın uygulama alanlarına derinlik kazandırmış olmaktadır. Çünkü toplumun temeli ailedir. Aile içindeki problemler halledilmez ise bu bir şekilde topluma da yansiyacaktır. Ama bu rahatsızlık en önce aile içinde en küçük bireyler olan çocukları etkileyecektir. İncelediğimiz bu ayette boşanmış eşlerin geride bıraktığı çocukların bu parçalanmadan menfi yönden etkilenmelerini önleyecek tedbirlerin dile getirildiğini söyleyebiliriz. Bunlar içinde en önemlisi bizim de araştırma konumuz olan “müşavere”dir. Boşanmış olan anne babanın süt emme durumunda olan çocuklarının sağlığını tehlikeye sokmayacak kararları alabilmelerinde gerek şart olarak ifade edilmiştir. Çocuğun süt emmesini vaktinden önce bitirmek veya süreyi uzatmak, anne yeterli olmadığında bir başka sütanne tedarik etmek ve ücretini ödemek gibi çocuğun sağlığı konusunda çok önemli olan bu meselelerin çözüme kavuşturulması zaten hukuki bağları kalmamış olan ve bir araya gelmeleri zor olan ebeveyn ile bir kat daha zorlaşacaktır. İşte bu zorlukları aşmak için aile içi müşaverenin gündeme getirilmesi çocuk için kelimenin tam anlamıyla rahmet olmuştur. Anne-babanın doğru karar veremeyeceğine hükmedildiğinde de tecrübe sahibi kişilerin bu müşavereye katılmaları zorunlu kabul edilmiş, çocuğun zarar görmemesi için azami itina göstermeye yönlendirilmiştir.

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, ailenin de en küçük bireyi olan çocuğun maddeten ve manen zarar görmemesi hedef olduğundan aile içindeki teşavurun amacı da aynı hedef olmuştur.

Buradan hareketle diyebiliriz ki aile içi müşavere ile (Bakara 233) aile hakkında sağlıklı kararlar alınmasına çalışılırken, ailelerin oluşturduğu büyük aile olan toplumun sağlıklı kararlar almasına da şûrâ emri (veşavirhumfil emr) ve tavsiyesi ile (ve emruhum şûrâ beynehum) çalışılmıştır.

IV.BÖLÜM

MODERN ÇAĞ DÖNEMİ TEFSİRLERİNDE ŞÛRA AYETLERİ YORUMLARI

Tefsirlerde tevilin henüz yaygınlaşmadığı, rivayet eksenli tefsir tarzının genellik arz ettiği modern çağ öncesi tefsirlerde şûrâ ayetlerine ait yorumları incelemiştik. Bu yorumlar çerçevesinde Şuraya bir sistem gözüyle bakılmadığını, dolayısıyla buradan hareketle bir siyaset felsefesi geliştirilme yoluna gidilmediği anlaşılmıştır. Şura geleneksel anlamda dar bir anlama hapsedilmiş, öğüt verme işlevi yüklenmiştir. İkinci bölümde ise tevilin yaygınlaştığı, mezhebe, siyasi aidiyete, sosyo-kültürel ve politik zeminin gereklerine göre Kur'an'ı yorumlayan ve oradan ilkeler çıkarmaya çalışan müfessirlerin tefsirlerine söz konusu olan şûrâ ayetleri bağlamında baktığımızda “özellikle Tanzimat ile birlikte şuraya bir sistem ve bir müessese gözüyle bakıldığını Tanzimat dönemi müslüman düşünürlerin şûrayı İslam’i bir esas kabul ederek anayasal sistemi ve millet egemenliğini , seçim prensibini, meclis sistemini va kanun yapma düsturunu bu esasa dayandırmışlardır.”⁶¹⁴

Şimdi modern dönem tefsirlerinde üç temel şura ayetiyle ilgili yorumları incelemek istiyoruz.

1. “Ve Şâvir Hum Fi'l-Emr”: Al'i-İmran 159

Şûrâ ayetlerinin tefsirinde Abduh ilk dönem klasik tefsir kaynaklarında aktarılan bilgileri vermekle yetinirken, işin tevil kısmına girmezken talebesi olan R.Rıza Şûrâyı hemen tevil edip Kur'an'da yönetim kaidelerinin ilki olduğunu ifade etmiştir. Şimdi Abduh ve Rıza'nın yorumlarını görelim.

Abduh, “veşavir hum fil emr” ayeti hakkında şunları söyler:

Âyetin başındaki “fâ” harfi, fâ-i takibiyedir. Çünkü bu ifade, bazı sahabîlerinin Hz. Peygamber'e muhalefet ettikleri bir olay hakkındadır.⁶¹⁵ Nitekim bundan dolayı müslümanlar zaafa uğramışlar, müşrikler kendilerine galip gelmişti. Hatta sonunda Hz. Peygamber bazı sahabîleriyle birlikte yaralanmıştı. Hz. Peygamber'in onlara

⁶¹⁴ İşcan, Mehmet Zeki, *Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri*, 352

⁶¹⁵ Şah Veliyullah Dehlevi de Uhud da yaşananların Müslümanların itaatsizliklerinin bir sonucu olduğunu söyler. Bkz. Huccetullahi'l-Baliga, İslam Düşüncesinin İlkeleri, İz yay. II, 657

davranışında ve hitabında yumuşak davranmasının ve onlara merhametinin bir sonuncu olarak sabretmiş ve tahammül göstermişti.⁶¹⁶ Yüce Allah'ın kitabından aldığı ilhamla sert ve katı biçimde onları azarlayıp paylamamıştı. Yüce Allah, o olay hakkında Hz. Peygamber'e birçok âyet indirmişti. Bu âyetlerde Müslümanlardaki zaafı, isyanı ve kusuru beyan etmekteydi. Hatta fikrî yönden câhiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılmalarına, canlarının derdine düşmelerine kadar her şeylerini beyân ediyordu. Fakat bütün bunları -affi zikrederek, zafer vaat ederek ve kendi kelimesinin (hükmünün) yükseltileceğini belirterek ve musibetlerin faydalarını dile getirerek- latif ve yumuşak bir azarlamayla yapıyordu. Hz. Âişe'den rivayet edilen sahih bir hadiste ifade edildiği üzere “ *Hz. Peygamber'in ahlakı Kur'an'dan ibaretti.*”⁶¹⁷

Ben de derim ki; Yüce Allah âdetâ şöyle diyor: Ey Muhammed! Senin sahabîlerin o olayları yaptılar. Âyetlerin gösterdiği üzere bu davranışları azarlanmalarını ve kendilerine kızılması gereken bir davranıştır. Ancak sen onlara yumuşak davrandın, onlara güzellikle muamele ettin. Sen ancak Yüce Allah'ın kalbine indirdiği ve sana mahsus kıldığı büyük bir rahmet sayesinde onlara yumuşak oldun. Bu rahmetin faydaları bütün herkesi kuşattı ve Yüce Allah Kur'an'ın sana yüce âdâbı ve büyük hikmetleri göstermesini sağlayarak o büyük rahmeti vermesini temin etti. Bu âdâb ve hikmetler sana musibetleri hafifletti, bunların faydalarını hikmetlerini ve ibret alana güzel akıbetlerini öğretti.⁶¹⁸

“ Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. “ Çünkü kabalık, insan ilişkilerindeki sertlik ve kırılcılık insanları uzaklaştıran huylardandır. İnsanlar bu çeşit bir ahlaka sahip olanlarla sosyal ilişkiyi sürdürmeye tahammül edemezler. Faziletleri çok, ihsanları umulsa bile hiç fark etmez. İnsanlar, böyle birisine tahammül edemezler ve hemen ondan ayrılırlar, onun etrafından kaçarlar ve onu işleriyle baş başa bırakırlar. Böyle birisine yaklaşmakla ve etrafını çevrelemekle elde edecekleri menfaatlara aldırılmazlar bile! O halde eğer sen kaba ve katı yürekli olsaydın, insanlar senin hidayetini kaybedecekler, kalplerine davetin ulaşamayacaktı.⁶¹⁹

“ Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et “ Kusurları dolayısıyla onları azarlama. Yüce Allah'tan kendilerini bağışlamasını ve onları

⁶¹⁶ Abduh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, IV, .198

⁶¹⁷ Abduh, a.g.e, 199.s Ahmed b. Hanbel, *Müsned* VI, 188.

⁶¹⁸ Abduh, a.g.e, IV, 199

⁶¹⁹ Abduh, 199

cezalandırmamasını dile. İşte böylece, sen Yüce Allah'ın sana mahsus kıldığı rahmeti korumuş ve O'nun sana gösterdiği güzel davranışa devam etmiş olursun.⁶²⁰

Abduh, istişare emrinden önceki ifadele alakalı olarak yaptığı yorumlarda savaş ortamını, ashabı, ve Hz Peygamber'in davranış şeklini betimlemiştir. Peygamber sa'in makamına yakışır bir ağırlıkla ashabına merhamet ve şefkatini sunduğunu ifade etmiştir. Allah'ın diğer bir emri olan İstişareyi uygulamayı da sürdürmüş, sonraki nesillere sünnet olmasını sağlamıştır.

“ *iş hakkında onlara danış* “ bu ifade abduha'a göre: “Savaşta, barışta, korkulu durumda, güvenlik halinde ve bunların dışında onların dünyevî maslahatlarıyla ilgili başka şeyler hususundaki ümmetin siyaseti demektir.”⁶²¹ Hayrın bizatihi kendisinin müşavereyi sürdürmek olduğunu ifade etmiştir. “ Uhud savaşından önce yaptığın gibi müşavereye devam et ve bu uygulamayı sürdür. Eğer onlar o konuda yanlış görüş bildirirlerse, bütün hayır, tümüyle onlarla müşavere ederek onunla amel etmekle eğitilmelerindedir, -doğru bile olsa- başkanın görüşüyle amel etmekte değildir. Çünkü eğer bu büyük “müşavere ilkesi”ni uygularlarsa hükümetlerinin geleceği bakımından onlara fayda söz konusudur. Çünkü çoğunluğun hataya düşme ihtimali fertlere göre daha azdır. Bir milletin işini bir tek kişiye havale etmesindeki tehlike daha çok ve daha büyüktür.⁶²²

Üstad Abdûh dedi ki; bir insanın, herhangi bir konuda görüş bildirmesi ve görüş alış-verişinde bulunması (müşavere etmesi) o kadar kolay bir husus değildir. Kendilerine danışılan kişiler birden çok olduğu takdirde çekişme çoğalır,⁶²³ görüşler çeşitli dallara ayrılır. İşte bu zorluk ve çetinlik dolayısıyla Yüce Allah Peygamber'ine (s.a.v) ümmet içinde işin müşavereye göre yapılması sünnetini (kuralını) getirmesini emretti. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) son derece yumuşak bir biçimde sahabîleriyle danışmalarda bulunuyor, her söze kulak veriyor ve kendi görüşünden dönüp onların görüşlerini alıyordu.⁶²⁴

Netice olarak Abduh, buradaki müşavere emrinin savaş ,barış vb. zamanlarda müslümanların maslahatına dair konularda verildiğini ifade ederek savaştan sonra da sünnet haline gelmesi için ashab ile müşavere edilmesinin Hz. Peygamber'e emredildiğini ifade etmek suretiyle ilk dönem tefsir rivayetlerinde var olan görüşleri

⁶²⁰ Abduh,a.yer.

⁶²¹ Abduh,a.yer

⁶²² Abduh,a.g.e,IV,199

⁶²³ Abduh,a.g.e,IV,200

⁶²⁴ Abduh, a.e,200

benimsediğini, bu minvalden dışarıya taşmak istememiş olabileceğini de göstermiş olmaktadır.

Talebesi Reşid Rıza şura ile ilgili ayetleri İslam hükümeti için konulmuş kaideler olarak yorumlar. “Ve emrum şura beynehum” ile alakalı olarak şunları söyler:

“Âyet-i kerimede elif-lamlı olarak gelen bu “el-emr” kelimesi; Mekke’de inen şûrâ suresinde İslâm hükümeti için konulan birinci kâidede yer alan ve kendilerine izafe edilen “emir”dir. Söz konusu birinci kaide, bu dine inanan kimselerin nasıl olmaları gerektiğini açıklayan Yüce Allah’ın şu ifadesidir: “ *Onların işleri aralarında danışma ile dir.*”⁶²⁵ O halde “emir”den maksat, odak noktası kişisel görüş değil, vahiy olan sırf dinî iş değil, yöneticilerin genellikle yürüttükleri ümmetin dünyevî işidir. Çünkü akaid, ibadetler, helal ve haram gibi dinî meseleler danışmayla getirilen şeylerden olsaydı, din beşer yapısı bir şey olurdu. Oysa din, ilâhî bir kurum olup, hiç bir kimsenin ne Hz. Peygamber döneminde ne de O’ndan sonra bu müessese üzerinde hiçbir görüşü olamaz.⁶²⁶ Rivayete göre sahabîler, dünya hayatına dair bir meselede- vahye dayanarak değil de kendi bilgilerine dayanarak konuştuğunu anlamadıkça- Hz. Peygamber (s.a.v.)e karşı görüş bildirmezlerdi. Nitekim Bedir günü böyle yapmışlardı. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Bedir suyuna en yakın yere gelmiş ve askerlerini orada konuşlandırmıştı. Bunun üzerine Hubab b. el- Münzir b. el-Cemûh dedi ki: “Ya Resulallah! Bu konakladığımız yer Yüce Allah’ın seni indirdiği ve bizim asla daha ileriye ve daha geriye gidemeyeceğimiz bir yer mi yoksa bu senin şahsî değerlendirmen, savaş taktiği ve savaş hilesi mi?” Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “*Tam aksine bu benim şahsî kanaatimdir, savaş taktiğidir ve savaş hilesidir*” dedi.⁶²⁷ Bunun üzerine Hubab, Ya Resulallah! Burası asker konuşlandıracak uygun bir yer değildir. Halkı buradan kaldırım düşmanın konaklayacağı yerin en yakınındaki su başına gidip orayı tutalım sonra onun gerisindeki bütün kuyuları kapatırız, dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “*En isabetli görüş, işaret ettiğindir.*” dedi ve O’nun görüşüne göre amel etti.⁶²⁸

⁶²⁵ Şûrâ, 42/38.

⁶²⁶ Abduh, a.g.e, IV, 200

⁶²⁷ Farklı lafızlarla ve anlatımla rivayeti için bkz. İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 175; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, IX, 111.

⁶²⁸ Rıza, Reşid, *el-Hilafetü*, Ez-Zehrau li İ'lami'l-Arabiyyi, 1994, 39

Reşid Rıza, Şura ayetleri hakkında yorum yaparken klasik tefsirlerimizde varolanların dışına çıkmaz,⁶²⁹ ancak şûranın konusunun dini işler olmadığını da ısrarla savunur. Ona göre eğer şura dini konular hakkında olsa idi din dünyevileşirdi.⁶³⁰

Reşid Rıza İslam Hükümetinde şûra konusunu “etûllaha ve etû’r-Resule ve uli’l-emri minkum..”Nisa 4/59; ile Ali İmran 3/159. ayetlerinde tafsilatlı olarak araştırdığını ifade etmekle beraber⁶³¹şura konusunda genel kaidelerin vaz edilmediğini ifade etmiştir.⁶³²

Rıza , eğer şura için kaideler konsa idi insanlar onları dinin bir parçası gibi kabul ederlerdi. Halbuki şuranın uygulanması muketzayı hale/ o anki durumun gerektirdiği şekilde uygulanmaya bırakılmıştır,⁶³³demiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu şûrâ ilkesini kendi zamanında durumun gereğine (muktezây-ı hâl’e) göre uygulamıştır. İlk zamanlar müslümanların sayıları azdı ve Mekke’nin fethiyle sonuçlanacak hicret olayının vücubu zamanında bir tek mescitte toplanmaları mümkün oluyordu. Daha sonra Hz. Peygamber sahabîlerin ekserisiyle danışmalarda bulunuyordu ki bunlar kendisiyle birlikte bulunan kimselerdi. Toplumda görüş sahibi ileri gelen kimseleri ifşa edilmesi zararlı olan meselelerin sırrına ortak etmiş ve Kureys’in savaş maksadıyla Mekke’den çıktığını haber alınca Bedir günü işte bu seçkin insanlarla istişarelerde bulunmuştur. Önce Muhacirler sonra da Ensar uygun bulduklarını açıkça belirtmedikçe kesin kararını vermemiştir. Daha önce geçtiği üzere Uhud günü de bütün sahabîleriyle danışmalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber ümmetin bütün işleri hakkında onların görüşlerine başvuruyordu. Ancak bir meseleyi beyan etmek için vahiy gelmişse bu takdirde istişarede bulunmaz, o hükmü kesin biçimde uygulardı.⁶³⁴ Müslümanların sayısı artıp da İslâm’ın hükümlerliliği Mekke’nin fethinden sonra Medîne’ye uzak mekanlara kadar uzanınca, müslamanlardan her kabile veya her köyde görüş sahibi ileri gelen kişiler bulunmaya başlayınca, Şûra için - en yüksek otorite makamına uzak bölgelerde bulunan insanların katılımını sağlayacak- bir kaide veya nizam konulmasına ihtiyaç hasıl olmuştur, denebilir. Fakat Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu

⁶²⁹ Bkz.Rıza, a.g.e, 38

⁶³⁰ Abduh, a.e,IV,200

⁶³¹ Bkz.Rıza,*el-Hilafetü*,39

⁶³² Rıza,*el-Hilafetü*,39 ; Abduh, a.g.e, IV,201

⁶³³ Abduh,a.g.e,IV,,201

⁶³⁴ Abduh,a.e, IV,201

şûrâ kaidesini veya nizamını bir takım hikmet ve sebepleri göz önüne alarak koymamıştır.⁶³⁵

a. **Şûrânın ilkesel olarak belirlenmeysi:**

Şûrâ'nın ilkesel olarak belirlenmeyişinin nedenlerini Rıza şöyle ifade eder.

1- Sözü ettiğimiz “emir (iş)”, ümmetin zaman ve mekan çerçevesinde sosyal durumunda meydana gelecek değişikliklere göre değişir. Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinden sonra yaşamış olduğu kısa süre insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmelerinin başladığı dönemdi. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu “iş”in gelişeceğini ve artacağını, Yüce Allah'ın ümmetine ülkeleri fethetme kapısını açacağını ve milletlerin kendi ümmetine boyun eğeceklerini biliyordu. Nitekim kendisi bunu müjdelemişti. Bütün bunlar, fetih yılı ve daha sonraki yıllarda islâm ümmetine elverişli olan, Hz. Peygamber'in fetih sonrası hayatına ve O'nun asrını takibeden asırda elverişli olan “şûrâ” için kaide konulmasına engeldi. Çünkü alabildiğine geniş uçsuz bucaksız topraklar fethediliyor, önceden medenî olan halklar İslâm'a giriyor veya İslâm'ın hükümrânlığı altına geçiyordu. Bundan dolayı o döneme uygun olan bir şûrâ kaidesinin her zamana uygun olması mümkün değildi. Sade bir hayat süren Arap'ların durumuna uygun düşen bir kaidenin o zamandan sonra hem Arap'ların hem de başka milletlerin haline uygun düşmesi de mümkün değildi. Şu halde yapılması gereken; Hz. Peygamber'in şûra için kaide koymayı ümmete bırakması, ümmetin kendisinin şûrâ aracılığı ile kendisine her durum için uygun ve elverişli kaideyi tespit edip koymasındır.⁶³⁶

2- Peygamber Efendimiz (s.a.v.) yaşadığı zamanın ihtiyaçlarını karşılamak üzere şûrâ için geçici kaideler koysaydı müslümanlar bu kaideleri bir “din” imişçesine alacaklar ve her zaman ve her yerde o kaidelere göre amel etmeye çalışacaklardı. Oysa bu davranış, dinin benimseyeceği bir tutum değildi. Bu eğilimden dolayıdır ki sahabîler Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi gerekçesini şu yaklaşıma dayadılar: “Resulullah bizim dinimiz için O'ndan razı oldu, biz neden dünyamız için ondan razı olmayalım?”⁶³⁷

“Peygamber Efendimiz (s.a.v.)in, muvakkat olarak koyacağı kaideyi ümmetin ileride ihtiyaç duyması halinde neshetmesinin, değiştirmesi ve tebdil etmesinin

⁶³⁵ Abduh, a.e, IV, 200-201

⁶³⁶ Abduh, a.e, IV, 201

⁶³⁷ Abduh, 201 ; Rıza, a.g.e, 39

mümkün olduğunu hatırlatması mümkündü” diye bir soru sorulursa bu mülahazaya şöyle cevap veririz: İnsanlar, Hz. Peygamber “*Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.*”⁶³⁸, “*Dininize dair şeyleri bana bırakın, dünyanıza aid şeyleri ise siz daha iyi bilirsiniz.*”⁶³⁹ demesine rağmen O’nun sözünü bir çok dünya işinde “din olarak” kabul etmişlerdir. İnsaf sahibi bir kimse, bu mesele üzerinde hakkıyla düşünecek olursa... Ve kendisi, -gerek sade olsun gerekse seçkin- mümin tabakalarının taşıdığı şuurun hakikatini bilen bir kimse ise, o zaman Hz. Peygamber’in ümmeti için koyduğu herhangi bir şeyi -değiştirilmesine izin verse bile- değiştirmenin insanların ekserisine ne kadar zor geleceği gerçeğini açıkça anlar. Bu durumda insanlar onu değiştirmezler aksine,⁶⁴⁰ “Peygamber bunu değiştirmemize tevazusu gereği ve görüşlerimizden dönmek bize zor gelmesin diye bizi eğitmek için izin verdi. Yoksa O’nun görüşü, her halükârda en yüce görüştür” derler.⁶⁴¹

3- Hz. Peygamber bu kaideleri kendi nefesine göre koysaydı, bizzat kendisi şûra’ya göre amel etmemiş olurdu. Böyle bir davranış da O’nun açısından imkânsızdır. Çünkü O, Yüce Allah’ın emrine muhalefet etmekten münezzehtir. Eğer beraberinde bulunan müslümanlarla danışarak bu kaideyi koysaydı, -Uhud’a çıkma meselesinde olduğu gibi- şûrâ kaidesi hususunda sahabîlerin ekserisinin görüşünü esas almış olurdu. Oysa sahabîlerin ekserisinin görüşünün hatalı ve O’nun görüşüne aykırı olduğu daha önce geçmişti. Hz. Peygamber o sahabîler gibilerin ve -Mekke’nin fethinden sonra İslâm’a girenlerin ekserisi gibi- onlardan daha aşağı mertebede olanların İslâm hükümetinin temel ilkeleri hakkında hüküm vermelerine razı olur muydu? Şûrâ’nın millete bırakılması ve milletin hangi zaman diliminde yaşıyorsa o zaman içinde yeteneğinin kendisine gösterdiği şeyi kararlaştırması daha sağlam bir yol değil midir?⁶⁴²

Tabii ki bu daha doğru yoldur. Nitekim bu yeteneğin mahiyetinin ne olduğu daha sonra ortaya çıkmış ve onun, maslahatı ayakta tutmaya yetecek kanunu koymak için yeterli olmadığı anlaşılmıştı. Bundan dolayı Hz. Ömer ümmeti helake sürükleyecek bir görüş ayrılığı çıkacak korkusuyla hemen Hz. Ebû Bekir’e bîat

⁶³⁸ Müslim,,*Sahih* ,Fadâil, 141.

⁶³⁹ Müfessir, bu hadis’in imam Ahmed b. Hanbel tarafından tahrir edildiğini ifade ediyorsa da hadise ulaşmamız mümkün olmamıştır.

⁶⁴⁰ Abduh,a.e,202

⁶⁴¹ Abduh,202

⁶⁴² Abduh, a.e,202

etmeye koyulmuştu. Hz. Ömer daha sonra Hz. Ebû Bekir'e bîatın bir hata ve ifrat olduğunu ve Yüce Allah'ın bu hatanın şerrinden müslümanları koruduğunu, ancak böyle bir hatayı bir kez daha işlemenin caiz olmadığını açıkça söylemiştir. Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir de, Hz.Ömer'i veliahd olarak bırakma hususunda sahabenin ileri gelenleriyle istişarede bulunmuştur. Sahabîlerin O'nun halifelğine razı olacağını anlayınca -az ileride geleceği üzere- ihtilaf ve tefrikaya mahal kalmaması için Hz. Ömer'i yerine geçecek halife olarak tespit etmişti. Şayet Hz. Ebû Bekir, ihtilaf ve tefrikadan emin olarak ümmetin şûrâyı yerine getirmeye hazır olduğu inancı içinde olsaydı bu işi onlara bırakır, ümmetin içindeki ulu'l-emrin daha kendi hayatında iken -tefrikaya düşmeyeceklerinden emin olarak ölmek için- en uygun gördüğü bir aday etrafında görüş birliği içinde olmasını sağlamaya çalışmazdı.⁶⁴³

Reşid Rıza İslam Hükümeti'nin dört temel kaidesinin olduğunu, bunların ise Kur'an,Sünnet,Ulu'l-Emrin İcması,İhtilaf halinde konunun Kur'an ve Sünnete götürülmesi şeklinde ifade edilebileceğini söyler. Ulu'l-Emr'in ise; ümmetin kendilerine güvendiği ehlü'l-hal'i ve'l-akd olduğunu belirtir. Bu heyetin içinde âlimler, ordu komutanları, ticaret, sanayi ve tarım gibi resmî kuruluşların idarecileri vardır. Aynı şekilde bu heyete işçi liderleri, parti başkanları, önde gelen gazetelerin yöneticileri ve onların yazı işleri müdürleri de dahildir. İşte bu heyete itaat etmek, ulu'l-emr'e itaat etmek demektir.⁶⁴⁴

Rıza,ulul-emr konusunu biraz daha irdeleyerek, günümüz parlementerlerine benzetir. O ululemr hakkında şunları söyler: Ülü'l-emr demek bir milleti yönetme ve çıkarlarını yürütmede yetkili olan kimseler demektir. Allah Teâlâ'nın “ *Onların işleri, aralarında danışma ile dir* “⁶⁴⁵ ifadesinde işaret edilen işte budur. Danışma milletin bütün fertleri arasında olmayacağına göre geriye bunun belli bir heyet içinde olacağı seçeneği kalıyor. Bu heyet, bütün bir milleti temsil eder, görüşleri bütün bir milletin görüşü gibidir. Çünkü onlar genel maslahatları bilirler, milletin çıkarları üzerinde çok hassastırlar ve çünkü milletin diğer fertleri, bu heyete güven duyar ve verdikleri hükümleri gönül huzuruyla kabul ederler. Hem de onların kararlarına göre amel etmeyi âdeta kendi kararlarına göre amel etmek, onlara boyun eğmeyi kendi kalplerinin ve vicdanlarının sesine boyun eğmek gibi güven duyarlar. Bu heyet, ifadenin akışı boyunca tekrarlanıp duran ehlü'-hal ve'l-akd'dan başkası değildir.⁶⁴⁶

⁶⁴³ Abduh,a.e,202

⁶⁴⁴ Abduh, a.g.e, IV,188

⁶⁴⁵ Şûrâ, 42/38

⁶⁴⁶ Abduh,a.e,189

b. Müşavereden sonra azim ve tevekkül:

Yüce Allah, Peygamberine müşavereyi emrettikten sonra **“Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven“** buyuruyor. Yani; herhangi bir iş hususunda müşaverede bulunduktan sonra, şûrâ’da ağır basan görüş istikametinde o işi uygulamaya karar verdiğin ve hazırlığını yaptığın zaman onu uygulamakta Allaha dayanıp güven ve Allah’ın yardımına ve o konuda seni destekleyeceğine güven içinde ol. Sakın kendi gücüne ve kuvvetine dayanma, tam tersine bil ki senin kuvvetinin ve sana yapılan desteğin gerisinde daha mükemmel ve daha yüce bir güç ve kuvvet vardır. Sebebler işe yaramaz olduğunda va kapılar kapandığında bu ilâhî güce güvenmeli, ona dayanmalı ve ona sığınmalısın. Üstad Abdûh mealen şöyle dedi: Herhangi bir fiili gerçekleştirmeye olan azim - her ne kadar düşünüp taşındıktan, görüşü sağlamlaştırdıktan, müşaverede bulunduktan ve bu iş için gerekli hazırlığı yaptıktan sonra olsa bile- başarı için Yüce Allah’ın yardımı ve muvaffak kılması olmadıkça bütün bunlar yeterli olmaz. Çünkü o işin dışarıdan olan engellerini ve önündeki manileri ancak Yüce Allah bertaraf edebilir. O halde bir müminin Yüce Allah’a tevekkül etmekten ve O’nun gücüne ve kuvvetine itimat etmekten başka çaresi yoktur.⁶⁴⁷

“İnne’l-İlah’e yuhibbu’l-mütevekkilîn” “Şüphesiz ki Allah, sünneti gereği sebeblere sarılıp amel etmekle birlikte kendisine, kendi gücüne ve kuvvetine dayanıp güvenenleri sever.” Ben de derim ki; Yüce Allah kimi severse o kulunu kendi yeteneğine güvenerek aldanmaktan, kendi hazırlığına ve malzemesine meyleyerek aldanmaktan ve bundan sonra karşısına çıkacak husus üzerinde düşünmekten alakoyacak şımarıklığa düşmekten korur. Çünkü insan şımarıdı mı karşılaştığı işi değerlendiremez ve o konuda işini sağlam tutamaz. İnsanın işlere bakışı kendini beğenme ve aldanma nazarıyla olacağına, o işin ilgililerini gaflet içinde ve küçümseyerek dinleyeceğine, önem vermeme tavrıyla işe sarılacağına, o işe kulak verir, ibret nazarıyla bakar, çünkü onun güzü keskindir, ihtiyatlı olarak tutar çünkü kavraması güçlü ve şiddetli olur. Çünkü o, hevâ ve hevesi süslü gösteren ve insanı gurur bataklığına sürükleyen batıl için değil, hak için iştir, görür ve çalışır.⁶⁴⁸ Böylece o, şu kudsî hadiste anlatılan kişi haline gelmiş olur. *“ Ben kulumu bir kez sevdim mi onun işiten kulağı, gören gözü ve tutan eli olurum.”*⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ Abduh,a.g.e,IV,205

⁶⁴⁸ Abduh,a.e, 206

⁶⁴⁹ . Buhârî,*Sahih* Rikâk, 38

Bu âyet şartları tam olan bir azîmetin (kesin karar) yerine getirilmesinin vacip olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bu şartların en önemlisi ise; ister savaşa ait, ister siyasî, isterse idarî olsun bütün kamu işlerinde işleri danışmayla yürütmektir. Çünkü azimeti (kesin kararı) bozmak ruhta zaaf ve ahlakta sarsılma demektir ki gerek sözünde gerekse amelinde bunu alışkanlık haline getiren kimseye güvenilmez. Kesin kararlılığını bozan kimse bir hükümet başkanı veya bir ordunun komutanı olsa, bu kişide kesin kararlılığını bozma emarelerinin ortaya çıkması, onun hükümetine ve ordusuna olan güveni sarsar. Özellikle de bu kararsızlık işe başladıktan sonra olmuşsa güven iyice sarsılır. Bundan dolayıdır ki; Peygamber Efendimiz (s.a.v.) kendisine Uhud'a çıkılması yönünde görüş bildiren kimselerin -daha sonra Peygamber'i (s.a.v.) buna zorlamış duruma düşmekten korktuları için- görüşlerinden dönmek istediklerinde onlara kulak asmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) zırhını giymiş ve Uhud'a doğru yola çıkmıştı. Bu, -daha önce ayrıntıları geçtiği üzere- şûrâ gerçekleşikten sonra işe başlamak demektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hareketiyle sahabîlere her bir işin vakti olduğunu, müşavere vakti bitince artık eylem zamanının geldiğini, bir başkan şûrâyı yerine getirmek üzere bir işe koyuldu mu artık kararlılığını bozmasının ve amelini iptal etmesinin caiz olmadığını öğretiyordu. İsterse kendisi şûrâya katılanların düşüncelerinde hatalı oldukları kanaatinde olsa bile. Nitekim Uhud'a çıkma meselesinde Hz. Peygamber (s.a.v.), bunun yanlış olduğu kanaatini taşımaktaydı. Bunu, "iki zararla karşı karşıya kalındığında bunların en hafifi tercih olunur" kaidesine bağlamak mümkündür. Azimeti (kesir kararı) bozmaktan daha beter bir zarar olur mu? Kesin kararı bozmaktaki zaaf, gevşeklik ve güveni ortadan kaldırma zararı başka hangi fiilde vardır?⁶⁵⁰

Muhammed Abduh, tefsirinde şura ayetlerini yorumlarken siyasi nitelikli söylemlere yönelmezken, siyasi nitelikli yazılarında şuranın siyasi sistemde yerini belirten yorumları olmuştur. Abduh'un siyasi görüşlerini inceleyen Mehmet zeki işcan O'nun şura ile ilgili siyasi fikirlerini şöyle ifade eder: "Abduh şura'ya bir sistem gözüyle bakanlardan biridir. O'na göre şura, kendini pratikte tatbik alanına aktarabilecek bir siyasi yapılanmayı gerekli kılar.Yöneticiyi kanuna uymakla yükümlü kılacak ve bu manada irade ve tasarruflarını kısıtlayacak bir heyetin bulunması lazımdır. "Sizden iyiliğe çağıran, İyi ve doğru olanı emreden , kötü ve yanlış olanı nehyeden bir topluluk olsun" (Ali İmran 3/104) ayeti bunu gerekli

⁶⁵⁰ Abduh,a.e,IV,206

kılmaktadır. Esasen Allah'ın istediği denetim ve doğruya yönlendirme başka türlü gerçekleşmeyeceği için, “bir farzın gerçekleşmesi bir başka şeye bağlı olursa o şeyde farz olur” kaidesine göre de böyle bir heyet ve meclisin kurulması müslümana farz olmuş olur. Aslında bu vazife ümmetin tamamına aittir. Fakat halkın tamamının fiilen bu vazifeye katılmaları pratikte mümkün olmayacağı için onların seçeceği vekiller aracılığıyla bu vazife yerine getirilmiş olacaktır.”⁶⁵¹

Abduh'a göre şura bir farzdır. İslam bu temel ilkenin uygulanışını müminlere bırakmıştır. Şûranın İslam tarafından tesbit edilmiş bir şekli yoktur. Şûra şeri bir vacip olmasına rağmen onun yerine getirilmesinde izlenilecek metod veya yol tek bir seçenikle sınırlı değildir. Bu sebeble aslına sadık kalınmak şartıyla belirli bir sistemin seçilmesi caiz olmaktadır.⁶⁵²

Abduh'un siyasete atılması konjoktürün dayatması sebebiyledir. O Cemaleddin gibi düşünmemektedir. O bir ıslahat sevdalısıdır. O'nun ıslah mantalitesini de Üstadı Cemaleddin Afganiyle yaptığı şu konuşmasından çıkarabiliriz. “ Bir gün üstadına şöyle söylemişti: “Bu siyasetten hayır gelmez . Çünkü adil bir İslami Hükümet kurma işi yalnızca yabancı engelleri ortadan kaldırmaya bağlı değildir. Bizim için doğru ve hayırlı olan yol şudur: İkimiz siyasetin etkilemediği gözlerden uzak bir yere gidelim. Orada istediğimiz gibi insan yetiştirmeye çalışalım. Bu çalışmalar sonunda ‘kendilerini ümmetin hizmetine adanmış, aile , yurt , emlak sevgisi ve bağının önünde durmadığı, en önemli işleri ülkeyi dolaşarak kendileri gibi insan yetiştirmek olan on kişi yetiştirsek bunların her birinin on kişi yetiştirmeleri işten bile değildir. Kısa zamanda İslam için çalışan, yetişmiş yüz insanımız olur. Her şeyi yapacak olan insanlardır. Efgânî ona şöyle mukabelede bulundu: “Sen ipe un seriyorsun, biz bir işe başladık. Ya başarınca ya yahut da gücümüz sona erinceye kadar bunu devam etmek durumundayız.”⁶⁵³

Görüldüğü gibi Abduh'un amacı toplumun ıslah edilmesidir. Ona göre bu da siyasi manüplasyonlarla mümkün olmaz, olsa da uzun süreli ve kalıcı olmaz. Yapılması gereken terbiye ve talime gereken önemi vermektir. Çünkü niyabi hükümetlerde iş yapacak olan insanların basiretli olabilmeleri için, hükümeti adalet ve ıslah üzerine yürütebilmeleri için , yine ahalinin umumi maslahat hususunda araştırmaya ve belediye, illerde oluşturulacak özel meclislerde işler hususunda

⁶⁵¹ İşcan, Mehmet Zeki, Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri, Dergah Yay.İst, 353

⁶⁵² Ammara, Muhammed, *el-E'malu'l-Kamile li'l-İmam Muhammed Abduh*, Müessesetü'l-Arabiyye, Beyrut I, 358

⁶⁵³ Karaman, a.e.64

istişare yapmaya alıştırılması açısından önem arzettiğini ifade eder. Fakat raiyenin (halkın) hazır olmadığı bir zamanda böyle bir yetkiyi eline vermek hikmetli olmayacaktır. Bu rüşt yaşına ulaşmasından önce çocuğun tasarruflarının kısıtlanmasına benzer. Faydalı tasarruflarda bulunabilmesi için ehil terbiyeciler tarafından hazırlanması gerekir. Görüldüğü gibi Abduh halkın önce demokrasiye hazır hale getirilmesini bunun içinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin biran önce başlaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁵⁴

Abduh'un Şura anlayışı özetleyecek olursak, "geleneksel anlamdaki öğüt verme anlamından pratikte takbik alanına aktarılabilecek bir siyasi yapılanmadır. Fakat bu yapılanmanın şekli belirlenmemiştir. Bu yapılanmada yer alacak şahıslar toplumu yönetebilecek vasıflara haiz olmaları gerekir. İslam Tarihinde bu şahıslara ehlü'l-hal ve'l-akd denir. Diğer önemli bir hususta halkın kendilerini yönetebilecek kişileri seçebilecek seviyeye ulaşabilmeleri için eğitilmeleri gerekir.

Muhammed Seyyid Tantavi (1929-m.2010)⁶⁵⁵, rivayet tefsirlerinde şura konusunda nakledilen görüşleri naklettikten sonra⁶⁵⁶ kendisi de ağırlıklı olarak şuranın yöneticilerde, ikili ilişkilerde, doğru karar verilmesine sağlayan önemli bir ilke olması yönüne değinmiştir. O bu konudaki görüşlerini şöyle dile getiriyor:

"Şûrâ İslam'da yönetim usullerinden bir usuldür. Şüphesiz nebi as. ashabıyla Bedir gazvesinde,Uhud ve ahzab gazvelerinde ashabıyla istişare etmiştir. Yine bunlardan başka Müslümanların maslahatlarına taalluk eden konularda da istişare etmiştir. Selefî salihin de bu yolda yürümüştür. Ömer ibn Hattab yöneticilerine gönderdiği mektubunda onlara müşavereyi emrediyordu. Hâkimlere ve şairlere Şûrânın faziletini ,ondan tereddüp edecek hayır ve menfeati şûrâyı methederek şairlerin sözleriyle anlatıyordu. Mesela Beşşar ibn Bedrin şu beyti zikredilmişti: "Bir görüş meverete arzedildiğinde nasihat edenin nasihatinden veya kararlı olanın nasihatinden yardım iste. Şûrânın eksiklik olduğunu zannetme, çünkü çokça korkaklık gavadim için bir kuvvettir."⁶⁵⁷

⁶⁵⁴ Ammara, a.g.e, I,316

⁶⁵⁵ 2010 yılında vefatına kadar ezher üniversitesi rektörlüğü yapmış bir müfessirdir. From Wikipedia

⁶⁵⁶ Tantavi, Muhammed Seyyid, *Tefsiru'l-Vasit*, I, , Tah; Abdurrahman el-Adevi, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1992/1412, 782-784

⁶⁵⁷ Tantavi, el-Vasit, I,783

Hakkı araştıran tasnif eden akıllı ve adil hâkimler, hükümlerini şûrâ üzerine bina ederler. Şûrâyâ düşmanlık beslemezler, ancak hâkimlerden şu iki vasıftan birine sahip olanlar itiraz ederler:

“Gururlu ve kibirlilik hastalığına tutulan kişi, bu kişi sözünün hakk olduğunu, ona batılın bulaşmayacağını zanneder. Onun başkasıyla müşavere etmeye ihtiyacı yoktur!

Veya zalim ve müstebit kimse, o dilediğini meşveretsiz icra eder. Çünkü o bir başkasıyla meşveret ettiğinde insanların onun zulmüne, günahına muttali olacağından korkar.”⁶⁵⁸

Meşveret ne zaman en güzel fikir ve en Salih fikir üzerine tamamlansa işler istikrar bulur. Akıllı olan kişiye tereddüt etmeksizin karar verilen fikri uygulamak düşer.⁶⁵⁹ Bunun için “feiza azemte fetevekkal alellah”, denmiştir.

Muhakkak ki akıllı hâkim istişare için ehil olanla ümmetin önem verdiği işlerde istişare edendir. İşte Sebe melikesi de süleymanın mektubu kendisine ulaştırıldığında kavminin ileri gelenlerini topladı onlarla istişare etti.⁶⁶⁰

Tantavi, tefsirinde şûranın bir yönetim usulü olduğunu belirtmekle beraber, daha çok meşveretin önemini dile getiren görüşlere yer vermiştir. Çağdaş bir müfessir olmasına rağmen klasik tefsir kaynaklarımızda nakledilenlerden farklı bir şey söylememiştir.

Seyyid kutup’a gelince şûrâ’yı İslam nizamının üzerine oturduğu prensib olarak görmektedir. Hz.peygamberin Şûrâyı uygulamakta olmasına rağmen ashabla müşavere emrini alması şûrâ prensibin İslam nizamının mihenk taşı olduğunun göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Fakat Şûrânın şekli ve tahakkuk yolları milletlerin ihtiyaçlarına ve hayat şartlarına göre değişmekte olduğu düşüncesine sahiptir.⁶⁶¹

Hız Muhammed’in sa. ve Raşid Halifeler’in Şûrâyı tatbik şekillerine bakıldığında da şûrâ için muhtelif yollarla hareket etme serbestisinin var olduğu görülür.⁶⁶²

⁶⁵⁸ Tantavi, a.g.e.I,784

⁶⁵⁹ Tantâvi, a.g.e., a.yer.

⁶⁶⁰ Tantavi, a.g.e.I,784

⁶⁶¹ Kutup Seyyid, *Fi Zılalil Kur’an*, Daruş-şuruk, 1992, I, 501

⁶⁶² Kutup, *İslam’da Sosyal Adalet*, Çev: Yaşar Tunagür, M.Adnan Mansur, Çağaloğlu Yay.1976 İst, 140

Hz. Peygamber bu önemli prensibin oturması için çok sabırlı davranmış, Şûrâdan çıkan kararın akıbeti kendisi tarafından bilinmesine rağmen bu karara saygılı olmuş, kararı uygulamak için gereğini yerine getirmiştir. Daha önce gördüğü ve sadık olduğuna inandığı rüyasına binaen Medine’de kalma fikrinin taraftarı idi. Gördüğü rüyayı ailesinden bir kişinin öldürülüp, bir miktar sahabenin şehid edileceğine ,Medine’yi ise kuvvetli zırha tevil etmişti. İstişare neticesi verilen kararı değiştirme yetkisine sahipti. Fakat değiştirmede ve neticede karşılaşılabilecek eziyetleri hüsrânları, verilecek kurbanları bilerek onları tatbik etti. Çünkü bir prensibi yerleştirmek bir cemaata talim ettirmek, bir millet terbiye etmek, bir an için gelen muvakkat kayıplardan daha büyük ve daha mühimdir.⁶⁶³

Seyyit kutup hangi sebep olursa olsun bu prensibin uygulama imkânını ortadan kaldıramayacağı düşüncesini şöyle dile getirir: “Ümmetin iradesini elinde tutan doğru görüşlü bir kumandanın varlığı, en tehlikeli anlarda istişarenin yerine geçseydi, ilahi kaynaktan vahiy alan Hz Muhammed’in mevcudiyeti, o günden beri Şûrânın çıkarılıp atılmasına yeterli sebep olurdu. ”Fakat Hz Muhammed’in varlığı ilahi kaynaktan gelen vahiy ve o hadiselerin vukuu bu hakkın ilga edilmesine sebep olmamıştır.⁶⁶⁴

“Kutup, Şûrânın ikinci ve en önemli adımı olan azim ve tevekküle şöyle işaret eder; “Şûrâda mühim olan görüşlerin çeşitli yönlerini tartışıp, anlatılan fikirlerden birini seçmektir. İş bu hadde gelince, Şûrânın vazifesi de biter, infaz devresi başlar, her işi onun takdirine bağlayıp, doğacak neticeleri onun meşietine terk edip, tevekkülle verilen kararı infak etmeye azmetmek gerekir.⁶⁶⁵

Çağdaş bir müfessir olan İbn Aşur (h.1393) lügavi tefsir kısmında değerlendirebilecek tefsirinde Al-i İmran 159.ayetin sözcük ve cümle anlamı açısından tahlillerini yapar. Bu tahliller neticesinde cümlelerin anlamlarının nasıl olması gerektiğini bildirir.⁶⁶⁶ Şimdi onun “ve şavirhum fil- emr” ile ilgili önemli gördüğümüz açıklamalarını nakletmek istiyoruz.

“Öncelikle Resulullah s.a.ın uygulamakla memur olduğu müşaverenin konusu (emr): Ümmetin önemli işleri, harb ve başka konularda maslahatlarıdır. Bu iş, teşrii

⁶⁶³ Seyyit kutup *fi zılalil-Kur’an*, Müt.İ.hakkı Şengüler,M.Emin Saraç,Bekir Karlığa,Hikmet.Yay.İst 1971, II, 502-503

⁶⁶⁴ Kutup,a.g.e, ,II,503

⁶⁶⁵ Kutup ,a.g.e. II ,504-505

⁶⁶⁶ İbn Aşur’un şura cümlesiyle alakalı tahlilleri modern çağ öncesi tefsirlerin açıklamalarında da geçmişti. Bu sebeble tekrar olmasın diye vermiyoruz., *Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir*,Daru’t-Tunusiyye,Tunus, 1984, III,261-262

konusunun dışındadır. Çünkü teşrii ile alakalı işlerde vahiy vardır, vahiyden de uzak kalınamaz. Eğer konuyla alakalı vahiy yoksa bu durum Nebi as.ın teşri konusunda icthad etmesine cevaz verir. İctihadın olduğu yerde ise şura olmaz. Çünkü icthadda delillere istinad edilir, görüşlere istinad edilmez. Müctehid başkalarıyla istişare etmez, ancak icthadıyla hükmettiğinde istişare eder.Ömer ve Osman r.anhuma'nın yaptıkları gibi...⁶⁶⁷

İbn Aşur böylelikle Resulullah'ın emronulduğu meşveretin ümmetin maslahatı ve işleri hakkında olan meşveret olduğunun ortaya çıktığını belirtir.⁶⁶⁸

Ali İmran 3/159; Şura 42/38; Bakara 2/233 ayeti kerimelerinin şuranın mertebelerini gösterdiğini ifade eden İbn Aşur bu mertebeleri şöyle ifade eder: “Ailenin maslahatı konusunda şura, beldenin (şehir) maslahatı konusunda şura, ümmetin maslahatı konusunda şura.”⁶⁶⁹

Şuranın hükmü konusunda alimlerin ihlilaf ettiğini nakleden İbn Aşur⁶⁷⁰ kendisi için şu gerçeklerin açıkça ortada olduğunu söyler: “ Dinin hükümleri konusunda şura olmaz, nassın olmadığı şeri meselelerde Hz muhammed'e sa. icthadın caiz olduğunu söylediğimizde bu icthadın delilere isnad edilen icthad olduğu belirtilmişti. Görüşlere dayanılarak yapılan icthad da ise hata imkanı bulunmaktadır. Hz Peygamber de alimlerin ittifakıyla hatadan beridir. Öyleyse böyle bir istişare nebiye nasıl vacip olur?”⁶⁷¹

İbn Aşur, meşveretin sünnet olarak Nebi'den sonra varlığını devam ettirdiğini düşünmektedir. Çünkü halifeler döneminde , ümmetin maslahat konularında, ehli reyın müşaveresi devam etmiştir. Buhari Kitabı'l-İ'tisam'da Nebi as.'dan sonra ümmetin güvenilir ve ehil olanlarının istişare ile amel edecekleri bildirilmiştir. Ayrıca Hatıb'ın Hz Aliden naklettiği bir rivayette Hz Ali, Resulullah'a Kuran ve Hadis'te ümmetin işleri ile ilgili bir nass bulunmadığında nasıl amel edileceğini sormuş, ümmetten abid olanların icması, aralarında şuranın oluşturulması, bir kişinin reyı ile de amel edilmemesi gerektiği gibi ilkelerle hareket etmeleri gerektiği Resulullah tarafından beyan edilmiştir. Nebinin vefatını müteakiben gelişen olaylar raşid

⁶⁶⁷ İbn Aşur, a.g.e, III , 262

⁶⁶⁸ İbn Aşur,a.g.e,III,262

⁶⁶⁹ İbn Aşur,a.e,a.yer

⁶⁷⁰ Bkz,İbn Aşur, a.e.262-263

⁶⁷¹ İbn Aşur,a.e. III,263

halifeler döneminde şura uygulamaları, ilke olarak şuranın yerleştiğini göstermiştir.⁶⁷²

İbn Aşur, şûranın aslında insanın yaratılışına yerleştirilmiş bir kabiliyet olduğunu söyler. O bunu şöyle ifade eder: “Allah insana salah olanı (iyiyi) sevmeye çalışmalarında başarıyı isteme kabiliyetiyle yaratılmıştır. Bu sebeple onun ahlakını yaratılışı esnasında teşavur’la ilişkilendirmiştir. “Hani Rabb’in meleklere ben bir halife yaratacağım demişti.” Bakara 2/30 ayetinde bu duruma işaret edilmişti.Rabb mahlukatın görüşlerinden yardım istemekten müsta’ni olmasına rağmen beşer için sünnet olsun ve onun teşavurla ilişkilendirilmesine gerekçe olsun diye muradını meleklere açmıştı.Bir şeyin başka bir şeyle, o şeyin oluşmu esnasında mükareneti,ilişkilendirilmesi, ilişkilendirilen şeyle arasında bir tearuf bir ilf (yakınlık,sıcaklık) oluşması gerekli kılar.Şura da böylece insanın yaratılışına bir kabiliyet olarak konulmuştur.⁶⁷³

Yukarıda aktardığı görüşünü delillendirmek için tarihteki uygulamalara bakan İbn Aşur, Fravun’un, Belkıs’ın’da müşavere yaptığını öne sürerek,⁶⁷⁴Kur’an’ın nuzulünden asırlarca önce yaşamış bu insanların müşavere işini bilmelerinin yaratılış nazariyesinden başka bir şekilde izah etmenin mümkün olmayacağını iş’ar eder.

Konya’lı Mehmet Vehbi efendi (h.1280) ise şura emrini ifade eden ayet hakkında Hülasetu’l-Beyan fi Tefsiri’l-Kur’an isimli eserinde rivayet tefsirlerinden farklı bir görüş sunmaz.⁶⁷⁵ Örnek olması açısından onun müşavere emrinin hikmetlerine dair şu görüşlerini özetle sunabiliriz.

“Ümmeti Muhammed’in şanını yüceltme ve ümmetle Muhammed arasındaki irtibatın kemalini ilan ile münafıkların ümidini kesmektir. Beni beşerin en akıllısı olmakla beraber dünya işlerinden onun hatırına gelmeyen bir şeyin ümmetin hatırına gelmek ihtimaline binaen istişare ile emrolunmuştur. Binaenaleyh; ashabına “siz umuru dünyanızı daha iyi bilirsiniz demiş, ve istişare eden kimseler işin iyisine ulaşırlar,buyurmakla ümmetini istişareye teşvik etmiştir.” Yine ;

“İstişarede gönüllerin alınması ve ruhların intişarı olduğu gibi, meselenin kolaylıkla husulüne (çözüme kavuşmasına) de sebep olmaktadır. Zira müteaddid insanlar bir meseleyi müzakere ederlerse, diğerine yardım etmek ve cesaret

⁶⁷² İbn Aşur, a.yer

⁶⁷³ İbn Aşur, a.g.e, III,264

⁶⁷⁴ İbn Aşur,a.yer

⁶⁷⁵ Zaten *Hulasatu’l-Beyan* tefsirinin kaynaklarının Fahrudin Razi, Ebu’s-Suud ve Hazin tefsirleri olduğu nakledilir. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay. İst.1974 , II,794

vermekle, mesele süratli bir Şekilde hallolduğu, her zaman görülen mesailendir. Namazda cemaatin meşru ve cemaatla namazın efdal olmasındaki hikmet de kolaylıkla hasıl olup, terkine meydan bırakılmamış olur.⁶⁷⁶

Musa Carullah , “veşavirhum fil-emr” ifadesinin vacip bir emir, kesin bir farz olduğu kanaatinde olmakla birlikte bu emrin müstehab,mendup olduğunu söyleyenler içinde karalayıcı ifadeler kullanır. “Ona göre emri böyle algılamak toplumsal meseleleri bilmemek ve de kamil müslümanları ona yönelten Şeyi de anlamamak demektir. Hz Nebi as. sanatında en olgun ve en iyi olandır. İŐtiŐare etmesi bazı faydaları elde etmeye münhasırdır. Aksi halde ebediyyen Şûrâya iştirak etmezdi.”⁶⁷⁷

Müfessir eleŐtirisini Şöyle sürdürmektedir:

“Bu hata müslümanlar toplum yapısına ulaşmadan önce varolan ve varlığını devam ettiren bir düŐünceydi. Çünkü onlar peygamberliği insanilik alanın dışında yaratılıŐtan itibaren bir vakıa olarak kabul ediyorlardı. Ve bu emrin tesadüfi bir emir olduğunu düŐünüyorlardı. İman ve itikatlarını Şu sözlerinde gizliyorlardı. “Bu fiil ancak Allah’ın kudretiyle yaptığı bir fiildir.” Bu doğru ancak bu sözün altında onların Şu kabulleri gizlidir. “Onlar zihinlerinde sanki Allah Nebisi’ne tabidir. AŐkın maŐukuna tabi olması gibi”

Hasılı müfessirin meşveret emrinden anladığı, bu emrin idareyi slenebilecek olanları terbiye etmeye yönelik bir emir olduğudur. Hz Nebiden sonra onun istediği gibi, sanki O aralarında imiŐ gibi idarecilikte bulunmaları için bir terbiye usulüdür.⁶⁷⁸ Yani bir manada siyasi sünnettir.

Vehbe zuhaylinin yorumları ise Şöyledir:

“Yüce Allah müminlere hitap ettikten sonra peygamberine de hitap etmekte, ona da müminlere de Şu hususu hatırlatarak ltfunu belirtmektedir: Peygamber’inin kalbini, emrine uyararak yasaklarını terk eden, ona uyan ümmetine karşı yumuŐatmıŐtır. Ya Muhammed, Allah’ın sana ve onlara olan rahmeti ve tevfiiki dolayısıyla senin onlara karşı yumuşak davranmanı, onlarla güzel bir Şekilde geinmeni takdir buyurmuştur. Onlara latif sözlerle hitap eder, güzel konuŐursun.

⁶⁷⁶ Mehmet Vehbi efendi,. *Hlasatu’l-Beyan Fi Tefsiri’l-Kur’an*, dal Neşr.İst,1966,I-II,765-66

⁶⁷⁷ Musa carullah,*İlhamurrahman fi tefsiril-Kur’anil-Kerim*, ,Tah. Ve Teh. Muhammed Nur Mürşid el- Mekki, Ebu Musa Said Gulam Mustafa Kasimi, Azizbad es-Sind,II.104

⁶⁷⁸ Musa Carullah,*İlhamurrahman fi tefsiril-Kur’anil-Kerim*,II,106

Onları irşat etmek ve Uhud gazasında kusurlarıyla ilgili özürlerini kabul hususunda onlara yumuşak söz söylersin."⁶⁷⁹

İşte bu, önderliğin yüceliğini, başkanlığın hikmetini, peygamberliğin ahlâkını açıkça ortaya koymaktadır. Bu Yüce Allah'ın, "Şüphesiz ki sen büyük bir ahlâk üzerindesin." (Kalem, 68/4) buyruğu ile, "Andolsun size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız ona pek ağır gelir. O size çok düşkündür, müminlere gerçekten şefkatli ve merhametlidir." (Tevbe, 9/128) buyruklarını andırmaktadır.

Yine (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İmamın (devlet başkanının) geniş kalpliliğinden, yumuşak davranmasından Yüce Allah'ın daha çok sevdiği bir şey yoktur. Yine bir imamın cahilliğinden ve ahmaklığından 'ın daha çok buğzettiği bir cahillik yoktur."⁶⁸⁰

Ey Peygamber! Eğer sen kaba sözlü, onlarla muamelelerinde katı kalpli, sert tabiatlı birisi olsaydın etrafından şüphesiz dağılırlar, seni terk ederlerdi. Fakat onları etrafında topladı, kalplerini ısındırmak için seni de onlara karşı yumuşak davranışlı kıldı. Nitekim Abdullah b. Amr şöyle demiştir: "Ben Rasul'ünün niteliklerini önceki kitaplarda şöyle gördüm: O sert değildir, kaba değildir. Çarşılarda bağırıp çağırılmaz. Kötülüğe karşı kötülükle ceza vermez; fakat affeder, bağışlar."

Muhammed b. İsmail et-Tirmizî de Hz. Aişe'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: (s.a.) buyurdu ki: "Şüphesiz bana farzları uygulamayı emrettiği gibi insanları da güzellikle idare etmeyi emretti."

Ey Muhammed, sen bu ahlâka sahip olduğuna göre onları affet. Onlardan sadır olanları bağışla. Allah'tan onlara mağfiret dile ki onları bağışlasın. Genel siyaseti ilgilendiren hususlarda savaş ve barışa dair ümmetin maslahatları konusunda ve bütün dünyevî maslahatlar ile ilgili olarak onlarla istişare et.

Gerçekten de (s.a.) bütün işlerde bir taraftan onların kalplerini hoşnut etmek, diğer taraftan insanların onun fiilini sünnet bilip ardından gitmeleri için istişarede bulunurdu. el-Hasen (r.a.) dedi ki: "Biliyordu ki Peygamber'inin onlara bir ihtiyacı yoktur fakat onlardan (Ashabdan) sonra gelenlerin onun sünnetine uymalarını dilemiştir." Peygamber (s.a.), el-Maverdî'nin naklettiğine göre şöyle buyurmuştur: "Bir topluluk müşavere etti mi mutlaka işleri hakkında en doğru olana iletilirler."

⁶⁷⁹ Zuhayli, Vehbe, et-Tefsiru'l-Münir, Çev: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Hamdi Arslan, Halil İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız, Risale Yay. II, 396

⁶⁸⁰ Zuhayli, a.e., II, 396

Ebu Hureyre (r.a.) de Tirmizî'nin rivayetine göre şöyle demiştir: " (s.a.)'tan daha çok müşavere eden hiç bir kimse yoktu."⁶⁸¹

Bedir günü kervanın peşine gitmek hususunda Ashab-ı kiramla müşavere etti. Onlar şöyle dediler: Ey Allah'ın Rasulü, eğer bizi alıp şu denize sokacak olsan seninle birlikte oraya gideriz. Eğer bizi alıp Berk el-Gımad'a götürsen seninle beraber yola koyuluruz. Biz sana Musa kavminin Hz. Musa'ya dediği gibi, "Sen ve Rabbin gidiniz, çarpışınız, işte biz de buracıkta oturuyoruz" demeyiz. Biz sana şöyle diyoruz: Haydi git, biz de seninle beraber önünde, sağında ve solunda çarpışmak üzere geliyoruz."

Yine Bedir savaşında nerede yerleşeceklerine dair onlarla müşavere etti. Hatta el-Münzir b. Amr ona kâfirlerin önüne doğru ilerlemesi teklifinde bulundu.

Uhud günü Medine'de kalmak yahut düşmana karşı çıkmaktan hangisinin yapılması gerektiği hususunda onlarla müşaverede bulundu. Onların çoğunluğu kâfirlerin karşısına şehrin dışına çıkma görüşünü açıklayınca, o da onların görüşüne uydu.

Hendek günü, o yılın Medine mahsullerinin 1/3'ünü verme karşılığında savaşa katılan Ahzâb ile barışmaya dair Ashab-ı kiram ile danıştı, fakat Sa'd b. Muaz ile Sa'd b. Ubâde bunu kabul etmeyince, bu işten vazgeçti.

Hudeybiye günü müşriklerin çoluk çocuklarına hücum etmek hususunda Ashab-ı kiramla istişare etti; Ebu Bekr es-Sıddık ona şöyle dedi: "Bizler savaşmak için gelmedik, bizler umre yapmak üzere geldik." Hz. Peygamber de onun dediğini kabul etti.⁶⁸²

Yine Hz. Peygamber İfk olayında şöyle demişti: "Ey Müslümanlar topluluğu, aile halkından kötü şekilde söz eden, onlara iftirada bulunan kimseler hakkında bana görüş belirtiniz. Allah'a yemin ederim ben ailem hakkında kötü bir şey bilmiyorum. Aile halkıma kiminle iftirada bulundular. Allah'a yemin ederim, ben o kimse hakkında da hayırdan başka bir şey bilmiyorum."

Yine Hz. Aişe'den ayrılmak hususunda Hz. Ali ve Hz. Üsâme ile danıştı.

Şûranın pek çok faydalan vardır. En önemlisi kendileriyle danışılanları takdir etmektir. Diğer taraftan değişik bakış açılarını değerlendirdikten sonra teklif edilen görüşler olgunlaştırılır. İnsanlar tek bir çalışma şekli üzerinde birleşir ve doğru olan görüş kabul edilir. Ebu Davud'un Musannefinde Ebu Hureyre'den şöyle dediği

⁶⁸¹ Zuhayli,a.e,II,397

⁶⁸² Zuhayli, II,398

nakledilmektedir: Nebi (s.a.) buyurdu ki: "Kendisi ile istişare olunan kimse, güvenilen bir kimsedir."⁶⁸³

Azmedip karar verdin mi Allah'a tevekkül et. Yani iş hususunda onlarla müşavere edip bir işe karar verdiğin takdirde Allah'a tevekkül et. Çünkü şüphesiz kendisine tevekkül edenleri ve güvenenleri sever. Onlara yardımcı olur ve onları kendileri için hayırlı olana iletir. Tevekkülün manası, hazır yiycilik ve sebepleri ihmal etmek değildir. Tevekkül Allah'a güzel bir şekilde dayanmak, O'na güvenmek, sebepleri yerine getirdikten sonra sonuçlan O'na havale etmektir.⁶⁸⁴

Razî der ki: Ayet-i kerime, tevekkülün insanın bir takım bilgisizlerin söyledikleri gibi nefsinin ihmal etme anlamına gelmediğinin delilidir. Aksi takdirde istişareyi emretmek tevekkülü emretmeye aykır düşer. Aksine ona tevekkül, insanın zahiri sebeplere gereken riayeti göstermesidir. Fakat mümin kalbiyle, her şeyi o sebeplere bağlamaz. Aksine bu işi ilâhî hikmetin kusursuzluğuna bağlar.⁶⁸⁵

Kazanç ve maişet hususunda yeryüzünde çalışıp çabalamak kaçınılmazdır. Nitekim Yüce şöyle buyurmaktadır: "O yerin omuzlarında yürüyün, onun rızkından yiyin. Sonunda dönüşünüz yalnız O'na olacaktır." (Mülk, 67/15).

Siyaset ve savaşta uyanık ve dikkatli olmak, düşman güçlerine denk hazırlıklarda bulunmak gerekir: "Ey iman edenler, korunma tedbirlerinizi alın." (Nisa, 4/71); "Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet hazırlayın." (Enfal, 8/60).

Dünya ve ahiret için salâh, dosdoğru yolda yürümek ve takvayı azık edinmek gereklidir: "Ve azık edininiz. Çünkü azığın hayırlısı takvadır." (Bakara, 2/197).

Her şeyde tevekkül sa'y ile (çalışmak ile) birlikte olmalıdır. Ahmed, Tirmizî, Nesaî ve İbni Mace şöyle bir hadis rivayet etmektedirler: "Şayet sizler Allah'a gereği gibi tevekkül ederseniz kuşları rızıklandığı gibi sizi rızıklandırır. (Kuşlar) Sabahleyin aç giderler akşamleyin tok dönerler." İbni Hibban da Sahîh'inde (s.a.)'ın yanına gelerek devesini bırakmak isteyip de "Onu bağlayıp mı tevekkül edeyim, yoksa bağlamaksız mı tevekkül edeyim?" diyen kimseye Allah Resul'ü, "hayır, onu bağla ve öylece tevekkül et" dediğine dair hadis-i şerifi kaydetmektedir.⁶⁸⁶

Daha sonra Yüce Allah zaferin gerçek kaynağını ilân etmekte ve şunu bildirmektedir: Eğer Allah'a itaate bağlı kalıp sebat göstererek Allah'ın tevfiik ve yardımına güven duyduğunuz vakit, Bedir'de size yardım etmek istediği gibi,

⁶⁸³ Zuhayli,II,398

⁶⁸⁴ Zuhayli,398

⁶⁸⁵ Zuhayli,399

⁶⁸⁶ Zuhayli, 399

Uhud'da da size yardım etmek isteseydi, insanlardan kimse sizi mağlup edemezdi. Şayet Uhud'da cereyan ettiği şekilde ellerinizin kazandıkları şeyler olan bozguna uğramak, anlaşmazlığa düşmek, size verdiği emirlerde komutana karşı gelmek gibi sebepler dolayısıyla size yardımını göndermeyecek olursa ve sizi yardımsız bırakıp bozguna uğratmak isterse hiç bir zaman kimse sizi zafere kavuşturamaz. O bakımdan müminler 'a tevekkül etmelidirler. Sebepleri edindikten sonra O'na güvenmelidirler. Çünkü O'ndan başka onlara yardım edecek yoktur. İşte bu buyruk danıştıktan, hazırlıkta bulunduktan ve şer'an teşvik edilen bir işi yapmak üzere samimi karar verdikten sonra, Yüce Allah'a tevekkül etmeye bir teşviktir.⁶⁸⁷

Zuhayli'nin “Ve şavirhum fi'l-emri” ifadesi bağlamında naklettiği görüşleri, bir devlet başkanında bulunması gereken niteliklerin Hz Muhammed sa.'ın hayatından örnekler verilerek göstermek şeklindedir. Sonra da müşaverenin faziletlerinden bahsetmiştir.

Zuhayli Nizamu'l-İslam isimli eserinde ise İslam devletini oluşturmanın zarureti şeri ve akli delillerle izah etmeye çalışmış, şeri deliller bağlamında da şûra ayetlerini göstermiştir.⁶⁸⁸ Yine aynı eserinde imam (devlet başkanı) tayin etmenin yollarını nass'la tayin, velayetü'l-ahd ile tayin, biat ile tayin ...⁶⁸⁹ şeklinde ifade etmiş, biat ile tayin esnasında önce ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından müşavere edilerek devlet başkanının tesbit edileceği sonra da ona biat edileceğini vurgulayarak şuraya seçim olgusu içinde yervermiştir.⁶⁹⁰

İzzet Dervezenin Ali İmran 159.ayet hakkındaki görüşü ise şöyledir.

“Müfessirin Al-i İmran 159.ayet hakkındaki değerlendirmelerinde çağdaş müfessirlerin yorumlarında sıkça rasladığımız şeyin yönetici konumundaki insanlarda bulunması gereken “ mesuliyet duygusu-sorumluluk bilinci”unsurunu bu ayetlerden çıkarma çabası olduğunu söylememiz mümkündür. Modern çağ tefsirlerinde sıklıkla gördüğümüz devlet ve hükümeti yansıtan bu algılama müfessirde şöyledir.

“Ayetler, nazil oldukları döneme has olmakla birlikte, ihtiva ettiği hitabın genel oluşu, ayetlerdeki telkinin bütün zamanlara ve mekanlara yönelik olmasını ifade etmektedir. Müslümanların liderliğine seçilenler, bu ayetin ifadesi doğrultusunda katılıktan, sertlikten uzak, yumuşak huylu ve ince kalpli olmalı, değişik şartları göz

⁶⁸⁷ Zuhayli, 399

⁶⁸⁸ Zuhayli, *Nizamu'l-İslam*, Daru'l-Kuteybe, Dimeşk, 1993,172-173

⁶⁸⁹ Zuhayli, a.e, 180-198

⁶⁹⁰ Zuhayli , a.e,198

önünde bulundurulmalıdır. Özellikle şiddet ve musibet zamanlarında cehaletleri sebebiyle vaveyla edenlere karşı hımlı ve temkinli davranmalıdır. Yine sadece kendi görüşü ve kararı doğrultusunda istibdadi hükümler vermemeli, bir işe azmetmeden Önce ilim ehli olanlarla, uzmanlarla ve görüşüne başvurulabilecek insanlarla istişare yapmalıdır, şartlara ve maslahatlara göre, en uygun görüş, en doğru netice ortaya çıktıktan sonra bir işe koyulmalıdır. Bu hususta yapılacak herhangi bir ihmal, ayetin ihtiva ettiği telkinleri ihmal etmek olacaktır.

Ayetin ruhu ve içeriği üç konuda müslüman önderlere sorumluluk yükler. Birincisi, öncelikle danışmanlar görüşlerini belirtirler, mü'minlerin rehberi olan kimse ise, bu görüşlerden en doğru olanını seçerek uygular. İkincisi, müslüman önder, seçtiği görüş üzerinde rey sahipleriyle istişare eder. Üçüncüsü, İslam toplumunu teşkil eden kurumların görüşlerini ihmal etmez.⁶⁹¹

Derveze bir adım daha ileri giderek İslam hükümetinde görülen bu şeffaflığın, bu günün dünyasında yürütmeyi elinde bulunduran başkanlık sisteminin bir benzeri olduğunu da belirtmeden geçemez.⁶⁹²

Derveze istişarenin günümüz yöneticilerinin vazgeçemeyeceği vacip bir ilke olduğunu belirtmekle beraber, bir çok müfessirin dile getirdiği gibi istişarenin nasıl yapılacağına dair bir sınırlamanın olmadığını/olamayacağını da ifade eder. Çünkü istişaresiz yapılacak işler de olabilmektedir. İşte bu üslup, müfessirin ifadesiyle “İslam şeriatına ölümsüzlük ve ilham kaynağı olma vasfını veren Kur'anî Üsluptur.”

Derveze Ali İmran 159.ayetin işaret ettiği “onlarla iş hakkında istişare et” ifadesindeki “hum” zamirinin bazı rivayetlerde olduğu gibi sadece ve Hz Ebubekir'e raci olmadığını, toplumun her kesiminden insanları kapsadığını, dolayısıyla müşaverede toplumun temsil edilmesi gerekliliğinin bu ifadeden kaynaklandığını belirtir.⁶⁹³

Tabatabai'nin yorumuna gelince ayette vurgulanan şûrâ konusuna detaylı bir yaklaşım sergilememiştir. Sadece ayetin siyak ve sibakına göre mü'minlerin ve Hz. Peygamber'in davranışlarının psikolojik tahlilini yapmıştır.”

Tabatabai'nin ilk tahlili “hitabın mü'minlerden Hz Muhammed sav'e çevrilmesindeki inceliğe” yöneliktir.

⁶⁹¹ Derveze izzet,*et-Tefsirul hadis*, Beyrut, VII,173

⁶⁹² Derveze a.e,a.yer

⁶⁹³ Derveze,a.g.e,yer

Müfessir “Uhud savaşı hakkındaki ayetlerin başlarında azarlama ve serzenişle karışık olarak kullanılan usluba dikkat çekmiş, uslubun giderek yüz çevirmeye şamil hale geldiğini, Peygamber’imize itiraz anlamına gelen bu uslubun Peygamber’imizle beraber seferdeyken öldürülen yakınlarına üzülmüş olmalarından kaynaklandığını belirtmekle beraber , onların uslubundaki sertliğin peygamberin davranışlarını eleştirecek seviyeye gelmemesi için hitabın “Allah’tan gelen bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın” ifadesiyle Hz. Peygambere çevrildiğini ifade etmiştir.

Tabatabai, Kur’an’ın bu ifadesinin ayette yer almayan başka bir ifadenin devamı niteliğinde olduğunu söylüyor. Ona göre metinde yer almayan ancak ayetle bütünleşen anlam şöyledir: “Onların durumu, gördüğün gibi kafirlere benzemek ve ölülerine hayıflanmaktan ibarettir. Bu durumda sen bizim bağışladığımız bir merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın, yoksa çevrenden ayrılıp dağılırlardı. Doğrusunu Allah herkesten daha iyi bilir.”⁶⁹⁴

İkinci tahlil, “onları affet, kendileri için Allah’tan mağfiret dile ve yapacağın iş hakkında onlar görüşlerini al.” İfadesi hakkındadır.

Müfessire göre, bu ifade peygamberimizin tutumunu onaylama anlamı taşıyor. Çünkü o zaten böyle yapıyordu. Uhud savaşı hakkında mü’minlerle savaş hakkında istişare yapmıştı. Bu ayet Peygamberimiz’in kendisine emredileni yaptığını ve yüce Allah’ın onun yaptığından hoşnut olduğunu vurguluyor.

Yine müfessir, affetme ve mağfiret dileme emirlerinin ardından “yapacağın iş hakkında onların görüşlerini al” ifadesinin gelmesinin istişarenin sınırlarını belirlediğini, yani velayet ve kamu işlerini düzenleme konuları çerçevesi ile müşavere sınırlandığını belirtmiştir.⁶⁹⁵

Son dönem şii müfessirlerinden olan tabatabai şûrâ 158.ayeti yorumlarken Şûrânın yönetim ve kamu düzeni işlerini düzenleme çerçevesinde olabileceğini belirtmekle İslam ümmetinin ilk on’lu yıllarda sahip olduğu “şûrâ düzenine ve ümmetin kendi yöneticisini seçme hakkının bulunduğu” anlayışa uygun bir usulle tefsir etmiştir. Ehli beyt’te bu anlayışa sahiptir.

İmamiye şiası da Hz Ali’nin Hz Muhammed’in, imam Ali bin Ebi Talib’i kendisinden sonra halife olarak tayin ettiğine dair bir takım nasslar zikretmelerine rağmen, bizzat kendi literatürlerinde hem Resulullah’ın, hem de Ehl-i beytin şûrâ

⁶⁹⁴ Tabatabai, *el-Mizan fi tefsiril Kur’an*, Terc.Salih Uçan Kevser Yay.İst.1999 ,IV,82-83.ss,

⁶⁹⁵ Tabatabai,a.e,c4.s.83

ilkesine bağlılığını; ayrıca ümmetin,kendi imamlarını seçme hakkına sahip olduğunu gösteren başka nassların da bulunduğu inanmaktadır.⁶⁹⁶ Ancak bu inançları bizzat kelamcıların ehli beyt kültürüne karıştırdığı kuruntular sebebiyle şianın siyaset anlayışı şûrâ'dan velayeti fakih anlayışına dönüşmüştür.⁶⁹⁷

Müfessir, incelemekte olduğumuz diğer şûrâ ayetleri (şûrâ 38;Bakara 233) hakkında yorum yapmamıştır.

Yakın tarihe kadar işgalci devletlerin sömürgesi olarak varlığını sürdürmüş olan mısır gibi bir devletin köklü eğitim müessesesinde öğretim görevlisi olan Muhammed Mahmud Hicazi'nin Furkan Tefsiri isimli eserinde şûrâya bakış tarzı da diğer modern dönem tefsirlerin algılama biçimlerini yansıtmaktadır. Müfessir, Al-i İmran 159.ayetin siyak ve sibakı, nuzul sebebi ile ilgili değerlendirmelerinde modern çağ öncesi tefsirlerdeki bilgileri aktarırken şûrâ konusuna gelindiğinde onu siyasi bir argüman olarak kullanmaktan çekinmiyor. Onun bu konudaki yaklaşımı şu şekildedir:

“Mü'minlere hitâb edildikten sonra Peygamber (s.a.v.) e hitapta bulunuluyor: Allah'ın rahmet ve hidayeti sayesinde, kendileriyle ilişkilerinde mü'minlere kolaylık gösterdin. İrşâd edip doğru yolu gösterirken, kusurlarından dolayı mazeretlerini kabul ederken onlara yumuşak davrandın. Böylece (s.a.v.), tedbirli bir devlet başkanı ve başarılı bir lider için ideal bir örnek oldu. Şayet sen — Allah takdir etmesin— kötü huylu, ahlâkı dar, kalbi katı bir kimse olsaydın etrafında kimse kalmazdı. Rahmet Peygamberi olarak bütün alemlere gönderildiğin ve "muhakkak ki sen yüce bir ahlâk üzerinesin” diyerek Kur'an-ı Kerim senin lehinde tanıklık ettiği halde, katı kalpli olman mümkün müydü?”⁶⁹⁸

Ey Allah'ın Resulü! Sen bu vasıfta olduğuna göre onları bağışla. Onların yaptıklarını affet. Allah'ın kendilerini yarlıgaması için dua et. Şüphesiz o bağışlayandır, esirgeyendir. Savaş, politika ekonomi ve toplum işlerinin düzenlenmesi ile devlet işleri konusunda onlardan görüş al. "İşleri hep aralarında danışma İledir.” Dini konulara gelince, burada hüküm verecek olan Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim, senin kendi isteğine göre konuşmadığına tanıktır. İşte bu nedenle mü'minler dini hükümlerde peygamberin görüşüne, ve vahye uydular. Sen ey Peygamber! Bedir ve Uhud'da yaptığın gibi ashabına danışmaya devam et. Bazı görüşlerde hata da olsa,

⁶⁹⁶ El-Katip,*Ahmed,Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şûrâdan Velayeti Fakihe*,Çev:Mehmet Yolcu, ,Kitabiyat,Ank.2005 ,.23.s

⁶⁹⁷ El-Katip,a.g.e,s.509

⁶⁹⁸ El-Hicazi, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*,İlim Yay.I,354

bu pek az ortaya çıkar. Zira iki görüş, bir görüşten daha hayırlıdır. Danışma; olgun aklın, ileri görüşlülüğün ve başarılı siyasetin göstergesidir. Bu nedenle (s.a.v.), bütün işlerde ve her zaman ashabına danışırdı.⁶⁹⁹

İslami yönetim, danışmayı ve adaleti esas alan bir hükümettir. Düsturu Kur'an'dır. Yol göstericisi Muhammad (s.a.v.) ve onun sünnetidir. Abbasilerin, Emevilerin ve diğer hanedanların devletleri, İslamın aleyhinde bir delil olarak gösterilemez. Tersine bu sayılanların ki zorba birer saltanattır. Despotluğu esas alan, sorunlarında Kur'an'ı hakem edinmeyen hükümetlerdi onlar. Ey Peygamber! Ashabına danıştığında, nihai görüş ortaya çıkar çıkmaz çoğunluğun görüşüne uy. Kesin kararını buna göre ver. Allah 'ın bereketi üzerinde yürü. Sadece 'a dayan. İnsan ne kadar uzak ve keskin görüşlü olursa olsun, gayb perdelerinin ardındaki şeyleri göremez. Mü'minler, yalnızca Allah'a güvensinler. Onları dosdoğru yola erdirecek olan, ancak Allah'tır. Allah'a tevekkül etmek, araştırıp düşündükten ve o arada geçen olayları gözden geçirdikten (yani bütün tedbirleri aldıktan) sonra olur. Sen görünüşteki nedenlere ve çoğunlukla, olumlu sonuç veren yollara başvurmakla yükümlüsün. Bu yollara başvurduktan sonra, bu nedenlerin kendi başlarına etken olduklarına ve istediğin sonuca bu yolla mutlaka varacağına da inanma. Hayır, Bu arada bütün güçlerin üstünde bir gücün ve bütün irâdelerin üstünde bir irâdenin var olduğuna inan. Bu irâde, eksikliklerden münezzeh yüce Allah'ın iradesidir. O'na tevekkül et. Başarıyı ve doğru yola erişmeyi O'ndan iste.⁷⁰⁰

Görüldüğü gibi Hicazi, yaptığı alıntılarda ayetin Uhud savaşı ile ilgili olduğunu zikretmekle beraber, peygamberimizi bir devlet başkanı, bir lider, devletin yönetim tarzını da şûrâ olarak belirlemeden çekinmemiştir. Halbuki modern çağ öncesi tefsirlerde bunun Hicazi'de olduğu kadar net ifadelerle dillendirildiğine şahit olmuyoruz. Bunun sebebinin de uzun süre sömürge halinde yaşamış devletlerin kaybetmiş oldukları hakimiyetlerini, "Saadet Asrı"nı model olarak tekrar elde etme düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz.

2. "Ve Emrum Şûrâ Beynehum" Şûrâ 42/38

⁶⁹⁹ El- Hicazi, a.e, I, 354

⁷⁰⁰ El-Hicazi, I, 354-357

Şûrâ 38.ayet hakkında ise Kutup iddialı yorumlar yapar. İfadenin, onların işlerinin tümüyle şûrâ ile olduğunu , hayatın tamamının bu boya ile boyanması gerektiğini işaret eder.

Kutub, bu nassın Mekki olduğunu, İslam devletinin oluşumundan önce bu ayetin var olduğunu, öyleyse bu unsurun müslümanların hayatında devletten daha önce, daha kapsayıcı, daha umumi olduğunu, ve müslüman toplumun hayatında bütün halleriyle tabii olunan bir prensip olduğunu, has anlamıyla devlet orada varlığını devam ettirmese de onun varlığını sürdüren bir prensip olarak yaşamaya devam edeceğini söyler.⁷⁰¹

Gerçek şu ki, İslam'da devlet, cemaatin sadece tabii bir ifrazı ve onun kendine mahsus özelliklerinden değildir. Cemaat devleti bünyesinde barındırır. Cemaatin tazammun ettiği devlet, fert ve toplum üzerinde İslami metodun araştırılmasıyla ve egemenliğinde uyanışa geçer.

Bu sebepten cemaatte şûrâyâ tabii olma daha erkendir. Onun göstergeleri, hüküm işlerinde toplumda devletten daha derin, daha geniştir. Çünkü o İslam hayatına ait bir prensiptir. Beşeriyetin idaresine layık bir cemaatin mümeyyiz vasfıdır. Ve yönetim vasıflarından en lüzumlu olanıdır.⁷⁰²

Şûrânın devletleşmeden önce var olan bir prensip olması onu fert ve toplum hayatında daha özel bir konuma sokmaktadır. Fert ve toplum hayatında huzur ve istikrarın olmazsa olmazı durumundadır. Cemaat hayatı dendiğinde birincil ilişkilerin yaşandığı, fertler arasında resmîyetten daha ziyade sevgi ve saygının hâkim olduğu bir yaşantı akla gelmektedir. Bu tarz bir yaşamda toplumda dürüstlüğü tesis etmek ve dürüst insanların toplum hayatında sorumluluk almasını sağlayabilmek, toplumun maslahatına yönelik alınan kararlarda isabetli olabilmek için en elverişli prensibin şûrâ olacağı şüphesizdir. Devletleşmeden önce değil, İslam'dan önceki Arap yaşantısında bunun vazgeçilmez bir unsur olduğunu ifade etmiştik. Fakat nüfusun ve problemlerin artmasına bağlı olarak daha düzenli bir toplumsal yaşantıya geçme yani devlet olma , ilkel yaşam biçimlerinden modern hayat standartlarına kavuşma ancak devletleşme ile mümkündür. Cemaat yaşamında önemli bir yere sahip olan şûrânın, zamanın ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda yaşayacağı değişim neticesinde devlet yaşamında da bir yer edinmesi mukadderdir.⁷⁰³

⁷⁰¹ Kutup,Seyyit, *Fi Zılalil Kur'an*, Daruş-Şuruk, 1992, V,3165

⁷⁰² Kutup,a.e, a.yer

⁷⁰³ Kutub,a.g.e,V,3166

Bu sebeplerden ötürü Kutub'un, şûrânın önceliğini ifade eden yorumun çok abartılı olmadığını düşünüyoruz. Kutub'un yorumları, toplumsal yaşamın her aşamasında zorunlu insani ihtiyaçların en önemlisine işaret etmesi yönüyle kabul edilebilir durumundadır. Zaten birlikte karar vermenin insanın yaratılışıyla var olduğunu söylemek hatalı olmaz kanaatindeyiz. Zira insanı yaratırken bu kaidenin yerleşmesini sağlamak amacıyla tenezzülen meleklerle Allah Teala'nın istişaresi, daha işin başında insanoğluna miras olarak bırakılmak istenen en önemli değerlerden birisi olmuştur.

Şura 38. ayeti siyak ve sibakı (37-43 ayetler) yönünden inceleyen Zuhayli, bu ayetlerde anlatılan vasıfların cennetliklere ait vasıflar olduğunu ifade eder ve bu vasıfları şöyle sıralar:

1- Büyük günahlardan sakınmak: "Onlar büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar." Yani şirk, kasten adam öldürmek ve ana babaya isyan gibi Allah'ın şiddetle tehdit ettiği büyük günahlara düşmekten sakındıkları gibi dinin, aklın ve fitratın çirkin gördüğü, gıybet, yalancılık, zina, hırsızlık ve yeryüzünde bozgunculuk etmek gibi söz ve davranışlardan da uzak dururlar.⁷⁰⁴

2- Gücü yettiğinde affetmek: "... kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar." Kendilerini öfkelenen suçu görmezlikten gelip öfkelerini yutarlar ve kendilerine zulmedenlere yumuşak davranırlar. Çünkü onların seciyyesi insanları affedip bağışlamaktır, onlardan intikam almak değildir. İşte bunlar, güzel ahlâktır. Bu ahlâka sahip olanlar, kendilerine zulmedenlere şefkat gösterirler, kaba davrananları bağışlarlar ve bu davranışlarıyla da Allah'ın mükâfatını ve affını isterler. Sahih bir hadis-i şerifte şöyle söylenmiştir: "Peygamber (s.a.) nefsi için asla intikam almamıştır. Ancak Allah'ın saygı değer mukaddesatı çiğnenirse, işte o zaman gerekli karşılığı vermiştir."⁷⁰⁵

3- Allah Tealâ'ya tam bağlılık ve itaat: "Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler." Yani Rablerinin kendilerini davet ettiği, Allah'ın birliği ve şirkten uzak kalma gibi konularda O'nun emrine uyarlar; Allah'ın emrettiği ve yasakladığı konularda peygamberlere itaat ederler.⁷⁰⁶

4- Namaz kılmak: "...ve namazı kılarlar..." Üzerlerine farz kılınan namazı, rükünlerini ve şartlarını yerine getirerek vaktinde, huşu ile tam olarak eda ederler.

⁷⁰⁴ Zuhayli, *Tefsiru'l-Munir*, XIII, 63

⁷⁰⁵ Zuhayli, a.g.e, XIII, 64

⁷⁰⁶ Zuhayli, a.e, 64

Burada diğerk fazilet esaslarıyla birlikte sadece namazın adı geçmiştir. Çünkü namaz, Allah'a yapılan ibadetlerin en büyüğüdür, Allah'a ulaşma miracıdır. Kul ile Allah arasında rabıtır.⁷⁰⁷

5- Şûrâ nizamına bağılı kalmak: "...Onların işleri, aralarında danışma iledir." Özel olsun, genel olsun, aralarındaki tüm işlerinde birbirlerine danışırlar. Ammeyi-kamuyu ilgilendiren hiçbir meselede kendi başlarına tek olarak karar vermezler. İdarî görev, halifelik, devleti düzenleme ve faydasına olacak şeyleri planlama, harp ilânı, valileri, hâkim ve savcıları görevlendirme işleri, bütün bunları danışarak yaparlar. Nebi (s.a.), ashabına (arkadaşlarına) insanların en çok danışanı idi. Sahabe de halife tayini, dinden dönenlerle harp, yeni olaylar ve meseleler için şer'i hükümler istinbat etmek (çıkarmak) gibi önemli meselelerde Hz.Peygamber'in yolunu tutmuşlardır. Hz. Ömer (r.a.) de Hürmüzan müslüman olarak kendisine geldiğinde onunla istişare yapmıştır. Hz. Ömer yaralandığında, kendisinden sonra hilâfet meselesinin çözümünü altı kişiye bırakmıştır. Onlar Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Abdurrahman b. Avftır. Bunlar da hilâfet için Osman (r.a.)'ın öne geçmesinde ittifak etmişlerdir.⁷⁰⁸

Burada ayet müminlerin sabit bir özelliğini tespit etmiş, bir başka ayet de istişareyi emretmiş ve şöyle buyurmuştur: "İş hakkında onlara danış." (Al-i İmran 3/159). Hasan-ı Basri şunu nakletmiştir: "İstişare eden bir topluluk, mutlaka işlerinde en iye çözüm şekline kavuşur." İbnu'l-Arabi de: "İstişare, topluluğun birbiriyle ülfeti, kaynaşmasıdır. Akılların derecesini ölçen bir alettir ve doğruya ulaşma vasıtasıdır. Bir topluluk istişare ederse, mutlaka doğru görüş kendisine gösterilir." demiştir.⁷⁰⁹

6- İnfak: "...kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar." Allah yolunda ve O'na itaat noktasında, kendilerine verdiğimiz mal ve diğerk nimetlerden harcarlar. Çünkü zenginlerin infakı (harcaması) milletin güçlenmesine sebep olur, ümmetin zayıf noktalarının tedavisine sebep olur. Ayrıca infak devletin heybet ve vakarını, fertlerinin şanını ve şerefini korumanın yoludur. Bu da, önce en yakınlardan başlayarak, muhtaçların ihtiyacını gidermek ve düşmanlarla savaşmak için harp alet ve edavatını hazırlamak gibi kamu menfaatine olan hayırları yapmakla gerçekleşir.⁷¹⁰

7- Şecaat (yiğitlik): "Bir haksızlığa uğradıkları zaman yardımlaşırlar." Zulme ve saldırıya maruz kaldıkları zaman, kendilerine zulmedenlere karşı elbirliği ile

⁷⁰⁷ Zuhayli,64

⁷⁰⁸ Zuhayli,65

⁷⁰⁹ Zuhayli,65

⁷¹⁰ Zuhayli,a.e,XIII,66

mücadele ederek karşılığını verirler. Çünkü zulme maruz kalınca karşılık vermek vacip ve aynı zamanda fazilettir. Zalime boyun eğip karşısında eğilmek müminlerin şerefiyle bağdaşmaz. Çünkü acz ve zaaf göstermek, düşmanı daha başka düşmanlıklar yapmaya sevkeder. Müminler izzet sahibi, asil kimselerdir, haklarını mukaddes değerlerini ve şereflerini korurlar, aciz ve zelil olamazlar, bilakis kendilerine zulmedenlerden intikam alma kudretine sahiptirler. Bu kudrete kavuştukları zamanda affederler.⁷¹¹

Bu ayetle önceki ayet arasında her hangi bir çelişki yoktur: "...kızdıkları zamanda kusurları bağışlarlar." Çünkü her bir ayetin kendine göre bir yeri vardır. Önceki ayetin söyleniş yeriyle, sonraki ayetin söyleniş yeri farklıdır. Çünkü kusurları affetmek iki kısımdır.⁷¹²

a) Fitnenin teskinine, gönüllerin rahatlamasına ve kötülük yapanın kötülüğünden dönmesine sebep olan bağışlama övülmüştür. Bu tarzdaki affetmeye ilgili ayetler teşvik etmektedir. Mesela, karı koca arasındaki mehir meselesinde: "Sizin affetmeniz (mehirden vazgeçmeniz) takvaya daha uygundur." (Bakara, 2/237) buyurulmuştur.

b) Zalimin cüretine, azgınlığının devamına ve milleti ezmesine sebep olan af'dır ki, bu kınanmıştır. Dış düşmana mukavemet ederken ve haklar gaspedildiğinde bu karşı koyma, karşılık verme vaciptir. Bu da, İslâm nizamında istenen gücün ve denk kuvvetin eksiksiz olmasına bağlıdır ki, güçlü bir müminin iki düşman karşısında sebat etmesiyle mümkün olur.⁷¹³

Mevdudî'nin Şura ayetleri ile ilgili yorumlarına geçmeden önce onun Tefsir uslubu ve de tefsirdeki amacı ile alakalı bir değerlendirmeyi nakletmek istiyoruz. "Mevdûdî, tefsir çalışmaları esnasında Kur'an'ın cezp edici güzelliğine ve edebi dizgisinin herhangi bir analizine yer vermemiş, daha da ötesi bir çok müfessiri adeta büyüleyen metnin retorik yapısına hiçbir şekilde detaylıca değinilmemiştir. Aynı şekilde metnin dilbilimsel yönüne karşı da bir ilgisizlik söz konusudur. Arap şiirinden istişahad gibi tefsir vasıtalarına da girişmez. Bu bağlamda bir çok tartışmanın eksik bırakılmış olması Mevdudî'nin bu teknik yöntemleri idrak edebilecek donanıma sahip olmayan sıradan insanlar üzerine odaklanmasına

⁷¹¹ Zuhayli,66

⁷¹² Razi,a.g.e,XXVII,177

⁷¹³ Zuhayli,a.e,66

hamledilebilir. Bu tarz bir odaklanma Mevdudi'nin Kur'an mesajının bütününe yönelik merkezi bir ilgi oluşturabilme amacına uygundur. Nitekim gereğinden fazla detaya inme Mevdudi'nin amacını baltalayabilirdi. Çünkü onun temel amacı, Kur'an'ın insan yaşamına ilişkin hiçbir şüpheye yer bırakmayacak kadar açık olan isteklerini içeren ana temalarını , ikna edici ve apaçık izah tarzıyla anlatabilmektedir. Bu yüzden Tefhimu'l-Kur'an bir tür vaaz olmakla birlikte, aynı zamanda Mevdudi'nin geliştirmeye çalıştığı güçlü bir İslami direniş hareketinin temeli ve aracı konumundadır.⁷¹⁴

Siyasi yönü çok olan bir müfessir olmasına rağmen tefsirinde bu yönünü ön plana çıkarmayan müfessir bu görüşlerini müstakil olarak ele aldığı eserlerinde dile getirmiştir.

Şimdi Mevdûdi Tefsiri çerçevesinde konunun detayına inmek istiyoruz.

Şûrâ 38.ayet çerçevesi içinde İslam Şûrâyâ neden önem vermiştir. Müfessir bunu üç maddede cevaplamaktadır.

a) Şayet bir mesele iki ya da ikiden fazla kimseyi ilgilendiriyorsa ve buna rağmen sözkonusu mesele hakkında bir kişi karar verirse, diğerlerine haksızlık etmiş olur. Dolayısıyla ortak yapılan bu işte hiç kimsenin kendi keyfine göre karar vermeye hakkı yoktur. İşte bu nedenden ötürü adil bir sonuca varabilmek için, konuyla ilgili tüm şahıslarla istişarede bulunmak gerekir. Yine bir mesele karara bağlanacaksa ve karardan çok büyük bir kitle etkileneceği için istişare mümkün değilse, o insanların seçtikleri ve güvendikleri kimselerle istişare yapılmalı ve sonra mesele karara bağlanmalıdır.

b) Şayet bir kimse, ortak çalışmalarda sorunu kendi başına göre halletmeye çalışıyorsa, bilinmelidir ki onun böyle davranmasının ardındaki neden, ya kendi çıkarlarıdır, ya da o şahıs kendisini herkesten üstün görerek başkalarını aşağılamaktadır. Oysa, ahlâk bakımından bu iki neden de kötüdür ve bir mü'min bu iki çirkin özellikten beridir. Mü'min kişi, başkalarının hakkını meşru olmayan bir yolla ele geçirerek haksızlık yapmaz. Yine bir mü'min, kendini beğenmiş bir halde herkesten daha iyi bildiği zannına kapılmaz.

c) Bir iş, şayet başkalarının hak ve çıkarları ile ilgili ise o iş hakkında karar vermek çok büyük bir sorumluluğu müdrük olmayı gerektirir. Kalbinde korkusu olan bir kimse, bu yükü yalnız başına taşımayı katiyetle istemez. Aksi bir

⁷¹⁴ Adams, Charles, "Ebu'l-A'lâ Mevdûdi'nin Tefhîmu'l-Kur'an'ı", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 4.sayı, 2007 ,475-476

davranış, yani, böylesine bir sorumsuzluk ancak, kalbinde korkusu olmayan ve ahirette vereceği hesaba aldırılmayan kimseler tarafından yapılır. Allah'tan korkan ve ahiret hesabına iman eden insanlar, kat'î surette herkesi ilgilendiren meseleler hakkında, kendi başlarına karar vermek istemezler. Onlar söz konusu meseleyle ilgili olan kimselerle veya onların seçtiği ve ilgilendiği temsilcilerle istişare eder ve tarafsız bir şekilde karara varırlar. Sonuçta verilen kararda herhangi bir yanlışlık dahi söz konusu olsa, bir tek kişi sorumlu olmaz. Bu üç hususa dikkat edecek olursak şayet, istişarenin İslâm'ın ahlâkî yapısının temel taşı olduğunu ve ondan (istişareden) kaçınmanın İslâm'ın tahammül edemeyeceği derecede bir ahlâksızlık olduğunu müşahede ederiz. İslâm, büyük veya küçük her işte istişare ile karara varmayı emreder. Öyle ki, evdeki işlerin bile evin beyi ile hanımı arasındaki istişarenin sonucunda karara bağlanmış olmasını ister. Hatta çocukların yaşı büyükse istişareye katılımının sağlanması gerekir. Ayrıca köy, kasaba vs. hakkında bir karar alınacaksa akıl ve baliğ olan herkes ile istişare yapılmalıdır. Şayet bir toplumu idare etmek için bir yönetici seçilecekse, o yönetici toplumun tüm bireylerinin onayıyla seçilmelidir. Toplumun güvenini kazanmış olan ehli rey toplumun işlerini yürütmeli, ancak bu güveni kaybettiklerinde ise istifa etmelidirler. Zorla toplumun başına musallat olmamalıdır. Mü'minlerden toplumun onayını cebir, hile ve rüşvet ile etkilemeye çalışıp, kendini seçtiren veya yönetimde kalmaya çalışan bir kimse kötü niyetlidir ve sadece kendi çıkarı için böyle davranmaktadır. Bu kimseler "Onların işleri aralarında istişare iledir" ayetine zahiren uyduklarını göstermeye çalışırlar, fakat aslında bu ilahi beyana uymazlar. Onlar hem Allah'ı hem de halkı aldatmaya çalışırlar. Ancak halk onların bu sahtekarlıklarını anlamayacak kadar ahmak değildir. Ve Allah'ı da zaten hiç kimsenin aldatmaya gücü yetmez.

Mevdudî ayetleri yorumlarken onlardan ilkeler çıkarmayı hedefler, şura 38. ayetle ilgili olarak da ilke çıkarmaya çalışmıştır. Ona göre; "***Onların işleri aralarında istişare iledir***" ifadesi beş temel düsturu tazammun eder:

1. Karara bağlanacak bir meseleyle ilgili olan ve karardan etkilenecek herkes mesele hakkında aydınlatılmalıdır. Ayrıca meseleyle ilgili kendi düşüncelerini söyleyebilmeleri için her türlü hak istisnasız onlara verilmelidir. Bunun yanısıra alınacak kararları açıkça eleştirebilmeli, protesto edebilmeli ve kararlara itiraz edebilme hakkına sahip olmalıdırlar. Tüm bu haklarını kullanmalarına rağmen, gidişat hakkında olumlu bir değişiklik gözlenmemişse, yöneticileri

değiştirebilmelidirler. Toplumun özgürlüğünü ellerinden almak ve onlara danışmadan, yine onların işlerini yürütmek açıkça o topluma hiyanet etmektir. Böylesine bir tavır içerisinde halkı idare etmeye yeltenenler, sözkonusu ayeti çiğnemiş olurlar.⁷¹⁵

2. Toplumsal sorumluluk alacak olan kimseler, halkın onayıyla seçilmelidirler. Halk onları hiçbir korku duymadan, hiçbir baskıya maruz kalmadan ve serbestçe seçilebilirken, seçilme durumunda olanlar da gayri meşru metodlara (Örneğin, rüşvet, hile, tehdit vs.) başvurmamalıdır. Çünkü bu tür yöntemlerle halktan alınan onay, onay değildir. Bu şekilde toplumun başına geçen kimse, o toplumun gerçek lideri değildir. Gerçek lider, halkın kendisini sevdiği ve onu özgür iradesiyle seçtiği kişidir.⁷¹⁶

3. Toplumun başındaki liderin şûrâ heyeti, o toplumun güven duyduğu kimselerden oluşmalıdır. Halkın onayını para, tehdit, yalan ve hile gibi yollarla elde etmiş olan kimseler aslında halkın güvenini hak etmiş değildirler.⁷¹⁷

4. İstişare esnasında şûrâ heyetine mensup temsilciler, tercihlerini iman, ilim ve samimiyet çerçevesi dahilinde kullanmalıdırlar. Tercihlerini özgürce yapabilmeleri için baskı, rüşvet ve grup çıkarlarından etkilenmeden, kendi inandıkları ve bildikleri doğrultuda hareket etmelidirler. Şayet onlar tercihlerini bu şekilde kullanmayacak olurlarsa, mezkur ayeti ihlal etmiş olurlar.⁷¹⁸

5. Ehli rey, yani, "şûrâ" mensupları, bir konuda ittifak ile ve çoğunlukla karar alırlarsa, o karar itirazsız kabul edilmelidir. Çünkü, her şahıs veya grup kendi bildiğini okursa şayet, istişarenin bir anlamı olmaz. Nitekim , sadece "Onların işleri aralarında istişare ile", demekle kalmamış ve "Yapacağın işler hakkında onlarla istişare et" diye emretmiştir. Bu, "Onlara sadece danışın" demek değildir, aksine "Onlarla istişare ettikten sonra, ittifak ve çoğunlukla alınan karara uyun" demektir. Bu bağlamda, istişare yoluyla karar alma yetkisinin sınırsız olmadığı iyice bilinmelidir. Çünkü, üzerinde istişare edilmesi sözkonusu olan saha dinin kaideleriyle sınırlanmıştır. Ana prensip şu şekilde belirlenmiştir: "Şayet bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah ve Rasulü'ne döndürün" veya "Aranızda anlaşmazlıklar hakkında karar vermek sadece Allah'a aittir." Bu ana prensip dolayısıyla müslümanlar, ancak naslardan çıkarılan yorum ve düşünceler ile,

⁷¹⁵ Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, Ter:Kurul, İnsan Yay. İst,I, 246

⁷¹⁶ Mevdudi, *Tefhim*,I,246

⁷¹⁷ Mevdudi, *Tefhim*,I,247

⁷¹⁸ A.e,I,247

kendisiyle amel edilen kurallar hakkında istişarede bulunabilirler. Yoksa hiç kimse Allah Rasülü'nün açık açık bildirdiği bir husus üzerinde istişarede bulunmaya yetkili değildir.⁷¹⁹

20.asrın ikinci yarısında Pakistan'da İslami hükümet oluşturma çalışmaları muvacehesinde Mevdudi'nin zaman zaman kaleme aldığı yazıların Hurşit Ahmet tarafından kaleme alınmasıyla oluşan "İslam'da hükümet" adlı siyasi duruşunu da ortaya koyan eserini şûrâ hakkındaki yorumlarını değerlendirmek üzere incelemeye alacağız .

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Mevdudinin ,İslam hükümeti araştırmalarına yönelmesinin sebebi,İslam hükümetinin İslam'ın bir zorunluluğu olduğu kanaatine sahip olmasıdır. Onun bu konudaki tesbitlerinden bir tanesi bu fikrini ortaya net bir şekilde koymaktadır. "Din ile hükümet ve devletin o kadar yakınlıkları vardır ki, bunlardan biri diğerinin bir parçası sayılır. İslam'da "İslam Hükümeti" ve "İslam Devleti" olmazsa zulüm, adaletsizlik ve keyfi idare her tarafı sarmış olur.Neticede Cengiz fesadı baş gösterir. Ve haksızlıklar alır yürür. İslam hükümeteşsiz ve devletsiz olursa , bu haldeki İslam kolu bacağı kırık,sakat vucuda benzer,işe yaramaz bir hal alır.O zaman Allah'ın dininin hüküm sürmesi yerine kölelik,esaret ve sefalet devresi başlar.⁷²⁰

Müfessire göre İslami hükümet, "Allah'ın kanunlarına itaat etmek"tir . Bu itaati sergilemeyenden Müslümanlık da beklenmez. Bu kesin bir ölçüdür, Kur'an bu türlü delillerde doludur.⁷²¹

Müfessirin seçtiği ayetlere baktığımızda Allah'a ait bir vasıf olarak zikredilen "**Mülk**: Devlet, memleket idaresi; **Dünya ve Hüküm**: Kumanda ve memleket idaresi; **Emr**: Devlet idaresi ve kumanda ,şeklinde tercüme edildiğini görmekteyiz. Buradan hareketle de müfessir Kur'an'da devlet ,hükümet vb. gösterge arayışı içerisine girecektir.⁷²²Bu durum Muhammed esed'de de görülen Kur'an'dan delil çıkarma gayretinin müfessiri soktuğu subjektif tevil durumudur.

Şimdi de bu eserinde müfessirin şûrâ ayetlerine bakışını görmeye çalışacağız.

"Bütün işleri aralarında şûrâ iledir"Şura 42/38

⁷¹⁹ Mevdudi, a.g.e.I,247

⁷²⁰ Mevdudi , **İslam'da Hükümet** ,Ter.Ali Genceli,Hilal Yay.,Ank,21,

⁷²¹ Mevdudi,a.g.e, 64

⁷²² Mevdudi,a.e, 65

Bu ayeti kerimede İslami yaşayış nizamının şu hususiyeti beyan edilmiştir. Bütün içtimai işler şûrâ ile müşavere ile icra edilsin. Bu sadece beyan değildir. Belki sözün mefhumundan anlaşılır ki, bu bir emir ve bir hükümdür. Bunun için herhangi bir içtimai iş, müşavere olmaksızın yapılamaz. Müşaveresiz içtimai işleri yapmak menedilmiş bulunuyor. Müfessir Hatib Bağdadi'den Hz Ali'nin şu rivayetini de naklediyor:

“Arzettim ki ya Resul senden sonra öyle işlerle karşılaşabiliriz ki, bunlar hakkında ne Kur'an-ı Kerim'de bir hüküm bulabiliriz. Ne de Zat-ı Saadetlerinin sünnetinde bunu aydınlayabilecek bir mevzu ile karşılaşmak mümkün olabilir? Buyurdular ki benim ümmetimin ibadet eden (abid) zümrelerini toplar ve onlarla müşavere edersiniz. Müşavere sırasında da bir tek kişinin reyini ile iktifa etmeyesiniz.”⁷²³

Müfessir sonra yine Resulullah'tan bir rivayet daha sunar;

“ Her kim bir hususta bir kardeşiyle müşavere eder, fakat bu işi o kardeşten başkasının daha iyi bildiğini bilirse, bu işte hiyanet etmiştir.”⁷²⁴

Bu hüküm gayet geniş bir mefhumla beyan edilmiştir. Burada müşavere için herhangi bir hususi şekil tayin edilmemiştir. Bu bakımdan İslam Ahkam'ı bütün dünya için olduğuna ve her zaman geçerli bulunduğuna göre bu şekilde bildirilmiştir. Eğer her ne surette olursa olsun müşavere için muayyen bir usul vaz edilmiş olsa idi, o zaman islam'ın ebedi ve alem şumul mahiyeti kalmazdı.⁷²⁵

Mevdudi'nin ve modern çağ müfessirlerinin çoğundaki algılama, müşaverenin usulünün belirtilmediği ve zamanın ihtiyaçlarına göre tesbit edileceği şeklindedir. Ancak bir çoğunda da karşılaşılan durum ise müşavereye dair usul belirlemeye çalışırken kesin hatlar belirlemekten uzak kalamamalarıdır.

Sonuç olarak mevdudi, şûrâ 38.ayet ve Ali İmran 159.ayetlere İslami Hükümet'in bir parçası olan şûrâ meclisine işaret etmesi açısından yaklaşmıştır. Onun algılamasına göre İslam, İslam devleti'ni, İslam devleti de seçime dayalı şûrâ meclisi ile yönetilmelidir. Kur'an'da bunun bir çok delili vardır. Ancak şûrâ üyelerinin seçilmesi zamana göre değişebilir. Ali İmran 159. ayete bakışı da müşavere emrinin çerçevesini devlet işleriyle sınırlamak şeklindedir.⁷²⁶

⁷²³Mevdudi, A.g.e,488-489

⁷²⁴ Mevdudi,a.e, 489

⁷²⁵ Mevdudi,a.e,a.yer.

⁷²⁶ Mevdudi,a.e,.520

Muhammed Esed, şûrâ'yı devlet yönetiminde danışma meclisi, yasama organı olarak gören modern dönem müfessirlerindedir. Onun görüşlerini *State and Government*⁷²⁷ adlı eserinde daha derli toplu görebilmekteyiz. Şimdi genel çerçeve içinde onun şûrâ ayetlerine getirdiği yorumları bu eserine istinad ederek vermek istiyoruz.

Öncelikle şûrâ, müfessire göre anayasal ihtiyaçlar için anlam ifade eden bir kavramdır.⁷²⁸ İslam Devleti yönetiminde varlığı zorunlu olan müesseselerdendir. Kur'an'da devletin şekline, yönetim unsurlarından sayılan Şûrânın nasıl uygulanılacağına dair kesin ve net kayıtlar konulmadığını belirten ve bu alanın zamanın şartlarına ve insanların ihtiyaçlarına göre Kur'an ve Sünnet'in ruhuna uygun olarak içtihatlarla şekillenebileceğini belirten müfessir, gerçek anlamda İslam devletinin de dört halife döneminden sonra varlığının devam etmediği görüşündedir. Medine hilafetinin gerçek anlamda İslam devleti olması ise Kur'an ve Hz. Peygamberin öğretilerini bütünüyle yansıtmış , sonraki dönemin teolojik ilave ve spekülasyonlarından uzak kalmış olması sebebiyledir. İlk dönem sonrasında Müslüman toplumlarında ortaya çıkan devlet ve hükümet biçimlerinin tümü, İslam fikhinin eski yalınlığı ve açıklığından ideolojik sapmalarla veya doğrudan doğruya yöneticilerin kendi çıkarları için bu fikhî saptırma veya perdeleme girişimleriyle ilk dönemdekinden bir şekilde uzaklaşmıştır.⁷²⁹

Bu uzaklaşmanın beraberinde getirdiği karmaşa, Müslümanları İslam devleti olabilme vasfından günden güne uzaklaştırmıştır. Bir kısım yerli ve yabancı düşünürler tarafından İslam siyasetine hiç düşünülmeden, art-süremli araştırma yapmadan kavramların aktarılmasıyla sistem arayışı içindeki müslümanları daha da çıkmaza sokmuştur. “Bazı müslümanlar İslam'ın demokrasiyi savunduğunu iddia ederken, bazıları, sosyalizmi bazıları da gayri ihtiyari diktatörlükle sonuçlanacak totaliterciliği savunduğunu söyleyeceklerdir. İslam düzeyine uygun siyasi kavramları

⁷²⁷ “*İslam'da Yönetim Biçimi*” başlığıyla Türkçeye çevrilen eser, Muhammed Esed'in 1948 yılında Pencap hükümetinin destek ve himayesi ile yayımladığı “*İslami Anayasanın Oluşturulması*” isimli makalenin genişletilmiş şeklidir.

⁷²⁸ Müfessir, Pakistan'da yeniden İslami yapılanma dairesi yöneticisi iken Pakistan'ın gelecekteki anayasal sorununa çözüm bulmak amacıyla İslam hukukunun orijinal kaynaklarına Kur'an'a ve Sünnet'e dönmek ve bu temellerden yola çıkarak 'İslami Devlet' alanında yazılmış tüm eserlerden bağımsız olarak, Pakistan'ın gelecekteki anayasasının somut öncüllerini ortaya koymak amacıyla önceki, Kur'an, Hadis İlimleri ve Fıkıh Metodolojisi alanlarındaki birikimlerini de kullanarak, Kur'an ve sahih Hadislerden ortaya çıkan açık kesin siyasi ilkelere dayanarak İslami bir anayasanın kuramsal çerçevesini oluşturmaya çalışmıştır. Bu çalışmaları neticesinde “state and government” isimli makalesi ortaya çıkmıştır. Muhammed esed, *İslam'da Yönetim Biçimi*, Müt. Beşir Eryarsoy, Yöneliş Yay.İst, 10-11

⁷²⁹ Esed, a.g.e, 13

araştırmakla ilgili bu yüzeysel gayretler, sadece birbirine zıt olmakla ve pratik yönden bize bir şeyler kazandırmamakla kalmıyor, İslam toplumunun problemlerine sadece batının tarihi tecrübeleri açısından bakma tehlikesini de beraberinde getiriyor.”⁷³⁰

Kavramlar canlılar gibi, doğar, gelişir, değişir ve yok olurlar. Her kavramın kendisine anlam yükleyen tarihi bir geçmişi vardır. Bu tarihi geçmiş kavramların kullanıldığı süreç içerisinde daima canlıdır, esnekliğe sahiptir. Bir kültüre ait kavram o kültürün taşıyıcılarının zihinlerinde tarihiyle birlikte canlılığını muhafaza ederken değişime de olanak vermektedir. İşte başka medeniyetlerden ithal edilen kavramlar bu yönleri ihmal edilerek taşındığında kavramların esnekliği ortadan kalkar, kullanıcılar tarafından tek bir anlam ifade ettiği zannedilir.⁷³¹ Batıdan kurtuluş için ithal edilen kavramların durumuna böyle bakıldığında içine düşülen durumun vehameti hissedilebilir. İslam Dünyası’nı uzun yıllar meşgul eden bu problemde kısa sürede kurtulunmasını sağlayacak şey, reçeteyi başka kültürlerde ve o kültürlere ait ithal kavramlarda aramak değil, özü dönüş anlamına gelen, bir nebze de selefi bir anlayışı da temsil eden, Kur’an ve Sünnet haricinde bir otoriteye dayanmadan, hidayeti bu kaynaklarda aramaktır.⁷³²

Şimdi müfessirin şûrâ ayetlerine bu bağlamda bakışına, şûrâ konusuna getirdiği açılımlara bakmak istiyoruz.

“ve emruhum şûrâ beynehum”:

Kur’an-ı Kerim’in bu nassının devlet idaresiyle ilgili İslam düşüncesinin etkin ve temel maddesi olarak görülmesi gerekiyor. Bu nassın etkilerinin uzanarak siyasi hayatımızın ayrıntılarından küçük büyük her şeyi kuşattığının farkına varmamak mümkün değildir. Bu nassın anlamındaki açıklık ve lafzındaki mutlaklık nedeniyle bunu teville hedefinden saptırmaya çalışmak ve ona kendisinden kastedilmeyen anlamları yüklemek birtakım çalkantılar doğuracaktır. Nass’da geçen “emir/iş, durum, hal” kelimesi, genel özellik taşıyan her duruma işaret etmektedir. Şüphesiz İslami Hükümet’in oluşumu da haliyle nass’da söz konusu edilen durumlardan biridir. Bir başka deyişle nass, hükümet otoritesinin üzerinde yükseleceği seçim esasına işaret etmektedir. Buna “ortak meselelerini aralarında danışma ile karara bağlarlar...” ayetinin şûrâ ilkesini siyasi hayatın her görüntüsü için bir temel gibi

⁷³⁰ A.e, 35

⁷³¹ A.e,35-36,

⁷³² A.e, 14

yerleştirmekle kalmayıp, şûrâyı yönetim biçiminden ayrılmaz bir parça olarak gördüğünü de eklemek gerekiyor. Buna göre İslam devletinde kanun yapma görevinin halkın seçeceği danışma meclisine verilmesi kaçınılmaz bir durumdur.⁷³³

Müfessir, “ beynehum / aralarında” ifadesinin toplumun tamamını içine aldığı, dolayısıyla oluşturulacak şûrâ meclisinin de toplumun her kişisini temsil etmesi gerektiğini, bunun da ancak kadın erkek ayrımı yapılmaksızın her bireyin reyini kullanabileceği hür ve genel seçimden başkası ile mümkün olmayacağını belirtir. Seçme hakkı, seçimde aranacak şartlar, vb. kriterler zamana göre kişiler tarafından belirlenecektir.⁷³⁴

Müfessire göre, şûrâ meclisinin oluşturulmasında şûrânın ruhuna uygun bir yöntemden yani seçim usulünden başka bir usul takip edilmesi düşünülemez. Çünkü seçim usulü adayların meziyet ve kabiliyetlerinin ortaya çıkmasına fırsat sunar. Bundan sonra da seçme hakkı halka bırakılır. Fakat seçim şekli, bölge veya nisbi temsili veya başka bir şekilde olması şeriatın değinmediği konulardır.⁷³⁵

şûrâ meclisinin görevi müfessire göre Kur’an ve Sünnetin nasslarında belirtilmeyen durumlarla ilgili kanun koymaktır.⁷³⁶ şûrâ meclisi kararlarını çoğunluğa göre alır. Bu çoğunluk meselesi eleştiri alan bir konu olmuştur. Çünkü çoğunluğun verdiği her kararın doğru olmadığı, nice doğru görüşlü azınlıkların meclislerde etkisiz kaldığı tarihen sabittir. Öyleyse son kararı veren emir-imam-başkan mı olmalıdır. Bu da şûrâ prensibine tersdir. Kaldı ki emir de insandır. O da hata edebilir. Müfessirin bu kısır döngüden çıkış yolu yine çoğunluğun kararlarının geçerli olması şeklindedir. Dayanağı ise, daha önce de belirtildiği gibi seçilen kişiler ehil kişiler olacaktır. Onların bile bile hataya razı olmaları düşünülemez. Hz. Peygamberin çoğunlukla ilgili sözleri de bir başka dayanak noktası olmuştur. “En büyük çoğunluğa uyunuz”, “cemaate topluluğa uyunuz..” şeklinde.⁷³⁷

Müfessirin seçim usulüne dayalı şûrâ meclisi görüşünü Kur’an’dan çıkarması acaba zorlama bir tevil midir? Ne Nebi as.ne de Raşid Halifeler zamanında benzer bir algılamaya şahit olunmamıştır, şeklinde yerinde bir eleştiriye müfessir şöyle cevap vermektedir:

⁷³³ A.e,36

⁷³⁴ A.e,64

⁷³⁵ A.e,65

⁷³⁶ A.e,67

⁷³⁷ A.e,69-70

Hulefa-i Raşidin zamanında seçimle olmasa da kabile içinde ileri gelenlerin söz sahibi olduğu meşveret sistemi İslam öncesi arap adetlerinden kalma bir gelenek olarak varlığını İslam'la beraber devam ettirmiştir. Halifeler , istişare edilmesi gerekli olan durumlarda kabile ileri gelenleriyle müşavereden çekinmemişlerdir. İstişare sonucu varılan kararlar ise halifenin insiyatifine bağlı olarak geçerlilik kazanmıştır. Raşid halifeler döneminde geleneksel şûrâ meclisi sistemi değiştirilmemiştir.

Müfessire göre o zamanın şartlarında meselelerin çözümünde geleneksel şûrâ meclisi yeterli görülürken müslüman nüfusunun farklı kültürlere mensub insanların katılımıyla arttığı ,farklı ihtiyaçların günyüzüne çıktığı son asırlarda Kur'an'ın ruhuna uygun İslam'ın özünden alınan ilkelerle seçime dayalı şûrâ sisteminin olması kaçınılmazdır.⁷³⁸

Hicazi'nin bu ayet hakkındaki düşünceleri şöyledir:

“Hicazi, şûrâ 38.ayeti incelerken de şûrâ algılamasını aynen korumuştur. Şûrâ 38.ayette anlatılan vasıflar mü'minlerde bulunması gereken vasıflardır. Allah Teala bu vasıfları sıralarken sadece büyük günahlardan uzak durmayı, namaz kılıp, zekat-sadaka vermeyi belirtmekle yetinmeyip, mü'minleri dünyada da huzura götürecek müşavere-danışmaya işaret etmiştir.⁷³⁹

Hicazi'ye göre, müminler müşavereleleri sayesinde diktatörleri yıkarlar. Yorumlarında demokrasiye de atıfta bulunan Hicazi, İslamiyet'te her fazilete yer olduğunu belirterek, batının bu konuda endişelenmesine yer olmadığını da ifade etmiştir.⁷⁴⁰

Derveze, Şûrâ 38. ayetin kimlerden bahsettiği ve Mekki-Medeni oluşu ile ilgili olarak nakledilen görüşlerde ihtilaf olmasından dolayı , uslub ve siyak-sibak unsurunu dikkate alarak bu ayetin islamin ilk zamanlarında Mekke'de türlü sıkıntılara maruz kalan müslümanların üstün vasıflarını anlattığı ve bu vasıfların sonraki nesiller tarafından sürdürülmesi gerektiğine işaret ettiğini belirtir.⁷⁴¹

Müfessire göre ilk üç ayet bir önceki 36.ayete atfedilir. Bu ayette de katında hayırlı ve kalıcı olan şeyler mü'minlere anlatılır. Allah Teala tarafından övülen ve sonraki nesillerden devam ettirilmesi istenen ilk Müslümanların örnek davranışları ise şöyledir:

⁷³⁸ A.g.e,74

⁷³⁹ Hicazi, Furkan Tefsiri,V,442-443

⁷⁴⁰ Hicazi, a.g.eV,443

⁷⁴¹ Derveze,a.g.e,III,348

1- Büyük günah ve çirkin işlerden uzaklaşanlar, eğer bir durum onları kızdırırsa, kızarak hareket etmez; bilakis mağfiret ve müsamaha ile davranmayı tercih ederler.

2- Allah'ın davetine icabet eden, dinlerini O'na has kılan, düşmanlık edenlere büyüklük gösteren, namazı ikame (cemaatle) eden, sadece kalplerini O'na tâbi kılan onlardır. İşlerini, aralarında müşavere ederek en güzel yönü ve çözümü elde etmeye çalışırlar.

3- Onlar 'ın verdiği rızıkları değişik insan katmanlarında harcarlar. Zulüm ve haksızlığa karşı koyarlar, boyun eğmezler. Eğer bir saldırgan veya düşman onlara saldırırsa hemen yardımlaşmak için dayanışma gösterirler, saldırı ve düşmanlığı defetmeye çalışırlar.⁷⁴²

Bu kümedeki son dört ayet ise, önceki üç ayet için bir yönlendirme ve açıklamayı içermektedir:

1- Eğer saldırıya uğrayanın hakkı, bu saldırıyı karşılamak veya defetmekse, bu misillemenin, sınırları içerisinde, haddi aşmadan, israfa kaçmadan olması gerekir. Kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür. Bununla beraber affeder, ıslah ederse bu onun için daha hayırlıdır. Ecir Allah'tan alınır.

2- Allah cc, insanlara düşmanlıkla yönelen ya da karşılık vermede haddi aşan, zulüm ve katılık gösteren zalimleri sevmez.

3- Zulmü kendilerinden defedenler için kınama ve cezalandırma yolu yoktur. Çünkü onlar zulmü istemediler. Cezalandırma, insanlara zulüm ve düşmanlıkla yönelen, yeryüzünde haksız yere fesad ve saldırganlık çıkaranlar için geçerlidir. İşte o kimseler bütün kınamaya layıktırlar, acıklı bir azaba müstahaktırlar.

4- Bununla birlikte sabırla, bağışlama ile, göz yumma ile davranmak, her halükârda büyük bir meziyet ve ahlâktır.⁷⁴³

Dervezenin genel anlamda şûrâya bakışını ortaya koyan “ed-Düsturul Kur’anî” adlı eserinde geçen yorumlarına müracaat etmek istiyorum.

Derveze , “şûrâ”nın müslümanlarda bulunması gerekli olan bir sıfat olduğunu şûrâ ayetinin takrir ettiğini, bunun bir neticesi olarak da şûrânın müşterek umumi işlerde özellikle de devlet işlerinde uygulanmasının telkin edildiğini belirtir.

Sonra inen Ali İmran 159.ayet ise ulul-emr ile müşaverenin vucubuna son

⁷⁴² Derveze, a.e., 348

⁷⁴³ Derveze, 349

noktayı koyduğunu söyler.⁷⁴⁴

Yine Kur'an'da meşveretin keyfiyeti ve zurufu hakkında bir sınırlama olmadığını belirten Derveze onun faaliyet alanının işlerin çoğu olduğunu ifade eder.⁷⁴⁵

3. “Ve Teşâvurin An Terâdın” Bakara 2/233,

Yönetim konularında düzenin oluşmasında temel esas olarak görülen şûrâ, Bakara 233.ayette de aile içi düzenin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum Seyyit Kutub'un ifadeleriyle şöyledir:

“Boşanmış olsalar bile aile düsturunun belli bir zamana kadar devam etmesi gerektiğine değinen Kutub, ebeveynin ortak semeresi olan neslin durumu, terbiyesi, sağlığının korunması gibi konuların sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi için anne babanın karşılıklı rıza ve müşavere ile hareket etmelerinin zorunluluk arzettiğini belirtmiştir.”⁷⁴⁶

a) Bakara 233.ayette geçen teşavur hakkında, aile işlerinin yürütülmesinde karı koca için bilgilendirme talim olsun diye teşavur karşılıklı rıza üzerine atfedilmiştir. Çünkü teşavur, doğruyu ortaya çıkarır. Onunla karşılıklı rıza hasıl olur. “Fela cünaha aleyhima” kavliyle bunun mübah olduğu ifade edilmiştir. iki yıl emzirme hakkı içinde ebeveyn ve emzirme hakkı artırılmıştır. Emenlerin karışması ihtilafıyla ihtilaf edildiğinde ebeveynin ihtilafı çocuğun süt emme süresinin uzamasına delil olur. Onlardan, ziyade talebinde bulunanın kavli geçerli olur. Bu ebeveynin, çocuğu süttten kesme konusunda müşavere etmesi ve ve karşılıklı rızaları süt emen çocuğun durumunun süt emmeyi artırmaya ihtiyacı olmadığını bir delil olduğu gibidir. İkisinin –ebeveynin-temaleu (müşavere) etmesi çocuğun zarına gibi düşünülmesin) veya müşaverelerinden sonra iki çocuğun üzerine maslahatın gizlendiği zannedilmesin. Zira çocuklarının durumu ebeveyne gizli kalmaz.⁷⁴⁷

Hulasatü'l- Beyan sahibi de çocuğun eğitim ve sağlık yönüne ehemmiyet verilmesine dair hüküm çıkarılabilecek olan Bakara 233.ayet (ve teşavurin) hakkında; “peder ve validelerin her biri, çocuk sebebiyle yekdiğerini,veya her birerleri çocuğa az bakmak veya hizmetinde kusur etmek suretiyle çocuğa ızzar

⁷⁴⁴ Derveze,*el-Düsturu'l-Kur'anî*, Daru'l-İhyai'l-Kütübil-Arabiyye,72

⁷⁴⁵ Derveze,a.g.e.,72-73

⁷⁴⁶ Kutub,a.g.e,503-504

⁷⁴⁷ İbn Aşur,*et-Tahrir,vet-Tenvir*, II, 361

etmemek ve eğer pederleri vefat etmişse, çocuğun validesinin nafakaları, varis olanlar üzerine vacip olmak, ve iki seneden evvel süttten kesmek isterlerse, bil-rıza ve bil- müşavere kesmek, ve çocuğun terbiyesine kemali ehemniyetle bakılmak lazım olduğu bu ayetlerden müstefad olan fevaid cümlesindedir”⁷⁴⁸ demiştir.

Derveze'nin Bakara 233.ayette belirtilen anne- babanın çocuklarını süttten kesmeye karar vermelerinin müşevere ile mümkün olduğu kısmı ile ilgili hususi yorumunu da bir cümle ile ifade etmek istiyorum .

“Bazı tefsir bilginleri iki yılın tamamlanmasından önce çocuğun süttten kesilmesiyle ilgili "danışarak" ifadesinden, "deneyimli insanlara danışmak suretiyle" anlamını çıkarmışlardır. Bu da dikkate değer bir görüştür. Ama bu anne- babanın konuyla ilgili olarak birbirleriyle de istişare etmelerine engel değildir. Şayet tefsir bilginlerinin bu çıkarsamaları doğruysa bu demektir ki, Kur'an, bunun gibi sağlık meselelerinde uzmanlarına danışmayı ve onların görüşleri doğrultusunda tavır almayı zorunlu kılmaktadır. Kuşku yok ki, bunu da dikkate değer bir direktif olarak algılayabiliriz.”⁷⁴⁹

4. Bölüm Değerlendirmesi

Tefsirlerde tevilin yaygın hale geldiği, yaşanan sosyal hayatın siyasal ve ekonomik etkilerinin eserlerde kendisini iyice hissettirdiği Modern Çağ Tefsirleri diye vasıflandırdığımız tefsirlerde şura ayetleri (Ali İmran 158; Şura 38; Bakara 233) çerçevesinde yapılan yorumlar bizde şûra konusunda şu şekilde izlenimlerin oluşmasını sağlamıştır.

İncelediğimiz Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Seyyid Kutup, Derveze, Vehbe Zuhayli, Muhammed Mahmud Hicazi, Muhammed Esed, Mehmet Vehbi Efendi, Musa Carullah, Tahir İbn Aşur, Mevdudi, gibi 17 ve 18. Asırda yaşamış müfessirlerin eserlerinde karşılaştığımız şura yorumlarının bazılarının geleneksel tarzda ,Rivayet Tefsirlerinden nakillerle şekillendiğini ve sadece şuranın benimsenmesi gereken önemli bir vasıf olduğu yönüne vurgu yapıldığını, şuranın önemini ifade eden Asr-ı Saadet ve Hulefai Raşid'in dönemine ait uygulamaların nakledilmesi ile yetinildiği gözlemlenirken, bazılarında ise Şuranın “seçim usulü”,

⁷⁴⁸ Vehbi,,ag.e. I-II,422.s

⁷⁴⁹ Derveze,a.g.e,V,259-260.ss

“Devlet Başkanı/İmam/Halife gibi yönetici tabakada bulunması gereken vasıflar”, “İslam Devletinin temel kaideleri”, “Parlamento” vb. modern kavramlarla devlet yapılanması içerisinde şuraya belli pozisyonlar kazandırma çabalarının olduğu tesbit edilmiştir.

Bazı düşünürler bu durumun özellikle Fransız ihtilalinden itibaren sömürge altında yaşamış Müslüman ülkelerde gözlemlendiğini dile getirmektedirler. Yitirilmiş hakimiyet duygusunun tekrar canlandırılması için verilen mücadelenin bir sonucu olduğu vurgulanır. Devlet fikrini, hakimiyetin kaynağı teoreminden hareketle oluşturma çabaları, İslam ülkelerinde yeniden canlanmayı “hakimiyet” teziyle açıklamaya çalışmaları, halifelik sistemini, Peygamberlik’ten sonra yegane ideal sistem oluşunu isbatlama çabaları, bu mücadelenin göstergeleri durumunda görülebilir. Çağdaş Dönem Tefsirler de şûra ayetleri hakkında yapılan yorumlardan İslam Devleti ve İslam toplumunda bulunması gereken hususları gösteren parametrelerden bir kaçını şöyle ifade edebiliriz.

- 1- Şûrâ, seçime dayalı bir yasama meclisidir.
- 2-Şûrâ, Kur’an’ın öngördüğü hükümet sisteminin temelidir.
- 3-Kur’an, Şûrâ emriyle fert, aile ve toplum düzeyinde düzeni hedeflemektedir.
- 4-Şûrâ bir ahlaki ilkedir.
- 5-Şûrâ, toplumun eğitilmesini sağlamak için vazedilmiştir.

İbn Haldun’un Emeviler dönemi halifelik sistemini Raşid Halifeler döneminden ayıran olumlu bir değerlendirmesi dikkate şayandır. Çünkü o dönemi değerlendiren eserlerin bir çoğunda tarafgirlik duygusu insanları doğruyu görmekten alıkoyduğu gibi, haksız eleştiri yapmaktan alıkoyamamaktadır. O her dönemi kendi içinde değerlendirmek gerektiğine inanmaktadır. Eğer Emeviler döneminde halife seçimi velayetü’l-Ahd şeklinde değil de Halifeler döneminde olduğu gibi (kısmen vasıyyet, kısmen icma, kısmen şûra ile) olsaydı, herkesin ittifakını sağlayarak imamet sağlanmaya çalışılırdı bu mümkün olmazdı. Olsa bile uzun sürmezdi.⁷⁵⁰

Şura düşüncesi ile ilgili yorumları değerlendirirken de biz İbn Haldun’un perspektifinden bakmak istiyoruz.

Tevil öncesi nuzül döneminde şura, Hem Kur’an hem de Resul tarafından topluma kazandırılmak istenmiş, Şura’nın fazileti sürekli dillendirilmiştir. Tevil döneminde, diğer ifade ile modern çağ döneminde ise huzurun kaynağı olarak İslami

⁷⁵⁰ İbn Haldun, *Mukaddime* I, 531-533

Devlet yapısı görülmüş, bunu oluşturmak için Kuran ve Sünnet'e referanslar yapılmıştır. Dolayısıyla her iki dönem de kendi içinde doğruları barındırmaktadır. Fakat her iki dönem için tek tip bir algılama biçimini doğru olduğunu söylemek de doğru değildir. Çünkü Modern Dönemde yaşamış ve Kur'an'da "Devlet sistemi şekli" arayışlarına karşı olanlar da olmuştur. Onlara göre doğru olan şey Kur'an'ın insanları bu konuda serbest bıraktığı, sadece temel ilkelere temas ettiği yönündedir.

Özetle Şura ayetleri bağlamında Modern Çağ Tefsirleri'nde yapılan yorumların üç madde etrafında temerküz ettiğini söyleyebiliriz.

1-Kur'an'da İslam Devleti'ne ait kaidelerin bulunduğundan hareketle Şûraya anlam yükleme çabası içinde olanlar...

2- Kur'an hiçbir yönetim sistemine işaret etmez, ancak yöneticileri adaletli yönetmeleri ve isabetli karar vermeleri noktasında evrensel ilkelerle destekler, şeklinde şurayı insanlık için evrensel bir ilke olarak görenler...

3- Şura bir öğüt-nasihah alma mekanizmasıdır. Hiçbir kimse kendisini peygamber, kral/melik de olsa müstani görmemelidir, düşüncesinden hareketle şurayı ahlaki bir ilke olarak görenler.

SONUÇ:

“Kur’an’da Şura Kavramı Ve Çağdaş Yorumları” konulu tezimizde, Şûra kavramının İslam Öncesi ve İslam’la birlikte günümüze kadar geçirdiği evreleri tesbit etmeye çalıştık.

Bu evrelerin ilki olan Şura kelimesinin sözcük anlamlarının sözlüklerden incelenmesi bölümünde kelimenin şe-ve-ra- kökünün üç farklı şekilde kullanıldığını gördük. Bu kullanımlar: “Bal kovanından balı, bir araç vasıtasıyla çıkarmak (şurtu’l-asele...); Bir hayvanı pazarda işin ehli tarafından yürütölmek, koşturulmak suretiyle ona ait iyi ve kötü yönlerin ortaya çıkmasını sağlamak; elbise, ev eşyası vb. şeyler sebebiyle kişilerin veya her hangi bir şeyin güzelliğinin ortaya çıkması” şeklindedir. Bu üç ayrı kullanımda ortak olan anlam, bir şeyler vasıtasıyla gizli olanın, değerli ve güzel olanın ortaya çıkmasını sağlamaktır. İşte bu anlam şuranın sözcük anlamında verilmek istenen ortak anlamdır. Şuranın terim anlamı da sözcük anlamıyla paralellik arz etmektedir. Çünkü terim anlamında şura, istişare, meşveret yardımıyla insanların içlerinde gizledikleri düşünceleri ortaya çıkarılmış olmakta, fikirler zenginleşmekte, doğru olana ulaşmak daha kolay olmaktadır. Sözcük anlamıyla bağdaşan şuranın terim anlamını “ bir mesele hakkında işin ehli olan kişilere müracaat ederek onların değerli olan görüşlerini almak” veya “İsabetli ve doğru bir karar verebilmek için ilim ve ihtisas sahibi kişilerle fikir teatisinde bulunarak tıpkı arı kovanından bal alır gibi, konunun özünü ortaya çıkararak isabetli kararlara varmaktır”, şeklinde tesbit etmemiz mümkündür.

Şuranın edebi eserlerde farklı kullanımlara sahip olup-olmadığı yönünde yaptığımız incelememiz neticesinde, şiirlerde yer alan şura, teşavur, meşveret, istişare gibi kavramların akıl danışma, öğüt alma, nasihat alma şeklinde kullanıldığını, dolayısıyla şûranın özünden farklı bir anlamda kullanılmadığını tesbit ettik.

Şura Kur’an ile ortaya çıkmış bir kavram mıdır? Sorusundan hareketle İslam öncesi arap yaşantısına baktığımızda Darun-Nedve, Nadi, Eş-Şa’b, gibi müşavere yapılan müesseselerin arap toplumda yerleşmiş olduğunu müşahede ettik. Yine bu çerçevede Kur’an Kıssalarından, ifadelerinden şûra’nın nezairi durumunda olabilecek keimeleri tesbit edip ,incelediğimizde, “eftuni fi emri/fi’r-ru’yaye ;

neca/necva; i'temera; nâzea; ecmaa fiillerin de tam anlamıyla olmasa da bir anlamda şura,meşveret anlamlarına sahip olduklarını tesbit ettik. Bu bizde şûranın Kur'an'la birlikte varolmadığını, geçmiş toplumlarda da varolduğunu göstermiştir. Aynı zamanda bu tesbit, Allah'ın İnsanın yaratılışına şurayı yerleştirdiği tezini de desteklemektedir. Şer amaçla da olsa insanların sorun addettikleri şeyleri ortadan kaldırmak için birlikte hareket ettikleri, bir araya gelip gizli gizli görüşerek planlar yaptıkları şûranın nezairi durumundaki kelimelerden bizlere akseden yaratılış tezini doğrulayan başka bir yansımadır. Fakat Kur'anla birlikte şuraya daha özel bir önem verildiğini söyleyebiliriz.

Kur'an'ı bizlere açıklayan, ondaki emirlerin ilk muhatabı olan Hz Muhammed'in Hadislerinden ve fiillerinden şura çerçevesinde bizlere aksedenlere baktığımızda Onun şurayı ,ikili ilişkilerde ehil olanlardan öğüt, nasihat alma şeklinde tanımladığını ve de toplumu ilgilendiren meselelerde karar alırken de mutlaka istişare ile hareket edilmesi gereken önemli bir ilke, prensip olarak topluma kazandırılmaya çalışıldığını görebilmekteyiz. Hz peygamberin savaş öncesinde sonrasında, anlaşmalarda,ailevi meselelerde şura konusunda sergilediği tavır, Şûranın toplumsal,ailevi,bireysel yaşantımızda ihmal edilmemesi gereken bir prensip olarak yerleşmesine yöneliktir.

Modern Çağ öncesi, diğer ifadesiyle tevil öncesi tefsirlerde Al-i İmran 3/159, Şura 42/38, Bakara 2/233. Ayetleri (şura ayetleri) ni incelediğimizde şûra emrinin hikmetleri, şûranın konusu, şûranın bağlayıcılığı, şûranın mü'minlere has vasıflar olduğu, şûranın ailevi meselelerde (Özellikle çocuğun süttan kesilmesine karar verirken) karar alırken mutlaka uygulanması gerektiği gibi husularda değerlendirmeler yapıldığını müşahede ettik. Tefsirlerden edindiğimiz bilgiler neticesinde Şurayı; "İnsanın sosyal, ailevi ve de bireysel yaşantısında doğru kararlar almasında yardımcı olabilecek, Allah tarafından İnsanlığa sünnet olması için emredilen ve de müslümamda bulunması gereken vasıflar arasında zikredilen önemli bir unsurdur" diye tanımlayabiliriz.

Modern Dönem tefsirlerinde ise Şura algılamalarının üç farklı periyotta kümelendiğini tesbit ettik.Kur'an'da devlet arayışına giren müfessirlerin şura algılaması, Kur'an'ın hiçbir devlet modeli önermediğini düşünenlerin şura algısı, şûranın tevil öncesinde olduğu gibi görüş-alışverişi, nasihat,öğüt alma anlamında bir ilke olduğunu düşünenlerin algısı...

Kur'an insanın ihtiyaçlarını gidermek için indirilmiş bir kitaptır. řura'da hem bireysel hem de toplumsal bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla řura algılamalarının insanların ihtiyaçlarıyla şekillendiğini dűřünmenin yanlış bir kanaat olmayacağı bizde bu araştırmamız neticesinde iyice belirgin hale gelmiştir.

Öyleyse her dönemi kendi ihtiyaçları yönünden incelemek ve ihtiyaçların incelediğimiz şeye tesirlerini ihmal etmemek, tesbitlerimizi yaparken de realitelerden uzak kalmamak gerekmektedir.

tezimizde ulaştığımız sonuç, şura, aradan geçen on yüzyıllar sonunda, toplumların hafızasında nasihat ve ikili ilişkilerde istişareye inhisar edilmeyecek kadar genişletilmiş bir anlam zenginliğiyle yerini almıştır.Zira, demokrasi, parlamento, seçim usulü vb. kavramlara karşılık olmak üzere kullanılması yaygınlık kazanmış, şura denildiğinde akla ilk gelen anlamlar halini almıştır.Bununla beraber Kur'an'da ve Sünnet'te istimal olunan anlamı da anlamsal varlığını devam ettirmektedir.

TC ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI TEFSİR BÖLÜMÜ
KUR’AN’DA ŞÛRÂ KAVRAMI VE ÇAĞDAŞ YORUMLARI
(DOKTORA TEZİ)
TUĞRUL TEZCAN

ÖZET

Fert ve toplum bazında karşılaşılan problemlerin işin ehli olan kişilere danışılması, anlamına gelen “istişare”, yine ehil kişilerden oluşan bir mecliste önemli konuların görüşülerek karara bağlanmasını ifade eden “şûrâ”, İslam toplumlarında ilk asırlardan itibaren günümüze kadar yorumlana gelmiştir. Bu yorumlanma süreçlerinde hangi ölçüde Kur’an’ın ve Hz Peygamberin yerleştirmeye çalıştığı şûrâ prensibince hareket edilmiş, müfessirlerin şûrâ algılamasına hangi faktörler tesir etmiş, günümüzde tefsir ilmiyle meşgul olanların bu ayetler karşısında nasıl bir duruş sergilemesi gerekiyor, işte tezimizde bu soruların cevaplarını modern çağ öncesi ve modern çağ dönemi tefsirlerinde incelemeye ve değerlendirilmeye çalışmış bulunuyoruz.

Tezimiz giriş ve dört bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde Şûrâ’nın nuzul dönemine kadar arap kültüründeki yeri ve lügavi yönü incelenmiştir, Birinci bölümde ise nuzul döneminde (Kur’an ve Sünnet’te) şûrâ örnekleri incelenerek şûrânın sahih anlayışı tesbit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ilk dönem şûra uygulamaları incelenmiştir. Üçüncü bölümde tevil öncesi dönem şûra yorumları değerlendirilmiş, son bölüm olan Dördüncü bölümde ise modern çağda şûrâ yorumları incelenerek ilk dönemle arasındaki farklar ortaya konarak farklı algılama sebepleri üzerinde durulmuştur.

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. HALİS ALBAYRAK

ANAHTAR KELİMELELER:

1. KUR’AN
2. ŞÛRÂ
3. YORUM

**ANKARA UNIVERSITY, SOCIAL SCIENCES INSTITUTE BASIC
ISLAMIC SCIENCES DEPARTMENT OF TAFSIR
THE TERM OF COUNCIL (SHURA) IN THE QUR'AN AND IT'S
CONTEMPORARY INTERPRETATIONS**

TUĞRUL TEZCAN

(Thesis of Ph. D.)

ABSTRACT

The consultation which means to consult with an expert in the case of an individual or society is faced any problem. Moreover the term council explains that to make a decision about significant issues after discussing about it in an assembly which contains experts. This term has been interpreted from the early centuries until now. This PhD thesis will try to evaluate and investigate this interpretation process with regard to its compatibility with the principle of the Shura (counsel) which the Qur'an and the Holy Prophet would have tried to place. This thesis will also emphasize that what factors affected the understanding of the commentator of the Qur'an about the term counsel (shura) on the one hand and on the other how contemporary commentators of the Qur'an should exhibit a behavior in response to these Qur'anic verses. Thus in this thesis we tried to evaluate the answers to these questions in the main sources and contemporary researches about interpretation of the Qur'an.

Our thesis is composed of an introduction and four chapters. In the introduction, the situation of counsel (shura) before the period of divine revelation in the Arabic culture and its linguistic meanings were investigated. In the first chapter by investigating the conceptions of the counsel (shura) in the period of divine revelation (Qur'an and sunne) it is tried to establish the accurate understanding of the counsel (shura). In the second chapter first period counsels (in holy prophet, Rashid

Halifes, Emevis) were examples investigated. In third chapter commentaries of before age comment conceptions of counsels were investigated.

In the fourth chapter by analyzing the differences of the interpretations of the counsel (shura) and pointing out the differences between the modern age and the first period the reasons of the different perceptions are emphasized.

COUNSELLOR: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

KEY WORDS:

- 1- THE QUR'AN
- 2- SHURA (COUNSEL)
- 3- INTERPRETATION

BİBLİYOGRAFYA

- Abduh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*, Mısır,1947
- Abdurrahman ibn Nasır ibn Es-Sa'dî, *Teysiru'l Kerimir-Rahman Fi Tefsiri Kelami'l Mennan*, Müeessesetür-risale, 2000
- Aksan, Doğan, *AnlamBilim*, Engin Yay.,Ankara,1998
- Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, Şule yay.1998 İst
- Alusi, Mahmud, *Ruhul-Meani Fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm Ves-Seb'ul-Mesani*, İdaratü'-Tab'ati'l-Müniriyye, Mısır
- Ammara, Muhammed, *el-E'malu'l-Kamile li'l-İmam Muhammed Abduh*, Müessesetü'l- Arabiyye, Beyrut
- Atvan, Hüseyin, *Eş-Şura fi Asri'l-Emeviyyin*, Daru'l-Cil, Beyrut, 1990
- Asımi, Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafii, *Semti'n-Nucûmi'l-Avâlî fi Enbâi'l-Evâilî't-Tevâlî*, Tahkik. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998
- Bakıllani, *et-Temhid*, Yay. İmaduddin Amed Haydar, Beyrut,1997
- Baltacı, Muhammed, *Minhacu Umer İbn Hattab fi't-Teşri*, Daru'l-Fikri'l-Arabiyyi, Kahire,
- Begavi, *Mealimu't-Tenzil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993
- Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut
- Beyhaki, Ebü'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed, *Delailün-Nübüvve*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Medine, 1985
- Beyhaki, *Lübabü'l-Ensab vel-Elkab ve A'kab*, Thk. Es-Seyyid Mehdi Recai, Kum, 1990
- Beyhaki, *Sünenül-kübra*, Hayradabat,1344-1355
- Beyhaki, *Şüabül-İman li Beyhaki*, İht. Ebu Hafis Ömer b. Ali,Kahire 1924
- Bikaai, Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan, *Nazmud-Durer Fi Tenasubi'l-Ayi ve's-Süver*, Dâiretü'l- Maârifil-Osmaniyye, Haydarabad, 1978/1398,

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay. İst.1974 ,
- Buhari, *Edebü'l-Müfred*, (Ahlak Hadisleri) Ter. ve Şerh: Fikri Yavuz , Sönmez Neş. İst, 1979
- Buhari, *Camius-Sahihî'l-Muhtasar*, Tahkik: Musatafa Dib el-Beğa, Daru-ibn Kesir, Yemame, Beyrut, 1987
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, Matbaai Osmaniye, Y.y,1306
- Cahiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi, *El-Beyan Ve't-Tebyin*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1968
- Cassas, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyyi, Beyrut
- Cevad Ali, *El-Mufassal Fi Tarihi'l-Arab Kablel İslam*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1968
- Cündioğlu, Düccane, *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı*, Tibyan yay.1997 İst
- Derveze İzzet, *et-Tefsirul hadis*, Beyrut
- Derveze, *el-Düsturu'l-Kur'anî*, Daru'l-İhyai'l-Kütübil-Arabiyye
- Ebu Ubeyd, *Kitabü'l-Emval*, Türkçesi Cemaleddin Saylık, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1981
- Ebû Bekr Cabir Cezairi, *Eyserü't-Tefasir li-Kelami'l-Ali el-Kebir Nehrü'l-Hayr ala Eyseri't-Tefasir*, Dârü's-Selam, Mısır 1992/141
- Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhit*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001
- Ebu Ubeyde, et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsenna, *Mecazu'l- Kur'an*, Thk. Fuat Sezgin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981
- Ebu zeyd, Nasr Hamid, *Dinsel Söylemin Eleştirisi*, Çev. Fethi Ahmet Polat, kitabiyat yay. Ankara 2002
- Ebu'l-Kemal Ahmet Asım Efendi, *el-Ukyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit ve'l- Kabusi'l-Vasit*, Tab' ve Musahhihi: Rizeli kitapçı Hasan Hilmi, h.1225
- Ebu's-Suud, *İrşâd-ü Akli's-Selim*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyyi, Beyrut
- el- Cevheri, İsmail b. Hammad Ebu Nasr el- Farabi, *es-Sıhah*, Thk. Şihabüddin Ebû Amr, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1998/1418
- el-Akberi, *Et-Tibyan Fi İ'rabi'l-Kur'an*, İhyau'l-Kütübi'l-Arabiyye, Tah: Ali Muhammed el-Becâvi
- El-Askerî, Ebu Hilal, *Furûku'l-Lugavi*, Thk. Hüsameddin Kudsi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut

- El-Askeri, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Cemheratül-Emsal*, Thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, Thr. Ahmed Abdüsselam, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988
- El-Cevzi, İbn Kayyım, *İ'lamu'l-Muvakkun*, Tah: Taha Abdurrauf Sad, Darul-Cil, Beyrut, 1973
- El-Cezeri, Ebus-Saadat el-Mubarek Muhammed, (ibnü'l-Esir), *En-Nihaye Fi Garibi'l-Eser*, Tahk: Tahir Ahmed Ez-Zavi, Mahmud Muhammed et-Tanahi, Mektebetül-İlmiyye, Beyrut, 1979,
- El-Ezheri, *Tehzibul-luga*, Daru'l-Mısriyye, Kahire 1970
- El-Hakim En-Nisaburi, *Müstedrek*, Kitabu'l-İlim,; (Zehebinin telhıs hakkındaki talikatı ile beraber), Darul-kutubil-İlmiyye, Beyrut, 1990,
- El-Hicazi, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, İlim Yay. T.y,Y.y
- El-Hindi, Müttaki, *Kenz*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut,
- El-Huli, Emin, *Arap İslam Kültüründe Yenilikçi Yaklaşımlar*, Çev. Emrullah İşler, Mehmet Hakkı Suçın, Kitabiyat Yay.Ankara 2006
- El-Kasımi, Zafir, *Nizamul-Hukmü Fiş-Şeriatı vet-Tarih*, Darun-Nefais, Beyrut
- El-Katip, Ahmed, *Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi Şûrâdan Velayeti Fakihe*, Çev: Mehmet Yolcu, Kitabiyat, Ank.2005
- El-Kubeysi, Ahmed, *El-Meretü ve's-Siyasetü fi Sadri'l-İslam*, Tab':Ebu Zaby
- El-Mecmeu'l-Meliki li Buusi'l-Hadarati'l-İslamiyyeti, Müessesetü Ali Beyt, *Eş-Şura Fi'l-İslam*, 1989
- el-Mubarek Fûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmü't-Tirmizi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye,Beyrut,
- el-Vahidi, Ali ibni Ahmed, *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l- Aziz*, Thk. Safvan Adnan Davudî, Dârü'l-Kalem, Dımaşk 1995
- En-Nisaburi, Hâkim, *Müstedrek*, Kitabu'l-İlim,Darul-Kutubil-İlmiyye,Beyrut,1990
- Er-Razi, Abdulkadir, *Muhtaru's-Sihah*, Tah: Mahmut Hatır, Mektebetü Lübnan, Beyrut,
- Esed, Muhammed, *İslam'daYönetim Biçimi* , Müt. Beşir Eryarsoy, Yöneliş Yay.İst,
- Esfehânî, er-Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, Tah: Muhammed Halil Aytânî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut-Lübnan,

- Es-Sa'lebi, Ebi İshak, *el-Kesf ve'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kuran*, Tah:Seyyid Kesravi Hasen, Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, Beyrut
- Es-Sahib, İsmail bin Abbad, *EL-Muhit fi'l-luga*, Alemu'l-kütüb ,Beyrut 1994,
- Es-Seâlibî, Ebu Mansur Abdul-Melik b.Muhammed b.İsmail, *Hassu'l-Has*, Thk. Me'mun b. Muhyiddin Cennan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994
- Es-Süheyli, *Ravzu'l-Ünüf*, el-Mektebu'l-Ezheriyye Kahire 1973
- Eş-Şami, Muhammed b. Yusuf es-Salihi, *Subulu'l-Hedyi ver-Reşad* ; Tah. İbrahim et-Terzi, Meclisu'l-Ala Li Şuuni'l-İslamiyye, Kahire,1411
- Eş-Şâvi, Tevfik, *Fıkhu's-Şura ve'l-İstişare*, Daru'l-Vefa 1992
- Et-Temmavi, *Muhammed, Hz Ömer ve Modern Sistemler*, Kayıhan Yay.Kahire 1998,
- Ez-Zebidî, Ebu'l-Feyz, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Daru'l-Hidaye, Tah. Mecmuatun Mine'l- Muhakkıkın, T.y., Y.y.
- Ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Tah: Muhammed Ebu'l-fadl İbrahim, Beyrut,1391
- Firuzabadi, Muhammed b.Yakub b.Muhammed b.İbrahim b. Ömer, Ebu Tahir, *Kamusul-Muhit*, Matbaatü Miriyye ,Bulak
- Gümüšoğlu, Hasan, *İslam'da İmamet ve Hilafet*,Yay.Kayıhan,İst,1999,
- Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Mektebetü'l-Hilal, Tah: Mehdî Mahzûmi, İbrahim Samirâî,T.y.,Y.y.
- Hamevi, Yakut *Mucemul Buldan*, Ebû Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah, Matbaatü's-Saade, Kahire,1906/1324
- Hamidullah Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev: Mehmet Yazgan, Beyan Yay. 2004
- Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, Müt. Kemal Kuşçu, Ahmet Said Matb. İst.1963,
- Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, İrfan Yay. İstanbul, 1973,
- Hasan Ziyauddin, *Eş-Şura fi davi'l-Kur'an ve's-Sünne*, Daru'l-Buhus Li'd-Diraseti'l-İslamiyye, 2001
- Hazin, Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi, *Lübabü't-Te'vil fi Maani't-Tenzil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,1995

- İbn Abbas, *Tenvirul-Mikbas Min Tefsiri İbn Abbas*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi Nemerî, *Behcetü'l-Mecalis Ve Ünsü'l-Mücalis [Ve Şahzü'z-Zahini Ve'l-Hacis]*, Thk. Muhammed Mürsi el-Huli, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Kahire, 1962
- İbn Abdürabbih, *el-Ikdü'l-ferid*, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi, Lecnetü't-Telif ve't-Terceme 328/940, Kahire
- İbn Abdisselam, Ebû Muhammed İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam b. Ebü'l-Kâsım Sülemi, *Tefsirü'l-İzz b. Abdisselam*, Tahkik : Ahmed Fethi Abdurrahman, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 2008/1429,
- İbn Adil, Ebu Hafs Amr b. Ali ed-Dımeşki el-Hanbeli, *el-Lübab fi Ulumi'l-Kitab*, Daru'l-Kütübil-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998
- İbn Arabi, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut,1988
- İbn Aşur , *et-Tahrir vet-Tenvir*, Mısır,1384
- İbn Atıyye, *Muharreru'l-Veciz*, Meclisü'l-ilmiiyi bi'l- Fâsî ,1977
- İbn Cevzi, *Zadu'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir*, El-mektebu'l-İslamiyyi,1987
- İbn Düreyd, *Cemheratü'l-Lüga*, Beyrut 1987
- İbn Ebi Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim , *El-Kitâbü'l-Musannef Fi'l-Ehâdis Ve'l-Asar*, haz. Kemâl Yûsuf el-Hût, Dârü't-Tac, Beyrut, 1989
- İbn esîr, Ebü'l-Feth İbnü'l-Esir Ziyaeddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybani Cezeri, *el-Meseli's-sair fi edebi'l-katib ve's-şair*, Thk. Ahmed Muhammed Havfi, Bedevi Tabane, Dârü'r-Rifai, Riyad, 1983
- İbn Faris, *Mekâyisül-Lüga*, Tah: Abdus-Selam, Muhamed Harun, 2.baskı, 1971
- İbn Faris, Ebul-Huseyn Ahmed, *Mücmelü'-lüga*, tah. Züheyir Abdu'l Muhsin Sultan, Müessesetü'r-Risale yay.,Beyrut,1986,
- İbn Hacer El- Askalani, *Fethulbari, Bi Şerhi Sahihi'l- Buhari*, Kitabu'l-İ'tisam
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadirî Ugan,MEB Yay.İst.1968
- İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsuddin, *Vefâyâtü'l-Âyân*, Dâru's-Sadr, Beyrut,
- İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Dâru's-Sadr, Beyrut 1969/1389

- İbn Hazm, *Muhalla Bil-Asâr*, Darul-Fikr, Tah: Abdul Gaffar Süleyman el-Bindârî, Beyrut
- İbn Hişam, *Es-Siratün-Nebeviyye*, Dabt: Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamid, Kahire 1382
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf en-Nahvi, *Mu'ni'l-Lebib an Kütubi'l-Eârib*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Matbaatü'l-Medeni, Kahire
- İbn Hümam, es-Sanânî, *el-Musannef*, Mektebetü'l-İslamî, Beyrut, 1972
- İbn Kesir el-Kuraşi, el-Dimeşki, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azım*, Muhak.Sami ibn Muhammed selame, Daru't-Tıybe, 1999
- İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, Tah. Ali Necib Atvi, Ahmed Ebu muhlim, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405
- İbn Kesir, *es-Siratü'n-Nebeviyyetü*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1976
- İbn Kesir, *Kasasu'l-Enbiya*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut
- İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, Yay: Taha Muhammed ez-Zeyni, kahire 1967
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garibu'l-Hadis*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1988
- İbn Manzur, Muhammed ibn Mükrim, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadır, Beyrut,
- İbn Manzur, *Muhtasar Tarihi Dimeşk li İbn Asakir*, Daru'l-Fikr, Dimeşk
- İbn Mesud el-Begâvi, *Mealimüt-tenzil*, Tahkik ve Tahric: Muhammed Abdullah En-Nemr, Osman Cuma Damiriyye, Süleyman Müslim El-Harş, Daru-Tayyibe, 1997
- İbn Sa'd, Ez-Zuhri Ebu Abdillah El-Basri, *Tabakatül-Kübra*, tahkik: İhsan Abbas, Darus-sadr, Beyrut, 1968
- İbn Sa'dî, Abdurrahman b. Nasır, *Teysiru'l-Kerimi'r-Rahman*, Müessestü'r-Risale, 2000
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan, *el-Muhassas*, el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, Bulak, 1316,
- İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Daru'ş-Şaab, Kahire 1970
- İbnü'l Cevzi, *Siratü Ömer İbn Hattab*, Dimeşk
- İbn ül-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, El-Mektebetü'l-islamiyye, Dimeşk, 1964,
- İshak İbn Rahuye, *Müsned*, Mektebetül- İman, Medinei Münevvere, 1991
- İsfehani, Ragıp, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredat*, Tashih: Muhammed Halil Aytani, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2001

- İsfehâni, Ragıp, *Muhadaratü'l-Üdeba Ve Muhaveretü's-Şuara Ve'l-Bulega*,
Matbaatü'l-Vez'i'l-Erib, Kahire , 1287
- İsmail Hakkî , İstanbuli el-Hanefi, El-Halveti, *Ruhu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*,
Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyyi ,T.y,y.y
- İşcan, Mehmet Zeki, Muhammed Abduh'un Dini ve Siyasi Görüşleri,Dergah Yay.İst
Komisyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, D.i.b.yay,. Ankara 2005
- Komisyon, *Mu'cemu'l- vasıt*, Çağrı Yayınları, İstanbul,1992
- Köksal, M.Asım, *Hız Muhammed ve İslamiyet*,Şamil yay.İst.1981,
- Kurtubi, *El-Camiu Li Ahkamil-Kur'an*, Daru İhyait-Turasil-Arabiyyi,Beyrut
Lübnan,1965
- Kutup, Seyyit, *Fi Zılalil Kur'an*, Daruş-Şuruk, 1992
- Kutup, Seyyit *Fi Zılalil-Kur'an*, Müt. İ.hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir
Karlığa, Hikmet. Yay. İst 1971
- Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet*, Çev: Yaşar Tunagür, M. Adnan Mansur, Çağaloğlu
yay.1976 İst
- Makdisi, Mutahhar b. Tahir, *el-Bed' ve't-Tarih*, Haz. Der. Halil İmran el-Mansur,
Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1997/1417
- Makrizi, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *İmtaul-Esma'*,
Tahkik ve Talik, Muhammed Abdülhamid en-Nemisi, Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, Beyrut, 1999
- Maturidi, Ebi Mansur, *Tevilatü ehli's-sünne Tefsir-u Maturidi*, Tah: Mecdi
Basillum, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut
- Maverdi, *Ahkamus-Sultaniye*, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, Matbaatü'l-
Vatan, Kahire 1298
- Maverdi, *en-nüket*, Tah: Seyyid b. Abdu'l-Maksud b. Abdurrahim, Daru'l-Kütübi'l-
İlmiyye, Beyrut,
- Mehmet Vehbi efendi, *Hülasatu'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an*, Üçdal Neşr.İst,1966
- Mesudi, *Murucuz-Zeheb*, ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, Tah. Muhammed
Muhyiddin Abdulhamid, Matbaatü's-Saade, Kahire, 1948
- Mevdudi, , *İslam'da Hükümet* , Terc.Ali Genceli,Hilal Yay,Ankara
- Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, Ter: Kurul, İnsan Yay. İst,

- Muâfâ, Ebü'l-Ferec , İbn Zekeriyâ b. Yahyâ Muâfâ Nehrevânî, *El-Celîsü's-Sâlihü'l-Kâfi Ve'l-Enîsü'n-Nâsîhü's-Şâfi* = *El-Celîs Ve'l-Enîs*; thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî. Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ,390/1000
- Muhammed Said ramazan El-Buti, “*eş-şûrâ fil-islam*”, ,Halifeler Döneminde şûrâ, el- Mecmeul- Mülki Li Buhusi Hadaratil-İslamiyyeti,Amman,1989
- Mukatil b.Süleyman, *Tefsir-u Mukatil*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, Beyrut, 2003
- Musa Carullah, *İlhamurrahman fi tefsiril-Kur'anil-Kerim*, Tah. Ve Teh. Muhammed Nur Mürşid el- Mekki, Ebu Musa Said Gulam Mustafa Kasimi, Azizâbad es-Sind,
- Mutçalı,Serdar, *Arapça Türkçe sözlük*, Dağarcık Yay.İst.1995
- Nehhas, *Meâni'l-Kur'an*, Tah.Muhammed Ali Sabuni, Yay.el-Camiu Ümmi'l-Kura,Mekke,1459
- Nesefi , “*Medariku't-Tenzil ve Hakaikut-Tevil*,Daru'l-Kalem,Beyrut.1989
- Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay. İst.1974
- Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut,1999
- Rıza, Reşid, *el-Hulafetü*, Ez-Zehrau li İ'lami'l-Arabiyyi,1994,
- Sa'lebi, Muhammed b İbrahim, *el-Keşf vel-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye,Beyrut
- Said el-Efgani, *Aişe ve s-Siyaset* ,Beyrut,1971
- Salihi eş-Şâmî, *Sübülü'l-Hüda ver-Reşâd fi Sirati Hayri'l- İbâd*, es-SiretşüŞamiyye) Meclisu'l-âlâ li Şuuni'l-İslamiyye,Kahire
- Seâlibî, Muhammed ibn Mahluf “*El-Cevâhiru'l-Hısân Fi Tefsiru'l-Kur'an*, Tah: Muhammed Fadılî, el-Mektebul-asriyye, Beyrut,1997
- Sealibi , Abdurrahman ibn Muhammed ibn Mahluf, *Cevâhiru'l-Hisan fi tefsiri'l-Kur'an*, Müessesetü'l-İlmi,Beyrut,
- Semerkandi, Ebu'-Leys, *Bahru'l-Ulum* , Tah. Dr. Mahmut Matraci, Darul-Fikr, Beyrut 1996
- Sönmez , Abidin, *Şûrâ ve Resulullahın Müşaveresi*,İnkılap yay.İst 1984

- Suyuti, *Kur'an-ı Kerim Tefsir ve Beyan Maa Esbabin-Nuzul*, Hz:Muhammed Huseyn el-Hamsî,Daru'r-Raşid,Beyrut
- Suyuti, *Tarihu'l Hulefa*, Daru'l-Fikr,Beyrut
- Suyutî, *Esbabu'n-Nuzul*, Daru'r-Raşid,Beyrut es-Semin el-Halebi,ed-Durru'l-Mesûn fi ilmi'l-Kitabi'l-Meknun,Mektebetü'l-Mişkati'l-İslamiyye,
- Şafii, Muhammed b İdris, *Ahkamu'l-Kur'an*, Beyrut,1975
- Şah Veliyullah Dehlevi, *Huccetullahi'l-Baliga*, İslam Düşüncesinin İlkeleri, İz yay.
- Şevkani, Muhammed ibn Ali , *Fethul-Kadir*, Daru'l-Fikr, Beyrut,1983
- Tabatabai, *el-Mizan fi tefsiril Kur'an*, Terc.Salih Uçan Kevser Yay.İst.1999
- Taberi, *Camiul-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Tah: Ahmed Muhammed Şakir,Müessesetür-Risale,2000,
- Taberi, *Camiul-Beyan*,Daru'l-Fikr,Tashih,Tahric,Tevsig: Sıdkı Cemil Attar
- Taberi,*Tarihu'l-Umem Vel-Muluk*, Darul Kutubil İlmiye,Beyrut,1.baskı,h.1407
- Tahavi, *Müşkilül-Asar* ,Hayradabat,1333
- Tantavi, Muhammed Seyyid, *Tefsiru'l-Vasit*, Tah; Abdurrahman el-Adevi, Dârü'l-Maârif , Kahire, 1992/1412.
- Tartûşî, Ebu Bekr İbn Ebi Rendeka Muhammed b. Velid b. Muhammed Muhammed b.Velid b.Muhammed b.Halef b.Süleyman b. Ebubekir el-Fihri el-Endülûsî, *Siracu'l-Muluk*, Yay. Haz. Said Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995
- T.D.V,İslam ansiklopedisi , İstanbul,1993
- Tirmizi, Ebu İsa,*Camiu's-Sahih*,Tah. Ahmet Şakir,Daru İhyai't-Türasi'l-Arabiyyi,Beyrut
- el-Vahidi Ali ibni Ahmed, *el-Veciz,fi Tefsiri'l-Kitabi'l- Aziz*, Thk. Safvan Adnan Davudi, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1995
- Vakidi, *Magazi*, <http://www.alwarraq.com>
- Yakubi, *Tarih-u Yakubi*, Daru's-Sadır ,1960,Beyrut,
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*,Azim yay.İst.
- Za'belavi , Salahaddin, *Mu'cemu ahtai'l-küttab* , Tahkik: Muhammed Mekki el-Haseni, Mervan el-Bevvab, Dimaşk, Darü's-Sekafe ve't-Turas, 2006/1427
- Zebidi, *Sahihi Buhari Muhtasari Tecridi Sarih Tercemesi*, Ter: Kamil Miras, İfk Hadisesi,Dib Yay., Ank,1987

Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Amr b.Ahmed, *Esasü'l- Belaga*, Daru'l-Kütüb, Kahire,1972

Zemahşeri, *Keşşaf*, Tertib, Zabt Ve Tashih: Muhammed Abdus-Selam Şahin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut,'2003

Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münir*, Çev: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, Hamdi Arslan, Halil İbrahim Kutlay, Nurettin Yıldız,Risale Yay